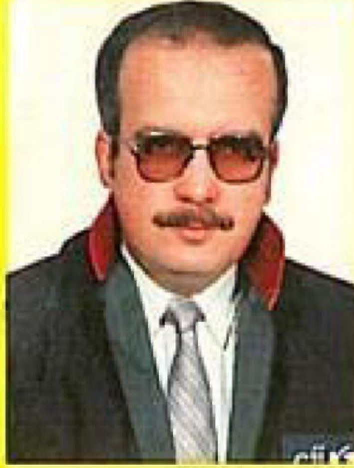
Prof. Dr. ANIL ÇEÇEN

İNSAN HAKLARI

İNSAN HAKLARI

Prof. Dr. ANIL ÇEÇEN

Dünyanın en geri Anayasalarından birisinin bulunduğu ülkemizde uzun süredir büyük bir insan hakları savaşımı verilmektedir. Mustafa Kemal'in ülkemiz için tek hedef olarak gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmemiz ve uygar uluslar topluluğunun onurlu bir üyesi olabilmemiz için Anayasa ve Hukuk düzenindeki sınırlamaların kaldırılması ve çağımızın ileri ülkelerinin düzeyinde yeni bir hukuk düzenine kavuşmamız gerekmektedir. Nitekim, batı ülkelerinde ülkemiz hakkında sürekli olarak gündeme getirilen insan hakları tartışmaları da bu durumu açıkça kanıtlamaktadır.

Prof. Dr. ANIL ÇEÇEN; bu yapıtı ile, ülkemizde sürmekte olan insan hakları savaşımına bilimsel bir katkıda bulunabilmek amacıyla, konunun değişik boyutlarda görünümlerini ortaya koymaktadır. İnsan haklarının genel boyutları ile beraber; demokrasi, ekonomi, devlet, kültür ve hukuk gibi temel kavramlar açısından da sorunu ele almakta ve kuramsal irdelemelerle konuya açıklık kazandırmaya çalışmaktadır. Yerli kaynakların yanısıra önemli yabancı eserlerin de değerlendirildiği bu yapıtın, ülkemizdeki insan hakları savaşımına bilimsel bir katkı getireceği inancı ile okurlarımıza sunuyoruz.

GÜNDOĞAN YAYINLARI

Prof. Dr. Anıl Çeçen

1948 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Kolejini bitirdikten sonra, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1970 yılında mezun oldu. Avukatlık stajını tamamladıktan sonra, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsüne asistan olarak girdi. Daha sonra Ankara Hukuk Fakültesine asistan olarak geçti. Bu fakültede 1983 yılına kadar görev yaptı. Doktorasını ve doçentlik çalışmalarını Kamu Hukuku alanında yaptı. Öğrencilik yıllarında gazete yazarlığı yaptı ve daha sonra şu kitapları yayınlandı:

1- SENDİKALİZM - Ankara 1970, 238 Sayfa.
2- TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK - Özgür İnsan Yayınları, Ankara 1973, 242 Sayfa.
3- ATATÜRK VE CUMHURİYET - Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, 396 Sayfa.
4- ADALET KAVRAMI - Gündoğan Yayınları 1994 2. Basım
5- SOSYAL DEMOKRASİ - Devinim Yayınları, Ankara 1984, 248 Sayfa.
6- KÜLTÜR VE POLİTİKA - Hil Yayınları, İstanbul 1984, 262 Sayfa.
7- TARİHTE TÜRK DEVLETLERİ - Milliyet Yayınları, İstanbul 1986. 204 Sayfa.
8- TÜRK DEVLETLERİ - İnkilap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1986, 370 Sayfa
9- HALKEVLERİ - Gündoğan Ankara 1990, 456 s.
10- İNSAN HAKLARI, Selvi yayınları, Ankara, 1989, 257s.

ANIL ÇEÇEN'in, bu yapıtlarının yanısıra çeşitli dergi ve gazetelerde yüzlerce yazısı yayınlandı. Üniversite dergilerinde yirminin üzerinde bilimsel araştırması çıktı. Üç yıl süre ile ADIM Dergisini ve yedi yıl süre ile de HALKEVLERİ Dergisini yayınladı. Uzun yıllar Halkevleri Genel Sekreterliği, Kültür Sekreterliği ve İkinci Başkanlığı görevlerini yürüttü. Türk Dil Kurumu, Unesco ve Türk Eğitim Derneği'nde çeşitli görevler yaptı. On yıl süre ile Ankara'da Sanat Kurumu Başkanlığını yürüttü.

Üniversitelerde yeni düzenlemeler yapılırken görevinden ayrılmak zorunda kalan ANIL ÇEÇEN, Danıştay kararı ile yeniden üniversiteye döndü. Halen A.Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesidir.

Prof. Dr. ANIL ÇEÇEN

İNSAN HAKLARI

(İkinci Basım)

İnsan Hakları
Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN
Gündoğan Yayınları: 95.86
Siyaset / Sosyoloji Dizisi: 02.20
Düzelti: Anıl Çeçen / Nuran Demir
Kapak Düzenleme: Gündoğan Grafik
Dizgi: Se& Ra— Gündoğan Dizgi
Baskı, cilt: Zirve Ofset Tel: 229 66 84

Birinci Basım: 1990 / Selvi Yayınları
İkinci Basım: Ocak 1995
ISBN: 975-520-104-1
Gündoğan Yayınları
Adakale Sok. 25 / 37
Tel / Fax: (312) 433 49 85 Kızılay / Ankara
Yazışma Adresi:
P.K. 271 Yenişehir / Ankara

Bana insanlığı
öğreten babam
HAYRİ ÇEÇEN'in
aziz anısına saygı ile...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İnsan hakları çağımızın büyülü kavramı durumuna geldi. Nereye baksanız veya hangi konuya el atsanız bir yanından insan ile ilgili bir boyut ortaya çıkıyor ve insanın gündeme gelmesiyle beraber de insan hakları kavramı önem kazanıyor. Tarihin ilk dönemlerinde Protogoras adlı filozof, insanı herşeyin ölçüsü olarak ilan etmişti. Ne var ki, aradan yüzyıllar geçmesine karşın insanlık tarihi bir anlamda insanın ezilmesi ve insanlık değerlerinin çiğnenmesinin tarihi olarak gelişmeler göstermiştir. İnsanı ve insanlığı ezen büyük baskı yönetimlerinin zamanla sarsılması ve çökmesi bir yandan da insancı akımların doğmasına ve karşı çizgide gelişmeler göstermesine yol açmıştır. Çağımıza kadar olan insanlık tarihi gelişmeleri incelenirse, insana karşı çıkarcı ve baskıcı yönetimlerle, insanı ve insan haklarını en büyük değer olarak ele alan insancı akımların karşılıklı çatışmalarının sürekliliği ortaya çıkmaktadır. Çağımızda bu çatışma sürecinin yeni aşamaları yaşanmaktadır.

İnsan hakları kavramının temelinde insan olgusu yatmaktadır. İnsanın ne ve kim olduğunu bilmeden ve bu soruya değişen koşullar içinde yeterli bir yanıt getirmeden insan haklarının bütünsel anlamı ortaya konamaz. Yeryüzünde canlıların gelişme süreci içinde insanın ortaya çıkmasıyla beraber uygar toplumların tarihi de başlamıştır. İnsanın atası ve kaynağı üzerinde bilimsel olarak tam bir kesinlik yoksa da, yeryüzünün biyolojik evrimi içinde canlıların bir üst aşaması olarak düşünen yaratıklar biçiminde insan denen olgu gerçekleşmiştir. İnsan bir canlı olarak vardır, doğar yaşar ve ölür. Tüm canlıların geçtiği aşamalardan doğal olarak insan da geçer. İnsan haklarının temelinde yatan insan kavramı yalnızca biyolojik anlamda insan değildir. Akıl taşıyan, düşünen ve aynı zamanda psikolojik

varlık olarak insanın sırf insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklarının varolduğu savı insan hakları düşüncesinin başlangıcı olmuştur. İnsan dağ başında yalnız yaşamadığına ve bir toplum içerisinde diğer hemcinsleriyle baraber yaşadığına göre burada söz konusu olan toplumsal anlamda insan kavramıdır. İnsan doğanın olduğu kadar toplumsal yaşamın da ürünüdür. İnsanların tek tek biraraya gelmesi nasıl ki toplumları yarattıysa, günümüz anlamında insanı da bu toplumlar ortaya çıkarmışlardır. İnsanın hem doğadan gelen bir yanı hem de toplumdan gelen bir başka yanı bulunmaktadır. İnsan genelde bu iki kaynaktan gelen boyutları ile anlam ve kişilik kazanmaktadır. İnsan doğayı anlayıp kavrayabildiği, onun gizlerini çözebildiği derecede varlığını değerlendirebilir. Yine toplumu inceleyerek, toplum içindeki kendisini görerek kişiliğini algılayabilir. İnsanı, insan yapan doğa ve toplum kaynakları, insan haklarının genel boyutlarının belirlenmesinde de en önemli göstergelerdir.

İnsan üzerine her bilim dalı tarafından değişik tanımlar geliştirilmiştir. Ayrıca birçok bilim adamı ve düşünürün insan için düşünen hayvandan tutun da gülen hayvana kadar birçok değişik tanımı olmuştur. İnsan için getirilen her tanımın değişik yanları gerçekliğe uygun ve doğrudur. Ne var ki, hiçbir tanım insan için yeterli bir açıklama getirememiş ve insan olgusunu bütün boyutları ile ortaya koyamamıştır. Bu nedenle insan gerçeği daha günümüzde bile tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Her bilimsel yaklaşım verileri doğrultuşunda, genel bir tanım geliştirme ve boyutları bir bütünlük içerisinde ortaya koyabilme şansı günümüzde yavaş yavaş doğmaktadır.

İnsan kavramının günümüzdeki içeriğine kavuşmasında, insanın doğuştan gelen bazı haklarını araması ve bunları zaman içerisinde toplumsal gerçeklik içinde kazanmasının önemli işlevleri bulunmaktadır. Her dönemin değişen koşullarında insan kendi kişiliğini bulmaya ve benliğini toplumsal gerçeklik içinde kanıtlamaya çaba göstermiştir. Toplumların yaşanan tarihi bu durumun değişik örnekleri ve göstergeleri ile doludur. Toplumların olduğu kadar dönemlerin de

koşulları birbirinden farklı olmuş ve bunlar insan kavramı ile insan haklari arayışlarına belirleyici etkiler yapmışlardır.

İnsan haklarının düşünsel temelleri çok eski dönemlere kadar uzanır. Ancak bu hakların bir kavram olarak biçimlenmesi onsekizinci yüzyılda başlamıştır. İnsan hakları kâvramı bu aşamadan sonra, insanların doğuştan bazı hak ve özgürlüklere sahip olduklarını anlatmak istemiştir. İnsanların kişiliği, onuru ve değeri hep bu haklarla gerçeklik ve geçerlik kazanabilirler. Baskı ve zulüm rejimlerinde başlayan insan hakları kavgaları, birkaç yüzyılda gelişerek günümüzdeki aşamasına ulaşmıştır. Ekonomik gelişmelerle beraber toplumların sınıfsal yapılara bölünmesi ve egemen sınıfların giderek baskı ve terör yönetimlerine kaymaları, ezilen toplum kesimlerinin insan hakları savaşımlarını daha da ön plana çıkarmıştır. Toplumsal savaşımların son yüzyıllarındaki gelişmesinde insan hakları sürekli olarak baş hedef olarak ortaya çıkmıştır.

Dörtyüzyıl önce başlayan insan hakları arayışı günümüzde de sürmektedir. Bu arayış her zaman daha iyiye, daha gelişmişe ve daha yeniye doğrudur. Nitekim, çağımızda artık uluslararası bildiriler ile belirlenen insan haklarına sürekli olarak yeni haklar çağdaş belgelerle ve sözleşmelerle eklenmektedir. İnsan gibi yaşama isteği ile başlayan bu savaş giderek insan hakları üzerinde bireylerarası ve uluslararası etkin bir dünya kamuoyu yaratılmasını sağladı. Bu kamuoyunun da giderek bilinçlenmesi, insan hakları sorununu sürekli olarak gündemde tuttu. Dünya ülkelerinde oluşan evrensel insan hakları, kamuoyu baskı ve teröre yönelen ülkelerdeki siyasal rejimleri fazlasıyla etkiledi ve uygar ülkelerin önde gelen kuruluşları ile toplum kesimleri sürekli olarak geri kalmış ülkelerdeki baskı ve terör rejimlerini denetleyerek onların insan haklarını çiğnemelerine izin vermediler.

İnsan hakları savaşı dörtyüzyıldır sürmesine karşın çağımızda çok daha farklı bir anlam kazanmış ve siyasal gelişmeler sonucunda öne geçmiştir. Özellikle, büyük devletlerin ortaya çıkmaları, ekonomik ve teknolojik üstünlükler, emperyalizmin değişik görünümlerde artarak etkin olması ve bütün dünya ülkelerini baskı altına alması, blok-

laşmanın giderek hızlanması ve blok politikasının kendine bağımlı kıldığı ülkelere özgürlük ve yaşam hakkı tanımaması, süper devletlerin dünya egemenliği savaşı ve bu uğurda herşeyi makyavelist bir anlayışla kullanmaları, silahlanma yarışına yatırılan milyarlarca lira ve bunun karşılığında aç kalan milyarlarca insan gibi olgular, doğrudan doğruya çağımızın insan hakları sorununu yaratmışlardır. İnsanı insanlığından uzaklaştıran eğilimler ülke yönetimlerinde etkin oldukça, insan hakları sorunları da çığ gibi büyümüştür.

Ekonomik gelişmelerin yeni bir aşamaya ulaşması ve özellikle ekonomide görülen tekelleşme eğilimleri de insan haklarını olumsuz yönlerde etkilemiştir. Kapitalist sistemin giderek büyüyen dev şirketleri, dünya pazarı savaşına girişince ülke yönetimlerini etki ve baskı altına alabilmişlerdir. Öyle ki, bazı büyük dev şirketlerin çıkarları doğrultusunda dünya ülkelerinde hükümet darbeleri bile düzenlenebilmiştir. Çağımızın en büyük devletlerinden birinin başkanı: "Önemli olan ekonomik çıkardır, politika daha sonra gelir", diyerek gerçeği belirtmiştir. Ekonomik çıkarlar doğrultusunda dünyanın zenginlikleri paylaşılırken, yeraltı zenginlikleri için birçok ülkenin halkı demir yumruk rejimlerinin altında ezildikçe ve tekellerin dünya ülkelerini pazar haline getirerek bunları güvence altına alma çabası öne geçince insan ve insan hakları kavramları sürekli olarak yara almışlardır. Ekonomik çıkarlar doğrultusunda işbaşına gelen iktidarlar ve yöneticilerin insan haklarını umursamaz tutumları karşısında, baskı ve terör altında ezilen dünya halkları insan hakları kavgasını giderek artan bir bilinçle yürütmüşlerdir. Nitekim, ekonomik ve siyasal baskıların en doruk noktada olduğu çağımızda bile insan hakları kavgası böylesine bilinçli bir savaş ile ilerleme göstermiş ve tarihinin en üst noktasına gelebilmiştir. Uluslararası örgütlerin kurulması ve bu doğrultuda birçok evrensel bildiri ve sözleşmenin göstergesidir. Her türlü baskı ve sömürüye karşı ezilemeyen insan hakları bu baskılara karşı bir doğal tepki biçiminde gelişerek günümüzdeki düzeyine gelebilmiştir. Özellikle, blok baskısı altında kalan ülkelerle, üçüncü dünya ülkeleri için son derece önem taşıyan insan hakları kavramının çağımızda ulaşmış olduğu boyutları hiçbir

ülke yönetimi görmezden gelemez. Çağdaş politika artık insan hakları ile beraber yapılmak zorundadır.

Herkesin daha iyi, gelişmiş ve refah içinde bir dünya düzeni kurulmasını istediği günümüzde artık insan haklarının bugün varmış olduğu düzeyden geri dönülmesini beklemek boş bir düştür. Ne var ki, son dönemde dünyada ortaya çıkan siyasal kutuplaşma ve giderek öne çıkan süper devletlerin teknolojik baskıları diğer ülkelerin ezilmesine veya gerilemesine yol açmaktadır. Bu nedenle silahlanma yarışının çok büyük üstünlüklerde geliştiği günümüz dünyasında insanlık yakın geleceğine güven içinde bakamamakta ve uygar bir dünyada insanca yaşamanın sürekli mutluluğunu duyamamaktadır. İnsan hakları ve özgürlüklerine dayalı dünya nimetlerinin ve ulusal gelirlerin dengeli dağıldığı, adil ve korkusuz bir dünyanın gerçekleşmesinde, ülkeleri ve halkları yönetenler birleşmedikçe insanların hakları konusunda kendilerini güvence altında görebilmeleri son derece zor görünmektedir. İnsanlığın gelecekte tehlikeye sürüklenmesine neden olan, teknolojik ve siyasal gelişmeler silahlanma ve ekonomik baskı biçiminde gündeme geldikçe, insan haklarının tehlikeden kurtulabilmesi olanaksızdır. İnsanlığı kitleler halinde ezmeye ve yok etmeye yönelik silahlanma yarışı sürdükçe, insanlık ne yoksulluktan ne de bu gibi tehlikelerden kurtulamayacak ve insan hakları hiçbir zaman güvence altında olmayacaktır.

Dünyanın sahip olduğu ekonomik zenginlikler insanlığın mutluluğu ve refahı için kullanılabilseydi insan hakları günümüzde daha fazla güvence altında olabilirdi. Korkusuz ve güvenli bir dünya yaratılabilseydi insanlar rahat ve düzenli yaşayabilirlerdi. Son yüzyıllarda özgür ve mutlu bir dünya için çabalar harcanmış, kurumlar kurulmuş, bilinç oluşturulmuş fakat dünya çapında olumlu ve sağlam bir gelişme sağlanamamıştır. Her ülkenin halkı özgür ve bağımsız biçimde dünya kamuoyu önünde ağırlığını koymadıkça insan haklarının çağdaş anlamda bir düzene kavuşabilmesi ve güvenceli bir düzene geçebilmesi biraz zor görünmektedir. Büyük ülkelerin ekonomik ve siyasal üstünlükleri, teknolojik devrimin yarattığı olanaklar ve üstün silah gücü insan haklarının başlıca düşmanları olarak

varlıklarını sürdürmektedirler. İnsanlık emperyalizmden ve kapitalizmin sömürü mekanizmasından kurtulamadıkça insan haklarının güvence altına alınabilmesi düşünülemez. Baskı ve sömürünün olduğu yerlerde insan hakları olamaz. Sömürü düzenleri baskı rejimleri ile güvence altına alındıkça insan haklarının güvencesizliği öne geçmektedir.

İnsan haklarının düşten gerçeğe doğru gelişmesi uzun bir süreç içinde tamamlanabilmiştir. Değişen koşullar nedeniyle gelişmenin günümüzde bile tamamlandığı bütünüyle söylenemez. Zamanla ortaya çıkan haklar belirli bir süreç içinde uluslararası bildiriler ve sözleşmelerle hukuksal bir nitelik kazanmış ve evrensel düzeyde geçerliliğe sahip olabilmişlerdir. Uluslararası bildiri ve sözleşmelerin yarattığı dayanışma, güvence konusunda yeni bir aşama sağlamış ve demokratik ülkeler bu alanda kararlı bir örgütlenmeye giderek insan haklarının çiğnenmesine karşı evrensel bir tavır geliştirebilmişlerdir.

İnsan hakları konusunda yazılan bu kitap değişik açılardan yaklaşımlarda bulunarak, konuya bir açıklık getirmek ve sorunu bütünsellik içinde ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. İlk bölümde insan haklarının boyutları genel anlamda ele alınmış ve işlenmiştir. Bu yapılırken, soruna bir genel çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, demokrasi ve insan hakları ilişkisi üzerinde durulmuş ve insan haklarının daha çok siyasal boyutu üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, devlet ve insan hakları ilişkisi üzerinde durulmuş, beşinci bölümde insan haklarının en son olarak gelişmeler gösterdiği kültür alanı ele alınmıştır. Bu bölümde kültür ve insan hakları ilişkisi ile beraber kültürel haklar konusu da işlenmiştir. Altıncı bölümde de son olarak, hukuk ve insan hakları ilişkileri incelenmiştir.

İnsan hakları konusunda yazılan bir kitabın hem çok geniş olması hem de çok özlü biçimde ortaya konması gerekmektedir. Kitabın bütün bölümlerini yazarken bu çelişki sürekli olarak her aşamada gözlemlenmiştir. Böylesine bir çelişki içinde bu kitap hazırlanırken yazar daha bir orta yol izlemeye ve ayrıntılara girmeden genel

bölümler halinde sorunu irdelemeye çaba göstermiştir. Konunun ayrıntılarına girilmesi beraberinde, içinden çıkılmaz sorunları da getirebilirdi. Tek tek bildiriler üzerinde durmadan ama bunların hepsini bir bütün olarak ele almak, sorunu daha netleştirici göründüğü için yöntem olarak benimsenmiştir. İnsan hakları konusunda bildiri veya sözleşmelerle bağlı kalmak, bir anlamda geride kalmaktır. Nitekim hazırlanan tüm bildiriler ve sözleşmeler günümüzde eskimiştir ve birçok durumda yetersiz kalmaktadırlar. İnsan haklarının hukuksal belgeler biçiminde saptanması geri dönülmez bir güvence sağlamıştır. Ne var ki, bu hukuksal belgelerle bağlı olarak ele alınmaları, insan haklarını bir donma sürecine de sürükleyebilir. Bu düşünce ile, insan hakları sorunu elinizdeki yapıtta hukuksal metinlerin dışında ve üzerinde ele alınmış ve daha çok düşünsel, siyasal ve toplumsal boyutları ile incelenmiştir.

Türkiye gibi, insan hakları konusunda gerilerde kalmış bir ülkede böyle bir kitap hazırlamanın zorluklarını okurun değerlendireceği kuşkusuzdur. Okurun göstereceği hoşgörüye sığınılarak bu kitap yazılmıştır. Ülkemizde giderek ön plana çıkan ve siyasal alanda belirleyici olmaya başlayan insan hakları savaşımına bu kitap küçük bir katkıda bulunabilirse, hazırlanma amacına ulaşmış olacaktır. Bundan da en fazla yazarı mutluluk duyacaktır. İnsan hakları savaşımında en ileri ülke olana kadar sürecek olan toplumsal ve siyasal kavgalarda belirli bir düzeyde bilinç ancak bu tür araştırmalarla topluma aktarılabilecektir. Kitap öncelikle bu açıdan değerlendirilmelidir. Bunun ötesinde, yapıtımız her türlü eleştiriye açıktır.

Prof. Dr. **Anıl ÇEÇEN**

Bahçelievler - ANKARA

1989

I.
İnsan Haklarının Boyutları

İNSAN HAKLARININ BOYUTLARI

İnsan hakları kavram olarak çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam ve içerik açısından da zengindir. Bu yapı nedeniyle, insan haklarına tılsımlı bir kavram gözü ile bakılmaktadır. Hemen her konunun insan hakları ile ilgili bir boyut taşıması kavramın tılsımını daha da artırmaktadır. İnsan haklarının sayısının belirli olmaması, hemen her dönemde yeni yeni insan haklarının ortaya çıkması, toplumsal gelişme ile beraber insanların yeni yeni haklar edinmeleri, hakların toplumlara göre değişmeler göstermesi, yeni hakların eski hakları arka planda bırakması, eski ve yeni haklar arasındaki ilişkiler ve hakların hukuk alanındaki değişmelerden etkilenmeleri konunun önemini daha da artırmaktadır.

İnsanın kaynağı sorunu, felsefenin önde gelen konularından birisidir. Her felsefe akımı veya görüşü, kendi bakış açısına göre bir insan tanımı getirmiş ve insanın kaynağını genel evren görüşü içinde belirlemeye çalışmıştır. Felsefede kesinlik olmaması, ortaya sürülen düşüncelerin varsayım yapmaktan öteye gidememesi, konuyu kendiliğinden bilim alanına aktarmıştır. En başta insanın kaynağı sorunu ile doğa bilimleri ilgilenmiştir. Yeryüzündeki bulgulardan hareket ederek insanın bilimsel açıdan temellendirilmesine girişilmiştir. İnsanın canlı varlık olarak biyolojik açıklaması çeşitli kuramlarla geliştirilmiştir. Toplumsal varlık olarak ele alındığı zaman diğer sosyal ve siyasal bilimlerin işin içine girdiği ve insan üzerine kendi bakış açılarından yaklaşımlar ortaya koydukları görülmektedir. İnsanların doğal yaşamdan toplumsal düzene geçiş süreci, insanın toplumsal bir varlık olmasını hazırlamıştır. İnsanın bireysel ve toplumsal ilişkilerinin tümü daha sonraları insan kavramının içerik kazanmasına yardımcı olmuşlardır.

Doğa insan ile beraber yeni bir varlık biçimi geliştirmiştir. Canlılar dünyasının en gelişmiş varlığı olarak insan, diğer canlılardan ayrılan birçok özellik ve yeteneğe sahiptir. Özellikle düşünen varlık olarak insan fazlasıyla önem taşımaktadır. İnsanın doğal olarak yeryüzünde yaşamaya başlamasıyla beraber, dünyanın çehresi değişmiş ve doğal

yaşamda daha önce bulunmayan bir varlık alanı gelişmiştir. İnsanın yüzyıllarca çalışıp didinerek yaptıkları günümüzün uygarlığını ve kültürünü oluşturmuştur. Bilim, felsefe, hukuk düzeni, sanat ve kültür, teknik gibi alanlar insansal yaşamın düzeyini ve biçimini meydana getirmişlerdir. Dünya insan ile beraber yeni bir anlam boyutu kazanmış, insanın tüm özellikleri ve yetenekleri bu boyutu yaratmışlardır[1].

Tüm insanlar benzer temel anatomik ve fizyolojik özellikleri paylaşırlar. İnsan doğası, bir başka yönü ile düşünce tarihinde tartışma konusu olmuştur. İnsanlar temel fizik ve ruhsal yapıları açısından birbirlerinden farklı olarak görülürse o zaman insanlık diye bir kavramın varlığından söz edebilmek zorlaşacaktır. İnsan ve insanlık gibi kavramların geçerlilik kazanabilmesi için genel bir fizik ve ruh yapısının varlığını benimsemek gerekmektedir. İnsanlık ve insancılık kavramları, bütün insanların paylaştıkları bir insan doğası düşüncesi üzerine temellendirilmiştir. İnsanlık durumu herkes için aynıdır[2]. İnsanların birbirlerinden ayrılan yanları ve özellikleri bulunabilir ama insan her yerde insandır ve benzerdir. İnsanın doğasında bulunan insanlık tüm kişilerde belirgin özelliktir. Hiç kimse insan olarak insanlık kavramının dışında olamaz. Her birey kendi içinde bireyselliğinin öznel yanları ile beraber insanlığın genel yanlarını da çelişkili biçimlerde taşır. Bu noktada insanlık ve bireysellik kavramlarının birbirinden ayrılan yanı belirginlik kazanmaktadır. İnsanların toplum içinde yaşamaya başlamaları bireysellik durumunu yaratmıştır. Toplum içinde yaşayan her insan bireydir ama toplum dışında kalan insanlar için aynı şey söylenemez.

İnsan kavramı doğaya göre başka, topluma göre de başka anlam taşıdığı için farklı tanımlara sahiptir. İnsanın hayvanlar dünyasından doğuşu da, en azından cansız maddeden canlı maddeye geçiş kadar önem taşımaktadır. İnsanda, kendisiyle çevresi arasındaki madde değiş tokuşu insanın bilinçli denetimi altında gerçekleşir. Bilinç ile insan diğer canlılardan ayrılmaktadır. Hayvanlar çevrelerinin edilgin olarak farkındadırlar ama, insanlar kadar etkin bir bilinç yapısına hiçbir zaman sahip değillerdir. İnsanlar kendilerinin yaşadıkları dış dünya ve gerçekliğin bilincinde olarak her zaman doğal koşullara

karşı savaşmışlardır. Dolayısıyla insan, nesne olarak doğanın bilincinde olduğundan, özne olarak da kendisinin bilincindedir. İnsanın yaşam etkinliği, kendisini bilincinin nesnesi yapar ve böylece bilinçli bir yaşama sahip olur. Çalışma her şeyden önce, hem insanın hem de doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki tepkileri kendi rızası ile başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. İnsan doğa ürünlerini elde edebilmek amacıyla bedeninin doğal güçlerini harekete geçirerek, yine doğanın bir gücü olan kendisini doğanın karşısına çıkarır. Hayvanlar kendi dışlarındaki doğayı yalnızca kullanmakla yetinirler oysa insan doğayı değiştirmekle onu kendi amaçlarına hizmet eder bir duruma getirerek onun efendisi olur. İnsanların doğa üzerindeki eylemlerinin bilinçli biçimlerde düzenlenmesi, denetimi ortaya çıkarır. İnsanlar arasındaki ilişkilerin giderek bilinçli biçimlerde düzenlenmesi de beraberinde toplumsallaşma olgusunu getirmiştir. Bu nedenle, insan bilinci yalnızca birey ile onun doğal çevresi arasındaki bir ilişki değil, aynı zamanda en yalın biçimlerinde bile toplum ile çevresi arasındaki ilişkinin bireyde yansıyan toplumsal bir imgesidir.

İnsanlar doğa ile aralarında var olan ilişkileri diğer insanlarla olan ilişkilerinde de uygulamak isterler. Birlikte yaşama olgusu insanların içgüdüsel yapılarından meydana gelmiştir. Akıl önce doğa ile sonra da toplum ile yani insanın insan ile bağlantı kurmasını sağlamıştır. Olgu ve olayların kavranması, giderek insanlara yararlı olacak durumlara getirilmesi genellikle aklın başarısı olarak görülür. İnsanların gören gözü, düşünen beyni, karar veren ve yönlendiren yönü olarak akıl, insan yaşamının en belirgin özelliğidir. Doğal koşullar ve içgüdüler de insanları harekete geçirebilir, ne var ki insan bu yönelimlere kapılıp gitmemek ve kendisini olması gerektiği gibi yönlendirmek zorundadır. İnsanlar çoğu kez çıkarlarına uygun yolları ararlar ve bunu bulmak için de akıllarını kullanırlar. Akıl ile uyum içinde bulunması gereken hak duygusu bazen yitebilir(3). Aklı kullanmak, rahatlık ve çıkarları uğruna akıl uygulamak, çıkarcılık uğruna bazen insanlığa aykırı biçim haksızlıklara, adaletsiz durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Adalet ve hak için her zaman mantıklı hareket yetmeyebilir, Akla dayanan yargılar, insanları bazen aldatabilmekte ve haksızlıklara

yolaçabilmektedir. Aklın çok fazla ön plâna geçmesi diğer duyguların ve düşüncelerin arkada kalmasına ve bazen yoksayılmalarına kadar gidebilmektedir. Günlük yaşamın uygulamadan gelen istekleri karşısında insanlar yalnızca akıllarına dayanarak yaşadıkları veya çalıştıkları zaman belki kazançlı çıkabiliyorlar, ne var ki, akılcılıkla her zaman hakkın yerini bulduğunu söyleyebilmek çok güç olmaktadır. Akıl önce doğayı sonra da insanı kullanır. İnsanın yalnız akıldan değil aynı zamanda başka duygu ve düşüncelerden de oluşan bir varlık olduğu gerçeği bütünsellik içinde görülmedikçe, insanın salt aklın kölesi olmaktan kurtulması sağlanamayacaktır. Toplum yaşamında akıl en önde gelen belirleyici öğedir ama tek başına yeterli değildir. Tek başına kalmak insanları insanlıktan uzaklaştırıp, robotlaşma sürecine doğru yönlendirebilir. Özellikle haklar açısından son derece riskli olan böylesine bir sürece izin verilmemelidir. Yalnızca akla baş değer verenlerin, dünyayı robotlaşan insanlar dünyası durumuna getirme çabasında olduklarını bilmeleri gerekir.

İnsan artık doğal yapısının ötesinde toplumsal bir varlıktır. Toplum içinde bir yeri ve anlamı vardır. İnsanların toplum yaşayışına geçmesi ile ilgili değişik düşünceler ve kuramlar geliştirilmiştir. Kuramlara göre toplum kavramının anlamı ve tanımları da değişiklik göstermektedir. Tarih içinde toplum ve insan sürekli beraber görünmüşlerdir. İnsanların biraraya gelerek sözleşme ile toplumu kurdukları gibi fantezi varsayımlar ile biyoloji gibi bilim dallarından hareket ederek toplumu yaşayan bir organizmaya benzetme girişimleri de görülmüştür. Bilgi birikiminin artması ile felsefeden kopan yeni bilim dalları da toplum gerçekliğine kendi disiplinleri açısından yaklaşımlar getirmişlerdir. Her insan temelde bir toplumsal ilişkinin sonucu olarak varlık kazanır ve yaşamını sürdürür. İnsanın gereksinmelerinden dolayı toplum düzeni ortaya çıkmıştır. İnsanların toplumun parçalarını oluşturmaları, hücrelerin organizmanın parçalarını meydana getirmesi gibi değildir. Toplumun parçalarını oluşturan insanların ilgi ve amaçları ilişkilerin belirlenmesinde önem taşımaktadır. Kurumları, gelenekleri ve kurduğu yaşam düzeni ile toplumlar insanların gereksinmelerini kurallara bağlayarak karşılarlar. Bir sosyal

ilişkiler düzeni olarak, toplum; bireylerin değişen tutum ve davranış ilgilerine, yaklaşımlarına ve zamanla ortaya çıkan oluşumlara göre gelişmeler gösterir, büyür veya karmaşıklaşır. Toplum adını alan sosyal ilişkiler sistemi anlamını insanların tek tek destek ve yardımlarından alır. Toplumlar içinde karşılıklı ve çelişkili yarar, çıkar ve ilgi çatışmaları vardır. Bu çatışmalar birey ve toplumun aynı düzen içinde bütünleşmesini sınırlayıcı, azaltıcı etki yapar ve sosyal düzen bir grup veya sınıfa egemenlik veya ayrıcalık verecek biçimlerde kurumlaşabilir. Karşılıklı olarak insanın topluma, toplumun da insana karşı etkileri vardır. Bu etkileşim kendiliğinden bazı hak ve yetkileri de beraberinde getirmektedir. Toplum düzenine bağlanan insanlar doğal özgürlüklerinin toplum düzeni içinde sınırlamasını benimserken karşılığında bazı haklara da sahip olmaktadır. Hak ve yetki ikilemi toplum düzeninin temelinde vardır. Toplumu yönetenler nasıl ki toplum adına bazı yetkilere sahip bulunuyorlarsa, yönetilenleri meydana getiren diğer insanların da toplum düzenince güvence altına alınmış hakları vardır. Toplum düzeninin temelinde bu hak ve yetki dengesi vardır. Dengenin bozulduğu yerlerde toplum düzeni diye birşey kalmaz. Toplumsal varlığın sürdürülebilmesi ancak bu dengenin gözetilmesine bağlıdır. Yönetimler yetkilerini en yararlı biçimlerde kullanmaya çalışırken, bunun karşılığında toplumun bireylerine de büyük sorumluluklar düşmektedir. İnsanların sorumlulukları dengenin korunmasında en önemli ögedir. İnsan tüm alışkanlıkları, koşullanmışlıkları ve sorunlarının ötesinde toplum içindeki görevlerinin ne olduğunu araştırabilecek zihinsel bir yapıya sahip olmalıdır. İnsanın sorumluluğu pek de kolay olmayan özverileri gerekli kılmaktadır. İnsanın sorumluluğu kendine karşı olduğu kadar topluma karşı da bir görevdir.

Hak kavramı toplumsal yaşama geçiş ile beraber ortaya çıkmıştır. İnsanlara isteklerini karşılayacağını söyleyen devlet onların doğuştan gelme bazı hak ve özgürlükleri bulunduğunu ve bunları korumayı üstlendiğini açıklamıştır. Hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığını gören insanlar da bazı sınırlamalara güvence karşılığında rıza göstermişlerdir. Genel olarak hak bir kimsenin isteyebileceği, ileri

sürebileceği ve kullanabileceği bir durumu belirtir. Hak; devlet ve toplumun hukuk düzeni aracılığı ile ve yasalarla güvence altına almış bulunduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Her ülkenin doğal koşulları farklı olduğu gibi her toplumunda sosyal koşulları ayrı olabilir ve böylece hakların düzenlenmesi de birbirinden ayrı biçimlerde gerçekleştirilebilir. Toplumsal yaşamın güvencesi ve düzenleyecisi olan hukuk düzeni haklar ve yetkilerin birbirine göre ele alınmasını ve düzenlenmesini yerine getirir. Toplumsal koşulların değişiklik göstermesi yeryüzünde birbirinden çok farklı hukuk sistemlerinin doğmasına, hatta her ülkeye ve topluma özgü olarak ayrı hukuk sistemlerinin gelişmesine yolaçmıştır. Böylece, hukuk sistemlerinin hak konusuna yaklaşımı da süreklilik ve düzenlilik göstermekten uzak kalmıştır.

Hak kavramı zamana, yere ve topluma göre değişiklik gösteren değişken bir içeriğe sahiptir. Aynı toplumda daha önce hak olan bir durum daha sonra yasalarla kaldırılabilir ve hak olmaktan çıkar, tersi de olabilir daha önce hak olmayan bir hukuksal durum yeni yasa veya anayasalarla hak olarak benimsenebilir. Hukuk, hakları düzenleyen bir mekanizma olarak toplumsal değişmelere açık kaldığından toplumsal ve siyasal gelişmeler yeni yasalar aracılığı ile hukuku ve dolayısıyla hakları da etki altına almaktadır. Toplumsal değişmeleri hukuk sürekli olarak arkadan izlemek zorundadır. İzleme yeteneğini yitiren hukuk sistemleri giderek katılaşır ve toplumun dışında göstermelik olarak kalır, uygulama yeteneğine sahip olamaz. Toplumun kurallar ve yasalarla düzenlenmesi anlamında hukuk hiçbir zaman toplumsal gerçekliğin dışında olamaz. Hukuk toplumda var olan olguları, gelinmiş bulunan düzeyi, yeni aşamaları, birikimleri ve yaşanan süreçleri sürekli olarak yasal düzenlemelerle yansıtmak ve düzenlemek zorundadır. Aksi durumlarda hukuk gerçek amacı olan adaleti ve haklılığı gerçekleştirmek, düzeni kurmak gibi işlevlerini yerine getiremez. Böylesine durumlarda insanların haklarının yerine gelmesi ve haklılığın toplumda geçerli olması beklenemez.

İlk dönemlerdeki hak kavramı ile zamanımızdaki hak kavramı arasındaki tarihin çeşitli dönemlerinden kalma büyük ayrılıklar vardır.

İnsanlığın tarihsel gelişimi boyunca hak kavramı da yeni boyutlar kazanmış ve giderek kapsamını genişletmiştir. Önceleri doğa ve doğuştan gelme gibi açılardan değerlendirilen hak kavramı doğal yapı dışında daha sağlam ve elle tutulur bir temele oturtulmuştur. Tarih boyunca sürdürülen toplumsal ve siyasal savaşımların haklar konusundaki gelişmelere katkıları büyük olmuştur. Toplumu yönetmek ve yönlendirmek zorunda olan devlet bu gelişmelerin dışında kalamamış ve daha dinamik bir tutum ile gelişmelere açık bir tutum ister istemez göstermek zorunda kalmıştır. Olumsuz tutum izleyen siyasal yapılar zaman zaman sarsıntılar geçirmiş ama sonunda kazançlı çıkan insan hakları olmuştur. Yüzyılımızda uluslararası belgelerle saptanan ve evrensel geçerliliği tüm dünyaya onaylatılan insan hakları artık sarsılmaz bir sağlamlıkta bulunmaktadır. Ulusal düzeylerde insan haklarına aykırı girişimlere karşı artık dünya kamuoyu ve insanlığın vicdanı ayaklanabilmekte, yaratılan baskı ortamı ile insan haklarının çiğnenmesine izin verilmemektedir. Pozitif hukuk düzenlerini aşarak insan haklarının böylesine bir düzeye erişebilmesindeki gizi, insanlığın gelişmesinde varılmış bulunan uygarlık düzeyinde aramak gerekir. Çağdaş anayasalar da artık uluslararası etkinlik kazanan evrensel belgelere en baş köşelerinde yer vermektedirler[4].

Hak ve hukuk arasında çok boyutlu bir ilişki düzeni bulunmaktadır. Hukuk kavramı, aslında köken olarak haklar demektir. Hakların bütünü anlam olarak hukuku meydana getirir. Hakların çiğnenmesi anında veya yok sayıldığı noktalarda, hak ile beraber hukukun da savaşı verilir. Hak ve hukuk birbirlerine yapışmış iki kavramdır ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Hukuk hakların korunması için vardır. Hak ise hukuku yaratan temel taşların başlıcasıdır. Bir yerde hak yoksa veya çiğneniyorsa hukuk vardır denilemez. Hukuk yalnızca yasalardan oluşmamaktadır. Yasaların ve anayasanın önceden öngöremediği yeni yeni durumlar ortaya çıkabilir. Toplum yaşamı canlıdır ve sürekli değişmeler gösterir. Yasal düzenlemelerde yeni durumlar için kural yok diye hukuk susamaz. Her hukuk sistemi kendi mantığı ve genel ilkeleri çerçevesinde yeni durumlar için çözümler geliştirmek zorundadır. Yeni durumları ve sorunları karşılayabilecek

derecede esnek olmayan hukuk sistemlerinin tam anlamıyla hakları gerçekleştirdiği veya güvenceye aldığı söylenemez. Hukuk bir bina ise haklar da o binayı ayakta tutan ana kolonlardır. Bu kolonlardan birisinin çökmesi binanında göçmesi sonucunu yaratacaktır. Bu nedenle, her hukuk sistemi uygulamada önce hakların gerçekleştirilmesini sağlamakla görevli bulunmaktadır. Bütün haklar insan haklarıdır, çünkü hukuk insanlar için vardır, devlet ve toplum düzeni yine insanların mutluluğunu sağlamak için vardır.

İnsan hakları çok eskilerden bu yana varolmasına karşın terim olarak son yüzyılda ortaya çıkmıştır. Daha önceleri doğal haklar olarak ele alınan insan hakları bugünkü anlamına da bu yüzyılda sahip olmuştur[5]. İnsanın toplum içindeki yeri belirlenirken doğuştan gelme bazı hak ve özgürlükleri bulunduğu, toplum yaşamına girdiği anda bunları koruması gerektiği gibi bir konu, uzun süren tartışmalar yaratmıştır. İnsanlar topluma eskisine oranla daha fazla ve gelişmiş haklara sahip olmak için girişmiştir. Onların doğal hakları tüm yasal ve uygar hakların temelini oluşturmaktadır. Doğal haklar insanın varlığının sonucudurlar. Yasal ve uygar haklar ise bir toplumun üyesi olmak nedeniyle sahip olunanlardır. Her uygar hak kişide daha önceden var olan, fakat bundan faydalanmasına tek başına gücü yetmeyen bir doğal hakka dayanır. Güven, korunma, kişiliğini geliştirme ile ilgili tüm haklar hemen hemen bu soydandır. Kişilerin toplum düzeninden sonra da kendilerinde saklı tutukları doğal haklar yaşamsal öneme sahip olanlardır. Düşünsel boyutu olan haklar bu sınıftandır. İkinci derece haklar ise kişilerin bunları yerine getirme gücüne tam olarak sahip olamadıkları haklardır. Kişiler bazen bu haklarından toplum düzeni için vazgeçebilirler. Toplumun gücünü kendi gücüne üstün tutarak, toplum düzenine kişiler uyum gösterirler. Toplum içinde her insan birbirinin benzeri biçim ve ölçülerde hak sahibidir ve toplumun tüm olanaklarından hak sahibi olarak yararlanırlar[6]. Buna göre uygar haklar toplum düzeni ile yapılan bir anlaşma ile değiştirilmiş doğal haklardır. Bireyde bazı yönleri ile eksik bulunan haklar hukuk düzeni içinde tamamlığa kavuşturulurlar. Bir merkezin otoritesine bağlanan haklar işlerlik düzenin de yerine getirilebilirler.

Ne var ki, uygar hakların kullanılışı kişinin kendinde sakladığı doğal haklarını zedelerse o zaman uygar hakların olduğu kadar hukuk düzeninin de varlık nedeni ortadan kalkar.

Toplumsal yapı, hukuk düzenlerinin kurulmasında olduğu kadar hakların belirlenmesinde de önemli bir yere sahiptir. Yapının özellikleri ve gerekleri bazı konularda belirli çözümler veya düzenlemeleri zorunlu kılabilir. Ne var ki, bu tür düzenlemeler bir hakkın hiçbir zaman özünü sınırlayamaz veya ortadan kaldıramaz. Toplumların sosyal ve ekonomik gelişmeleri zamanla devletin kendisini yenilemesine ve bazı kuralları yeniden saptamasına işi götürebilir. Bu açıdan endüstrileşme olgusu önemli bir örnektir. Endüstrileşmenin değiştirdiği toplum yapısının ortaya çıkardığı yeni gerçekliklere göre, devlet yapısının ve dolayısıyla hukukun kullanılarak toplumun yeniden düzenlemesi söz konusu olacaktır[7]. Yönetim yapısı bile değişebilir. Yeni bir siyasal sistem gelişebilir, hukuk ile beraber hakları da yeniden ele alarak düzenleyebilir. Her somut durumun kendine özgü yarattığı haklar ve ödevler vardır. Somut durumların yönetilebilmesi, yönlendirilebilmesi hak ve yetki veya görev dengesinin gözetilmesine bağlıdır.

İnsanda doğuştan gelme hak ve özgürlükler bulunduğu kadar saldırgan bir yapı da vardır. Toplum düzenine geçilmesinin en büyük nedenlerinden birisi bu saldırgan yanın denetim altına alınmasıdır. Aslında doğal olarak diğer canlılarda, özellikle hayvanlarda da var olan saldırganlık eğilimi insanlarda var olan bir özelliktir. Bu daha çok çevre koşullarına ve yetiştirilmeye bağlı bir yandır. Hiyerarşiye bağlı olarak saldırganlık ve şiddet oldukça düşük düzeylerde tutulabilir. Toplumun üyelerinden birisi daha üst düzeye dönük bir atak yaparsa düzen yine bozulur ve bir çatışmadan sonra kazananın gücü ve istekleri doğrultusunda yeniden kurulur. Canlı toplumlarındaki bu gözlem genel olarak insan toplumları için de geçerlidir. İnsan saldırganlığının içgüdüsel olduğu genellikle benimsenen bir görüştür. Saldırganlığın içgüdülere bağlanmasının nedeni, olağanüstü bir yaygınlık ile toplumun ve tarihin her köşesine girmiş bulunmasındandır. Saldırganlık açık olabileceği gibi gizli biçimlerde de ortaya çıkabilir. Hobbes'un ünlü deyimi ile "İnsan insanın kurdudur"

görüşünden sonra toplum öncesi dönemler hep saldırganlık görüşü ile ele alındı. Koşullar sürükleyince, insanın içindeki saldırganlık ortaya çıkabilir ve diğer insanların haklarına yönelebilir. Saldırganlık durumlarında insan haklarının varlığı tehlikeye girer[8]. Bunun tersini savunanlar ise, içgüdüler zayıfladığı zaman saldırganlık ortaya çıkar demişlerdir. İnsanların doğal yaşamdan kaçarak toplumsal yaşamı benimsemelerinde önemli payı bulunan saldırganlık olgusu, daha sonraları da insan hakları açısından önemini sürdürmüştür. Her insanda biyolojik olarak belirlenmiş çeşitli gizilgüçler bulunabilir. Fakat bu gizilgüçlerin ne oranda ve nasıl gerçekleşebileceğini saptayan içinde yaşanılan ortamdır. Biyolojiyi temel alan çalışmalar insanda saldırganlık için yapısal bir gizilgüç bulunduğunu göstermiş, fakat bunun içgüdüsel bir davranış olduğunu, dıştan gelen uyarılardan bağımsız bulunduğunu, kendiliğinden ve iç zorlamalarla ortaya çıktığını, insanların kaçınılmaz yazgısı olduğunu yeterince kanıtlayamamıştır. Ne var ki, elverişli ortam bulunduğu zaman insanların içindeki gizilgüç eyleme geçmekte ve saldırganlık olayları ortaya çıkmaktadır. Saldırganlık yalnızca yönetilenlerde değil bazen tarihte görüldüğü gibi yöneticiler arasında da görülmektedir. Yönetimlerin savaş ve baskıya yönelmeleri insan hakları konusundaki duyarlılığı daha da artırmış ve toplumsal savaşımlar bu hakların elde edilmesine yönelmişlerdir.

Saldırganlık yalnızca bireysel düzeyde değil bazen de toplumsal düzeylerde ortaya çıkabilir. Toplum düzeninin yeterince adil olmaması, ekonomik açıdan büyük düzey farklılıkları bulunması, kitlelerin isteklerinin yeterince karşılanmaması karşısında zaman zaman tarihte görüldüğü gibi ayaklanmalar olmuştur. Bunların bir kısmı devrimlere dönüşmüş ve yepyeni sosyal düzenler getirmişlerdir. Toplumun isteklerini karşılayan yeni düzenler kargaşayı ve anarşiyi önleyebilmişlerdir. Anarşi denilen olgu, yönetim ile toplum dengesinin sarsılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle yirminci yüzyılda ortaya çıkan toplumsal ve siyasal amaçlı anarşi ve terör hareketleri her yönü ile insan haklarını tehdit eder bir görünüme bürünmüştür. Ulusal sınırları aşarak uluslararası düzende insanlığa karşı bir tehlike olarak gelişen anarşi ve terör hareketleri bazen siyasal

amaçlı olarak kullanılmakta ve sonuçta insan hakları konusunda yeni sınırlamalara neden olmaktadır. Terör ve anarşi ile başedemeyen devletler hukuk düzeninde değişikliklere gitmekte hak ve özgürlüklerin kötü amaçlı kullanılmasına karşı yeni sınırlamalar getirmektedirler. İnsanların devletten beklediği güvenceyi ortadan kaldıran anarşi ve terör girişimleri, kişilerin yaşamak gibi en temel haklarını da ellerinden almaktadır. Devletlerin her türlü siyasal ayrılıkları bir yana bırakarak, insanların en kutsal hakkı olan yaşama hakkını yeterince güvence altına alabilmeleri ancak geniş boyutlu bir işbirliği ile olanaklıdır. Belki bu noktada devletlerin boyutunu aşan konularda uluslararası yeni bir otoriteye gereksinme duyulabilir. Çeşitli toplumların sınırlarını aşarak tüm insanlığa yönelik terörist eylemlerin önlenebilmesi ve en temel insan haklarının yeniden güvenlikli bir ortama kavuşturulabilmesi için yeni bir örgütlenme daha etkin ve güçlü biçimlerde düşünülebilir. Otoritenin bulunmadığı ortamda yeni tür saldırganlıkların terörist yollardan insan haklarına yönelmeyeceğini hiç kimse garanti edemez. Terörün yarattığı kargaşa ortamı otoriteyi sarstı mı toplumun, hukukun hiçbir anlamı kalmamaktadır. Toplum öncesi dönemin kargaşasına dönüş eğilimleri öne çıkmaktadır. İnsanların saldırgan yanları eğitim yolu ile yönlendirileceği ve zamanla ortadan kaldırabileceği gibi, anarşi ve terörü yaratan nedenler yeterince saptanabilirse bu nedenlerin üzerine sağlıklı biçimlerde gitmek ve bunların insan haklarını zedelemelerini önlemek olanaklıdır.

Toplum yaşamının güvencesi olarak hukuk düzenleri insan haklarını ortadan kaldırmaya yol açabilecek tüm eğilimlere karşı yeterli önlemler alabilmelidir. Toplumlar ilerledikçe hukuk sistemlerinin sosyal ve siyasal yaşam içinde oynadığı rol ve etkinlikler daha da artmaktadır. Bunun için kitlelerde hukuk kurallarına karşı bir saygınlığın uygulanmasına ve sürekli olmasına dikkat etmek gerekir. Yetersiz yasalar, beceriksiz yönetimler böylesine bir saygınlığı sağlayamazlarsa, var olan saygınlığın giderek yitmesine yolaçabilirler. Nerede hukuk düzeni varsa, orada insan hakları, diğer hak ve yetkilerle beraber güvence altına alınmış bulunmalıdır.

Kişilerin genel olarak toplumun koşullarına uyum göstermeleri beklenir. İnsanın içinde yaşadığı doğal koşullara olduğu gibi toplum-

sal koşullara da uygun bir yaşam düzenine yöneleceği genel beklentidir. Kişilerin her türlü beklentilerini karşılayan, gereksinmelerini yanıtlayan, insanların kişiliklerini geliştirmelerine olanak sağlayan ve bunları destekleyen toplumsal veya hukuksal düzenlere uyum göstermek daha kolay olmaktadır. Gerçek sorun insanların beklentilerini karşılayamayan, onların hak ve isteklerini güvence altına alamayan toplum yapılarında ortaya çıkmaktadır. Saldırganlık, anarşi ve terör gibi toplum düzenini dolayısıyla haklar dengesini sarsan önemli nedenlerden birisi de; insanların uyumsuzluğu sorunudur. Yaşadığı topluma uyum gösteremeyen, o toplumun insanları ile yeteri kadar olağan ilişkiler kuramayan kişiler, ister istemez kendilerini toplum yaşamının dışında bulmakta veya bu duruma yakın duygular taşımaktadırlar. Toplumsal yaşam o toplumu meydana getiren tek tek bireylerin birarada kaynaştıkları hatta ortak duygular ve düşüncelerle bütünleştikleri bir yapı olmak zorundadır. Bunu beklemek, elde etmeye çalışmak tek tek her kişinin en doğal hakkıdır. Beklentilerini toplumsal yaşamdan elde edemeyen insanın bir iç dünya sarsıntısı geçirmesi. tatminsizliğinin onu mutsuzluğa sürüklemesi doğal sonuç olarak ortaya çıkabilir. Kendisini toplumsal varlık olarak göremeyen insan için yaşamın anlamı kalmayabilir(9). En kutsal hakkı olan yaşama hakkını kullanabilme olanağını yitirebilir, dış dünyaya güvensizlik içine sürüklenebilir. İnsanlar yalnızca biyolojik bir varlık değil, aynı zamanda ruhsal yapıları ve düşünme yetenekleri ile beraber psikolojik varlık olma özelliğine de sahip bulunmaktadırlar. İnsanın kişiliğini geliştirme hakkı, daha iyiye ve mutluya ulaşabilme hakkı toplum yaşantısının kendisine verdiklerine doğrudan bağlıdır. Verilenler az veya yetersiz oldu mu, uyumsuzluk duygusunun ortaya çıkması ve kısa zamanda yayılması önlenemez. Bu insanın ana karakterinde var olan bir özelliktir.

Uyumsuzluk duygusu herkesin başına gelebilir. Beklentilerin çokluğu kadar alınanların azlığı da benzer bir dönemece doğru kişileri sürükleyebilir. İnsan haklarının kişinin içinde var olan boyutlarını bilmeden belirlemek veya sınırını çizmek gerçekçi olamaz. Her toplumun insanı ayrı olduğu gibi, toplumların ilerlemişlik düzeyleri de birbirinden farklıdır. Kişilerin aldıkları terbiye ile gördükleri eğitim bile

hak konusundaki düşünce ve bilinçlerini biçimlendirir. Canlı varlıklar nasıl içinde bulundukları ortama göre yetişir ve o ortamın koşullarına uyum sağlayarak yaşamlarını sürdürmeye çalışırlarsa, insanlar da yetiştikleri sosyal ortamın birikimlerinden, olanaklarından birşeyler elde ederek yaşamlarını ve kişiliklerini geliştirmeye çalışırlar. İnsanlar için dünyayı anlamak kadar uyum göstermek de yaşamsal önem taşıyan bir konudur. Dış dünyaya yabancı kalanlar kendi iç dünyalarına dönebilirler, sosyal gerçekliğin dışında ve insanlığa yabancılık içinde yaşamlarını sürdürürler. Yabancı kalmak, kişinin uyumsuz yaşama sürüklendiğinin açık göstergesidir. Hak ve yetkilerden payını alabilmenin yolu toplum ile bütünleşmekten geçerken, toplumsal düzene yabancı kalmak, kişileri ister istemez insan haklarının nimetlerinden yararlanmasını önlemekte, düzenin temelinde bulunan dağıtım mekanizmasının adaletini sarsmaktadır. Hakların insanlar için var olduğu, her insanın bu haklardan yararlanabileceği, bu konuda hiçbir ayırımın söz konusu olmadığı gibi genel düşünceler, uyuma yönelten güçlerce benimsenmedikçe insanları toplumsal düzene uyumsuzluğa yönelten gelişmelere set çekebilmek zor olacaktır. Her toplum kendisini oluşturan tüm bireyleri kapsamak ve kendi bütünü içinde uyumunu sağlamakla görevlidir. İnsanların uyumsuzluğunu önleyemeyen toplum düzenlerinde, insan haklarının sağlamlığından, güvencesinden ve geleceğinden emin olabilmek olanaksızdır. Uyum sorunu insan haklarının bir bakıma toplumsal sigortasıdır.

İnsanlar arası ilişkilerin bir etiği vardır. Bu etik her insana belirli sorumluluklar yüklemektedir. Sorumluluklar tek yanlı değil karşılıklıdır. Herkes kendinden ve ilişkilerinden sorumludur. Toplumsal yaşamın üzerine kurulduğu düzenin temelinde bu anlayış yatar. İnsanlar yüklendiklerine inandıkları sorumluluğa göre yaşamın, mal ve mülkün, hakların, zamanın ve mutluluğun ne kadarını başkalarına adayacaklarına, ne kadarını ise kendilerine saklayacaklarına karar vermelidirler. Böylesine kararı kişilerin tek başlarına almaları beklenemez. Hak ve çıkarların dağıtımı kadar, yetki ve görevlerin dağıtımı da belirli ölçülerde davranılmasını gerekli kılmaktadır. İdeal olan, bu noktada bireyin özgürce karar vererek topluma katkılarını ve karşılığında alacaklarını belirlemesidir. Ne var ki, ideal olan her

zaman gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Toplum düzeninin kesintisiz sürüp gidebilmesi için bazen herşeyin sorumluluk anlayışına bağlanması kaçınılmaz olmaktadır. Toplumsal düzenin her türlü sarsıntı ve bozulma eğilimine karşı varlığını koruyarak bireylerine yeterince güvence verebilmesi sorumluluk anlayışının her kesimde egemen olmasına bağlı bulunmaktadır. Esnek ve oynak yapısına karşın toplumların uzun ömürlü olabilmesinin altında sosyal bir etiğin yattığı görülmektedir[10]. Herkesin kendi sorumluluk duygusuna sahip olabilmesi en son noktada düşünülebilecek bir durumdur. Bu noktaya toplum olarak ulaşana kadar, kişilere toplumsal sorumluluk bilinci verilmelidir. Böylesine bilincin yüksek bulunduğu toplumlarda, kişilerin birbirlerine karşı davranışları daha üst düzeyde gerçekleşmekte, uyumluluk ile beraber uygarlık sosyal yaşamın temel direkleri olmaktadır. Uygarlık yalnızca maddi değerler ve yapılarla oluşmaz, uygarlığın özü toplumun içinde egemen olan anlayış ve yaşam biçimindedir. En ileri ülkelerin çok gelişmiş insan haklarına sahip olmalarının altında toplumsal olgu olarak böylesine bir etiği aramak yanlış olmayacaktır.

Bencil yapıdaki insanlar fazla şeye sahip olamazlar, toplumsal ilişkilerinde sürekli yitiren durumunda olurlar. Sahip olduğu haklar karşılığında topluma karşı görev ve sorumlulukları bulunduğunu anlayamayan insanlar bencilliğin batağından çıkamazlar, ne yaparlarsa yapsınlar yaşadıkları çevreye uyum gösteremezler. Toplum içinde herkesin hak ve özgürlükleri başkalarınınki ile sınırlıdır. Bu sınırın ölçüsünü toplumsal ilişkilerin iç dinamiği ve etik anlayışı belirler. Başkalarının hak ve özgürlüklerini gözetmeyen insanların, başkalarından da kendi hak ve özgürlüklerini gözetmelerini beklemeye hiçbir biçimde hakkı yoktur. Sosyal yaşamda herşey karşılıklıdır, çünkü insanlar tek başlarına yaşamamaktadırlar. Her toplumsal ilişkinin kesinlikle iki tarafı vardır. Bir insan kendi kendine toplumsal ilişki kuramaz. İnsan yalnız kendisi için yaşayamaz. Gerçek etik, insanın topluma ve diğer insanlara karşı görev ve sorumlulukları bulunduğunu savunur. İnsanlar toplumdan birşeyler alabilmek için yine birşeyler vermek durumundadır. Yeterli bilince sahip olan insanlar

herşeyden sorumluluk duyarlar, üzerlerine düşeni yapmaya çalışırlar. Toplum düzeni ancak bu biçimde ayakta durabilir ve yaşamını sürdürebilir. İnsanlık için birşeyler yapmayanın insan haklarından yararlanmayı beklemeleri toplumsal etik açısından anlamsız kalmaktadır. İnsan haklarından yararlanabilmek için, önce insan olmak gerekir. İnsan olmak da, diğer insanları düşünmek, onların iyiliği ve yükselmesi için bazı çabalar göstermek demektir. Üzerine düşen işi ve görevini hakkı ile yapanlar, diğer zamanlarında insanların yardımına koşanlar, toplumun yaralarını sarmaya çalışanlar ve bu tür katkılar için sürekli arayış içinde olanlar insan haklarının toplumsal temelini ve güvencelerini sağlamlaştırmaktadırlar. Onların çabaları ile, o toplumun üyesi olan bireyler daha fazla haklara ve güvenceye sahip olabileceklerdir. Sosyal mekanizmanın sarsıntısız işleyebilmesi zaman zaman kişilerin bu tür özverili çabalarına gereksinme duymaktadır. Kişilerin bu tür eylemleri geliştikçe, özveride bulunanlar insan olmanın mutluluğuna daha fazla varacaklar, hukuk düzeninin kendilerine tanıdığı hakları insanlık açısından daha çok anlamlandırabileceklerdir. İnsan haklarının böylece anlam kazanabilmesi, gelecek açısından en büyük güvencelerden birisidir.

İnsan hakları ile ilgili genel düşünsel sorunlar belirlendikten sonra, düşünce yönü ile gelişimi incelenebilir. İlk olarak insan hakları ile ilgili düşüncelerin eski Yunan ve Roma'da gündeme geldiği ve o dönemin düşünürlerince ele alındığı görülmektedir. Kişi hak ve özgürlüklerinin düşünsel kökenleri eski Yunan düşüncesinde bulunabilir. Düşünce planında kişi hakları ele alınmasına karşın bunların o dönemin toplumlarında gerçekleştiğini söyleyebilmek olanaksızdır. İnsanı herşeyin ölçüsü alan felsefenin gelişmesine karşın, devlet ve toplum düzeni bunun dışında gelişiyordu. Devlet gücü ve hukuku sınırsız olarak görülüyordu, kölelik çok yaygın bulunu-yordu. Otoriter devlet yapısı ve toplum düzeni insanları giderek köleleştirirken, felsefe de insanların hak ve özgürlük arayışlarına kapı açıyordu. Kişisel haklar görüşü insanların isteklerinin devlet tarafından karşılanmasını ve devlet gücünün bu istekleri ile sınırlandırılmasını savunmuştur. Antik çağda, kişilerin siyasal otoriteye karşı ileri sürebileceği bir hu-

kuku yoktu. Katı bir devlet yönetimi anlayışı uygulamada giderek yaygınlık kazanırken, insanlar daha fazla devlete ve yöneticilerin emirlerine sıkı sıkıya bağlı köleler durumuna düşüyorlardı. Antik çağda egemenlik kesin ve saltık biçimlerde yönetici otoritenin elinde toplanmıştı. Tüm insan ilişkileri ve toplumsal olgular kesin biçimlerde yöneticinin egemenliği altında gelişiyordu. Kişiler lehine bazı hak ve özgürlükler tanımak, söz konusu olamazken felsefe akımları iyice kişinin doğuştan gelme hak ve özgürlüklerinin tanınması yönünde gelişmeler gösteriyordu. İlk dönemlerde bireylerin devletten belirli isteklerini düzenli bir yapıya bağlayan hukuk sistemleri kurulamamıştır. Devlet düzeninin baskıcı olması sonucunda düşünce dünyasında doğal haklar görüşü gelişmiş ve insanların doğuştan bazı temel hak ve özgürlükleri bulunduğu, bunların hiçbir biçimde devredilemeyeceği savunulmuştur[11].

Orta çağ döneminde ise, yeni bir dönem başlamış ve devletin sınırsız hukuk sistemi yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ortaçağ tam bir özgürlük dönemi olmamakla beraber, yine de insanların kişilik kazandığı bir ortamı hazırlamıştır. Din olgusunun giderek ön plana geçmesi ve dinsel ilkelerin devlet yönetimlerini etki altına alması insan düşüncesine önem kazandırmıştır. Tanrı kavramının dinler aracılığı ile gündeme gelmesi, tanrının kulları olarak insanların da bazı hak ve özgürlüklere sahip olduklarını genel olarak benimsetmiştir. Dinlerin getirdiği ilkeler çerçevesinde insanlar sahip oldukları hak ve özgürlükleri devlete karşı ileri sürebilir duruma kavuşmuşlardır. Devletin kesin iktidarı dinsel ilkelerle sınırlanınca, bu gelişme insan haklarına olumlu etkiler yapmıştır. İnsan hakları kavramı biraz daha genişlemiş ve böylece kişilere yeni haklar tanınabilmiştir[12]. Din olgusu, devlet gerçeğinin karşısına insan gerçeğini çıkarmış ve savunmuştur. Devleti yönetenler de tanrı adına bu yetkiye sahiptiler ve kendi başlarına istedikleri biçimlerde ellerindeki yetki ile otoriteyi kullanamayacaklardı. Yönetici yönetilenler gibi tanrı katında eşit durumda idi, yönetici olmak onlara ayrıcalık getirmiyordu. Tanrının din aracılığı ile insanlara gönderdiği ilkelerin kesin geçerliği söz konusu idi. Kesin ve saltık iktidara ancak tanrı sahip ola-

biliyordu, insanların böyle yetkileri olamazdı. Yönetenler de tanrı adına yetkileri geçici olarak kullanmak durumunda idiler. İnsanlara tanınan hakların onlara devlet tarafından verilmediği, bu hakların doğuştan sonra insanlarda varolduğu düşüncesi genel olarak benimsenmiştir. İnsan haklarının hiç kimsenin veya herhangi bir yönetimin ihsanı olmadığı da böylece kesinlik kazanmıştır. Dinler aracılığı ile insanlar zaten doğuştan sonra sahip oldukları hakları toplum düzeni içinde güvenceli biçimde elde etmişlerdir. Böylesine bir gelişme, gelecek dönemler için önemli bir dönemeç olmuş ve düşünce tarihini fazlasıyla etkilemiştir. İlk dönemlerde ileri sürülen doğal hak görüşleri daha sonraları başlıbaşına ayrı bir görüş olarak ortaya çıkmış ve yıllarca insan haklarının doğuştan varolduğunu savunarak, toplumsal ilerlemelerde çok olumlu roller oynamıştır. İleriye dönük düşünceler her zaman toplumsal oluşumların ve gelişmelerin daha olumlu noktalara doğru yönlenmesinde olumlu katkılar getirmişlerdir. Düşünsel boyut, insan hakları savaşımının öncü gücü olmuştur.

Feodalitenin çöküşü ile beraber, toplumsal koşullarda ve yapılarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Feodal beylere ve yönetimlere karşı savunulan kişisel hak ve özgürlükler görüşünün yerini, yavaş yavaş tanrısal kaynaklı monarşi anlayışı almaya başlamıştır. Beyliklerin çöküşü ile ortaya çıkan kargaşa ve savaş döneminden, krallara ve imparatorlara tanrısal kaynaklı otorite tanınarak birlik ve düzen sağlanmıştır. Dinin insanlar için getirdiği hak ve özgürlüklerin yerini krallara tanınan tanrısal kaynaklı otorite almıştır. Büyük imparatorluklar biçiminde kurulan yeni devlet yapılarında insan hakları yeniden ilk dönemlerdeki gibi savsaklanmış ve geri plana itilmiştir. Krallar kesin ve saltık otoriteye sahip yöneticiler olarak, kendi istedikleri biçimde çıkardıkları buyruklar ve yasalarla toplumlarını yönetmeye başlamışlardır. Büyük monarşilerin saltıkçı tezine göre yürütme ve yasama yetkilerinin yanısıra yargılama yetkisi de kralların tekelinde toplanıyordu. Ülkede var olan egemenlik en üstün güç olarak herhangi bir sınır veya karşı hak tanımamak doğrultusunda kullanılıyordu. Otoriter devlet, bireylerin daha önce sahip olabildikleri hak ve hukuku giderek silmek noktasına doğru iler-

liyordu. Kral hiçbir yoldan kendi kesin egemenliğini herhangi bir makam veya organ ile paylaşma yoluna gitmiyordu. Üstün iktidara sınır koymak, karşısında insan haklarının varlığını savunmak artık olanaksızlaşmıştı.

Onaltıncı yüzyıldan sonra, saltıkçı tezin karşıtı olarak bazı özgürlükçü akımlar gündeme gelmeye başladı. İlk çağlarda insanların doğuştan hak ve özgürlükleri bulunduğunu savunan görüşler, otoriter ve baskıcı gelişmeler karşısında yeniden filizlenmeye ve kısa zamanda büyük boyutlarda yaygınlık kazanmaya başladı. Bu görüşlere genel olarak doğal hukuk akımı adı verildi. Bu akımın ileri sürdüğüne göre insanların doğuştan gelme hak ve özgürlükleri asıldır ve bunlar hiçbir yoldan sınırlanamaz veya baskı altında tutulamaz. Doğal haklar en üstün haklardır, insan olmanın vazgeçilmez derecede kesin özellikleridir. Doğal yasaların egemen olduğu toplum öncesi dönemde, insanlar her bakımdan özgürdüler ve bu haklarını istedikleri gibi kullanabiliyorlardı. Kişilerin kesin ve saltık bağımsızlıkları vardı. Bu kesin bağımsızlık toplum yaşamına geçişten önce var olduğuna göre, toplum yaşamında da bulunması gerekmektedir. Toplum ve devlet kurmak için insanlar hak ve özgürlüklerinden eşit oranlarda vazgeçtiklerine ve özveride bulunduklarına göre, aslında hiç kimse hakkından vazgeçmemiş demek oluyordu. Yine herkes birbirine eşit durumda idi. Eşit haklarını koruyan insanlar devletin güvencesi altında birleşiyorlardı. Bu görüşler insanlar ile devlet arasında bir siyasal sözleşme yapılmasına kadar gidiyordu[13]. Siyasal sözleşme ile beraber doğal hukuk ve hakların kaynağı yine ortaçağın dine dayalı düşünceleridir. İlk dönemlerle beraber ortaçağ düşüncesi de daha sonraları doğal hukuk akımının doğmasında ve gelişmesinde önemli paya sahip olmuşlardır. Hepsinde ortak olan düşünceye göre insanlar birey olarak doğuştan gelen hak ve özgürlüklerini korumak ve bunları yaşamlarının sonuna kadar kullanmak durumundadırlar. İnsan her yerde ve her zaman aynı insandır. Yaşam boyu meydana gelen çeşitli değişiklikler insanın doğuştan gelen en temel hak ve özgürlüklerini kullanabilmesini engelleyemez. Bu haklar insan kişiliğinin vazgeçilmez ve devredilmez asil ögeleridir. Toplum yaşamı içinde bi-

reyler bu hak ve özgürlükleri ile kişilik kazanır ve kişiliklerini korurlar. Yapılan toplumsal veya siyasal sözleşmeler, insanların doğuştan gelen hak ve özgürlüklerini kaldıramaz veya özlerini zedeleyemez. Sözleşmede taraf olan insanlar toplum yaşamına geçerken, bazı haklarının sınırlanmasını benimsemesi demek, bunların ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Devlet her durumda bu temel hak ve özgürlükleri gözetmek ve güvence altına almakla yükümlüdür. Bireylerin belirli bir oranda sınırlamayı benimsemelerinin karşılığında yatan bu yükümlülüktür.

Doğal hukuk okulu insan hakları kavramının doğuşunda ve gelişmesinde epeyce katkılarda bulunmuştur. Özellikle otoritenin sınırlandırılmasında, baskıcı eğilimlere karşı insan haklarının savunulmasında doğal hukuk görüşü uzun süre işlev görmüştür. Kişilerin doğuştan sahip bulundukları hakların bütününü oluşturan doğal hukuk, saltıkçı yönetimlerin karşısında denge ögesi olmuştur. Kişilerin insan olmaları bu görüşe göre temel hak ve özgürlüklere sahip olabilmeleri açısından yeterlidir. Bu haklar asıl olduklarına göre değişemez ve herhangi bir kimseye veya otoriteye devredilemezler. Tüm insanlar için var olan bu temel haklar insanın doğal durumundan toplum durumuna akıp gelmiştir. Doğal haklar saltık anlamda vardırlar ve bunların sınırlandırılması düşünülemez. Doğal haklara saltık anlamda sahip olan kişiler soyut bir kavram durumundadırlar. Bu görüşe göre, insan genel anlamda varlık ve değer olarak bu haklara sahiptir. Birşey karşılığında insanların belirli görevler yüklenilmesi düşünülemez. Pozitif anlamda hukuk düzenleri kurulmadan var olan doğal haklar, yazılı kurallarla hukuk sistemleri oluşturulurken temel taşlar olmuşlardır. İnsan haklarının asıl öznesi insan olarak benimsendiğinden, bu haklarda başka öznelerin aranmasına doğal hukuk görüşü karşı çıkmıştır. En genel ve soyut anlamlarda insan haklarını dile getiren doğal hukuk görüşü bu hakların gelişmesi ve yaygınlık kazanmaları açısından olumlu yansımalar yaratmıştır.

Doğal hukuk okulunun etkileri ile toplumsal eylemler gündeme gelmiş ve tarihte bazı devrimlerin oluşmasına düşünsel ve toplumsal yönlerden olumlu katkılar getirmiştir. İnsanlara doğuştan gelme bazı

haklar tanımak her şeyden önce birçok toplum sorununu kolaylıkla çözmeye yarıyor, haklar ve özgürlükler adına girişilen toplumsal savaşımlara düşünsel ve ülkesel dayanak oluyordu. Davanın zorunluluğuna insanların içten inanmaları için güç sağlıyor, toplum koşulları dışında salt bir varlık kazandırıyordu. Toplumsal gelişmelerin siyasal değişmelere yolaçması doğal hakların konumunda bazı sarsıntılara neden oldu. Bir yandan kamu hakları olarak çeşitli alanlara yayılmalar olurken, diğer yandan da bu hakları besleyen ülküsel dayanakların da çökmesine neden oluyordu. Hak ve özgürlükler pozitif hukuk kuralları ile belirlenerek yasal güvenceye sahip kılınırken artık doğal olmaktan çıkarak pozitifleşiyordu. Hukuk düzeni içerisinde kurallarla yerini alan hak ve özgürlükler artık o hukuk sisteminin kendi mantığı içinde ele alınarak değerlendirilir. Sistemin temel anlayışı, yasalarla belirlenen hakların ve özgürlüklerin de temellendirilmesini yapar, onların içeriğini, anlamlarını ve de boyutlarını belirler. Her hukukta sisteminin temel anlayışı birbirinden farklılık taşıdığına göre toplumlarda hak ve özgürlüklerin birbirine benzemelerini beklemek doğru olmayacaktır. Topluma ve hukuk sistemine bağlanan insan hakları, artık doğal yapıları ile değil o düzenin genel çerçevesi ile değerlendirilir. Bu nedenle, belirli bir zamandan sonra insanlar kendi haklarını ve çıkarlarını toplum içinde aramaya başladılar ve toplum dışında dayanak aramak tutumu yavaş yavaş geriledi. Kişi ve toplum arasındaki uyumun artması sonucunda toplumlar insanlara kendi koşullarına uygun haklar tanımaya başlamış, belirli bir bilinç düzeyinden sonra da kişilerde haklarını kendi gereksinmelerine göre ayarlama yoluna gitmişlerdir. Bu durum, doğal hukuk görüşünün geliştirdiği insan hakları tezini bir süre içinde sarsmıştır. Kişilerin insan hakları adına ileri sürebilecekleri tüm istekleri devlet ve toplum olanaklarıyla sınırlı tutulmuştur. Bir hakkın ileri sürülebilmesi, hakkın sağlayacağı olanakların istenilmesi belirli sınırlara ve var olan koşullara bağlandı mı, artık doğal anlamda o hakkın varlığından sözedilemez. Doğal anlamdaki hakların yanısıra doğal hukuktan gelmeyen ama pozitif hukukun kendi sistemi içinde tanımış bulunduğu haklar da bu tezi çürütmüştür. Ayrıca kurulu bulunan hukuk sistemlerini asıl sayan görüşler de doğal

hukuk akımına karşı çıkarken; kişilerin doğuştan hak ve özgürlükleri bulunmadığını doğal ortamda kargaşa olduğunu, böylesine düzensiz bir ortamda kişilerin doğru dürüst haklarını kullanamayacaklarını, insan haklarını kişilere ancak toplumun örgütlenmesi ile ortaya çıkan devletin verebileceğini savunmuşlar ve pozitif hukuk anlayışını geliştirmişlerdir.

Bireycilik görüşü daha sonraları doğal hukuk akımından esinlenerek ortaya çıkmıştır. Özellikle pozitif hukuk düzenleri kurulduktan sonra, doğal hukukun gerilemesi düşünce ortamında boşluk yaratmış ve bu boşluğa bireyci görüş yerleşmiştir. Bireycilik genel anlamda doğal hukukun uzantısıdır ama insanı var olan koşullarda, toplum ve hukuk düzeni içinde ele alarak başka bir görüşü geliştirmiştir. Var olan insan yaşadığı ortam ve koşullarda ele alınarak bireycilik görüşü geliştirilmiş ve birey asıl alınarak tüm değerler ve olgular birey değerine oturtulmaya çalışılmıştır. Kişisel hak ve özgürlükler bu akımın da temeli olmuş, insanın daha çok değer görmesi ve daha fazla haklara sahip olabilmesi yolunda savaşım verilmiştir. Özellikle Fransız devriminden sonra, bu devrimin başlattığı gelişmeler çerçevesinde, bireycilik akımı düşünce yaşamında doğal hukukun yerini alarak öne çıkmıştır. Bu görüşe göre; her hakkın kaynağı bireydir. Tek gerçek varlık insandır ve bu nedenle tüm hakların insandan kaynaklanması gerekmektedir. Buna göre her kişi kendi bilincinden birey olarak çeşitli haklar çıkarabilir ve bunları topluma veya devlete karşı ileri sürebilir[14]. Bireylerin haklarını gereksinmeleri içinde bulunduğu durumlar belirler. İnsanlar kendi varlıklarından, kurdukları ilişkilerden ve dolayısıyla içinde bulundukları durumlardan genel olarak sorumlu bulunmaktadırlar. Onların bu sorumlulukları ister istemez hak isteme yetkisini de kendilerine vermektedir. Belirli sorumluluklara sahip olan insanlar kendi haklarına da her durumda dikkat edecekler ve koruyarak bazı isteklerde bulunacaklardır. Toplum ve devlet temelde varsayıma dayanırlar insan gibi gerçek varlık değillerdir. Tek gerçek varlık olarak insanlar en büyük değerdirler. Hiçbir insan başka değerden aşağı tutulamaz. Kişilerin ilk hakkı, kendi haklarına sahip olabilmektir. Bundan sonra bunları ileriye doğru geliştirebilmek gelir.

Toplumun kuruluşunun temelinde bile insanın istekleri, çıkarları ve düşünceleri yatar. Her kişinin kendi çıkarları doğrultusunda çaba göstermesi, insan toplumlarının kuruluşunun temelinde yatan ana olgudur. Duyan, düşünen tek varlık olarak insan tüm yeteneklerini ve haklarını geliştirmek hakkına da her şeyden önce sahip bulunmaktadır.

İnsan hakları düşüncesi, toplumsal ve siyasal devrimler ile doğal haklar görüşünün topluma yansıması ve yeni düzenler kurulmasından sonra, daha çok bireycilik akımı çerçevesinde gelişmeler göstermiştir. Temelde her ikisi de insanı kişilik olarak en üstün değer düzeyinde görmüşlerdir. Günümüzün ileri toplum düzenleri, gelişmiş kültür yapıları ve uygarlığında insanın tartışılmaz biçimlerde üstün bir değer olarak varolmasında bu akımların çok büyük etkileri olmuştur. Bireyciliğin gelişmesi hukuk düzenlerinin de insan haklarını daha üst düzeyde ele almasına ve yeni gelişmeler doğrultusunda yaygınlaştırarak düzenlemesine yol açmıştır. Bireyin en üstün değer olarak benimsenmesiyle toplumun ve devletin de birey için, yani insanlar için varoldukları ve bu varsayımlara insanın haklarına daha uygun düştüğü için gidildiği benimsenmiştir. İnsan başlıbaşına bir amaç olarak ele alınmış ve bu amaca ulaşabilmek için tüm yollar bireycilik görüşünde uygun gösterilmiştir. İnsanların kişisel haklarına yapılan saldırılar, bireycilik akımının daha da bilinçlenerek gelişmesine neden olmuştur. Baskılar ve saldırılar ortaya çıktıkça bireycilik görüşü insan gerçeğini daha fazla dile getirmek zorunda kalmıştır. Herkesin insan olmak dolayısıyla, bir hukukun var olduğu ve haklarının buna göre düzenlenmesi gerektiği konusunda, devlet düzenleri daha anlayışlı davranmak zorunda kalmışlardır. İnsan haklarının bütün olarak varlığının savunulması, giderek devletin gücünün sınırlanması ve bu haklar ile dengelenmesi konusunda yaygın bir görüş birliği geliştirilmiştir. Bireycilik akımının insan haklarının gelişmesinde önemli katkıları bulunmasına karşın, bazı konularda eksiklikleri olmuş, bireyin devlet ve toplum ile ilişkilerini tam olarak belirleyememiş ve dengeli tezler ileri sürememiştir. Bunun sonucu olarak da yeni yeni bazı akımlar gündeme gelmiş ve insan hakları konusunda başka düşünceler geliştirmişler ve bu alandaki birikimi zenginleştirmişlerdir.

Bireyci görüşün giderek aşırılığa kaçması, siyasal rejimlerin ve toplum düzenlerinin bazı dengesiz girişimlerine neden olmuştur. Birey değer olarak yüceltilirken, toplumu oluşturan tüm bireylere bu görüşler uygulanmamış ve toplumun önde gelen kesimlerine, seçkinlere ve belirli azınlıklara daha fazla hak ve yetki tanınmıştır. Haklar konusunda dengelerin ve doğal ilişkilerin toplumun yeni aldığı biçimlerle bozulması üzerine, toplumu asıl alan çeşitli akımlar ve görüşler gelişmiştir. Toplumcu yaklaşımlar insanları değil ama onların içinde yaşadıkları toplumu tek gerçeklik olarak ele almışlar tek tek insanın yerine tüm toplumun en üstün değer olmasını savunmuşlardır. Bu görüşe göre, insan kavramı fazla abartılırsa sonunda ortaya fizikötesi düşünceler ve değerler çıkar ve bunlar da insan hakları ile ilgili düşüncede yanılmalara neden olabilir. Bireyciliğin savunduğu insan hakları devlet karşısında insanlara belirli bir hareket alanı vermekte ama devletin veya üstün otoritenin baskıcı girişimlerine karşı bir güvence vermemekte ve insanları kendi yazgıları ile başbaşa bırakmaktadır. Toplum içinde yeterince bilgisi, zenginliği ve statüsü bulunmayan insanlar için insan hakları sözden veya kağıttan öte geçerlilik kazanamamaktadır. Doğal koşullar olduğu kadar toplumsal koşullar ve engeller insanları yeterince sarmış ve baskı altına almıştır. Bu durum karşısında soyut ve genel insan hakları düşüncesi yeterince amaca ulaşmada yararlı olamayacaktır. İnsanın tek başına tüm engellere karşı çıkması ve bunlara karşı haklarını, çıkarlarını savunabilmesini beklemek düşten öte gidemez. Özellikle toplum içinde yaşayan ve zayıf durumda bulunan insanların güçlülere karşı korunmaları sorunu vardır. Bu sorun çözüme kavuşturulmazsa toplum güçlülerin toplumu olarak kalacak, zayıflar ve güçsüzler sürekli olarak ezilecektir. Toplumun temelinde tüm bireylere eşit ve yeterli işlem yapılması yatar. Denge bozuldu mu toplumun varlık gerekçesi de ortadan kalkar, yalnızca güçlülerin yaşadığı ve etkin olduğu bir yapıda insan hakları yeterince güvence altında tutulamaz. İstediği güvenceyi toplum içinde veya devlet çatısı altında bulamayan kişilerin kendi haklarını savunabilmek için kendilerini toplum dışında saymaları gibi istenmeyen sonuçlar da doğabilir.

Toplumcu görüşlerin etkisi ile insan hakları alanında sosyal gelişmeler olmuştur. Bu noktada kişilerin tek tek olarak değil ama, toplum içindeki durumlarına göre kitleler veya kesimler biçiminde ele alınmaları zorunlu olmuştur. Yığınların yönetimden beklentileri giderek belirli doğrultuları gündeme getirince, yönetimin seçimleri ve uygulamaları da bu doğrultuları gözönüne alarak gelişmeler göstermiştir. Fizikötesi anlamlarda birey ve insan kavramları, insan haklarının tam anlamda gerçekleşmesini sağlayamadığı noktalarda toplumcu görüşler ve onların ileri sürdükleri devreye girmişler, tamamlayıcı olmuşlardır. Toplum yaşamının günden güne karmaşık bir yapıya dönüşmesi de, kişileri giderek yalnızlığa doğru sürüklemiş ve tek başlarına haklarını, çıkarlarını savunamaz durumlara düşürmüştür. Toplumun gereksinmeleri de ele alındığı zaman insan hakları konusunda sosyal ilerlemeler zorunluluk göstermeye başlamıştır. Devlet de bu durum karşısında yeni bir yaklaşım ile insan haklarına sosyal anlamda sahip çıkmaya başlamış ve kendi toplumsal yapısındaki dengenin yeniden kurulmasına yönelmiştir. Gelir dağılımında eşitsizliğin giderilmesinden, her alanda toplum üyesi bireyler arasında eşitliğin sağlanmasına, ekonomik gelişmeler karşısında kişilerin güvence altına alınmasına, toplumun ulaşmış bulunduğu düzeyde bireylere tüm hakların tanınmasına, toplum ve birey ilişkilerinin değişen koşullarda yeniden ayarlanmasına kadar yapılması gerekenleri devlet giderek üstüne almak zorunda kalmıştır. Bireylerin devletten olan istekleri bu sayılanların çizgisinde yeni gelişmeler göstermiştir. Yoksulluktan kurtulmak, toplumların ulaşmış bulunduğu uygarlık ve kültür düzeyinde insanca yaşamak hakkı toplumun tüm üyelerine tanınmak yoluna gidilmiştir. Böylesine bir sonuca ulaşılmasında toplum kesimlerinin savaşımları olduğu kadar düşünce ve kültür birikiminin de önemli katkıları olmuştur. Hukuk düzenleri de böylesine gelişmeler karşısında ilgisiz kalamamışlar ve kendilerini yenilemişlerdir. Sosyal devlet uygulaması ve anlayışı, bu belirtilerin ürünüdür.

İnsanı asıl olarak gören düşüncelerin tümü düşünsel alanda hümanizm (insancılık) olarak adlandırılır. Bireyci hümanizm olduğu kadar, toplumcu hümanizm de olmuştur. Genel olarak insanda merke-

zini bulan, insanla bütünleşen bir evren ve yaşam anlayışı olarak, hümanizm tanımlanabilir. Ne var ki, bu tanımdan bile hümanizmin kavram olarak belirsizliği anlaşılabilir. İnsan, evren ve yaşam gibi kavramlar üzerindeki anlayış ayrılıkları, kuramsal temellendirme ile uygulamadan gelen çelişkiler, insan kavramına tüm düşünce eğilimlerinin ayrı ayrı yaklaşımlar getirmeleri, hümanizm konusundaki belirsizliğin ana hazırlayıcıları olmuşlardır. Hümanizm kavramının giderek belirginleşen düşünsel yanları, bu akımın salt düşünsel planda kalmayarak, toplumun biçimlendirilmesinde yön gösterici kişiliğe sahip bulunan bir ideoloji olarak gündeme gelmesini sağlamıştır. Hümanizmin bir akım olarak kendisini daha güçlü yollardan ortaya koyması sonucunda, diğer düşünce ve siyasal akımlar da hümanist yaklaşımı benimsemişlerdir. Bunun sonucunda ortaya bireyci, toplumcu, deneyci, yararcı, gerçekçi, varoluşçu, tanrıtanır veya tanrıtanımaz hümanizm anlayışları ortaya çıkmıştır[15]. Ortaçağdan günümüze kadar geçerlilik kazanan tüm akımlar insan gerçeği ve insan hakları karşısında kendilerini daha fazla hümanist gösterme yoluna gitmişler ve böylece de hümanizm her yerde ve her dönemde genel bir geçerlilik kazanmıştır. Siyasal yönetimler bile, insan haklarını düzenlerken kendilerinin diğerlerine oranla daha çok hümanist biçimde davrandıklarını ileri sürebilmişlerdir. İnsanlık kavramından uzaklaşmanın görüldüğü her yerde hümanizm hem kavram hem de akım olarak devreye girmiştir.

Batıda ortaya çıkan yeniden doğuş akımları ve dönemleri de hümanizme güç katmıştır. İnsan gerçeği bir beden ve ruh bütünleşmesi olarak yeniden bulunmaya ve yepyeni bir bütün olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hümanizmin etiğine göre, her şeyden önce, insanın özü ile varlığı ve çevresini oluşturan dünya arasında bir bütünleşme kendisini gösterir. Dünya nimetleri ve insanın bu dünya içindeki varlığı, insan yetkinliği için bir tehlike, bir engel oluşturma görünümünden çıkarlar, insanın kendini tam olarak gerçekleştirmesine elverişli bir ortam niteliğine bürünürler. İnsanın, insanlara yararlı olmak için doğduğu düşüncesi ve bu yararlılığın ancak çalışarak gerçekleşebileceği hümanizmin temel ilkelerindendir. İnsan beden ve

ruhunun çevre ile uyumlu bütünleşmesi ile kendisini tam anlamıyla gerçekleştirebileceğini ileri sürerken, insanın kendisini gereğince gerçekleştirebilmesini temel bir hak olarak ileri sürüyorlardı. İnsanın yüceliği onun çalışma gücünde ve yaratıcılığında bulunmaktadır. Yapmak, üretmek, yeni bir şey ortaya koymak, olaylara ve gelişmelere anlam vermek, düşünebilmek, akıl yürütebilmek gibi özellikler insanın yaratıcılığını hazırlayan temel ögelerdir. İnsanın kendini gerçekleştirebilmesi ve geliştirebilmesi için yaratıcılığının önüne çıkan tüm engellerin kaldırılması zorunludur. Ancak bundan sonra insan temel hak olarak kişiliğini gerçekleştirip geliştirebilecektir. İnsanın doğal özgürlüğü tanınmadıkça diğer haklarını kullanabilmesi beklenemez. Varlık olarak yeryüzünde yalnızca insan, özgürlüğü ile kendi etkinliğinin sahibidir ve bilincindedir. İnsanın özgürlüğü, hümanizm açısından tanrının özgürlüğünün paylaşılması, onun onur ve değerinin temellendirilmesi açısından da gereklidir. Hümanizmin temelinde, insanı yeniden buluş ve değerlendirme girişimleri yatmaktadır. Bunda dinlerin olduğu kadar yeniden doğuş girişimlerinin de önemli rolleri olmuştur. Böylece insanın temel değer olarak gündeme gelmesi insan haklarının daha geniş boyutlarda ele alınmasına, yaygın biçimlerde tanınmalarına, diğer toplumsal ve hukuksal değerlerden üstün tutulmalarına olanak tanımıştır. Hümanizmin insan gerçeğini ön planda tutması felsefede olduğu kadar diğer alanlarda da insan haklarına dönük gelişmelere ışık tutmuştur. Bugün bile hümanizmin toplum ve hukuk düzenlerini insan hakları konusunda yol göstericiliği sürmektedir. İnsan hakları düşüncesi bu açılardan hümanizm akımına çok şey borçludur.

İnsan hakları ve devlet ilişkileri sürekli olarak düşüncede tartışılmıştır. Devlete öncelik verenler insan haklarını tanımamışlar, insan haklarını savunanlar ise yerine göre ya devleti tanımamışlar ya da devleti sınırlı bir varsayım olarak benimsemişlerdir. İnsan hakları düşüncesinin en önemli çıkmazlarından birisi olarak ortaya çıkan bu sorunun zamanımızda bile bir yanıta kavuşturulduğu söylenemez. Toplum düzeni açısından, insan haklarının tanınması devletin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Salt anlamda insan haklarının

varlığı ise devletin yokluğu demektir. Felsefe akımları bu işin içinden çıkamamışlardır. Uygulamaya düşünce ışık gösteremeyince de ortaya birçok çelişkili uygulama örneği çıkmıştır. Bazı yerlerde devlet gücü asıl sayılmış insan hakları ya çok sınırlanmış ya da hiç tanınmamıştır. Bazı yerlerde ise insan hakları asıl sayılmış ve bunun sonunda da ortaya güçsüz devletler çıkmıştır. İnsanlara tanınan haklar alanı aslında devlet gücünün sınırlandırıldığı alandır. Toplum düzenleri kurulurken, bu ikisinin dengede tutulması gündeme gelmiş, ne var ki devletin varsayımsal varlığı yöneticilerin bireysel varlığı ile çelişkili ve tutarsız uygulamalara sürüklenmiştir. Başa gelen yöneticilerin kişiliğine göre tutum alan devlet ve yönetimler, kitleleri ve yönetilen çoğunluğu oluşturan insanların gözünde yöneticilerin kişiliği ile bütünleşmiştir. Yönetimde nesnelliğin sağlanamaması, özel girişimlerin sayısının artmasına, devlet otoritesinin sarsılmasına, yönetim gücünün giderek yozlaşmasına neden olmuştur. Böylesine ters durumlarda, insan haklarının güvenceye alınması konusunda devlete olan güvenin, yönetilenler arasında sarsılması gibi bir sonuç yaratmıştır. Devlet ve insan hakları arasındaki ilişki dengesinin bozulması, insan haklarının boyutları konusunu gündeme getirmiştir. Bu hakları tek tek saymanın yeterli olmadığı, hatta anayasa ve gibi yasa hukuksal belgeleri içine alarak yasal güvenceye kavuşturmanın da yeterince bir anlam taşımadığı görülünce, insan haklarının düşünsel ve toplumsal boyutları tartışma gündemine gelmiştir.

İnsan haklarının düşünsel açıdan en temel boyutu, toplumda adaletin sağlanmasıdır. Adalet gibi bir soyut kavrama geçerlik kazandırmak, toplumsal yaşamda adaleti en üstün değer olarak baş köşeye oturtmak hukuk düzenlerine düşen en temel görevdir. Toplumda var olan adaletsizlik durumu, insan haklarının çiğnenmesi ve baskı altına alınması açısından en elverişli ortamı yaratır. Bir toplumda aynı zamanda yaşayan insanlara tanınan hak ve özgürlükler konusunda dengesizlik olursa, ortaya çıkan hukuksal anlaşmazlık durumlarında sorunların çözümünde belirli bir denge gözetilmezse, terazinin bir yanı sürekli olarak ağır basarsa her insanın hakkını gözeten hukuksal çözümler getirilemez. Bu durumda verilen hukuksal kararlarda veya

hukuk uygulamalarında sürekli olarak toplumun adalet duygusu zedelenecek demektir. Adaletin yeterince gözetilmediği ve uygulamalarla zedelendiği toplumlarda yine insan haklarına olan inanç giderek zayıflar, bu inancın zayıflaması ise insan haklarının toplumsal temellerini ortadan kaldırır. Toplumsal temel olarak insan varlığı, devlete olan saygının korunmasında ve yönetimin saygınlığının sürmesinde büyük paya sahiptir. Bir toplumda yaşayan yurttaşların birbirini sömürmesi, baskı altına alması gibi durumları önleyemeyen devlet yasalarla ve hukuksal düzenlemelerle toplumsal adaletsizliğin önüne geçemezse, insan hakları açısından gerilemeler söz konusu olacaktır (16). Toplumsal adaletsizlik, hukuk, yönetim ve ekonomi gibi diğer alanlarda da adaletsizliğin kaynağı olabilir, giderek her alanda insan haklarının sarsılmasında baş rolü oynayabilir. Adaletin, insan haklarının önde gelen amacı ve düşünsel boyutu olarak ele alındığı zaman sosyal ilişkilerde olduğu kadar, hukuk uygulamasında ve haklar ile yetkiler arasındaki dengede olumlu gelişmeler görülecektir. Adaletin, hukukun olduğu kadar, devletin yönetim ve de insan haklarının amacı olduğu unutulmamalıdır. Adalet açısından bunların hepsi birbirine bağlantılıdır. Birisinin aksaması veya adaleti görmemezlikten gelmesi diğerlerini de kesinlikle etkilemektedir. Adalet düşüncesi olmadan insan haklarının varlığını düşünebilmek her açıdan olanaksızdır.

Devlet ve insan arasında adaletin sağlanması, insan hakları açısından kesinlikle gereklidir. Özgürlüklerin güvence altına alınması kadar, yetki ve görevlerin de belirlenmesi adaletin sağlanması için yapılmalıdır(17). Hukukun üstünlüğü yöneticiler ve hukuk uygulayıcıları tarafından kurulduğu zaman, arkadan gelenler ve tüm bireyler için bu duruma saygı göstermek ve uymak bir görev olmaktadır. Hukuk kurallarını koyan yasama organı da hukukun üstünlüğünü gözeterek ve adaleti tüm ilişkilerde geçerli kılarak yeni kurallar geliştirmelidir. Adalete öncelik vermeyen devlet düzeni ne yaparsa yapsın, kişiler düzeyinde yeterince saygınlık kazanamaz. Devlete olan saygının sarsılması toplum düzenine olan inancın yitirilmesine ve giderek de insanların kendi haklarını kendilerinin elde etme çabalarına doğru gelişmeler yaratacaktır. İnsanların kendi haklarını kendilerinin

elde etmeye çalışmaları demek toplum ve devlet düzenini tanımamaları ile aynı anlama gelir. Bu nedenle, devlet ve insanlar arasındaki tüm ilişkilerde adaletin öncelikle gözetilmesine dikkat edilmesi gerekir.

İnsan haklarının ikinci düşünsel boyutu eşitliktir. Burada kastedilen, herşeyin herkes için aynı olmasıdır. Toplum öncesi doğal durumdaki hakların özü çiğnenmeden ve hukuktan önce var olan eşitliğin hukuktan sonra da bulunması amaçlanmaktadır[18]. Hukuk herkese eşit ve benzer uygulamalar yapacak, hiç kimseye ayrıcalık tanımayacaktır. Herkesin insan olarak belirli gereksinmeleri vardır. Çeşitli gereksinmelerin yanısıra hukuksal gereksinmelerinin karşılanması da devletin önde gelen ödevlerinden birisidir. Herkesin gereksinmesine eşit olarak yaklaşmak ve ilgi göstermek, bunları karşılamak ve olanakları dengeli biçimlerde kişilere sunmak söz konusudur. Yoksulların gereksinmelerine ilgisiz kalmakla, olanakları belirli azınlığa tanımak temelde aynı şeydir. Eşitliğin bozulması toplum dengesini olduğu kadar devletin düzenini de sarsacaktır. Düzenlerin ve dengelerin giderek sarsıldığı ve yokolmaya başladığı toplumlarda yine insan haklarından söz edebilmek çok zor olacaktır. Tek tek insan haklarını güvence altına almaktansa, adalet ile eşitliği toplum düzeninde geçerli kılmak çok daha etkin bir önlemdir. Eşitlik varlıkta olduğu kadar yoklukta da olmalıdır. Var olanın eşit paylaştırılması yetmez, yok olanında eşit olarak tüm insanlara paylaştırılması gerekir. Yoksul kesimlerin hak açısından da yoksul kalması insan haklarının eşitlik özüne son derece aykırı bir durumdur. Hukuk düzeni açısından yasaların sağladığı olanaklar çerçevesinde herkesin eşit sayılmasına karşın bazı kişi veya kesimlerin daha eşit sayılması, yani uygulamada dengenin bozulması yine insan haklarının içinde yatan eşitlik özünü zedeleyecektir. Eşitlik hiçbir ayrıcalığı kendi yapısı içinde barındıramaz. En küçük bir ayrıcalık veya ilgisizlik insan haklarının eşitlik yönünden yara almasına yolaçacaktır. Eşit paylaşmanın bulunmaması, eşit uygulamalara gidilmemesi toplumsal adaletsizliğin ana kaynağıdır. Hakların korunması ve tanınması da eşitlik içinde yerine getirilmelidir. Bunu sağlayamayan devlet düzeninin güçlü ve sürekli

olması beklenemez. Toplumsal tabanı yıkıldığı için giderek batma süreci içine girecektir. Tarihte eşitsizlikçi uygulamalar nedeniyle kısa zamanda batan çeşitli devlet düzenlerine ilk dönemlerden bu yana birçok kez rastlanmıştır. Üretim düzeninin işlemesinden, zenginliğin dağıtımına, mülkiyet hakkının tanınmasından kullanılmasına, özgürlüklerin tanınmasından gerçekleştirilmelerine, hakların verilmesinden uygulamada gerçekleşmelerine: devlet ve toplum olanaklarının kişilere tanınmasından kullanılmalarına kadar hemen hemen her alanda eşitliğin gerçekleştirilmesi ve bunun sürdürülmesi insan haklarının güvenceli biçimde varlığı için ön koşuldur. Eşitliğin her alanda yaygın olarak bulunabilmesi için bu konuda toplum vicdanında ve kamuoyunda bir eşitlik bilinci yaratılmalıdır. Bu da bir kültür sorunudur. Düşünce birikimi toplumu ve yönetimi eşitlik amacı doğrultusunda zorlamadıkça, ülkede eşitlik bilincinin gelişmesini beklemek anlamsız kalır. İnsan haklarının varlığı da böylesine bir bilinç sorunudur.

Özgürlük, insan haklarının bir anlamda özüdür, diğer anlamda ise düşünsel boyutlarından bir diğerini oluşturur. Özgürlük, insan varlığının bütün yönleri ile ve boyutları ile gelişme olanaklarına kavuşabilmesidir. İnsan varlığının çeşitli yönlerinin gerçekliğe kavuşabilmesi ve gelişme şansını elde edebilmesi ancak özgürlük ortamında olanaklıdır. Özgürlük varlık ve gelişme sürecinin temel olanağıdır. İnsanın biyolojik, moral ve entelektüel yönlerinin tümü özgürlük ortamına bağlıdır. Bunları birbirinden ayırabilmek çok zordur, çünkü insan kişiliği tüm bu yanların bir toplamıdır. Var olan herşeye olanak bulmanın herhangi bir sınırı yoksa salt anlamda özgürlük var demektir. Özgürlük ortam olarak rejim olarak tektir ama çeşit olarak birçok türe sahiptir. Özgürlüğün tüm çeşitlerinin varolabilmesi temelde özgürlüklerin rejiminin geçerliliğine bağlıdır. Özgürlük salt düşünsel platformdan insan hakları belgeleri ve diğer yasal belgelerle uygulama alanına geçmiştir. Özgürlüğün tam olarak gerçekleşebilmesi için baskı ortamlarının ve açlık ile yoksulluğun ortadan kaldırılması ön koşuldur. Her dönemde antiözgürlükçü akımlar, yönetimler ve düzenler olagelmiştir, ne var ki, bunların hiçbirisi özgürlükleri ortadan kaldırmayı başaramamış, yarattığı toplumsal tep-

kilerle özgürlükçü kavgaların artmasına dolayısıyla da insan hakları alanında ilerlemelere neden olmuştur.

İnsan hakları düşüncesi tüm insanların doğuştan bir ve eşit olduğunu savunur. Evrenin yapısında bir mantık olduğuna ve bu mantık da aklın egemenliği çerçevesinde işlediğine göre insan toplumlarında da akılcılık egemen olacak ve dolayısıyla özgürlük asıl sayılacaktır. Ne var ki, günümüzde dünyaya bakıldığı zaman insanlık genel olarak akılcılık ve özgürlük açısından uygarlığın varmış bulunduğu düzeye gelememiştir. Uygar dünyanın da bu toplumsal ve siyasal çelişki, çeşitli çıkarların akılcılığın ve hümanizmin yerini alması ile açıklanabilir. Olanakları olan devletler veya toplum kesimleri istediklerini kendi güçlerini kullanarak almak istemekte, böylece başkalarının özgürlüğünü zedelemekte ve insan haklarını yok saymaktadır. Olanakları bulunan devletler istediklerini savaşla almakta, zayıf ve güçsüz toplumları ezmekte oralarda insan haklarını zedelemektedirler. Uygar uluslar kendi yapılarında toplumsal gelişmelere açık davranırlarken, diğer dünya ülkeleri ile ilişkilerinde antitoplumsal bir tutumu katı bir biçimde uygulayarak kendi uygar görünümlerini sarsmaktadırlar. Özgürlükler alanında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ilişkileri daha dengeli düzene kavuşturulmadıkça uluslararasında ortak noktaların bulunması ve tek bir dünya yaratılması gibi çabalar sürekli gerileyecektir. Uygar bir toplumda, bireylerin haklarını elde etmek için üst organlara başvurmaları biçiminde oluşan hukuk düzeni ve bu düzene bağlılık tüm insanlık ölçüsünde gelişmemiştir. Uluslararası alandaki örgütlenmelerin özgürlükler ve diğer insan hakları konusunda yeterlilik gösterdiği zamanımızda bile söylenemez. Bu sorun insanları fazlasıyla tedirgin etmekte ve insan haklarının özgürlük boyutunu sürekli tartışma alanında tutmaktadır. İnsan haklarının felsefesi ve içeriği konularında uluslararası bir temel ortaya konulmadıkça, her devlet veya toplum kendi çıkarları açısından davranma olanağını kendisine tanıyacak, bu da diğer toplumlarda yaşayan insanların haklarını zedeleyecektir. İnsanlık adına bu noktada gelişmiş toplumların azgelişmiş toplumlara karşı önemli görevleri vardır. Bu görevler yerine getirileceğine, ters bir girişimle bu toplumların insan

haklarının zedelenmesi çağımızda da benimsenebilecek bir tutum değildir. Zorbalık ve baskıya karşı tüm insanlığın ayaklanması ve karşı çıkması uygarlığın bugün varmış bulunduğu düzeyde genel olarak beklenen tavırdır. Bu tavrın konamaması veya engellenmesi insan hakları konusundaki tüm gelişmelerin eskiye dönmesi gibi tehlikeli sonuçlar yaratabilir. İnsanlık tarihi birçok olumsuz örnek ile dolu iken çağdaş dünyada özgürlüklerin baskı altına alınması veya fazlasıyla sınırlanması insanlığın ilerlemesi açısından çağdışı ve utanılacak bir durumdur. Bu duruma karşı yapılacak olan, özgürlük ve insan hakları bilincinin tüm dünya toplumlarında geliştirilmesidir. Burada yöneticilere ve yönetimlere çok büyük görevler düşmektedir. İnsanın doğasında özgürlüğün bulunduğu ve insanın ancak özgürlük ortamı içinde gerçek mutluluğa kavuşabileceği unutulmamalıdır. Kişisel özgürlükler aklın gücü ve karakterin yapısı ile doğru ve yanlışa karşı bilinçli bir tutum izlenmesi ile korunabilir. Buna sahip olamayan insanlar veya toplumlar, kendilerini denetleyen güçlünün kölesi durumuna sürüklenirler[19].

Güvence bir diğer insan hakları boyutudur. Her türlü bireysel ve öznel girişime karşı insan haklarını nesnel boyutlarda belirli bir düzene bağlamak ve ortaya çıkabilecek durumlardaki uygulamaları önceden belirli kurallarla saptamak güvence açısından zorunlu bulunmaktadır. Güvence insan haklarının temel ilke boyutlarındandır. Toplum düzeni ve devlet yapısı öylesine örgütlenmelidir ki, kişilerin doğal hak ve özgürlüklerine hiç kimse saldıramasın, haklar düzeni en küçük bir durumda bozulamasın, bozulduğu zaman hemen bir otorite bunu geri getirebilsin. Güvence ortamında insanlar hak ve özgürlüklerine bir saldırı gelecek diye herhangi bir korkuya kapılmadan rahatça yaşayabilmelidirler. Güvencenin tam olduğu yerde bu rahatlık da vardır. güvence eksikse veya aksıyorsa o zaman böylesine bir rahatı o toplumun insanlarında bulmak çok zordur. Hak ve özgürlüklerinin geleceğinden sürekli tedirgin olan insan var demektir. İnsanların bedensel bütünlüğü ile ilgili hakları olduğu kadar, kişilikleri ile ilgili diğer hakları için de güvence söz konusudur. İnsanların onurları ve gururları da kırılmamalı ve güvence altında tutulmalıdır, onuru

kırılanın kişilik hakları kendisine yeniden sağlanmalıdır. Toplumsal ve ekonomik gelişmeler güvence boyutunu da çok yönlü bir yapıya sahip kılmıştır. Klasik anlamda güvenlik artık yeterli olamamaktadır. Çağdaş güvence kavramı sosyal hukuk devleti anlayışının tüm özelliklerini örgütleyen ve uygulayan bir boyuta kavuşmuştur.

İnsan haklarının düşünsel boyutlarından bir diğeri de direnme kavramında ortaya çıkmaktadır. Topluma ve devlete kendi kişilik hakları ve diğer insan hakları için boyun eğen insanlar bunların güvence altında sağlanmadığını gördükleri zaman direnme hakkına da sahiptirler. Baskıya, zorbalığa, adaletsizliğe karşı direnme hakkı, doğal hukuk döneminden bu yana insanı ve toplumu çeşitli açılardan ele alan ve hakları savunan görüşlerce sürekli olarak savunulmuştur. Hukuk düzenleri kendi varlıklarını koruyabilmek için direnme hakkına karşı çıkarken, düşünce akımları insanları baskıya, zorbalığa, adaletsizliğe ve eşitsizliğe karşı koruyabilmek için direnme hakkını kesin anlamda savunmuşlardır. Direnme hakkını gündeme getiren doğal hukuktur. Bunu bireyci hukuk ve toplumcu hukuk görüşleri de benimsemişlerdir. Kurulu düzeni savunan katı görüşler ise direnme hakkına karşı çıkmışlardır. Tarihteki devrimler incelenirse, bunların büyük çoğunluğunun insanların ve toplumların baskı ve zorbalığa karşı direnme haklarının kullanılmasıyla başarıldığı kolayca görülür. Amaç aslında toplum ve devletin en iyi biçimlerde örgütlenmesi ve baskıya, zorbalığa, adaletsizliğe meydan vermeyecek biçimde düzenin işlemesi ve böylece de direnme hakkının kullanılması için elverişli ortamın yaratılamamasıdır. Direnme insanın karakterinde var olan bir yandır. Bunun ortaya çıkmaması için yeterli örgütlenmeyi devlet dikkatli uygulamalarla izlemek zorundadır.

İnsan haklarının gelişmesinde ve günümüze gelmesinde düşünsel boyutlarının çok büyük rolü vardır. İnsan hakları düşüncesi bir yerde durmayacaktır. Gelişmelerle beraber o da ilerleyecek ve her zaman insanlar için en ileri hak düzeyini arayacaktır. Belki de ileride insanın egemen olabileceği yeni bir düzene geçilmesine yardımcı olacaktır. Uluslararası alandaki insan hakları tartışmaları böylesine bir gelişmenin öncülüğünü yapmaktadır[20]. Gelişme ve ilerleme hakkı

herkesin olduğu gibi, barış, işbirliği ve dayanışma hakkına da tüm insanlar ve toplumlar sahiptir. Bunun dünya çapında bilinç düzeyi kazanması insan haklarının yeni ve daha ileri bir düzene kavuşmasında düşünsel katkılar ve çok yönlü yansımalar getirecektir. İnsan haklarının düşünsel boyutu bu açıdan hiçbir zaman gözardı edilmemeli, ortaya çıkan sorunlar da sürekli olarak gündemde, tutulmalıdır. İnsan düşünen bir varlık olduğuna göre, önce kendi haklarını düşünmesini olağan karşılamak gerekir.

KAYNAKÇA

1- Mengüşoğlu, Takiyettin: *İnsan, Hayvan, Dünya ve Çevre*, İstanbul 1978, s. 5
2- Fromm, Erich: *Yeni Bir İnsan, Yeni Bir Toplum*, Say Yayınları, Çev. N. Arat. İstanbul 1978, s. 38
3- Demirel, Kemal: *İnsanlar Üzerine*, Yankı Yayını, İst, 1968, s. 48
4- Akın, İlhan: *Temel Hak ve Özgürlükler*, İÜHF Yayını, İstanbul 1971, s. 109
5- Cranston, Maurice: *Human Rights Today*, Ampersand Books, London 1952, s. 7
6- Paine, Thomas: *İnsan Hakları*, Çev. O. Dostel, MEB Yayını, İstanbul 1964, s. 54-58
7- Pettman, Ralph: *State and Class*, Croom Helm, London 1979, s. 107
8- Alkan, Türker: *Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı*, Hil Yayın, İstanbul 1983 s. 35-38
9- Camus, Albert: *Uyumsuz Yaşam*, Çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayını, İstanbul 1974 s. 10 vd.
10- Schweitzer, Albert: *Uygarlık ve İnsanlık*, Yankı Yayını, Çev. Tüten Ang, s. 98 vd.
11- Henkin, Louis: *The Rights of Men Today*, Colarado, 1978 Westview press, s. 1-5
12- Savcı, Bahri: *İnsan Hakları, Kanunilik Yolu ile Korunması*, SBF yayını, Ankara 1953, s. 17
13- Rousseau, J. Jacques: *Toplum Sözleşmesi*, Çev. V. Günyol, İstanbul 1968
14- Savcı, Bahri: A.g.e., s. 22
15- Zekiyan, Bogos: *Humanizm*, İnkilap ve Aka Yayını, İstanbul, 1982, s. 2
16- Kuçuradi, İoanna: *Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*, Kasım 1981, Nairobi, İkinci Asya Afrika Felsefe Konferansı'na sunulan tebliğ, teksir, s. 4
17- Denning, Alfred: *Freedom Under Law*, Stevens Publication, London 1949, s 67 vd
18- Nedjati, Zaim: *Human Rights and Fundamental Freedoms*, Nicosia-Cyprus, 1972, s. 159 vd
19- Schuster, M.H: *The Philosophy of Law and Freedom*, 1948, Boston USA, s. 178
20- Joyce, James Avery: *The New Policies of Human Rights*, New York 1978, St. Mertins Press, s. 218 vd

II.

Demokrasi ve İnsan Hakları

DEMOKRASI VE İNSAN HAKLARI

Demokrasi ve insan hakları kavramları birbirine çok yakın ve genellikle doğrudan bağlantılıdırlar. Bir siyasal rejim olarak demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildiği düzeni temsil eder. İnsan hakları ise doktrin olarak demokrasilerin düşünsel temelini oluşturur. Uygulama ve kuram bağlantısı, demokrasi ile insan hakları kavramları arasında en açık biçimlerde belirginlik kazanır. Demokrasiler, çağlar boyunca süregelen ve günümüzde daha ileri aşamalarda sürdürülen insan hakları düşüncesinin temelleri üzerinde doğmuşlar ve zamanla yükselerek çağımızın ileri rejimi düzeyine gelmişlerdir. İnsan hakları düşüncesi nasıl ki, demokrasilerin düşünsel temelini oluşturmakta ve genel çerçevesini çizmekte ise, demokrasiler de insana ve insanlığa bağlı temel hakların gerçekleştirildiği ve güvence altına alındığı siyasal düzenleri ve yönetim biçimlerini simgelemektedir. Bu açılardan her iki kavramın birbirlerine olan bağlılıkları sarsılmayacak derecede güçlüdür.

Demokrasi kavramı üzerinde çok şey söylenmiştir. Değişik açılardan ele alınarak farklı yaklaşımlarla içerik kazandırılmak istenmiştir. Bu nedenle de günümüzde demokrasi kavramı ile ilgili büyük bir kargaşa doğmuştur. Yapay olarak yaratılan bu kavram kargaşası yine de demokrasinin öneminin anlaşılmasını önleyememiş, siyasal amaçlı yaklaşımlar ve kuramsal öznellik içindeki açıklamalar zamanla demokrasiye yeni boyutlar kazandırmıştır. İnsan hakları için verilen savaş bir anlamda demokrasi savaşımının da göstergesi olmuş ve insanlığın demokrasiye yönelen gelişmesinde hızlandırıcı bir rol oynamıştır. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden bu yana demokrasi ve insan hakları için yürütülen savaşımlar bu iki kavramı yaklaştırmış ve giderek ayrılmaz ve kopmaz bağlarla demokrasi ile insan haklarını birleştirmiştir. Demokrasi üzerine yapılan yorumlar insan haklarına yeni boyutlar kazandırmış, insan hakları düşüncesinin ilerlemesi ise demokrasinin düşünsel temellerinin zenginleşmesine ve sağlam zeminler üzerinde kökleşmesine yardımcı olmuştur. Gerçek

anlamıyla demokratik rejimlerin günümüzde insan hakları düşüncesinden ayrılması olanaksızdır. Ne var ki, çağımızda ortaya çıkan farklı demokrasi uygulamaları insan hakları konusunda genel geçerlilik kazanan nesnel bir tutumun ortaya çıkmasını engellemiştir. Her demokratik rejim kendi iç tutarlılığı içinde insan haklarına eğilmekte ve bu konuda kendi özelliklerine göre değişmeler gösteren uygulamalar geliştirmektedir. Genel olarak demokrasi adını taşıyan her rejim insan haklarına saygı göstermekte ve sahip çıkmaktadır.

Demokrasi ve insan hakları konusu incelenirken öncelikle uzun süredir yaratılan kavram kargaşası nedeniyle demokrasi kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Demokrasi kavramı yaratılan kargaşa ortamından çıkarılmadıkça ve netlik kazandırılmadıkça, demokrasi ve insan hakları üzerinde söylenecek sözler, getirilecek yorumlar sağlam bir tabana oturtulamaz. Demokrasi terimi ile herkesin başka birşey anlaması gibi bir durum insan haklarını da belirsizliğe doğru sürükleyebilecektir. Günlük yaşamın her anında insanın karşısına çıkan demokrasi terimine, hemen herkes içinde bulunduğu duruma veya bakış açısına göre değişik anlamlar vermiştir. Demokrasi sözcüğü ile herkes başka birşey anladığından genellikle bu kavramın ne anlama geldiği araştırılmamaktadır. Bakış açılarına veya ideolojik yapılanmalara göre demokrasiye içerik kazandırmak kolay bir yol olarak genellikle benimsenmektedir. Herkesin ağzından düşürmediği demokrasi kavramı değişik ülkelerde veya siyasal sistemlerde de birbirinden ayrı uygulamalarla gündeme gelmektedir. Bu nedenle, demokrasi konusunda birçok tanım vardır ve bunların bazıları birbirleriyle çelişmektedir.

Demokrasi halkın yönetimi demektir. Eski Yunancada *demos* halk, *kratos* da güç anlamına gelmekte ve bu terim ikisinin birleşmesiyle doğmaktadır. Eski Yunanda Perikles, kendi rejimlerinin demokrasi olarak adlandırıldığını çünkü egemenliğin bir kaç kişide değil ama çoğunluğun elinde olduğunu dile getirmiştir[1]. O dönemlerde Aristo'da demokrasi üzerinde durmuş ve bu kavrama açıklık getirmeye çalışmıştır. Demokrasinin çeşitleri üzerinde durduktan sonra demokra-

sinin kişilerin oligarşik eğilimlerini önleyen bir rejim olduğunu ileri sürmüştür. Locke ve Alain, demokrasinin vatandaşların yönetime kaşı gelebildikleri ve karşıt politikalar yapabildikleri bir rejim olduğunu dile getirmişlerdir. Bazıları demokrasiyi bireyci anlayışla, bazıları ise toplumcu anlayışla tanımlamaya çalışmışlardır. Yapılan tanımlar içinde en tanınmış olanı Abraham Lincoln'ünkidir. Lincoln'e göre, demokrasi, halkın halk tarafından halk için ve halk adına yönetimidir. Bu tanım, günümüz siyasal biliminde de genel bir benimsenme görmüştür.

Demokrasiyi yaşama biçimi olarak almaktan tutun da siyasal sistem biçiminde ele alanlara, ideoloji olarak değerlendirenlerden özgürlüklerle eş anlamlı sayanlara kadar çeşitli tanımlar ve yaklaşımlar söz konusudur. Bazıları demokrasiyi özgürlüklerin ve temel hakların güvenceye alındığı düzenler olarak işlemişler, diğer bir kısmı ise yalnızca ekonomik hakların güvenceye alındığını diğer hak ve özgürlüklerin güvencesiz kaldığını ve eşitsizliğin ortaya çıktığını ileri sürerek bu anlamdaki demokrasiye karşı çıkmışlardır. Demokrasilerin her ülkede temel hak ve özgürlükleri tam olarak gerçekleştirememesi ister istemez çeşitli eleştirileri ve karşıt rejimleri gündeme getirmiştir. Bazen antidemokratik uygulamalar bile kendilerini gerçek demokrasi olarak adlandırarak ortaya çıkmaktadırlar.

Herkes demokrasi savı ile meydana çıkınca bu kez demokrasi çeşitleri siyasal bilimde yer almıştır. Batı ülkelerinde uygulanan demokrasiye liberal veya batı demokrasisi, sosyalist ülkelerde uygulananlara marksist demokrasi veya sosyalist demokrasi, doğu Avrupa ülkelerindekine halk demokrasileri, üçüncü dünya ülkelerindeki uygulamalara azgelişmiş demokrasi gibi deyimler takılmıştır. Bunların yanısıra siyasal önderler kendi kurdukları rejimlere de değişik nitelemeli demokrasi adları takmışlardır. Hitler kendi rejimine *gerçek demokrasi* derken, Mussolini *merkezi otoriter demokrasi*, Nasır *başkanlık demokrasisi*, Sukarno *güdümlü demokrasi*, Franco *organik demokrasi*, Eyüphan *temel demokrasi* adını kullandı. Mao bile tamamen karşıt bir çizgide kurduğu rejime yeni demokrasi adını vermiştir

[2]. Tümüyle kişisel karizma ve bireysel otorite ile kurdukları diktatörlüklere bile bu gibi liderlerin demokrasi adını vermeleri bir anlamda kendi kurdukları rejimi halka benimsetmek çabasından, bir anlamda da gerçek demokrasiye karşı olan komplekslerinden ileri geliyordu. Demokrasi ile en küçük ilgisi olmayan bu tür otoriter rejimlerin bile kendilerini demokrasi olarak adlandırmaları ancak bu tür yaklaşımlarla açıklanabilir. Ne var ki, onların antidemokratik rejimlerini demokrasi olarak adlandırmaları siyasal yaşamda büyük bir kavram kargaşasını da beraberinde getirmiş ve bu durumdan yararlananlar da yine diktatörler olmuştur.

Küçük açıklamalar veya özel yaklaşımlar demokrasi kavramının açıklığa kavuşturulmasında yeterince etkili olamamaktadırlar. Demokrasi, böyle küçük tanımlarla ortaya konamayacak kadar karışık ve çok yönlü bir kavramdır. Eleştirel bir açıdan konuya yaklaşıldığında tanımların tek başlarına yetersiz kaldıkları ortaya çıkmakta ve demokrasinin hepsinin üstünde geniş bir kavram olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Her tanımın üzerinde durduğu temel yaklaşım demokrasinin genel tanımında göze alınması gereken bir öge olmaktadır. Egemenlik, çoğunluk, halk, yönetim gücü gibi kavramların demokrasi tanımından önce açıklığa kavuşturulması gerekir. Çünkü tüm siyasal rejimler bu kavramlara da kendilerine göre bir içerik vermekte ve bunları demokrasi tanımında temel öge olarak kullanmaktadırlar. Böyle bir durumda demokrasi oynak ve esnek bir kavram olmakta ve demokrasi ile beraber ele alınarak incelenecek diğer konular da bu farklılık içinde kesinlik kazanmamaktadır. Özellikle temel haklar ve özgürlükler gibi insan haklarının özünü oluşturan konular bu durumdadırlar. Ne var ki, yine de insan hakları üzerinde dururken demokrasiden ne anlaşıldığının genel boyutları ile ortaya konulmasında öncelik vardır. Ancak bu noktadan sonra, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki ve bağlantılar açıklığa kavuşabilir ve iki kavram arasındaki bağlantının önemi anlaşılabilir.

Çeşitli tanımların yanısıra, demokrasi için öncelikle söylenecek olan; hem kişiler hem de toplum açısından öncelikle özgürlükleri tem-

sil etmesidir. Özgürlük denen olgu kendi kendine yönetmeyi, bir anlamda kişisel otonomiyi dile getirir. Demokrasi öncelikle özgürlükler ve doğal haklar rejimidir. İnsan hakları ve özgürlüklerinin güvence altına alınmaları demokrasiyi en ileri siyasal rejim konumuna getirmiştir. Toplumun kendi kendini yönetmesi düzeninde toplumun tüm üyelerinin hak ve özgürlükleri eşit ölçülerde güvenceye kavuşturulur. Nasıl ki, kişiler kendi istekleri ve bilinçleri ile davranışlarını ve yaşam düzenlerini belirliyorlarsa, toplum da kendi istencine ve kararlarına göre kendisini yönettiği zaman özgürlük içinde bulunuyor demektir. Toplumun kendisini yönetmesi demek, hiçbir kişinin, grubun veya çoğunluğun istencine göre yönetilmemesidir. Bir toplumun kendisini yönetebilmesi için onu meydana getiren kişilerin oybirliği ile karar alması gerekir. Oybirliği ile tüm istençlerin birleştiği noktada yöneten ve yönetilen ayırımı ortadan kalkar ve tüm toplumun istencine uyarken aynı zamanda kendi istencine de uymuş ve dolayısıyla özgürlüğünü korumuş olur(3). Bir toplumda yaşayan bir insanın özgürlüğü oybirliği ile karar verilmesine ve bu kararın toplumun yönetiminde temel sayılmasına bağlıdır. Oybirliği ile alınmamış bir karar, bu karara karşıt kalmış bireylerin istençleri dışında kalacağından kişilerin öyle bir düzende özgür olmaları olanaksızlaşacaktır. Kişilerin temel hak ve özgürlüklerine sahip olabilmesi için toplumun oybirliği ile bir genel istenç meydana getirebilecek durumda olması zorunludur. Böylece kişilerin özgürlükleri ile toplumun özgürlüğü birbirlerini tamamlamaktadır. Oybirliği ile karar alma, uygulamada ancak çoğunluk yönetimi ile olanaklıdır. Ne var ki, kararın alınmasına tüm vatandaşla-rın katılması ön koşuldur. Tam anlamıyla siyasal katılım sağlandıktan sonra alınan çoğunluk kararı oybirliği yerine geçerli sayılabilir.

Kişilerin arasındaki çeşitli ayırımlar, demokrasinin karşısındaki doğal ve toplumsal engeller, gerçek anlamda demokrasinin uygulama alanına getirilebilmesini zorlaştırmakta ve demokrasiyi ideal bir rejim düzeyinde tutmaktadır. Tam ve kesin bir özgürlükler ve doğal haklar düzeni günümüzde bile var olamadığına göre, gerçek anlamda demokrasi bir ideal olmaktan öteye gidememekte ve tüm demokrasiler için

gelecekte ulaşılması gereken bir amaç olarak durmaktadır. Genelde çağdaş anlamda ve en ileri düzeyde hak ve özgürlükler demokratik rejimlerde gerçekleşebilmekte ve günümüzdeki anlayışla bile demokrasiler diğer rejimlerden daha ileri bir aşamada bulunmaktadırlar. Demokrasinin düşünsel temellerini işlemiş bulunan J.J. Rousseau bile, gerçek anlamda demokrasinin olamayacağını ve hiçbir zamanda olmayacağını, ancak tanrılardan oluşan bir halkın gerçek anlamda demokrasi ile yönetilebileceğini ve bu kadar gelişmiş bir yönetim biçiminin insan karakterine uygun olmadığını dile getirmiştir[(4)].

Günümüzde genel olarak demokrasi ikiye ayrılmaktadır. Bunların birincisi batı ülkelerinde görülen klasik demokrasi veya liberal demokrasi, diğeri de sosyalist ülkelerde uygulanan marksist demokrasidir. Klasik demokrasi; insanın insan olmak nedeniyle sahip bulunduğu hak ve özgürlükleri kutsal kılan, bunları olabildiğince çağdaş boyutlarda geliştirmeye çalışan ve devlet mekanizmasını bu amacı sağlamak doğrultusunda oluşturan, insanların doğuştan gelen temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, kişileri her türlü baskıya karşı koruyan, ideal özgürlükler ve haklar düzenine genel özgürlüklü yoldan gitmeye çalışan bir rejimdir. Marksist demokrasi ise, özgürlükleri bir araç olarak değil ama yalnızca bir amaç olarak ele almakta ve gerçek anlamda demokrasiye özgürlükçü olmayan bir yoldan varmayı düşünmektedir. İnsanlar arasında var olan çeşitli ayrılıklar toplumda birliği ve dayanışmayı bozmaktadır, bu nedenle bu gibi ayrılıkların ortadan kaldırılabilmesi için bir süre yönetimde işçi sınıfının diktasına gereksinme vardır. Klasik demokrasilerde özgürlükler ve haklar ancak bunları elde edebilecek derecede güçlü ve ekonomik bakımdan zengin olan kesimler tarafından kullanılabilir. Marksist demokrasiye göre, bu nedenle batı ülkelerinde hak ve özgürlüklerin hukuksal olarak bulunmaları pek birşey göstermez çünkü bu hakları ancak güçlü olanlar kullanabilir. Eşitsizlik batı ülkelerinin demokrasilerini sarsmış ve halkı sosyal yönlerde arayışa yöneltmiştir. Marksist demokrasilerde ise var olan eşitliğe karşın özgürlüklerin sınırlı bulunması halkı daha çok özgürlük kavgasına yöneltmiştir. Gerek batı dünyası gerekse doğu dünyası, kendi sistem-

lerinin mantığı içinde insan hakları ve özgürlükleri sorununa eğilmişler ve açıklamalar getirmeye çalışmışlardır.

Demokrasi gibi bir rejimi toplumda güçlü olanlar istemezler. Belirli bir alanda gücü eline geçiren kesimler hemen kendi düzenlerini kurmak ve bu doğrultuda toplumu yönetmek isterler. Tarihin her döneminde toplum içinde güçlü duruma gelen kişilerin, grupların veya kesimlerin kendi yönetimlerini kurmak istemelerinin birçok örneği görülmüştür. Bu tür antidemokratik ve oligarşik eğilimler genellikle güç merkezlerinden kaynaklanır ve eğer başarıya ulaşırsa toplumda demokrasiye son vererek kendi yönetimini kurar. Bu nedenle demokrasiyi daha çok toplumdaki güçsüz kesimler savunurlar. Toplum içindeki güç dengesi demokrasinin kurulup kurulmamasını veya yürütülüp yürütülmemesini belirleyen ana ögedir. Gerçek demokrasi güçlü güçsüz ayırımının bittiği yerde söz konusu olduğuna göre insanlar arasındaki çeşitli ayırımların sürüp gittiği bir ortamda gerçek anlamıyla demokrasiden sözedebilmek olanaksızdır. İnsanların yalnız kendilerinin değil ama başkalarının da haklarını savunabildikleri yerde demokrasi vardır. Demokrasinin kaynağında bu açıdan da insan hakları vardır.

Demokrasi kavramı ile insan haklarını beraberce ele alırken öncelikle klasik demokrasinin temel sayılması gerekir. İnsanlık tarihi içinde ilk ortaya çıkan örnek olarak klasik liberal demokrasiler insan hakları kavgası sonucunda gerçekleştirilen bazı toplumsal ihtilaller ve devrimler sonucunda uygulama alanında gündeme gelmişlerdir. Demokrasiler özgürlükler ve insan hakları kavramları ile yakın ilgili olduğu kadar politik güç dengesine de bağlıdır. En genel anlamıyla demokrasi, her şeyden önce halkın yararını gözönünde tutan ve bunu temel amaç sayan siyasal birliktir. Bütün özel yararlar genel kamu yararından sonra gelirler ve hiç birisine öncelik tanımazlar. Genel yararın oluşumunda ve bölüşümünde toplumda yaşayan herkes eşit koşullarda gözönünde tutulur. Bireyler arasındaki hiçbir ayrıcalık ve genel yararın gerektirdiği ayrıcalıklar dışında hiçbir üstünlük tanımaz. Değer ve erdem ayrılıklarından başka hiçbir ayrıcalığa yer verilmez.

Ancak bu koşullar içinde demokrasi akla uygundur ve tüm üyelerce benimsenebilir. Amacı genel yarar olduğu için temeli de genel istek olarak belirir. İnsanlar böylesine bir siyasal birliğin içinde zorla değil, insanlık yanları, akılları ve özgürlükleriyle birbirlerine bağlı olarak bulunurlar. En soyut anlamda, demokrasi özgür istek ve katılıma, akılcı temele dayanan çeşitli birleşmelerin örneği sayılabilir. Demokrasiyi oluşturan insancıl güçler dengesi, ancak bu dengenin korunması ile yaşatılabilir. Yoksa birazcık güç kazanan, dengeyi kendi yararına değiştirmek ve demokrasiyi kaldırarak kendi siyasal düzenini kurmak isteyecektir.

Bir demokrasi, çeşitli biçimler ve sonsuz değişimlerle birlikte kendi kendini yöneten bir devlettir. Bütün üyeleri dolaylı ya da dolaysız yollardan yönetime katılırlar, en azından yönetimi denetlerler. Vatandaşlar arasındaki politik birleşme yalnızca tek amaç değil, aynı zamanda yasal devlet gücünün de tek kaynağı olmalıdır. Demokratik yönetimin görevi yalnızca devletin esenliğini sağlamak ve geleceğe dönük korumak olduğuna göre, devletin tüm üyelerinin açık benimsemesi ve isteğine dayanmak kendi mantığının gereğidir. Yalnız o zaman bu üyeler vatandaş sayılırlar. Böylece, hükümetin akla uygun tek temeli, bütün halkla yöneticileri arasındaki karşılıklı anlaşma ve bir iş alışverişidir. Başlangıçta yalnızca bir olanak olarak var olan bu alışveriş, düşünmesini ve eleştirmesini bilen yetişmiş bir halkta gerçek bir danışma olgunluğuna erişir. Ancak o zaman aralarındaki ilişkiler erdem ilişkisine dönüşür ve kaba güç çizgisinden hukuk aşamasına doğru bir dönüşüm gerçekleşir. Bu noktada hukuk kaba gücün baskısından ayırılır ve sosyalleşen topluluğun temelinde yatan sözleşme düzeyine gelir. Demokrasi olgunlaşan bir halkın yönetimi biçiminde belirginlik kazanırken, onu bazı görevler ve karşılıklı hizmetler bütünü, temel haklar ve ödevler düzeni diye tanımlamak olanak çerçevesine girer. Vatandaşların demokrasiye sahip çıkması devletin de insan haklarına daha önemle eğilmesine ve gelişmiş sistemlerde koruması altına almasına yardımcı olacaktır.

Genel olarak halkın yönetimi biçiminde dile getirilen demokrasiyi açıklama çabaları hep halk kavramı ile olmamış daha sonraları ve özellikle son yüzyılda insan kavramı öne geçmiştir. Halkın soyut ve belirsiz bir kavram olduğunu ileri sürenler insanın daha net bir kavram ve gerçeklik olması karşısında demokrasiyi insan haklarının gerçekleştiği ve en ileri düzeyde geliştirilebildiği bir düzen olarak tanımlamışlardır. Demokrasinin en genel tanımı olan halkın yönetimi biçimindeki açıklama bu nedenle günümüzde eksik kalmaktadır. Demokrasi üzerine yapılan yeni çalışmalarda da insan gerçeği ve insan sorunları öne geçmekte ve diğer siyasal sorunlardan fazla önem kazanmaktadır.

İnsan haklarını çağımızın gündemine getiren gelişme geçen yüzyıllarda verilen özgürlükler kavgası ile başlamıştır. Toplumların ilerlemesi ile beraber yeni ortaya çıkân topumsal kesimler egemen güçlere karşı uzun savaşlar vermişler ve özgürlüklerini kazanabilmek için süreli bir gelişimi başlatmışlardır. Soylulara karşı verilen toplumsal ve ekonomik savaşımların yanısıra krallıklara, monarşilere ve azınlık yönetimlerine karşı da siyasal savaşımlar verilmiştir. Toplumsal olayların gelişmesi siyasal kavgaların hazırlayıcısı olmuş ve böylece özgürlük savaşlarına toplumsal temeller hazırlanmıştır. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana demokrasileri gündeme getiren ve gerçekleştiren oluşumların hepsinin temelinde özgürlükler savaşı yatmıştır. Bu nedenle demokrasilere özgürlükler rejmi adını vermek olanaklıdır. Özgürlük arayışı, baskılara karşı yürütülen direnişler ve daha adil bir düzen için sürdürülen kavgalar, demokrasi gibi ileri bir rejimin uzun yıllar hazırlayıcısı olmuşlardır.

Özgürlükler ve temel insan hakları birbirlerinden ayrılmaz derecede genel bir bütünü oluştururlar. Özgürlükler var olmadan temel haklardan söz edebilmek olanaksızdır, insan hakları var olmadıkça da özgürlüklerin hiçbir anlamı yoktur. Bir başka açıdan bu yakın bağlantı ele alınırsa başlıbaşına özgürlük insanın doğuştan sahip olması gereken temel bir haktır. Haklar ve özgürlüklerin bu denli içiçe geçmesi insanlık olgusunun önemini açıkça ortaya koymaktadır. Demokrasi,

temelinde yatan uzun bir gelişme süreci ve insanlık hükmü açısından insan için bir rejim olmak zorundadır. Bu nedenle, demokrasinin bir kez kurulması yeterli değildir, insanların beklentileri ve toplumsal gelişmeler karşısında insanın konumunun daha da iyileştirilmesi demokrasiler için kaçınılmaz bir görevdir. Aksi bir durum demokratik rejimlerin giderek yozlaşmasına, insan haklarından kopmasına ve en sonunda insancıl özünden uzaklaşarak tümüyle ortadan kalkmasına yol açacaktır. Hiçbir demokrasi bunun için kurulmamıştır. Böylesine olumsuz bir sürecin önüne geçebilmek için demokrasinin temelinde yatan insan düşüncesi ve insan hakları anlayışı sürekli olarak gözönünde bulundurulmak zorundadır.

Demokrasi, özgürlükler ve insan hakları genel olarak insanların idealize ettikleri hedefler olarak bir başlıkta toplanabilirler. İnsanların birey olarak özgürlükleri toplumsal çevre ile kurdukları ilişkilere ve içinde yaşadıkları toplumun koşullarına uyum gösterebilmelerine bağlıdır. Bu durum aslında bir kısır döngüdür. Özgürlükler ve insan hakları nasıl ki, toplumsal koşullara bağlı ise toplumun genel durumu da özgürlükler ve insan haklarının tanınma ve güvence düzeyine doğrudan doğruya bağlıdır. Konu her iki yanı ile de demokrasinin temel ve karmaşık bir sorunudur. Yeryüzünde var olan tüm siyasal rejimlerin nasıl ki birer sosyal yapıları varsa ve bunların toplum içinde çeşitli uzantıları ile kökleri bulunuyorsa, demokrasinin de benzer biçimde toplumsal boyutları ve kökleri bulunmaktadır. Demokrasi kavramının içeriğinde ve tanımında bulunan insan hakları ve özgürlükler gibi konuların demokratik rejimlerin hem ana hedefleri hem de temel uygulamaları olacağı kuşkusuzdur. İnsan hak ve özgürlüklerini temel uygulama ve ana hedef olarak benimsemeyen rejimlerin veya siyasal düzenlerin demokrasi olduklarını söyleyebilmek son derece güçtür. Rejimin uygulamaları ile ana hedefleri arasında her zaman uyum ve bağlantı bulunmak zorundadır. Eğer aksi bir durum ortaya çıkarsa, demokrasinin bir anda antidemokrasiye dönüşmesi çok kolay olarak gerçekleşir. Bu nedenle, demokrasilerin birer siyasal rejim olarak kendilerini koruyacak ve çeşitli engellere, karşıt gelişmelere, kendisini ortadan kaldırmaya yönelik girişimlere karşı sa-

vunacak birer mekanizmayı geliştirmeleri gerekmektedir. Toplumsal boyutlar açısından kendi toplumu içine kök salmış ve halkın gerçek anlamda yönetimini kurmuş olan demokrasiler, kitlelerin rejime sahip çıkmasını sağlayabildikleri noktada, kendilerini her türlü antidemokratik girişime ve demokrasiyi ortadan kaldırmaya yönelen siyasal eylemlere karşı güvence altına almış olurlar. Herşeyin insan hakları ve özgürlükleri gibi ana hedefler doğrultusunda düzenlenmesi de demokrasilerin kendilerini savunmalarında daha güçlü olmalarını sağlayan önemli bir ögedir. Özgürlükler nasıl ki başka özgürlükleri kaldırmak için kullanılamazsa, demokrasinin getirdiği haklar da demokrasinin ortadan silinmesi için kullanılamazlar[5]. Demokrasi kendisini daha çok geliştirmek, demokratik ideal ve hedeflere toplum içinde yaygınlık kazandırmak üzere haklar ve özgürlükleri vatandaşlara tanır, ne var ki, bunların kötü amaçlı kullanılarak demokratik rejimin sınırlanmasına veya giderek ortadan kaldırılmasına izin veremez. Her insan, her toplum, her rejim nasıl ki, kendi varlık nedenini öncelikle savunursa, demokrasiler de kendisini savunacak ve insan haklarının, özgürlüklerin ölçüsüz ve aşırı biçimlerde kendisini tehlikeye atmasına izin vermeyecektir. İnsanlık yararına olma gibi bir hedefte birleşen demokrasilerde, insan hakları ve özgürlüklerinin birbirini ortadan kaldırması düşünülemez. Bu açıdan belirli bir denge her zaman gözetilmelidir.

Demokrasilerin güçlü rejimler olabilmeleri için altyapı önemli bir konudur. Kendi altyapısını kurabilen bir demokrasi her türlü antidemokratik girişime karşı kendini savunabilir ve sonunda başarılı olur. Altyapısını tamamlayamanlar ise bu konuda yeterince etkili olamazlar. Her rejim gibi demokrasinin de kendine özgü bir altyapısı söz konusudur. Bazen altyapı toplum içinde kendiliğinden oluşur ve demokrasinin gelişimi için elverişli bir ortam hazırlar. Bazen de toplumda demokratik altyapının en küçük bir belirtisi yoktur, bu durumda demokrasi en kısa zamanda kendi altyapısını oluşturmakla görevlidir. Altyapıyı oluşturan koşullar toplumsal değişim içinde yavaş yavaş gelişerek gün ışığına çıkarlar. Toplumsal sürecin hızlanması veya daha da yavaşlaması siyasal olayların gelişmelerine ve yarattıkları et-

kilere bağlıdır. Demokrasi, halkın yönetimi olduğuna göre, halk kitlelerinin siyasal iktidarı ele geçirmek ve kendi iktidarını kurmak, kurduktan sonra da sürdürmek üzere örgütlendiği bir rejimdir. Demokrasi tepeden tabana ve alt kademeden en üst kademeye kadar toplum içinde örgütlenme ağının kurulduğu bir siyasal sistemdir. Demokratik yapılar büyük ölçülerde örgütler ve birliklerden oluşan toplumsal ilişkiler ağına dayanmaktadır. Birlikler, dernekler ve benzeri örgütlenmeler toplumsal yaşamın her alanında ve her aşamasında ortaya çıkabiliyor değişik alanlarda çalışmalar yapabiliyor ve etkinlikleri ile toplumsal yaşamı etkilediği kadar siyasal düzen üzerinde de yararları olabiliyor. Demokrasilerde, halkın yönetimi söz konusu olduğundan hiçbir sınıf veya grup yönetimi tekeline alamaz. Her toplumsal kesim kendi üyelerinin özgür davranışları, arayışları gereksinimleri doğrultularında örgütlenebilir veya birlikler oluşturabilir. Demokrasiler için örgütsüz ve dağınık bir alt yapı düşünülemez. Altyapının demokratik çizgide oluşabilmesi için örgütlenme aşamasına gelinmeli ve ortaya somut birlikler çıkmalıdır. Demokrasilerde ön planda siyasal partiler yer alır ve bunlar arasında özgür bir iktidar yarışı vardır. Özgür koşullarda yapılan genel seçimleri hangi siyasal parti kazanırsa o iktidara gelir. Partileşmek örgütlenmenin ilk ve en önemli yoludur ama tek yolu değildir. Partilerin yanısıra, sendikalar, kooperatifler, çeşitli alanlardaki birlikler ve dernekler ülkede geniş bir örgütlenme ağı yaratırlar. Bu tür yan örgütlenmelerin yasaklandığı veya sınırlandırıldığı ülkelerde gerçek anlamıyla bir demokratik rejimden kesinlikle söz edilemez. Demokrasinin korunması amacıyla getirilen sınırlamalar ise çok kısa süreli olmak zorundadır. Uzayıp giden sınırlama veya kısıtlama operasyonları zamanla demokrasilerin yara almasına hatta antidemokratik dikta rejimlerinin kurulmasına olanak sağlayacak çizgiye kadar kayabilirler. Bu noktadaki hassas denge gözetilmediği zaman demokrasinin geleceği tehlikeye düşebilir. Altyapısı sağlam ve yeterli demokrasiler için ise hiçbir durumda tehlike söz konusu değildir, bu tür rejimler tüm zorlukların üzerinden gelebilecek güce sahiptirler.

Toplumda birden fazla birliğe üye olanlar kadar, hiçbir örgüte girmeyenler de bulunmaktadır. Benzer üyelerin mekanik dayanışması içindeki örgütler toplum içindeki belirli kesimlerin dünya görüşlerini yansıtırlar ve onların istemlerini, gereksinmelerini siyasal yaşamın gündemine getirirler. Çağdaş dünyanın demokrasileri yaygın ve karmaşık birlikler ağından oluşmaktadır. Toplumsal işlevler görmelerine karşın birlikler üyelerinin toplumsal etkilerini yansıtırlar. Üyeler kendi dünya görüşlerine uygun olarak, sahip bulundukları insan haklarını ve özgürlükleri bu tür birlikler aracılığı ile daha etkili yollardan kullanırlar. Kullanmayı yasaklayan veya sınırlayan siyasal girişimlere karşı bireyler üye oldukları birlikler aracılığı ile daha etkin ve güçlü savaşım verebilirler. İnsan hakları üzerindeki baskı ve sınırlayıcı girişimlere karşı direnme ancak örgütlü savaşım ile olanaklıdır. Üye sayısının çokluğu, birlikler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin etkinliği açısından önemlidir. Örgütsel ilişki ağı hem birlikler hem de bireyler açısından yararlıdır. Örgütsel ilişkilere giren bireyler, güven, dayanışma ve yardımlaşma duyguları ile diğer ruhsal gereksinmelerini doyururlar. Çokluk içerisinde kendilerini daha güçlü hissederek sahip oldukları hak ve özgürlüklere somut bir anlam kazandırırlar. Güven ve dayanışma duyguları, özellikle birincil düzeyde önemli ilişkilerin söz konusu olduğu birliklerde güçlenir ve insanların toplumsal konumlarını olumlu boyutlarda etkiler. Bireyler kendi başlarına ve kendi güçleri ile gerçekleştiremeyecekleri toplumsal veya siyasal savaşımları bu tür dayanışma birlikleri aracılığı ile yaparlar. Demokrasilerin, bireylere örgütlenme özgürlüğü tanıyan bu yönü, insan haklarının gerçekleşmesinde, elde edilmesinde, genişletilmesinde ve geleceğe dönük geliştirilmesinde önemli yararlar sağlamaktadır. İnsanların bireysel dünyalarına kapanarak toplumsal ve siyasal yaşamdan kopmaları gibi yabancılaşma olaylarının önüne geçilmesinde de yine örgütlenme olgusunun toplumsal ve siyasal alanda öne geçmesi, bireylerin daha çok topluma açılmalarını sağlayacak ve dolayısıyla kitlelerin demokrasiye ileri düzeyde sahip çıkmalarını gerçekleştirecektir. Demokrasinin kökleşmesi için atılacak ilk adım, onu yaşatacak değerlerin bireylere aşılanmasıdır. Bu açıdan da örgütlere ve birliklere

önemli görevler düşmektedir. Demokrasi insan hakları ve doğal özgürlükler gibi temel değerlerle bütünleştiğine göre; demokratik rejim içinde oluşan tüm örgütlere bu gibi değerleri ele almak, işlemek ve bunları toplum düzeyinde yaygınlaştırmak gibi görevler doğal olarak işlev alanlarına girmektedir. Demokrasiler ancak çoğulcu yapıya sahip bulunan toplumlarda yaşayabildiklerine göre, çoğulcu yapının oluşturulması ve sürdürülmesi yine bu tür birliklerin görev alanları içindedir. Örgütlerin getirdiği çoğulculuk, demokrasilerin azınlık egemenliğine kayması gibi tehlikeli bir olguya karşı denge kuran sağlam bir yöntemdir.

İnsan hakları, insanın insan olmak özelliği nedeniyle sahip bulunduğu temel haklar olduğundan bu haklar genelde dokunulmazlık ayrıcalığına sahiptir. Toplumu oluşturan bireylerin insan olarak yaşadıkları ve kaldıkları sürece onların insan olmak özelliğinden doğan bu genel haklara kimsenin dokunmaya hakkı yoktur. Eğer bunun aksi olur ve insan haklarına yönetimler el sürmeye, baskı altına almaya veya yasaklamaya kalkışırlarsa işte o noktada insan haklarının yok olması gündeme gelebilir. İçinde yaşadığı toplumun ve zamanın gereklerine göre insanca yaşayabilmek için tüm insanlar bu haklara gereksinme duyarlar. Hiçbir yönetimin insan haklarını toplumun üyesi olan bireylerin elinden almaya hakkı yoktur. Ne var ki, toplumu oluşturan kişilerde insan haklarına sahip olabilecek ve kullanabilecek derecede olgun olduklarını ortaya koymak zorundadırlar. Tek tek bireyler kendi haklarına sahip çıkmazlarsa ve örgütlenerek insan hakları doğrultusunda ağırlıklarını siyasal gündeme getirmezlerse o zaman ne gibi gelişmelerin ortaya çıkabileceğini önceden kestirebilmek zordur. İnsan hakları içine girebilecek derecede önem kazanan bir hakkın tanınması ve kişilerin bu hakkını kullanması güvence altına alınmalıdır. Anayasa veya yasalarla getirilecek hukuksal güvenceler bir noktaya kadar yeterli olabilir. İşbaşına geçen yeni yönetimler yeni yasal düzenlemelere giriştikleri zaman böylesine hukuksal güvenceler hiçbir anlam göstermeyebilir. Hukuksal güvence insan hakları açısından önemli olmasına karşın tek başına yeterli değildir. Demokrasinin toplumsal tabanını ve altyapısını oluşturacak olan örgütlenme

ve toplumsal-ekonomik güçlenme insan haklarının yasalarla kaldırılamayacak ve hiçbir yönetimce değiştirilemeyecek gerçek güvencesini oluşturur. Tüm anayasalar insan haklarının kutsallığı ve dokunulmazlığını içeren bir genel başlangıca sahip olmasına karşın insan haklarının dokunulmazlığını tüm bireylere ayrı bir sorumluluk yükler. Sorumluluk duygusunun yaratacağı düşünce bireylere başkalarının hak ve özgürlüklerinin de en az kendilerinin ki kadar kutsal ve dokunulmaz olduğu gerçeğini anımsatır(7). Çağımızın özgürlükçü demokrasilerin de insan haklarının dokunulmazlığı bireylerin sorumluluğu ile denge içinde bulunur. Toplumun bireyleri böylesine bir sorumluluk duygusundan yoksun bulunuyorsa insan haklarına sahip çıkamazlar ve zamanla bu hakların sınırlanması veya yozlaştırılması gibi yeni olgular ve toplumun gündemine gelebilir. Dokunulmazlık hakkı, ancak bu hakkı elde edebilecek derecede sorumluluk bilincine sahip olan kişilerle toplumların hakkıdır. Dokunulmazlık, insan haklarının keyfi ve kişisel çıkar amacıyla başkalarının zararına kullanılmasına olanak tanımamalıdır. O zaman insan haklarının dokunulmazlığının anlamı kalmaz. Demokrasilerde, insan hakları dokunulmaz olmalı ama bireyler de bu dokunulmazlığın sorumluluğuna ve bilincine sahip bulunmalıdır.

Bireylerin sorumsuz davranmaları, insan haklarının bilincinde olmaları, yönetimlere bu hakları geri alma veya sınırlandırmak hakkını kesinlikle vermez. Ne var ki, tarihte bu durumu gerekçe göstererek insan haklarını sınırlayan veya kaldıran çeşitli yönetimlerin örnekleri görülmüştür. Bir toplum içinde yaşayan bireylerin sorumlu davranabilmeleri o toplumun oluşmuş olduğu toplumsal ve kültürel düzey ile ilgili bir sorundur. Tek tek bireyleri sorumsuzlukla suçlamak işin kolayına sapmak olur. Eğer bir toplum belirli bir düzeye gelmemişse o toplumun bireylerinden sorumluluk gibi belirli bir düzey gerektiren davranışları beklemek olanaksızdır ve doğanın yapısına aykırıdır. Bazı kuraldışı örnekler hiçbir zaman o toplum düzeyinde genellenemez. Genel olarak benimsenen bilimsel gerçeklik, bir toplumu oluşturan bireylerin o toplumun varmış olduğu düzey ile uyumlu bir davranış ve sorumluluk çizgisi içinde bulunduğudur. Toplum kavramı somut

olduğu kadar bir yerde de soyut bir gerçekliği dile getirmektedir. Toplumun somut belirtisi o toplumu oluşturan bireylerin bütünlüğü ile gözönüne gelir. Soyut anlamı ise tek tek bireylerin ötesinde var olan bütünsellik tir. Böylesi bir bütünsellik açısından düşünüldüğünde sorumluluk ve sorumsuzluk gibi kavramların içerik kazanmaları söz konusu olabilir. Hangi durumda ne gibi davranışların sorumluluk veya sorumsuzluk olduğunu o toplumun içinde bulunduğu somut koşullar belirler. İnsan hakları gibi birincil derecede önemli olan bir konuda da tutum ve davranışların sorumluluk veya sorumsuzluk çizgisinde olduğunu belirleyecek olan yine o toplumun somut gerçekliğidir. Bir toplumun somut koşullarından işe başlamak doğru bir davranıştır ne var ki yeterli değildir. İçinde yaşanılan çağın en ileri ülkelerindeki tutum ve yaklaşımlar genel anlamda o çağın sağduyusunu oluştururlar ve içerik kazandırırlar. Çağdaş dünyanın sağduyusundan yoksun bulunan bir yaklaşım da insan hakları üzerindeki sorumsuzluk veya sorumluluğu tam olarak belirleyemez. Bu gibi genel doğruları gözönünde tutmayan bir yönetim, tek tek bireylerin sorumsuzluğunu veya toplumda genel olarak var olan sorumsuz bir eğilimi gerekçe göstererek insan haklarına dokunamaz. İnsan haklarının dokunulmazlığı kendi doğasında olduğu gibi insanların insan olmaktan gelen onurları da yönetimlerin sınırlandırıcı tutumlarına karşı en büyük engeldir. Her yönetim kişiselliğin üzerine çıkmak ve kendi toplumunun yönetimi olmak zorundadır. Bu da ancak toplumun tüm sorunlarını yerinde izleyerek, gelişmeleri gözönünde tutarak, yönetilenlerin içinde bulundukları fiziksel ve ruhsal durumları anlayarak olanaklıdır. Yönetilenleri anlamayan bir yönetim, hiçbir zaman gerçek bir yönetim olamaz.

İnsan haklarının kullanılmasında bireylerin veya toplumun çeşitli kesimlerinin içine düştükleri ölçüsüz durumlar insan haklarının hemen kısıtlanması için gerekçe olamaz. Yönetimlere düşen bu gibi durumların ortaya çıkmasına neden olan toplumsal koşulları yerinde izleyerek gerekli önlemler almaktır. Sınırlama gibi bir kolay yola gidilmesi yönetimlerin güçsüzlüğünü gösterir. Demokrasiler sağladıkları siyasal mekanizmalarla, iktidar veya yönetimlerin kolay yola giderek hemen

insan haklarını sınırlama gibi yollara sapmasını önleyen bir yapı geliştirirler ve dolaylı yollardan insan haklarının varlığını güvence altına alırlar. Demokrasilerin sahip olduğu bu olumlu yan diğer siyasal rejimlerde bulunmamaktadır. Hele antidemokratik düzenlerde bireyselik ve keyfilik ön planda olduğundan insan haklarının dokunulmazlığından sözedebilmek büyük bir düştür. Toplum ve bireyler ne kadar sorumluluk gösterirlerse, göstersinler, yine de tepedeki kişi veya grubun isteği ve politikası doğrultusunda insan haklarının her zaman kısıtlanması olanaklıdır. Antidemokratik baskı rejimlerinin daha uzun süre yaşayabilmesi için ne gerekirse o yapılır, bu doğrultuda sınırlayıcı politikalar geliştirerek uygulamaya konulur. Sorumluluk sorumsuzluk dengelerine bakılmasına gereksinme duyulmaz. İnsan haklarının dokunulmazlığı bireylerden önce yönetimlere bu haklara karşı saygılı olma ve dokunmama sorumluluğu getirmektedir. Ne var ki, böylesine bir sorumluluğa günümüze kadar çok az yönetim sahip olabilmiştir. Demokratik yönetimin en büyük erdemi burada yatmaktadır. İnsanların erdemliliği üzerine kurulan bir düzende yönetimlerin ve yöneticilerinde erdemli olmaları vazgeçilemeyecek ana koşuldur. Demokrasilerin diğer rejimlere olan üstünlüğü biraz da buradan kaynaklanmaktadır. Bir başka anlamıyla, demokrasiler erdemlilik rejimleridir. Erdemi ön plana almayan ve sürekli korumayan rejimler ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar gerçek anlamda bir demokrasi olamayacaklar ve bir süre sonra da yozlaşma sürecine gireceklerdir. Toplum yönetiminde erdemlilik; olayları, görünüşleri ile değil ama temellerinde yatan ana nedenler ve oluşumuna neden olan koşullarla beraber ele alarak değerlendirmektir. Kişilere ve topluma tanınan insan haklarının kullanımında ortaya çıkabilecek istenmeyen durumlar veya kötü kullanımlar, sorumsuzluk ile suçlanarak hemen kısıtlama yoluna gidilemez. Günümüz dünyasında ortaya çıkan tüm siyasal eylemlerin kendiliğinden gelişmediği, özellikle bazı siyasal merkezler tarafından toplum içinde istenen değişiklikler için var olan özgürlükler ve insan haklarının aşırı biçimlerde belirli kişilere veya gruplara göstermelik olan kullandırıldığı artık kesinlik kazanmıştır. İşte toplum yöneti-

minde erdem, bu tür olaylara gerçekçi gözle bakmak ve siyasal senaryolar doğrultusunda değil ama toplumun genel çıkarları çizgisinde davranarak insan haklarını korumaktır. Şiddet ve teröre kadar varan bu tür denemeler her zaman ara rejimlerin ve baskı yönetimlerinin işbaşına gelmesinde yardımcı olmuş ve gerekçe yaratmıştır. İnsan haklarını bu tür siyasal oyunlardan ve uzun vadeli hesaplardan korumak için, hakların aşırı kullanılması biçiminde ortaya çıkan sorumsuzluk örneklerini iyi incelemek gerekir. Ancak bundan sonra gerçekçi ve doğru yaklaşımlarla sorunlar çözüme kavuşturulabilir ve bir kaç olay yüzünden tüm toplumun haklarının elinden alınması gibi olumsuz bir durum yaratılmaktan kaçınılır. İnsan hakları açısından, demokratik ülke yöneticilerinin en büyük erdemliği bu noktadır.

Demokratik yönetimlerin erdemliliği, rejimin sürekliliği açısından son derece önemlidir. Yönetimler birkaç küçük olay yüzünden bütün toplumun haklarını sınırlama yoluna giderlerse yönetimin demokratik erdemi yok demektir. Eski çağlardan bu yana erdemlerin rejimi olarak gelişen demokrasiler, çağımızda yeni erdemlerle yaşamak ve geleceğe yönelmek zorundadırlar. Siyasal gelişmelerin yeni yeni ortaya çıkardığı taktikler veya senaryolar demokrasilerin ortadan kaldırılması amacıyla sahneye konmakta ve demokratik rejimler insan hakları açısından çok güç durumlarda kalmakta sonra da insan haklarını kısıtlama yoluna gidilmekte ve demokrasilerin varlık nedenleri ortadan kaldırılmaktadırlar. Yöneticilerde istenen erdemi bulamayan toplumlar ve toplum üyesi bireyler zamanla karşı karşıya kaldıkları haksızlıklar ile bilinçlenme yoluna giderler. Başkalarının başka amaçla aşırı biçimde veya yolundan çıkararak kullandığı insan hakları yüzünden hiç kimse kendisine tanınan hakların elinden alınmasına veya kısıtlanmasına izin veremez. Çağdaş dünyanın oluşturduğu insanlık bilinci doğrultusunda herkes sahip olduğu hakları sonuna kadar korumakla yükümlüdür. Bunun aksi bir davranışı hiç kimse veya hiçbir yönetim bekleyemez. Toplumun ulaşmış bulunduğu düzeyde benimsenen insan hakları demokrasinin geleceği ile yakından ilgilidir. İnsan haklarını sınırlamak veya kaldırmaya çalışmak bir ülkede de-

mokrasinin temeline dinamit atmak demektir. Demokrasiler güç büyüyen nazlı çiçekler gibidir eğer gerekli bakım yapılmazsa ve zamanında bazı önlemler alınmazsa yaşatılabilmesi çok zordur. Ara rejim arayanlara, antidemokratik bir yönetim kurma çabası içinde olanlara, dar grupların egemenliğini yönetimde kurmak isteyenlere karşı toplumun en büyük silahı insan haklarıdır. Demokratik yönetimler bunun bilincinde olarak davranmazlarsa en kısa zamanda işbaşından çekilmek zorunda bırakılırlar. Bazen yöneticiler hata yapabilir, yönetimler gereken güçlülüğü göstermeyebilirler. İşte bu noktada, demokrasiyi ve insan haklarını ortadan kaldırmak isteyen kara güçlere karşı halk kitlelerinin direnme hakkı vardır.

Direnme hakkı da, insan hakları içinde yer alan bir temel haktır. Ne var ki, bu hakkın kullanılabilmesi diğer hakların tanınmasına ve kullanılabilmesine bağlıdır. Bir toplumda yaşayan tüm insanlara, insanca yaşayabilecekleri bir ortam sağlanmışsa ve bu ortamda tanınan insan hakları yasal ve hukuksal yollardan güvenceye kavuşturulmuşsa, ortada direnme gösterecek bir olumsuz durum yok demektir ve direnme hakkının kullanılması söz konusu değildir. Direnme hakkı durduk yerde kullanılmaz. Diğer insan hakları gibi temel bir hak olmasına karşın diğerleri gibi doğrudan doğruya kullanılabilen bir hak değildir. Diğer hakların tanınıp tanınmamasına bağlı bulunduğu içindir ki dolaylı bir haktır. Direnme hakkının kullanılmasında bu açıdan yönetimlerin tutumu çok önem taşımaktadır. Eğer bir yönetim gerçekten toplumun yönetimi gibi davranıyorsa, insan haklarına saygılı ise ve devlet yönetiminde, hizmetlerin görülmesinde adalet varsa, toplumda herşey dengeli ve düzenli biçimde yürütülüyorsa o zaman direnme hakkının gündeme gelmesi beklenemez. Ne var ki, genel bir çizgi olarak siyasal rejimlerin çoğunluğunun insan haklarını ciddiye almadığı ve saygı göstermediği söylenebilir. En katı baskı rejimlerinden değişik türde rejimlere hatta bazı gevşek demokrasi deneylerine kadar insan hakları her zaman saldırı ve kısıtlama tehlikeleri ile karşı karşıyadır. Devlet kavramını insana karşı bir varlık olarak gören tüm yönetimler insan ölçüsü yerine devlet ölçüsünü asıl ilke olarak benimsedikleri zaman

insan haklarının varlığı tehlikeye girmektedir. Siyasal rejimlerin uygulamalarına bakıldığı zaman devlet ve insan hakları sanki karşıt kavramlarmış gibi ortaya çıkmaktadırlar. Devletin insan için ve toplum için var olduğunu unutan bazı rejimler katı uygulamaları ile insan ve devlet olgularını karşı karşıya getirmekte ve sanki insan hakları devletin yadsınmasıymış gibi gösterilmek istenmektedir. Hiç yoktan bir devlet ve insan hakları çatışması çıkarılmakta ve dolaylı yoldan insan haklarına karşı bir hava yaratılmaktadır. Çağdaş dünyamızda bile bu sorun aşılamamıştır. Demokrasi ve insan haklarına karşı olan antidemokratik çevrelerin bilinçle kullandıkları ve kendi siyasal gelecekleri için gündeme getirdikleri kararlı bir tutum söz konusudur. Böylesine anti bir tutum karşısında insan hakları ile demokrasinin sıkı bağlarla dayanışma içinde olmaları zorunlu bulunmaktadır. Demokratik rejimler insan haklarının korunmasında yeterli olamazlarsa karşıt akımlarla baş edemezlerse insanlar için direnme ve sivil baş kaldırma gündeme gelir. Her gelişmiş toplumun yaşamı kurallarla yönetilir. Yönetime ve devlete düşen öncelikli görev hukuk kuralları ile toplumu ve insanları yönetmektir. Sivil baş kaldırma genel anlamda hukuk düzenine karşı çıkıştır[8]. Kurallara karşı çıkma ve şiddete başvurma hukuk düzenlerince yasaklanır. Devletin kuruluşunda varsayım olarak yatan sosyal sözleşmeye devlet ve yönetim uymazsa, vatandaşlara hakettikleri bir yaşam düzeyi sağlamazlarsa, insan hakları güvence altına alınmaz ve tehlikeye düşerse taraflardan birisi verdiği sözü tutmamış olur ve toplumun temelinde yatan sosyal sözleşme bozulur. İşte bu noktada, bireylerin kendi haklarını korumak ve sahip çıkmak üzere direnmeye ve toplu̇ca sivil bir başkaldırıya yönelme hakları vardır. Devlet ve yönetimler toplumu oluşturan bu tarihsel anlaşmanın bilincine vararak üstlendikleri görevleri yerine getirerek, hak ve özgürlükleri korumak ve güvenceli bir hukuk düzeni kurmak zorundadırlar. Tarihte oluşan büyük devrimler ve benzeri siyasal oluşumlar toplumların kendi haklarını korumak ve daha iyi bir düzen kurmak üzere sivil başkaldırma haklarını kullanmaları ile gündeme gelmiştir. Fransız devriminden Rus devrimine, Kemalist devrimden tüm bağımsızlık

savaşlarına kadar sivil başkaldırma ve savaşın çeşitli örnekleri görülebilir. Sivil başkaldırma, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasında ve savaşın çeşitli örnekleri görülebilir. Sivil başkaldırma, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasında ve güvenceli bir düzene kavuşturulmasında dinamik ve etkin bir güç olmuştur. İstenmeyen olumsuz gelişmelere karşı toplumların protestosu ve karşı çıkışı için sivil başkaldırma genellikle benimsenen geçerli bir yol olmuştur. İnsanların kendilerini feda etmeleri, topluma açık mesaj veren gösterilere girişmeleri, toplu gösterilere veya direnişlere kalkışmaları genellikle sivil başkaldırının örnekleridir. Çağdaş demokrasiyi en ileri düzeyde götüren batı ülkelerinde bunun çeşitli örneklerini veya benzeri girişimleri her zaman görmek olanaklıdır. Çünkü o toplumlarda kamu düzenini bozmamak koşulu ile direnmek veya tepki göstermekde bir hukuksal hak olarak insanlara tanınmıştır. Demokrasinin ileri düzeylere ulaşması devletin kendisine karşı olabilecek bazı hakları bile kendi vatandaşlarına tanıma olanağını getirmektedir. Batı demokrasilerin, diğer demokrasi uygulamalarına karşılık üstünlüğü biraz da bu noktadan gelmektedir. Kendisini yıkılmayacak derecede sağlama almış ve vatandaşlarının desteğine sahip olmuş batı demokrasilerinde devlet daha ileri giderek kendi varlığı ile ters düşen sivil başkaldırma haklarını insan haklarının çerçevesinde kendi toplumunun insanlarına tanıyabilmektedir. Böylesine ileri bir tutum ancak kendisinin varlığına ve geleceğine güvenen devlet ve toplum yapılarında görülebilmektedir. Sivil başkaldırma uygarlığın getirdiği ve tartışdığı yeni bir durumdur, adi ayaklanmalarla karıştırılmaması gerekir. Siyasal amaçlı ayaklanma ve halkı kışkırtmalar kesinlikle sivil başkaldırma değildir. Sivil başkaldırmanın altında yatan haklılık ölçüsü her zaman gözönünde bulundurulmalıdır. Haklılığın ölçüsü de hakların çiğnenmesi veya baskı altına alınmasıdır. Uygar toplumların kamusal vicdanı insan hakları üzerinde son derece hassasdır. Yalnız kendi toplumları için değil ama dünyanın bütün ülkelerinde insan haklarına karşı girişimleri gündeme getirerek protesto etmeyi ileri toplumlar bir görev bilmektedirler. İnsan kavramının en üst düzeyde ele alınması ve bu konuda ye-

terli bir bilincin ileri düzeylerde gerçekleştirilmesi insan haklarına karşı girişimleri çağdaş dünyanın protestosu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Sivil başkaldırma hiçbir zaman şiddet veya terör değildir. Terörist eylemleri sivil başkaldırmanın anlamı ve görünümü ile karıştırmamak gerekir.

Demokrasiler öncelikle, hoşgörü rejimleridir. Birbirine karşı hoşgörü gösterecek anlayışa sahip olamayan insanların yaşadığı toplumla da demokrasilerin kurulabilmesi, kurulsa da uzun ömürlü olabilmesi çok zordur. Hoşgörü belirli bir toplumsal ve kültürel düzey gerektiren bir tutumdur. Birbirini dinlemeyen, karşıt düşüncelere saygı göstermeyen, başkalarının da başka türlü düşünebileceğini ve herkesin buna hakkı olduğunu kabul etmeyen toplumlarda hoşgörüden sözedilemez. Yalnız hoşgörüden değil, aynı zamanda demokrasiden de sözetmek düşten öte gidemez. Hoşgörü kültürünün gelişmesi insanların birbirlerine katlanabilmeleri olgusunu da gerçekleştirir. Demokrasiler, insanların birbirlerine katlanabildikleri rejimlerdir[9]. Birbirinden çok ayrı, değişik toplumsal sınıfları ve onların anlayışlarını barındıran demokrasilerin en zor yanlarından birisi de insanları birbirlerine katlanmak zorunda bırakmasıdır. Bazen en demokrat tutum içinde olduğunu ileri süren insanlar bile başka düşüncelere, yaşam biçimlerine veya anlayışlara karşı sabırlı olamazlar. Demokrasi geleneği bulunmayan toplumlarda, çoğulculuk yerine tekilcilik anlayışı egemen bulunduğundan insanların birbirlerine katlanmaları söz konusu olamayabilir. Yönetimlerin tekelde toplandığı merkezi yapılarda tekçi gelenekler oluşur. Tekçi geleneklerde ise herkes kendi düşüncesinin doğruluğuna inanır, karşısındakinin de haklı olabileceğini düşünemez ve başkaları ile hoşgörü çerçevesinde diyalog kurmaya yanaşmaz. Tek ve kesin doğruya inanan insanların çoğunlukta bulunduğu toplumlarda ne hoşgörü ne de demokrasi olamayacağından, insan hakları geri planlarda kalır. Herkes kendi düşüncesi doğrultusunda kendi haklarını savunur ve elde etmeye çalışır. İnsanların birbirlerinin düşüncelerine ve haklarına saygı göstermediği

bir toplumda hukuka dayalı bir yaşam düzeni olanaksızdır. Demokrasinin ana yapısında çoğulculuk vardır ve bu çoğulculuk da hoşgörü ile insanların birbirlerine katlanmalarına dayanır. Demokrasi, hoşgörüden katlanmaya kadar uzanan çeşitlerin hepsiyle tanımlanmaya açık bir kavramdır. Anlayış ve değerlendiriş ayrılıklarıyla çeşitli yaklaşımlar demokrasiyi açıklamaya çalışmışlardır ama katlanmaya dayanan açıklama en ileri tanımlardan birisi olmuştur. Bireylerin birbirlerine katlanması sorunu bir bakıma tarihin en ilk dönemlerinde çözülmüştür, ne var ki bu demokratik yoldan değil baskı ve güç yöntemi ile başarılmıştır. Gücü gücü yetene kuralı gereğince, güçlüler güçsüzlere katlanamamışlar ve onları kendi egemenlikleri altına almışlardır. Katlanmayanlar iç savaşımda ya kazanmışlar ve yöneten olmuşlar ya yitirmişler yönetilen durumuna düşmüşlerdir. Katlanma olayı aileden aşirete, sonra da uluslaşmaya kadar değişik süreçlerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Ortak amaçların ön plana geçmesi, insanların birbirlerine katlanma olgusunu geri plana itmiş ve toplumsal bütünleşme daha çabuklaşmıştır. Toplum içindeki çelişkilerin birbirlerini yok edemeyecekleri durumlarda çelişik olanların birarada yaşama zorunluluğundan doğan katlanma olayı tarihsel süreç açısından düşünülürse, demokrasi rejimlerinin de hazırlayıcısı olmuşlardır. Toplumsal kesimlerin ve sınıfların birbirini altedemeyeceği ve kendi yönetimlerini kuramayacağı anlaşılınca katlanmak olgusu daha da oturmuş ve demokrasiye geçişi sağlamıştır. Demokrasi de kökeni gereği bir katlanma rejimidir. İnsanlar, sınıflar, çeşitli toplumsal kesimler hep birbirine katlanmak, iyi ilişkiler içinde olmak, karşılıklı diyalog ve hoşgörü ortamı içinde beraberce yaşamak zorundadırlar. Hoşgörü gösteren insanlar veya yönetimler diğerlerine hatta karşıtlarına bile daha kolay katlanabilirler ve onlarla beraber yaşayabilirler. Hoşgörü insanlara veya yönetimlere bırakılmamalıdır. Toplumun her kesimi ve her üyesi bu konuda elinden geleni yaparak yönetimleri hoşgörülü davranmaya zorlamalı ve dolaylı bir denetim düzeninin oluşması için ellerinden gelen çabayı göstermelidirler. Yoksa durduk yerde kimse kimseye katlanmaz. Yönetimleri demokratikleştirecek toplumun her kesimine ve her düşüncesine katlanmaya yönlen-

direcek kendiliğinden bir yapının oluşabilmesi, vatandaşların uyanık bekçiliğine bağlıdır. Her yönetim, demokratik de olsa antidemokratik yollara yönelmeye, baskı yöntemlerine başvurmaya eğilimlidir. Bu olumsuz eğilimin dengelenebilmesi için vatandaşların siyasal sorunlar üzerinde bilinçli olmaları ve bu bilinçle yönetimleri hoşgörüye zorlamaları yararlıdır. Böylesine bir tutum toplumda geçerlik kazanmazsa ne demokrasiden ne de insan haklarının geleceğinden söz edilemez. İnsanların birbirini yok etmesi düşünülemeyeceği gibi, yönetimlerin de halkı veya bireyleri ortadan kaldırması olanaksızdır. Demokratik hoşgörü ile toplumun değişik kesimlerine katlanmak devleti yöneten güçlerin üzerine düşen bir görevdir. Bazen benzer yapılarda da değişik düşünceler ortaya çıkabilir, ayrı tutumlarla bölünmeler meydana gelebilir. Bazen benzeşenlerin bölünmesiyle nitelenebilecek ayrışımlarda temellenmiş toplumsal taraflar, gelenekler ve kişilikler, birbirine katlanabilen sınıfları, anlayışları ve insanları ortaya çıkarabilmektedir. Farklı olana katlanmak konusunda eksiklik gösteren toplumlar, geleneksel kültürleri ve toplumsal yapılarındaki alışkanlıkları bir an önce terketmek durumundadırlar. Demokratik rejimlerin toplumsal temellerinin ve altyapılarının oluşabilmesi için atılacak ilk adım budur.

İnsan hakları güçsüzlerin güçlülere karşı istekleri olduğuna göre, demokrasiler açısından ülkede yaşayan azınlıkların durumları da önem taşımaktadır. Çoğunluğun seçerek oluşturduğu ve desteklediği demokratik yönetimler her zaman azınlığın hak ve özgürlüklerini gözetmek, çoğunluğun hak ve özgürlükleri ile eşit düzeyde tutmak ve benzeri işlemlerle yönetimi sürdürmek durumundadırlar. Çoğunluk yönetimi, hiçbir zaman çoğunluğun oluşturduğu iktidara kendi çoğunluğuna ayrıcalık tanıyacak işlemler yapmak hakkını vermez. Ortaya çıkan iktidar tüm toplumun yönetimidir ve ayrıcalık yapmadan herkese eşit davranmakla yükümlüdür. İşbaşına gelen çoğunluk yönetimleri adaletli davranmak ve işleri bu çerçevede yürütmekle görevlidirler. Çoğunluk yönetimlerinin herkesin hakkına saygı göstermesi, herkesin haklarına ve özgürlüklerine karşı eşit tutum göstermesi demokrasilerin önde gelen kurallarındandır[10]. Demokrasi, halkın yönetimi biçiminde açıklandığına göre, çoğunluğun haklılığı öne geçer. Seçimlerde

yönetimi oluşturan çoğunluğun istekleri yeni iktidarın gündemini oluşturur ve devlet işleri bu doğrultuda götürülür. Demokrasinin rejim olarak mantığı açısından düşünülürse, çoğunluk isteklerinin ön planda haklılık kazanması olağan karşılanabilir. Rejimin temelinde var olan seçim olgusu çoğunluğa haklılık avantajını verir. Ne var ki, bu durum azınlıkta kalanların haklarının geri planda kalması demek değildir. Burada söz konusu olan devlet yönetiminin çoğunluğun istekleri doğrultusunda yürütülmesidir.

Demokrasilerin diğer rejimlerden ayrılan en önemli yanı, azınlığın bir süre sonra çoğunluk olabilme hakkının bulunmasıdır. Bir önceki seçimler de azınlıkta kalan siyasal ve toplumsal güçler, özgür yarışma ortamında oluşacak yeni seçim platformunda çoğunluğu ele geçirerek iktidarın yeni sahibi olabilirler. Bir önceki iktidarın azınlığı ezmek azınlığın iktidar olmasını önlemek veya azınlıkta kalan siyasal güçleri destekleyen toplumsal tabanlar üzerinde baskı politikaları uygulamak gibi hakları yoktur. Eğer bu tür baskı ve şiddet yönetimlerine bir iktidar başvurursa, kendi karşıtlarına seçenek politikalar uygulamak olanaklarını tanımazsa, o zaman demokrasi diye birşey kalmaz ve rejim hızla ya baskı yönetimine ya da anarşi ve terör ortamına doğru sürüklenir. Kendi karşıtlarına da en az kendisi kadar politika yapmak ve iktidar olmak hakkını tanımayan bir yönetimin demokratik rejimlerde uzun ömürlü olması beklenemez. Demokrasiler, iktidarın yanında seçenek sunan karşıt partiler ve siyasal örgütler arasında belirli bir toplumsal dengeye dayanan rejimlerdir. Bu denge, yanlardan birisince bozulursa var olan rejim tehlikeye girer ve belirsizlik ortamında insan haklarından yine sözedilemez. Demokratik rejimlerin yönetim ve yönetilenler arasında oluşturduğu denge içinde insan hakları varlık kazanabilir ve yaşayabilir. Azınlıkta kalan toplum kesimlerinin veya toplumsal güçlerin demokrasilerde ezilmeden ve güvenceli bir ortamda yaşayabilmeleri de dengenin sürekliliğine bağlı bir olgudur. Çoğunluğu ele geçirerek iktidar olanlar, yönetime gelenler demokrasinin yaşaması için azınlıklara da eşit işlem yapmakla yükümlüdürler. Azınlığın da hakları vardır ve çoğunluk bu haklara saygı göstermek zorundadır. Çoğunluğun çoğunluk olabilmesi toplumda

azınlığın varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Diğer bütün rejimler gibi demokrasilerde de yönetim için otoriteye gereksinme vardır, ne var ki demokratik otorite baskı demek değildir. Devlet ve toplum işlerinin gerektirdiği kadar bir otorite burada söz konusudur. Düşünceler ve amaçlar çatışma yaratabilir ki bu da demokrasilerde olağan karşılanacak özgür bir tartışma ve yarışma ortamında doğal bir durumdur. Çoğunluğun azınlıkların insan hak ve özgürlüklerine saygı göstermek görevinin yanısıra azınlıklar da çoğunluğun iktidarını tanımak, onun toplum ve devlet adına yaptığı hizmetleri anlayışla karşılamak durumundadırlar. Demokrasilerin getirdiği özgür tartışma ortamından yararlanarak geliştirilecek çeşitli eleştiriler de yönetimin çalışmalarında daha dikkatli olmasını sağlayacak, insan hakları ile ilgili işlemlerde rejimin kendisine çeki düzen vermesine yardımcı olacak ve dolaylı yollardan insan haklarının iktidarın baskılarına karşı korunmalarını gerçekleştirecektir. Demokratik yönetimlerde, devleti hukuk ile bağlamak; çoğunluğun keyfi yönetimini önlerken ve hukuk ilkeleri ile sınırlarken, azınlığa da hukuk düzeni aracılığı ile geri alınamaz ve sınırlanamaz insan hakları tanınmaktadırlar.

Demokrasilerde yönetimin belirlenebilmesi karar alma yönetimine bağlıdır. Yönetimin alacağı biçimler, yöneleceği seçimler hep karar alma mekanizmasının çalışmasına bağlıdır. Özgür seçimler sonucunda çoğunluk gücü oluşunca ve yönetime gelince karar alma mekanizmasını bu güç harekete geçirecektir. Demokratik sürecin işleyebilmesi karar alma mekanizmasının demokratik ilkeler çerçevesinde gelişmesi ile olur. Demokrasinin bünyesi değişik düşüncelerin çatışması temeline dayandığından karar mekanizmasında toplumda var olan bütün değişik düşünceleri gözönüne almakta yarar vardır. Demokrasinin başarısı çoğunluk ve azınlıklar arasındaki çatışmaların rejimin ana mantığı ve ilkeleri çerçevesinde gelişmesindedir. Oyunun kuralları içinde kalındığı sürece, çoğunluk azınlığın savaşım olanaklarına ilişmeyecek, azınlık da daha sonra çoğunluğu sağlayabilirse benzer hakları o günkü azınlığa tanıyacaktır. İktidarların özgürlükleri yoketme özgürlüğü yoktur. Benzer biçimde insan haklarını kaldırma hakkı da hiçbir iktidara veya yönetime tanınmamıştır. Çoğunluk kararına her

konuda uymak zorunluluğu yoktur. Eğer karar ülkede var olan demokratik geleneği yaralıyorsa azınlıklara karşı çıkarak hem kendilerinin varlığını hem demokratik rejimin geleceğini güvence altına alabilirler. Yönetimi antidemokratik azınlıklar ele geçirmişse o zaman tüm toplumun demokrasiyi savunarak bu tür iktidarlara karşı çıkması demokrasinin mantığı gereğidir. Eğer bir demokrasi içinde antidemokratik azınlıklar varsa o zaman yönetimin bu tür azınlıkların iktidara geçmesini önleme hakkı vardır. Bu onun yasal ve hukuksal açıdan demokratik rejimi savunma hakkının ana temelidir. Bireysel özgürlüklerin varlığı ile, halkın çoğunluğunun yönetimi ve demokratik yaşama biçiminin varlığının demokrasinin varlığı için yeterli olduğunu söylemek sorunu küçümsemektir. Azınlıkların çoğunluğa dönüşme hakkının bulunmadığı yerlerde rejim hemen diktatörlüğe veya totalitarizme dönüşür. Böylesine koşullarda, iktidara yönelik azınlık düşüncelerini haksız biçimlerde antidemokratik diye engellemeye çalışmak, çoğunluğun kendi yönetimini hemen antidemokratik bir yapıya dönüştürür. Çoğunluk ilkesinin demokratik platformda işleyebilmesi için azınlığın özgür biçimlerde çalışabileceği bir ortamın koşullarının hazırlanmış olması zorunlu bulunmaktadır. Çoğunluk demokrasi içinde azınlıkların varlığına ve iktidar için savaşım göstermelerine engel olmamalıdır. Ancak azınlık da çoğunluk durumuna geldiğinde bu kurala saygı göstereceğine önceden güvence vermelidir. Yanlardan birisi oyunun kuralını bozarsa karşı yana da benzeri hakkı tanımış olur. Bu durum da demokratik dengenin yeniden kurulabilmesi için karşı yanın savaşım verme hakkı vardır. Eğer işbaşına gelen çoğunluk azınlıkları haksız yollardan suçlar ve onların hukuksal savunma haklarını tanımazsa bu durumda demokrasi yok demektir. Çoğunluğun veya kendisini yönetim olarak benimsetmeyi başaranların azınlıklara baskı yapmaları genel anlamda bir yetki yolsuzluğu olarak değerlendirilebilir. Kendisini sağlama almak isteyen her demokrasi, bu tür kötüye kullanma eğilimlerine karşı önlemler almalıdırlar. Azınlıkların hak ve özgürlükleri hiçbir zaman çoğunluğun isteklerine bırakılamaz. Demokrasilerde iktidarlar sınırsız değildir, yönetilenlerin, halkın ve azınlıkların hak ve özgürlükleri ile sınırlandırılmış bir

iktidar burada söz konusudur. İktidarı ele geçirenler kendi istekleri ile güçlerini sınırlandıramazlar aksine var olan hak ve yetkileri genişletmek doğrultusunda sınırsız bir çabaya girişirler. Dünya tarihinde görülen örnekler hep bu çizgide gelişmiş ve bu sürecin aksine başka bir örnek görülmemiştir. İnsanın ve yönetimin doğasını inceleyen çalışmalar da bu yargıyı doğrulamışlardır.

Demokratik rejimler her zaman bütünleşmiş toplumlarda değil, bazen de çeşitli etnik grupların birleşmesiyle meydana gelen federatif yapılarda da görülebilir. Etnik azınlıklar bazen kendi federe devletlerini kurabilecek güce erişebilirler bazen de bu güce erişemedikleri için çoğunluğun içinde bir toplumsal azınlık biçiminde yaşarlar. Bu değişik durumların dünyada çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Özellikle federasyon biçimindeki rejime sahip bulunan büyük ülkelerde azınlıkların hak ve özgürlükleri çok önem taşımaktadır. Aslında her ülkenin sınırları içinde farklı dil, din veya ırk gruplarının bulunmaları kaçınılmazdır. Yeryüzünde bütünleşmiş bir toplumsal yapıya sahip bulunan hemen hemen hiçbir devlet yok gibidir. Toplumların uluslaşmaları geçmişten geleceğe yönelen bir düşünce ve amaç birliği olduğuna göre, bu noktada azınlıkların konumu siyasal rejim açısından öne geçmektedir. Azınlıkların diğer vatandaşlarla eşit hak ve özgürlüklere sahip olması ile ikinci sınıf vatandaş sorunları büyük tartışmalar yaratmıştır. Toplumların kendi geleceklerini belirleme sürecinde toplumun içinde yaşayan azınlıkların da rolü vardır. Etnik veya kültürel ayrılıklar bulunsa bile; toplumsal, ekonomik ve siyasal boyutlarda ortak toplum içinde alışveriş içine giren azınlıklar da diğer vatandaşlar gibi benzer hukuksal konuma sahip bulunmalı ve insan hakları ile özgürlükler alanında kesin hatları ile bir eşitlik düzeni kurulmalıdır. Yeni kurulan ve gelişmiş ülkelerde etnik ayrılıklar büyük sorunlar yaratmakta ve bu nedenle demokratik rejimler oluşturulamamaktadır. Azınlıklara tanınan haklar ve özgürlükler demokrasi çerçevesi içindedir. Eğer demokratik rejim oturmuşsa ve ilerlemişse etnik azınlıklara daha ileri bazı kültürel haklar da tanınabilir[11]. Ne var ki, hiçbir devlet veya rejim demokrasi de olsa etnik azınlıklara kesin bir bağımsızlık tanıyamaz. Böyle bir durum var olan hukuk düzeninin

doğasına aykırıdır. Azınlıklar da böyle bir hak isteyemezler. Yapacakları bağımsızlık savaşı vermektir. Bağımsızlık hak olarak tanınmaz savaş verilerek kazanılır.

Etnik azınlıkların kültürel ayırcalıklarını korumaya, ayrı bir toplum olarak geleneklerini sürdürmeye, kendi dillerini konuşmaya ve kültürlerini yaşatmaya hakları vardır. Yaşadıkları devletin ve toplumun ulusal sınırları içinde kalmak koşulu ile etnik azınlıklar bu gibi haklarına sahip olabilirler veya kullanabilirler. Toplumların özgürce kendi geleceklerini belirleme hakkı etnik azınlıklar için de geçerlidir. Onlar kendi geleceklerini nasıl ve hangi yolda yararlı görüyorlarsa o doğrultuda oy kullanmak ve karar vermek haklarına sahiptirler. Ne var ki, kendi gelecekleri için bağımsızlık hakkı isteyemezler. Azınlıkların bağımsızlık isteklerine yönelmemesi için o toplumun yönetimi de barışçı ve uygar bir tutum izlemeli azınlıkların sorunlarına ilgi göstermeli ve onların durumlarını anlayan bir uygulama içinde olmalıdır. Güleryüzlü politikalar ve bu doğrultuda vatandaşlara eşit düzeyde tanınacak olan insan hakları, azınlıkları zaman içinde toplum ile bütünleşmeye yönlendirir ve zamanla bağımsızlık istekleri geri planlarda kalır. Çağdaş dünyanın gelişmiş olduğu düzeyde insan haklarının güvence altına alınması her zaman için azınlıkların uyumsuzluklarını yumuşatmış ve sonuçta yine toplumun genel yararına olan ulusal bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. İnsan hakları bu açıdan da toplumların birleştirici ögesidir. Birleştiricilik ile toplumsal bütünleşmeye yönelen yol açılmakta ve demokrasi o toplumun temel siyasal rejimi olabilmektedir. Özellikle yeni kurulan ve azgelişmiş ülkelerdeki etnik azınlıklara karşı yürütülen baskı politikaları ve asimilasyon girişimleri bazen de jenosite kadar varan ortadan kaldırma çabaları, etnik azınlıkların insan haklarından yararlanması konusunu siyasal gündemin başlarında tutmaktadır. Gelişmiş ülkelerin demokrasileri gibi kendisine güvenemeyen bu rejimler bazen kendi geleceklerini kurtarmak, bazen de siyasal amaçlı girişimler uğruna istenmeyen baskı tutumlarına yönelmektedirler. Bazı büyük devletlerin dünya politikasında bölgesel karışıklık çıkarmak ve bunu daha sonra kendi istediği çözümleri empoze etmekte gerekçe olarak kullanmak gibi yollara

başvurması da etnik azınlıklar sorununu demokrasiler açısından acil çözüm bekleyen sorun durumuna getirmektedir. Her kesimin soruna kendi açısından bakması, etnik azınlıkların insan haklarından yararlanması sorununu günümüzde bile çözümden uzak tutmaktadır. Çağdaş demokrasilerin ileri çizgideki uygulamalarının daha iyi anlaşılması ve tartışılması için bütün demokrasilerin çaba göstermeleri ve işbirliği içine girmeleri kaçınılmaz bir tutum olarak belirginlik kazanmaktadır. Etnik azınlıklar ile uygar düzeylerde diyalog kuramayan, onlara insan haklarını kendi vatandaşları ile eşit düzeylerde tanınmayan ve bu grupların yaşamını güvence altına alamayan rejimlerin ömürleri, demokrasi bile olsalar kısalık çizgisini aşamamaktadır. Demokrasiler bu tür sorunların üzerinden gelebilmek için daha güçlü olmalı ve insan haklarını geliştirmelidirler.

Demokrasilerin en büyük çıkmazlarından birisi de istikrarsızlıktır. Diğer rejimlerle karşılaştırıldığında, demokrasilerin onlara oranla daha esnek ve değişken bir rejim oldukları ortaya çıkmaktadır. Seçimle işbaşına gelen iktidarların ömürlerinin kısa olması ve yeni seçimlerle işbaşına başka iktidarların gelmesi olgusu, devlet ve hükümet politikalarını kısa ömürlü kılmakta ve başlanan işler bazen yarım kalmakta, bazen de başka yönlerde gelişmektedir. Demokratik rejimlerde hükümetlere göre politikaların değişkenlik göstermesi ve sürekli bir devlet politikasının bulunamaması toplum içinde bazen istikrar özlemlerini gündeme getirmekte ve antidemokratik eğilimlerin doğması için elverişli ortamlar yaratmaktadır. Başlanılan işlerin yarım kalması veya politikaların bir süre içinde değişmesi bazen birbiriyle bütünüyle karşıt çizgilerde gelişmeler, göstermesi, insan hakları gibi hassas konularda fazlasıyla olumsuz etkiler yaratmaktadır. Toplumda ortaya çıkan dalgalanmalar, siyasal havaların başka yönlerde oluşması insan hakları üzerinde ürküntüler yaratmaktadır. Değişen siyasal atmosferi gerekçe olarak kullanan iktidarlar hem kısıtlama veya yasaklama yollarına başvurabilmektedirler. Bazen de bazı hakların kullanılmasından rahatsız olan iktidarlar bu hakları kısıtlayabilmek için toplum içinde ajitasyona yönelen provokatif eylemleri destekleyebilmektedirler. Yaratılan iç kargaşalar insan haklarının askıya alınmasında rahatlıkla

gerekçe olarak kullanılabilmekte ve ülke adım adım demokrasiden uzaklaştırılabilmektedir. Özellikle antidemokratik yönetimler ve baskı rejimlerinde iktidarların bu tür toplumsal gerekçe yaratıcı siyasal senaryolarını görmek olanaklıdır. Totaliter rejimler ve polis devletleri bu konuda daha da ileri giderek iç savaş yaratıcı eylemleri bizzat çıkarabilmekte ve bu savaşı kendi rejimlerinin varlık nedeni olarak gösterebilmektedirler. Dünya siyasal tarihinde birçok örneği bulunan bu tür girişimlere karşı ülkenin demokratik potansiyeli sürekli olarak uyanık durmak ve hazırlanmak istenen antidemokratik iktidar denemelerine karşı direnme hakkını kullanmak ve demokrasiyi sonuna kadar savunmak durumundadırlar(12). Çok ince dengelerde var olabilen demokrasi yaşayabilmek için insan haklarına gereksinme duyar. Bu hakların bazı kışkırtmalar ve siyasal oyunlarla ortadan kaldırılmak istenmesi doğrudan doğruya demokrasiye yönelen bir saldırıdır. Bu tür eylemler demokratik de görünseler toplumca yerinde değerlendirilmelidirler. İnsan hakları kolay elde edilemediği gibi, korunmaları da kolay değildir. Demokrasilerde çeşitli antidemokratik girişimler insan haklarına yönelik en büyük tehlikeleri oluşturmaktadır. Vatandaşlarda oluşacak olan demokrasi bilinci, toplumu bu tür eylemlerden koruyacağı gibi, insan haklarının kısıtlanmasına da izin vermeyecektir. Ülkede ne olursa olsun istikrarsızlık yaratabilecek durumlardan çekinmekte, demokrasi ve insan haklarının geleceği açısından sayısız yararlar bulunmaktadır.

Demokrasilerde insan hakları belirli bir hukuksal düzen içerisinde tanınmalı ve uygulanmalıdır. Ancak bu noktada bu hakların geleceği güvence altına alınabilir. Temel ilkeler anayasada belirtildikten sonra, haklar ile ilgili diğer genel yasaları öncelikle çıkarmak ve uygulamaya aktarmak önemlidir. Hakların uygulanması kadar, bu haklar ile ilgili diğer tüm işlemler belirli bir sisteme bağlı olarak yürütülmelidir(13). Vatandaşlar bu hakları nasıl kullanacaklarını bildikleri gibi, bu haklar çiğnendiği zaman ne gibi durumlarla karşı karşıya kalacaklarını da önceden bilmeleri gerekir. İnsan hakları genelde bir hukuksal sorundur ve demokratik devletin hukuk düzeni bu konuyu çözüme kavuşturmak ve düzene oturtmak yükümlülüğündedir. Demokrasilerde

herkesin hakkı birbirinin hak ve özgürlüğü ile sınırlıdır. Bu sınırı bilmek bir vatandaşlık bilinci konusudur. Hakların ve özgürlüklerin başlangıcı ile beraber bitiş noktası da hukuk düzenlerince belirlenmelidir. Sınırsız kullanılan hak ve özgürlükler başkalarına olduğu kadar topluma da zararlar verebilir. Gelişmiş hukuk düzenlerinin kurulması, insan haklarının güvencesi açısından katkıları büyüktür.

Demokrasiler kadar, insan hakları da evrensel boyutlara sahip bir toplumsal olgudur(14). Özellikle temel insan hakları sayılan haklar dünyanın her yerinde genel geçerliğe sahip oldukları benimsenmektedir. Temel hakların yanısıra bu hakların güvenlik altına alma hakkı ve yaşama hakkı da tüm insanlığın ortak malı olmuştur. Günümüzün ileri ülkeleri durumunda bulunan batı demokrasileri eğer kendi sahip bulundukları insan haklarının tümünü bütün dünyaya yayamazlarsa ve bunları azgelişmiş ülkelerde kurumlaştıramazlarsa batı uygarlığının geleceği de tehlike altına girecektir. Tarihte yaşamış bulunan diğer uygarlıklar gibi batı uygarlığı da tarihin tozlu sayfalarında yitip gidecektir. İleri ülkelerin siyasal rejimi olan demokrasinin yaşaması kadar insan haklarının da var olabilmesi batının gelişmiş demokrasilerinin tüm insanlığa insan haklarının geniş boyutlarda kazandırmalarına bağlı bulunmaktadır. Yirminci yüzyılda çok küçülmüş bulunan dünyanın genel dengesi insanlığın geleceği ileri ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki bu alışverişe bağlı görünmektedir. Bir kaç yüzyıldır, azgelişmiş ülkelerin sırtından zenginleşen batının ileri ülkeleri dünya insanlarına karşı böylesine önemli bir görev ile karşı karşıyadır. Bu görevin yerine getirilmesidir ki, hem demokrasilerin hem de insanların geleceğini kurtaracaktır. Demokrasi ve insan haklarının birbiriyle kopmaz bağlarla bağlı bulunduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Birisinin yaşayabilmesi öbürünün varlığına doğrudan doğruya bağlıdır. Gelişmiş demokrasiler bu bilinçle insan hakları alanındaki görevleri yerine getirmelidirler.

KAYNAKÇA

1- Cohen Carl: *Democracy*, University of Georgia Press, 1971, Athens, s. 3 vd.

2- Finer S.: *The Man on Horseback, The Role of Military on Politics*, U.S.A. 1962, s. 242

3- Arsel, İlhan: *Demokrasi*, İstanbul, 1968, s. 58

4- Rousseau, J.J.: *Toplumsal Sözleşme*, Çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul, 1970

5- Kapani, Münci: *Freedem to Destroy Freedom, Its Meaning and Implication*, Ernst Hırsh'e armağan, s. 261-276, AÜHF yayını, Ankara 1964.

6- Aiken M., Hage, J: *Organization Alienation, A Comparative Analysis*, American Sociological Review, 31, 1966 June, s. 497-507

7- Sena, Cemil: *Dokunulmazlık ve Sorumluluk*, Özgür İnsan, Şubat 1977, cilt 5, sayı 40, s. 51-55

8- Cohen, Carl: *Civil Disobedience*, 1971, Colombia Univ Press, New York, s. 1-23

9- Cem, İsmail: *Birbirine Katlanmak Zorunluluğu Demokrasi*, Yazko Ortak Kitap, İstanbul, 1984, s. 5-8

10- Lipson, Leslie: *The Democratic Civilazition*, 1964 Oxford Univ Press, New York, s. 545-561

11- Gotlieb, Allan: *Human Righths, Federalism and Minorities*, Canadian Institute of International Affairs, Toronto, 1970, s. 211-227

12- Thomas, Bernard: *Tarih Boyunca Polis Kışkırtmaları*, Koza Yayınları, Çev. Avni Öneş, İstanbul 1975.

13- Fraenkel, Osmond K: *The Rigths We Have*, New York, 1974, s. 158-214

14- Shue. Henry: *The Universality of Basic Rights, Philosophical Foundations of Human Rights*, Hacettepe University, Ankara, 1980, Edited İonna Kuçuradi, s. 23-41.

III.
Devlet ve İnsan Hakları

DEVLET VE İNSAN HAKLARI

İnsan toplumlarında yöneten ve yönetilenler farklılaşmasının gündeme gelmesiyle beraber, devlet olgusu da ortaya çıkmıştır. Giderek artan nüfus doğal olarak beraberinde kargaşayı ve düzensizliği de getirince, insanlar kendilerini güvence altına alabilmek ve haklarını koruyabilmek açısından, insanların ötesinde ve insanüstü bir güç olarak devlet varsayımına gereksinme duymuşlardır. Devlet denen varsayımsal fizikötesi olgunun ana nedeni, insanların güvence gereksinimi ve insan haklarının korunmasıdır. Bir ülkenin veya toplumun devleti, kendi ülkesinde yaşayan tüm insanların yaşam ve diğer haklarını korumak ve bunları güvenceli bir düzene bağlamak zorundadır. Aksi durumda devlet denen olgu kendi varlık nedenini yadsımış duruma düşer. Böylesine bir çelişki de devletin varlığını tartışmalı bir düzeye indirger. Bir toplumun yönetimi, o toplumun insanlarının güvenceli bir düzene kavuşturulmasıdır. Bir devletin varlığı bu amacın en alt düzeyde gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Ancak bu hedef gerçekleştirildikten sonra bir devletin vatandaşları kendi devletlerinin varlığına ve ona vatandaşlık bağı ile bağlı bulunduklarına inanabilirler.

Devlet ve insan hakları kavramları hem birbirlerini tamamlarlar hem de birbirleriyle çelişirler. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin böylesine çift yönlü olması nedeniyle devlet ve insan hakları bağlantısında son derece hassas ve dikkatli olmak gerekmektedir. Devletin egemenliğinin sınırı insan haklarının genişliği veya sınırlılığı ile belirlenmektedir. Bir devlet ne kadar otoriter ve baskıcı bir yapıda ise o ülkede insan hakları o kadar geri ve azdır. Aksine bir devlet ne kadar demokratik ve hoşgörülü ise o ülkede insan hakları o derecede geniş ve ileridir. Bu genel kural dünyanın hemen hemen her ülkesinde yakından izlenebilir. Demokratik görünüm insan haklarının varlığı için hiçbir zaman yeterli olamaz. Bir devletin hukuk düzeni çerçevesinde gerçekten demokratik olması, insan haklarının varlığı ve geleceği için her zaman güvencedir. Siyasal rejimlerin anayasalarda demokrasi biçiminde belirlenmesinin yanı sıra, demokrasilerin evren-

sel ölçüleri ve kurumları da insan hakları için varolmak zorundadır. Siyasal demokrasinin yanı sıra, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeler yaşama geçirilmedikçe insan hakları her zaman için ezilebilir ve devlet yapısı hızla antidemokratik bir yapıya dönüşebilir. Devletin varlığının yanı sıra ciddi ve çağdaş bir hukuk düzeni de insan haklarının varlığı için zorunlu bir ögedir.

Varsayımsal da olsa her devlet bir organizmadır ve kendi varlığını korumak isteği doğal bir eğilim olarak bu yapıda bulunmaktadır. Devletler kendi varlıklarını güvence altına alabilmek için yasalar koyabildikleri gibi benzeri hukuksal düzenlemelere de gidebilirler. Ne var ki, bütün bunların hem anayasal hem de hukuksal çizgide insan hakları ile sınırlı olması gerekmektedir. Eğer devlet kendi varlığını güvence altına almak amacıyla getirdiği yasal düzenlemelerde insan haklarının özünü ve çağdaş boyutlarını görmezden geliyorsa en başta kendi varlık nedenini yadsıyor demektir. Devlet her türlü yasal düzenlemesinde ve tüm etkinliklerinde insan haklarının özünü gözönünde tutmak ve buna zarar vermemek zorundadır. Devletin güvenliğini kendi vatandaşlarına karşı düşünmek bu açıdan yanlıştır. Devletin güvenliği aynı zamanda kendi vatandaşının güvenliğine de bağlı bulunmaktadır. Böylesine önemli bir noktada devlet ve insan hakları kavramları çatışmak değil ama birbirlerini tamamlamak durumundadırlar. Ancak böylesine çağdaş ve gelişmiş bir yaklaşımla hem devletin hem de insan haklarının varlığı güvenceli bir düzene kavuşturulabilir.

İnsanlığın tarihi incelendiği zaman, ilkel zamanlarda varolan karışıklığın giderek önemli aşamalardan geçerek bir toplum düzenine doğru geliştiği gözlemlenmektedir. Birçok bilginin doğa durumu diyerek ele aldığı ilkel dönemlerde, doğa da varolan güçlünün güçsüzü ezmesi ve bununla beraber gelen kargaşa ortamında zayıflar ezilmiş ve doğal bir seleksiyon süreci içinde sürekli olarak güçlüler ve doğuştan üstün yeteneklere sahip olanlar başarılı olmuşlar. Bunlar kendi isteklerini diledikleri gibi gerçekleştirerek kendi düzenlerini kurmuşlardır. Güçlüler her zaman için böylesine bir savaşımdan yengi ile

çıkarlarken güçsüzler her zaman için ezilmişlerdir. Üstün yeteneklere sahip olan azınlıklar kendi düzenlerini kurarlarken, zayıflar ve ezilenler zaman içinde insan olamamışlar, diğer canlılar gibi hayvan işlemine uğramışlar ve kölelik onların doğal düzeni olmuştur.

Yöneten ve yönetilen farklılaşması ile beraber ortaya çıkan kavga ve mücadelelerin kaldırılabilmesi için hukuk olgusu kendiliğinden gündeme gelmiştir. Düzenli bir yaşam için insanların davranışlarını ve eylemlerini denetleyen hukuk kurallarının varolması gerektiği uzun süren savaşımlar sonucunda benimsenebilmiştir. Tüm kişilerle beraber toplumların da hukuk düzeni içinde yaşamaları gerektiği acılı deneyimlerden sonra genel benimseme görmüştür. Her insanın hiçbir ayırım gözetilmeden mutlu yaşayabilmesi ancak ciddi bir hukuk düzeni içinde gerçekleşebilmektedir. Hukuk düzeninin varlığı da devletin varlığına bağlı bulunmaktadır. Bir hukuk düzeninin kurulabilmesi ve yürütülebimesi için devlet denen üstün varlığa gereksinme bulunmaktadır. İnsan kalabalıklarının toplumlaşma sürecinin belirli bir noktasında ortaya çıkan devleti toplumun dışında düşünebilmek olanaksızdır. Devlet, toplum ve hukuk düzeni, varlıkları birbirlerine bağlı olan kavramlardır[1]. Devlet ile beraber siyasal iktidar, toplumsal yapı, sınıf ilişkileri, toplumsal görüş birliği, sosyal ve ekonomik ilişkiler beraberce ele alınarak incelenmek zorundadır. Devlet olgusunun gerçek boyutlarının ortaya çıkarılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için, bu ilişkilerin bir bütün olarak ele alınması gözardı edilemeyecek bir durumdur.

Çağımızın gelişmiş bilimsel çalışmalarında devleti bir sivil beraberlik olarak ele alma eğilimi ağır basmaktadır[2]. Günümüz insanının, varmış olduğu bilinç düzeyinde bir devletin uyruğu olduğunu kavrayabilmesi önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Dünyada yaşayan her insan ister istemez bir devletin uyruğudur. Birisinden çıkıp diğerinin uyruğu olabilmektedir. Her devletin kendine özgü yapısı ve özellikleri bulunmakta, bunları beğenmeyen kişiler başka devletlerin uyruklarına geçebilmektedirler. Dış gerçeklik ifade eden her olgu gibi devlet de tüm insanlar için vardır. Çağımızın tartışmalarında varlığı ve anlamı en çok tartışılan sorun olarak devlet

görmezden gelinemeyecek kadar önemli bir olgudur. Sivilleşmeye önem veren akımlar devleti sivil bir beraberlik biçimi ve yaşam düzeni olarak kabul etmekteler ve devletin varlığını tüm insanların onu benimsemesine bağlamaktadırlar. Toplumdaki sivil ve siyasal ilişkilerin temelde devlet olgusu ile açıklanması öne geçmektedir. Demokrasinin toplumsal tabanı olan sivil toplum yapısının gelişebilmesi ve yerleşebilmesi açısından da, devletin sivil beraberlik düzeni olarak ele alınması gerekmektedir. Kendine özgü bir ilişki olarak sivil beraberlik düzeninin toplumu oluşturan bireylerce olduğu kadar, devlet tarafından da anlaşılması gerekir. Böylesine bir bilincin yerleşmesiyle sivil beraberliğin getirdiği ahlak; devlet ve insan ilişkilerinde etkin bir konuma kavuşur.

Devletin sivil beraberlik düzeni olarak anlaşılabilmesi için çağdaş bir eşitlikçi düzene gereksinme bulunmaktadır. Çağımızın devleti eşitlikçi bir devlet olmak zorundadır. Eşitlik devlet yapısında olduğu kadar insanların günlük yaşamlarında da önemli rol oynamaktadır. Vatandaşları arasında hiçbir ayırıma gitmeyen ve onlara sahip olduğu tüm olanakları eşit biçimde dağıtan devletin saygınlığı diğerlerine oranla fazla olmaktadır. Vatandaşlık bilinci sivil toplumda eşit olma eğilimini ve eşitlik arayışını da beraberinde getirmektedir. Devlet toplumu meydana getiren her bireyin eşit devleti olmak zorundadır. Kendi bireyleri arasında ayırım yapan devlet, kendiliğinden insan haklarını zedeler ve kendine olan inancının sarsılmasına yolaçar. Hak ve fırsatlarda vatandaşlara tanınan eşitlik, sivil toplum yapısını güçlendireceği gibi insan haklarının gelişmesine de yardımcı olmaktadır.

Toplumdaki haksızlıkları ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak üzere düşünülmüş olan devlet olgusu yeni adaletsizliklere yolaçınca, sivil toplum yolundaki gelişmeler önemli çıkmazlara saplanmış oldu. Devleti toplumun dışında kendi başına varlık olarak gören anlayışın egemen olması halinde, insan kavramı ve diğerleri geri planda kalmakta ve bundan da insan hakları zarar görmektedir. Hak çiğnemeleri ve özgürlüklerin gözardı edilmesinde devlet kavramının yüceltilmesinin neredeyse bir kutsallık kazandırılmasının önemli rolü bulunmak-

tadır. Günümüzde giderek siyasal bir kurum olarak görünen devlet temelde bir insan kurumudur ve insan haklarına dayanmak zorundadır (4). Gelişme ve kalkınma eğilimlerinin giderek artması karşısında bozulan dengelerde, devletin insanlar için anlamını yeniden tartışma alanına getirmektedir. Gelişme sürecinde toplumun belirli kesimlerinin öne çıkması, ulusal gelirden daha fazla pay almaları yeni adaletsizlikler yaratmış ve devlet gelişme uğruna bu toplumsal dengelerdeki bozulmalara seyirci kalmıştır.

Bilimsel alanda devlet, sivil ilişkiler bütünü olarak ele alınırken, ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı kalkınmacı devlet anlayışı çağımızdaki tartışmaları içinden çıkılmaz noktalara getirmiş ve bu durumdan da insan hakları önemli yaralar almıştır. Devlet olgusu ortaya çıkan gelişmeler karşısında yeniden ele alınarak çağdaş boyutlarda değerlendirilmedikçe devlet ve insan hakları ilişkisinin düzene girmesi beklenemez. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine ilişkin değerleri korumaya yönelik en temel ilkeler, temel insan hakları denen ilkelerdir. Bu haklar bir ülkede yasal güvence altına alındıkları zaman, toplumsal özgürlük kavramının içeriğini oluşturan özgürlüklere dönüşürler. Temel insan haklarını dile getiren ilkeler yasal güvence altına alınabiliyorsa, devlet düzeni ile o ülkenin tüm yurttaşlarının temel hakları eşit ve onurlu biçimlerde korunabiliyorsa, o ülkede insan hakları çağdaş anlamda güvence altında demektir.

Otoriter devlet yapısından günümüzün eşitlikçi, özgürlükçü çağdaş devlet yapısına geçiş kolay olmamıştır. Sosyal gelişmelerden kazançlı çıkan birey olmuş, devletin etkinliği ise toplumsal ve siyasal haklarla sınırlanmıştır. Modern devlet ile beraber temel insan hak ve özgürlükleri birey yararına içerik ve boyut değiştirmiştir. İnsan olma bilinci ile insanlık onurunu gelişmesi de bireylere doğal haklarının yanısıra bazı toplumsal hak ve özgürlükler de kazandırmıştır. Böylece toplumu oluşturan bireylere insan onuruna yaraşan bir yaşam sağlamak devletin başlıca görevi olmuştur. Günümüzde artık devlet birey ilişkisi daha çok bir haklar dengesidir. Böylesine duyarlı bir dengeyi oluşturmanın ve koruyabilmenin ne denli zor bir iş olduğu, yaşanan deneylerle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle devletlerin ve dev-

leti yönetenlerin ne denli özenli davranmaları gerektiği iyice açıklığa kavuşmaktadır.

Devlete düşen ödevlerin yanısıra bireylere de toplumsal sorumlulukları yönünden önemli görevler düşmektedir. Yasalarla belirlenen devlete karşı ödevlerini, bireylerin özenli biçimde yerine getirmeleri devlet ve insan ilişkilerindeki dengelerin korunabilmesi açısından yararlıdır. Devlet ve birey arasında yakın ve sıcak ilişkiler bulunmalıdır. O zaman insan hakları veya devlet düzeni açısından daha az sorun çıkacaktır. Bireylerin devletlerine karşı düşmanlık içinde olmaları durduk yerde söz konusu olamaz. Belirleyici olan devletin tavrı olduğu için, bireyler ilişkilerini devletin tutumuna göre ayarlarlar. Devlet ve onu yönetenler o ülke vatandaşlarına karşı ne kadar yumuşak ve hoşgörülü yaklaşırsa insanların ilişkileri de aynı ölçüde esnek olacaktır. Olumsuz tutumları ile devlet gücünü kötü kullananlar birey devlet ilişikilerini sarsarlar ve toplumda giderek devlete karşı olumsuz duyguların gelişmesine neden olurlar. Böylesine ters gelişmeler karşısında devlet ve bireyler çok dikkatli davranmak durumundadırlar. Yanlışlıklar, ortaya çıkabilecek hatalar, bireyleri devletten soğutabileceği gibi, devleti de daha sertleşmeye sürükleyerek sonuçta toplumsal bunalıma yolaçarlar.

İnsan haklarına saygı gösterilmeyen ülkelerde devlete karşıt düşünceler ve akımlar gelişme ortamı bulabilmektedirler. Devlet gücünün zor ve baskı yöntemleri ile kullanılması, halkın ezilmesine, güçsüzlerin telef olmasına, insanlık onurunun önemli yaralar almasına neden olabilmektedir. Bu gibi ters durumlarda, devlete olan inanç ortadan kalktığı gibi bazen sertleşme süreçlerinde devlet düşmanlığı da gündeme gelmektedir. Devlet gücünü elinde tutan kişilerin bu açıdan çok dikkatli olmaları, olumsuz tutum ve davranışlarıyla vatandaşları devletten soğutmamaları gerekmektedir. Devletin gücünü böylesine olumsuz doğrultularda kullanan yetkililerinde bir tür devlet düşmanı sayılmaları düşünülebilir[5]. Bireyler arasında düşünce, inanç veya etnik köken ayırımı yapan yöneticiler toplumda devletin varlık nedenini tartışma ortamına getirebilmekteler ve vatandaşların devletten uzaklaşmasına yol açmaktadırlar. Devletin olanaklarını kendisinin ve

yakınlarının çıkarları doğrultusunda kullanan yetkililer de devleti vatandaşın gözünde sevimsizleştirmekte devlet ve vatandaş arasındaki ilişkileri giderek olumsuz çizgilere düşürmektedirler. Her vatandaşın uyruğu altına girdiği devletten bekledikleri vardır. Güvenceden eşit işleme kadar her vatandaş anayasa ve yasalardaki hak ve özgürlüklerini istediği gibi kullanabilecek ve bunları devletten isteyebilecektir. Devlet hiç kimsenin malı olmadığı gibi toplumun belli kesiminin de kendi kuruluşu değildir. Her vatandaş devlette eşit olarak kendisini ve beklentilerini bulabilmelidir.

Ekonomik gelişme süreci içinde artan nüfus bazen insanı pazarda ucuz bir mal düzeyine düşürmektedir. Kalkınma uğruna ucuz işgücü peşinde koşanlar işçilerin ve emekçi kesimlerin insan olduklarını unutmaktalar, onların en alt düzeydeki gereksinimlerini görmezden gelebilmektedirler. Kalkınmanın özveri istediğini ileri sürenler bu özveriyi göstermede toplumun her kesimine eşitlik sağlamalıdırlar. Sürekli olarak belirli kesimlerden özveri istemek, insan haklarını zedelediği gibi toplumun belirli kesimleri için de insan onurunu ortadan kaldırmaktadır. Güçlü kesimlere ve devlete karşı bireylerin hukukunu korumak ve insan hakları açısından düzenin kurulması her geçen gün daha büyük bir anlam kazanmaktadır. Devleti temsil eden yönetimin hukuk ile bağlılığının sağlam bir düzene oturtulması ile bu sorun çözüme kavuşturulabilir. Toplumu ayakta tutabilecek adalet duygusunun korunması ancak bir hukuk düzeni ile sağlanabilecektir.

Devlet ve vatandaş ilişkilerinin yeterli düzeyde korunabilmesi için olağan koşulların gerçekleştirilmesi ve korunması önem taşımaktadır. Tüm bireylerin hukuk düzeni içinde özgürce varolabilecekleri ve yasalardaki hak ve özgürlükleri istedikleri gibi kullanabilecekleri bir ortam, çağdaş boyutlarda demokratik bir tartışma ortamı bireylerin kendilerini geliştirebilmeleri açısından zorunlu olan bir temeldir. Herşeyin özgürce gündeme getirilerek tartışılabildiği bir ortamda haksızlıklar da ele alınabilecek, haksızlıkların üzerine gidilebilecek ve böylece devletin haklının yanında yer alması sağlanabilecektir. Yapanın yanına kazanç kalmayacağı, haksızlıkların üzerine gidileceği, haksızlığı yapanlardan hesap sorulacağı, yargı organlarının bağımsız

çalışarak haksızlığı yapanları ve suç işleyenleri mahkum edeceği inançlarının kişilerin düşüncelerinde yer edebilmesi için devletin güven veren bir tutarlılık içinde bulunması gerekir. Böylesine koşulların yapılması ile beraber devleti kişilerin gözünde sevimsizleştiren ve bireylerin devletle ilişkisinin bozulmasına neden olanların işleri iyice zorlaşacaktır. Bunun sonucunda da devlet ile birey ilişkisi sağlıklı bir temele oturarak geleceğe dönüş gelişebilecektir. Ayrılıkların ve ayrıcalıkların giderek kalkacağı bir ortamda, devlet vatandaşların gözünde büyüyecek ve daha çok saygı görecektir. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak da bireyine kuşku duyan devlet anlayışı terkedilecek, yerine güvenen devlet gelecektir. Devlet ile birey ilişkilerinde daha az sorun çıkacak toplumsal barış düzeni süreklilik kazanacaktır. İnsan hakları böylesine olumlu ortamda kazançlı çıkacak, boyutları daha çok genişleyecek, yönetimin saygısıyla yeni özler kazanacaktır. Devlet ve insan hakları ilişkileri açısından beklenen düzey daha kısa zamanda gerçekleşecektir. Devlet ve birey ilişikilerini bozan en önemli olgu işkencedir. Dolayısıyla insan haklarını en çok zedeleyen ve insanların devlete karşı güvenlerini ortadan kaldıran yine işkence olmaktadır. İşkence olgusunu yalnızca göründüğü gibi ve basit bir olgu olarak ele almamak gerekir. Genel anlamda işkence, insanların devletleri ile aralarındaki ilişkiyi bozmakta ve giderek araya bir uçurum sokmaktadır. Devletin varlık nedeni kendi uyruğu olan insanların hak ve özgürlüklerini güvence altına almak olduğuna göre, ciddi bir devletin kendi vatandaşına işkenceyi hak görmesi varlık nedeninin yadsıması anlamına gelmektedir. Devlet güçlünün güçsüzü ezmemesi, uyanık geçinenlerin diğerlerini istismar etmemesi için vardır. Devlet ve hukuk düzeninin anlamı da budur. Bunu görmezden gelmek en başta insan haklarını yaralamaktadır.

Gelişmiş ve çağdaş devletlerde pek görülmeyen işkence uygulamaları daha çok geri kalmış ülkelerde görülmektedir. Azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan azınlık yönetimleri ile, gelişmekte olan ülkelerde görülen işbirlikçi yönetimler toplumsal karşıtlığı bastırabilmek için en kestirme ve kolay yol olarak işkenceyi görmektedirler. Ellerine fırsat geçtikçe birçok insanı hapse atmaktalar ve akla gelebilecek her

türlü işkenceyi içeri aldıkları insanlara denemekten çekinmemektedirler. Yönetimler kendilerine karşı toplumda artan karşıtlığa karşı çağdaş ve hoşgörülü bir tutum izleyeceklerine baskı ve işkence yöntemlerine başvurdukları zaman, ortaya büyük bir insan hakları sorunu çıkmaktadır. Devlet gücünü eline geçiren bunu o ülkenin diğer insanlarına karşı böylesine sert ve acımasız kullandığı zaman o ülkede ne anayasa ne de hukuk düzeni kalmaktadır. Baskı ve işkence yöntemlerinin ülkede kısa zamanda sosyal patlamalara yolaçması kaçınılmazdır. Birçok ülkede tarihin çeşitli dönemlerinde bunun acı örnekleri görülmüştür.

Devlet haklarına, insan haklarına karşı öncelik tanınırsa hukuk devleti yolundan çıkılır ve işkence uygulamalarına giden yol açılır[6]. Hukuk devleti devlet ve insan haklarının çağdaş bir pota içerisinde dengeleyebilmiş devlet türüdür. Devlet hakları uğruna insan hakları ezilmeye ve çiğnenmeye başlandı mı artık o ülkede insan haklarından ve hukuk devletinden sözedebilmek son derece güçleşir. İnsanları yıldırmak ve korkutmak, karşıt politikalar üretmelerinden vazgeçirmek, doğruyu söyletmek, gözlerini korkutmak, yönetimin politikalarını daha geniş kitlelere tartışmasız benimsetmek, politik yanlışları gözardı etmek gibi çeşitli nedenlerle işkence uygulamaları insanlığın önüne getirilebilmektedir. Emperyalist merkezlere bağımlı kılınan ülkelerde ise bu tür işkencelerin en gelişmiş türlerine rastlanabilmektedir. Teknolojinin en yeni buluşları işkence uygulamalarının içinde yer almakta, insanlık onuru teknolojik üstünlükle daha fazla çiğnenebilmektedir. Böylesine vahşet ilkel dönemler de bile görülmemiştir.

İşkence tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar çeşitli devletlerce uygulanmış olan bir sindirme ve bastırma yöntemi olarak gelişmiştir. İlkel dönemlerdeki bilinçsiz uygulamaları ortaçağda bilinçli ve sistemli engizisyon yöntemleri izlenmiştir. Toplumların başına geçen her yönetim darda kaldıkça toplumu sindirmek için en kolay yol olarak işkence ve benzeri uygulamaları görmüştür. Özellikle otoriter yönetimler için işkence vazgeçilmez bir uygulama olmuştur. Ortaçağın dillere destan olan işkence sistemlerini çağımızda daha gelişmiş olarak görebilmişizdir. Ekonomik bunalım dönemlerinin işbaşına ge-

tirdiği otoriter iktidarlar, son birkaç yüzyıldır emperyalist devletlerin üçüncü dünya ülkelerinde kendilerine bağımlı olarak kurdukları anti-demokratik yönetimler, hep işkence ve benzeri yöntemlerle ayakta kalabilmişlerdir(7). Çağımızda insanlığı büyük bir dünya savaşına sürükleyen faşist rejimlerde işkence uygulamaları en üst düzeylere çıkmıştır. Günümüzde emperyalist uygulamaları ısrarla sürdüren büyük devletler de, üçüncü dünyanın uyanışını engellemek için ellerindeki teknolojinin en gelişmiş sistemlerini işkence amacıyla seferber edebilmektedirler. Halkların çıkarlarına ters düşen emperyalist düzene karşı tepki geliştikçe, işkence yöntemleri de en üst teknoloji ile daha üst düzeylere tırmanmakta ve kitlelerin uyanışını engelleme doğrultusunda üzerine düşen görevleri yerine getirmektedir.

İşkencenin böylesine önemli ölçülerde gelişmesi ve insanlığın gündeminden hiç çıkmaması en başta insan haklarını yaralamıştır. Bunun yanısıra devlet kavramının varlığını tartışılır bir noktaya getirmiştir. İnsanları uyrukluk bağı ile kendine bağlamak ve onlara güvenlikli bir düzen sağlamak üzere ortaya çıkan devlet, işkence uygulamaları ile öncelikle kendi vatandaşlarının en kutsal hakkı, olan yaşam ve beden bütünlüğünün dokunulmazlığı kavramlarını sarsarak ortadan kaldırmış ve böylece kendi varlık nedenini yoketmiştir. Bunu yerinde değerlendiren çeşitli düşünürler ve siyasal akımlar devletin ortadan kalkması gerektiğini savunmaya başlamışlar, en kutsal değer olarak, insanın varlığının devletin ortadan kalkmasına bağlı bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Kendi vatandaşına güvenlik sağlayacağına onun yaşamsal haklarını zedeleyen ve elinden alan devlet kavramına vatandaşların inanabilmesi, saygı gösterebilmesi zaman içerisinde güçlenmiş ve kitleler devleti bir süre sonra ekonomik olarak güçlü olan kesimlerin bekçisi biçiminde görmeye başlamışlardır. Çağımızın emperyalist uygulamalarının gelişmeleri doğrular yönlerde olması da bu görüşü giderek güçlendirmiştir. İşkencenin giderek gelişmesi ile beraber insan hakları da ortadan kalkmaya başlamıştır. Devleti sarsarak insan haklarını ortadan kaldıran işkence uygulamaları günümüzde bile sürmekte ve insan hakları savaşımı ile önlenmeye çalışılmaktadır.

İşkence temelde devlet çıkan bir kavramdır. Devletin varlık nede-

nini ortadan kaldıran bir uygulamanın devleti güçlendirmesi beklenemez. Aksine işkence benzeri zor baskı uygulamaları bir aczin ve güçsüzlüğün göstergesi olarak gündeme gelmiştir. Devletin gerekliliği ve zorunluluğu çağımızda yeniden tartışılırken ve devlet yeniden düzenlenirken üzerinde en çok durulması gereken konulardan öncelik taşıyanı işkencedir. Günümüzün en büyük insanlık suçu olan işkencenin oradan kaldırılabilmesi için, insan hakları kavgasının daha üst düzeylerde ve daha örgütlü biçimde verilmesi gerekmektedir. Yüzyıllar süren emperyalist imparatorluklarla dünya üzerinde çok geniş çıkar düzenleri kuran çıkar çevrelerinin işkence ve benzeri yıldırma yöntemlerini destekleyecekleri ve geliştirmek isteyecekleri düşünülürse, insan hakları savaşımı ile işkenceyi ortadan kaldırmanın ne denli zor olduğu ortaya çıkmaktadır.

Toplum huzuru denilen düzen, temelde toplumdaki kesimler arasında kurulacak barışa bağlıdır. Bir ülkede devlet çatısı altında yaşayan herkes tedirginlik duymadan, kimseye boyun eğmek zorunda kalmadan özgürce haklarını kullanmak ve kendini gerçekleştirmek ister. Bu kişiliğin en doğal yansımasıdır. Bir devlet kuracağı anayasal düzen çatısı altında bunu en alt düzeyde yaşam sistemi olarak kendi vatandaşına getiremiyorsa o zaman söz konusu devletin varlığı ve etkinliği, saygınlığı tartışılmaya başlanır. Bu tür tartışmalar bir başladı mı o devletin artık kendi ülkesinde beklenen düzeni ve güvenliği sağlayabilmesi olanaksızlaşabilir. Kamu görevlileri devleti koruyorum diyerek suç sayılan işlemleri yapıyorlarsa, toplumun bir kesimi kendisini devletin bekçisi görerek halka karşı uygulamalara giriyorlarsa, bir hukuk düzeninin varlığından sözedilemeyeceği gibi, halk kitlelerinin devletine olan inancı ortadan kalkacak ve saygınlık kalmayacaktır. Kitleler sürekli olarak tedirginlik içinde yaşamaya başladı mı da o zaman sosyal patlamaları önleyebilmenin veya kaosa yuvarlanmayı durdurmanın yolu veya yöntemi ortaya çıkarılamaz. Kendini devletin sahibi görenlerin işlemeye başladığı suçlar kısa zamanda kitlelerin ayaklanmasına giden yolu açabilir. Suçlular cezasız kalmaya başladılar mı, artık bir hukuk düzeninin varlığından sözedilemeyeceği gibi varolan mekanizmanın devlet olduğu da tartışılır bir noktaya

sürüklenebilir. Devletin en büyük gücü, tüm vatandaşlarını eşit ölçülerde koruyucu, herkese eşit işlem yapan, herkesin yaşamını ve malvarlığını güvence altına alan bir toplumsal mekanizma olduğu konusunda vatandaşlarına kesin bir inanç verebilmektir. En alt düzeyde vatandaşlarına bu inancı ve güveni sağlayamayan devletin devlet olurluğu sürekli olarak tartışılacaktır. İşkence ve benzeri zor uygulamalar tartışmaların alevlenmesinde etkili rol oynayacaktır.

Ekonomik gelişme uğruna insanı görmezden gelen dıştan destekli güdümlü politikalar insan haklarının zedelenmesine giden işkence uygulamalarını da sürekli olarak gündemde tutabilmişlerdir. Ekonomik kalkınmayı kapitalist gelişmeye indirgeyen bu tür güdümlü politikalar ucuz emek amacıyla insanı ucuz bir mal haline getirmişler ve eski zamanın pazarda satılan köleler uygulamasını çağımızda da başka biçimlerde sürdürmüşlerdir. Yüzyıllar sonra insanın değerinin daha iyi anlaşılması gerektiği çağımızda insanın ucuz emek biçiminde görülmesi, uygarlığın gelişim çizgisinde önemli bir çelişki yaratmıştır. Kalkınmanın istediği özveri içinde belirli kesimleri ucuz işgücü ve emek deposu düzeyine indirgeyen kapitalist politikalar insanın değerini günden güne düşürmüştür. Herşeyin insan için olduğu düşüncesi ile başlayan hümanist akım günümüzün ekonomist yaklaşımı karşısında gerilemiş ve daha fazla kazanç için insan bir araç olarak görülmüştür. Fabrikadaki makinanın dişlisi veya parçası durumuna indirgenen eğitilmemiş yığınlar günümüzde insanlığın içine sürüklendiği bunalımın başlıca göstergesi olarak belirmiştir, insanı pazardaki meta durumuna indirgeyen siyasal gelişmelerden kurtulmadıkça ve bunların belirleyiciliğini önleyemedikçe, insan hakları sorunu her geçen gün büyüyecektir. Devlet denen olgu da bu tür olumsuz gelişmeler karşısında seyirci kalmanın ötesinde birşeyler yapamadıkça çağımızda bir anlam kazanamayacaktır. Ekonominin gerektirdiği özveri toplumun tüm kesimlerine eşit ölçülerde paylaştırılmadıkça, devletin insan haklarına yeterli ölçüde eğilebilmesi olanaksız görünmekte ve devlet ile insan hakları arasında bozulan dengenin yeniden kurulabilmesi olanaksızlaşmaktadır.

Çağımızın devlet kavramı karşısında bireyi ve onun hukukunu korumak giderek zorlaşmaktadır. Devletin artan hizmetleri, günden güne genişleyen örgütü karşısında bireyin güçsüzlüğü öne çıkmaktadır. Anayasa ve yasa düzenlemelerinin bu açıdan önemi büyüktür. Yasalar kadar devlet güçlerinin ve kuruluşlarının bireye yaklaşımı da öneme sahiptir. Bağımsız yargının anlamı ve önemi kişi hak ve özgürlükleri açısından kavranmadıkça bireyin hukukunu koruyabilmek söz konusu olamayacaktır. Bazen devlet gücünü artırma istekleri bağımsız yargıyı sınırlama noktasına ulaşabilmekte ve bu noktada kişilerin hak ve özgürlüklerinin özü bağımsız yargı organlarınca korunmamaktadır. Böylesi bir durumda yine devletin varlığının anlamı vatandaşlar açısından kalmamaktadır. Zor günler veya olağanüstü durumlar bile, bağımsız yargının ortadan kaldırılmasına neden olmamalıdır, aksi durumda devletin varlık nedenini ortadan kaldıracak derecede önemli gelişmeler gündeme gelebilmekte ve insan hakları yine zedelenmektedir. Yönetimin güçlenmesi yargının bağımsız işlevini yerine getirebilmesi ile olanaklıdır. Bağımsızlığı elinden alınan yargının bir devlet kuruluşundan farkı kalmamakta ve bürokrasinin emirle çalışan düzeni yargıyı da siyasal doğrultuda etkilemektedir.

İnsan haklarının yokluğunun veya uygulanmamasının belirtisi olan işkencenin yansımaları, etkileyici düzeylerde olmaktadır. İşkence görenlerin yeniden normal insan durumuna dönebilmeleri çok zorlaşmakta ve bu kişiler bazen yaşamları boyunca maddi ve manevi hasta olarak kalabilmektedirler. İşkence gören kişiler fiziksel olarak sağlıklarını yitirdikleri gibi, ruhsal olarak da önemli yaralar almaktalar ve gelecekteki yaşamlarında yeniden toplum yaşamına uyum sağlayabilmeleri olanaksızlaşmaktadır(8). İşkence toplum barışını sarstığı gibi toplumun psikolojik dengelerini de bozmakta ve insanları sürekli olarak korku ile yaşar bir noktaya düşürmektedir. Devletin varlık nedeni ve amacına tümüyle ters olan bu gelişmenin önlenebilmesi işkence denilen hastalıklı davranışın tümüyle kaldırılabilmesine bağlıdır. Toplum içindeki tüm güçler belirli bir demokratik platform çerçevesinde biraraya gelerek kamuoyunda önemli bir baskı oluşturabilirlerse, devleti temsil eden yürütme organları da eskisi gibi kolay kolay işkence

yöntemlerine başvuramazlar. Demokrasi, çağdaşlık ve insan hakları kavgasının ulaşabildiği düzeyde işkencenin devleti güçsüzleştiren bir olgu olarak toplumdan silinmesi gerçekleşebilecektir. Çağdaş ve demokratik bir yapının devletin temeli olması sayesinde, işkence ve benzeri uygulamaların görülebilmesi artık söz konusu olmayacaktır.

İşkence ve benzeri eylemlerin önlenebilmesi için uluslararası insan hakları sözleşmeleri hazırlanmıştır. Bu belgeyi benimseyen devletlerin belgedeki hükümlere kesinlikle uymalarının sağlanabilmesi için demokratik güçlerin örgütlenmeleri, izleme komiteleri kurmaları ve sürekli olarak kamuoyunu aydınlatmaları yararlı olacaktır. İşkence yapmanın bir insanlık suçu olduğu anayasa ve yasalarda vurgulanmalı ve işkence suçu için ağır cezalar getirilmelidir. İşkence hastalığının tümüyle kaldırılabilmesi için böylesine ağır cezalara başlangıçta gereksinme vardır, aksi takdirde devlet gücünü eline geçiren sağlıksız kişilerin sapmalarının caydırılabilmesi çok zor olacaktır. İşkence yasağının devletin tüm güvenlik ve hukuk birimlerinde kurallaştırılmasıyla, insan hakları açısından çok önemli olan bu sorun çözüme kavuşacaktır. Devlet organlarının birbirini denetleyen iç sistemi çalışırken, işkence yasağını gözeterek denetimlerde etkinlik sağlamalı, bireylerin devlet ile olan ilişkilerinde istenmeyen durumların meydana gelmesine izin verilmemelidir. Sanık ve suçluların ilk sorgulamalarından başlayarak yanlarında savunmalarının bulunmasına izin verilirse, işkence ile alınan ifadelerinin delil sayılmayacağı tüm resmi makamlarca benimsenirse, işkence denilen illetin önlenebilmesi açısından önemli bir yol aşılacaktır. İnsanlık onurunun işkenceyi yenebilmesi için hem bireyler hem de devlet üzerlerine düşen dikkati göstermeli ve görevleri yerine getirmelidirler.

Devlet toplumsal bir organizma olarak, varlık nedeni olan insan haklarının tanınmasına ve korunmasına öncelik vermek zorundadır. İnsan hakları yerine devlet haklarına öncelik tanındı mı o zaman insan hakları bir sorun durumuna dönüşmektedir. Devletin insan haklarına öncelik verdiği ve koruduğu düzen ancak hukuk devleti düzeni içinde söz konusu olabilir. Devletin kuruluşunda olduğu kadar işleyişinde ve tüm etkinliklerinde hukuka bağlılığın sağlanması, insan hakları

açısından önemli bir güvence oluşturmaktadır. Toplum düzenini sağlayan ve devlet gücüyle güçlendirilmiş bulunan kurallar bütünü olarak hukuk, devletin temeli olarak tanınmalıdır. Devletin yanısıra, toplumdaki tüm insanların hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak olan bir hukuk düzeni aynı zamanda insan haklarının da sağlam bir düzene kavuşturulmasına yardımcı olacaktır.

Bir hukuk devletinde, toplumu oluşturan insanların üzerinde düşünce birliğine vardıkları anayasanın düzen olarak bulunması gereklidir. Devletin tüm organları ile beraber bunların işleyiş düzenleri, temel hak ve özgürlükler anayasa ile belirli bir düzene bağlanmış olacaktır. Anayasaya uygunluk, toplumun tüm bireylerinden beklendiği kadar devletin organlarından ve yöneticilerinden de beklenir. Hukuk devleti açısından bunu doğal karşılamak gerekir. Anayasalar tanrı buyruğu olmadıkları için duruma ve koşullara göre değişebilirler. Ne var ki, bu değişikliklerde yine toplumun tümünü veya çoğunluğunu içeren bir uzlaşmaya dayanılması zorunludur. Ancak bu yoldan genel bir uzlaşmaya giden yol sağlanabilir. Devlet ve insan ilişkilerinin sarsılmayan düzenlilik içinde yürüyebilmesi, temel hak ve özgürlüklere herhangi bir sınırlama gelmemesi açısından anayasal düzene saygı ve bağlılık anlam taşımaktadır. Anayasa ile kişilik kazanan hukuk devleti özlemi devlete ve insanlara yol göstermek durumundadır.

Devletin bir zorba güç, polis devleti veya benzeri bir mekanizma olmaktan kurtulabilmesi de hukuk devleti anlayışının yerleşmesiyle olanaklıdır. Devleti korumak gerekçesine sığınmak isteyen siyasal iktidarlar zaman zaman polis devleti uygulamalarını öne çıkarabilmişlerdir. Devletlerin en güçsüzü olan polis devletleri hiçbir zaman uzun ömürlü olamamış ve kısa zamanda halkın haklı tepkileri ile yıkılıp gitmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde zaman zaman ortaya çıkan polis devleti uygulamaları, beraberlerinde çok çeşitli güçlükler yarattıkları için hukuk devletine giden yolu bir antitez doğrultusunda açmışlardır. Devlet olgusunun ciddiyet kazanması, toplumların aşiret yönetiminin keyfiliğinden uzaklaşmaları da hukuk devletine giden yolda önemli aşamaların katedilmesini sağlamışlardır. Yapılan haksızlıklara tepki olarak doğan hukuk devleti anlayışı, zaman içinde

düşünceden eyleme doğru geçerek devletlerin hukuka bağlı ve ciddi organizmalara dönüşmesinde etkin olmuştur. Hukuk devleti çağımızda artık soyut bir kavram değil, aksine sosyolojik olarak gerçekleşmiş bir olgudur. Bu nedenle, hiçbir devletin hukuk devleti uygulamasından kaçınabilmesi düşünülemez. Çağımızın yaşayan gerçekliği olarak ileri ülkelerdeki hukuk devleti örnekleri günümüzde bütün dünya ülkelerine ışık tutmakta ve onlara hak ile hukuk yolunda yön göstermektedir.

Hukuk devleti ile yasal devleti de birbirine karıştırmamak gerekir. Devleti yönetenlerin akşam aklına gelenleri ertesi gün yasa yaparak devleti yönetmeleri hukuk devleti değildir. Bunun adı yasal devlettir ama hukuk devleti ile ilgisi yoktur. Hukuk devleti yasaların ve kuralların ötesinde bir olgudur ve ulaşılabilmesi için belirli bir toplumsal olgunluğa gereksinme vardır. Hukukun ana amacı adalettir ve adalet de yazılı kuralların ötesinde anlamı ve içeriği olan bir değerdir. Yasalar biçimsel olarak anayasal düzene uygun olabilirler ama içerik olarak adil olmayabilirler. Bu nedenle çağımızın devleti hiçbir zaman yasal devlet olamaz. Hukuk devleti bu açıdan yasal devletin ötesinde ve ondan daha geniş boyutlu bir kavramdır. Gelişmekte olan ülkelerde toplum yeterince bilince sahip olmadığı için belirli çıkar çevrelerince kitlelerin uyanması engellenmekte, ciddi bir kamuoyunun gelişmesi istenmemektedir. Toplumun gerekli mekanizmaları gelişmediği ve halkın tepkisi yeterli oranda gündeme gelmediği zaman, bu tür oyunlar tutabilmekte ve demokrasicilik adı altında oynanan oyunda hem hukuk devleti savı ileri sürülebilmekte hem de insan haklarına saygıdan sözedilebilmektedir. Kağıt üzerinde kalan bazı göstermelik hakların toplumsal içerik ve gerçeklik kazanmalarına kesinlikle izin verilmemekte ve bu oyun kitleler uyanana kadar oynanmaktadır. Kitlelerin uyanması ve bilinçlenmesini geciktirebilmek için de televizyon, radyo ve basın gibi kitle iletişim araçları egemen çıkar çevrelerinin denetimi altına alınmakta ve bu araçlar kullanılarak kitleler istenen yönlerde koşullandırılmaktadır. Böylesine üst düzeyde hazırlanan senaryolar emperyalist merkezlerin desteği ile uygulama alanına getirildiği zaman, devlet denen aygıt bir araç durumuna dönüşmekte ve ortada ne hukuk devleti ne de insan hakları kalmamaktadır.

Gelişmekte olan dünya devletlerinin bu tür oyunlardan kurtulabilmesi için hukuk devletinin yanı sıra, hukukun üstünlüğü ilkesine de gereksinme bulunmaktadır. Güçlü olanın hukuku kendi doğrultusunda oluşturabilmesine izin vermemek, hukuk devletinin egemen güçlerin denetimi altındaki yönetimlerin çıkarcı ve göstermelik uygulamaları ile zedelenmesine yol açmamak için hukukun üstünlüğü anayasa ile beraber devletin ve toplumun tüm organlarınca benimsenmeli ve her aşamada uygulanmalıdır. Hukukun üstünlüğü devlete ve topluma yön göstermedikçe, bir yasa devleti yasal haksızlıklar devleti düzeyine düşebilir.(9) Hukukun üstünlüğünün tanınmasıyla beraber, bir yasal organizma olan devlet hukuk devleti niteliği kazanabilir. O zaman hukuk en üstün değer olarak toplumu etkiler ve yasal düzenlemeler adına insan haklarının veya kişi özgürlüklerinin çiğnenmeleri düşünülemez. Hukuk devletinde güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda bağımsız yargı en etkili güç olmak zorundadır. İnsan haklarının veya kişi özgürlüklerinin çiğnenmeleri düşünülemez. Hukuk devletinde güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda bağımsız yargı en etkili güç olmak zorundadır. İnsan hakları ancak bu yoldan devletin egemenliğine, yöneticilerin keyfiliğine karşı korunabilirler. Yargı bağımsızlığı hukuk devletinin gelişmesi ile beraber insanlığın önüne gelen uygar bir gelişmedir. Yargı gücü; geliştikçe ve en üst düzeyde etkinliğini kurabildikçe, yürütme ve yasama güçlerine karşı dengeleri oluşturabilmiş ve yönetimin insan haklarını sınırlamasına veya kaldırmasına yönelik girişimlerine karşı çıkarak toplum içindeki dengeleri koruyabilmiş, devletin yıkılmasını önleyebilmiştir.

Yargının gücü, bağımsızlığından gelmektedir. Bağımsız olmayan, yürütmeye ve yasamaya karşı toplumsal dengeleri koruyabilecek derecede özerkliğe sahip bulunmayan yargı genellikle devlet organlarını elinde tutan yürütmenin doğrultusunda hareket eder. Bu durumda da yürütmenin devlet adına insan hak ve özgürlüklerini yoketmesine yönelik tutum ve davranışlarına karşı gereken önlemleri alamaz ve hukuk düzenini koruyamaz. Aslında güçlü olan devlet toplumun mutluluğu için öncelikle yargının bağımsızlığını örgütlemeye çalışır. Ne var ki, çağımızda gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik gelişmeler,

gelişmiş ülkelerin bu ülkeleri denetimleri altına almaya dönük olduğu için, emperyalist sistemin dayatmaları sonucunda gündeme gelen ekonomik reçetelerin uygulanabilmesi için gerektiğinde yargı bağımsızlığı da ortadan kaldırılabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan uluslararası para sistemi, zengin ülkelerin denetimi altında olduğu için dış ilişkilere giren, borç alan ve borçlanarak kalkınma yolunu seçen ülkelerde, toplumsal tepkilerin siyasal alana yansımaması için yargı bağımsızlığı ortadan kaldırılmakta ve hukuk organları yürütme organına bağımlı biçimde çalıştırılarak bu ekonomik programların kesintisiz uygulaması gerçekleştirilmek istenmektedir. Böylesine güdümlü ve dışa bağımlı bir yapı içinde devletin bağımsızlığı ortadan kalktığına göre yargının bağımsızlığından sözedilebilmek olanaksızlaşmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin bağımsız kalkınma yolunu seçmelerinde devletin bağımsızlığı ve insan haklarının korunması açısından büyük yararlar vardır. Emperyalist sistem kendisine bağlı olarak oluşturduğu tüm mekanizmaları gelişmekte olan ülkeleri denetim altında tutabilmek için kullanmakta ve bu aşamada devletlerin bağımsızlığı ortadan kalkmakta, yargı da bağımsız sistem olmaktan çıktığı için uluslararası sistemin çıkarları doğrultusundaki ekonomik programın uygulanabilmesi için gerekirse insan hakları bile ortadan kaldırılmaktadır.

Çağdaş anlamda hukuk devletinin varlığı açısından yargının bağımsızlığı en gerekli koşuldur. Devletin hukuka aykırı girişimlerine, yöneticilerin istismarlarına ve kişisel davranışlarına karşı anayasal düzeni ve insan haklarını yargıçlar koruyacaktır. Bağımsızlığı elinden alınmış bir yargıda, sürekli olarak gelecek kuşkusu içindeki yargıçlardan yürütme organlarının tutumlarına karşı insan haklarını hukukun genel ilkeleri doğrultusunda koruyabilmelerini beklemek çok zordur, bir anlamda olanaksızdır. Gelecek kuşkusu içine itilen yargıçlar ister istemez yürütmeye karşı bir tutum içine girmek istemeyecekler ve önlerine gelen hukuk sorunlarında adaletin sesi doğrultusunda özgürce karar veremeyeceklerdir. Bundan da en büyük yarayı insan hakları alacaktır. Son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan siyasal senaryolar bu gözlemleri doğrular niteliktedir. Yargıç güvene-

esinin kaldırılması ve yürütmeye bağlı organlar aracılığı ile yargıçlar toplumunu yönlendirme hukuk engelini kaldırarak dıştan destekli ekonomik programların gerçekleştirilmesi yöntemlerinden birisidir. Bazen ulusal çıkarlara ters düşebilecek derecede dış etkenlerin rol oynadığı böyle durumlarda, tepki gösteren toplum kesimleri yürütmenin denetimi altındaki yargı organlarınca cezalandırılmakta ve bu yoldan toplumsal karşıtlık önlenerek istikrar adı altında dıştan destekli ekonomik programlar gerçekleştirilmektedir. Afrika'dan Asya'ya kadar birçok ülke eski sömürge imparatorluklarından kalma bu tür hegomonya girişimlerine sahne olurken, insan hakları devlet aracılığı ile yara almaktadır. Bu nedenle yargıç güvencesi ile beraber yargının gerçek anlamda bağımsızlığının sağlanması, insan haklarının sağlam bir düzene bağlanmasının ön koşuludur. Ancak böylesine bir düzenlemeden sonra devletin insan haklarını çiğnemesi önlenebilir.

Yürütmenin yargıyı kendine bağımlı kılması baskı düzenine gidişin ilk adımıdır. Toplumsal bir erdem olan adalet ancak bağımsız bir yargılamanın ürünüdür. Bu da ancak bağımsız yargılama ile gerçekleşir. Hukuk devletine giden yolun bağımsız yargıdan geçtiği açıktır. Yargının bağımsız olmadığı yerde, ne hukuk devletinden ne de hukukun üstünlüğünden söz edilemez. Devlet halkın devleti olabilmek için öncelikle hukuka uygun davranmak zorundadır. Devlet ne kadar hukuk ve haklar devleti olursa, o kadar insana değer verir ve insan haklarının gerçekleşmesine yardımcı olur. Devlet halkın devleti olabilmek için öncelikle hukuka uygun davranmak zorundadır. Devlet hukuka en üstün değeri vermeli, yargıyı hiçbir zaman belirli siyasal hedefler için araç olarak görmemelidir. Hukuka dayanan bir devlet kendi insanına karşı her türlü hoşgörüyü gösterebilir, baskıya yönelmediği için insan hakları açısından ileri bir düzey gerçekleştirebilir. Hukukun üstünlüğü, devletin olduğu kadar ülke çapında çağdaş bir demokrasinin de güvencesi olacak ve antidemokratik uygulamalara kesinlikle izin vermeyecektir. Siyasal bunalımların rejim çıkmazlarına dönüşmeden atlatılmasında yine hukukun üstünlüğü hem devlete hem de toplumun çeşitli kesimlerine yol gösterecektir.

Çağımızın hızlı gelişmeleri içinde devlet yapısıyla, işleyişiyle ve işlevi ile yeni bir sorun olarak gündeme gelmiştir[10]. Tek bir dünyaya doğru gidişin hızlandığı, sınırların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı günümüzde, devletin varlık nedeni artık bütünüyle tartışma kapsamı içine girmiştir. Değişen koşullarda belirleyici güçler de farklılaşınca devletin anlamı ve işlevi de başka anlamlar kazanmaktadır. Egemen güçlere hizmet etme noktasına sürüklenen devlet, sivil toplum karşısında üstün bir konum kazanmakta ve bunun doğal sonucu olarak da zaman zaman insanları ezen bir karakter kazanmaktadır. Herkesin az çok işine yarayan bir konuma sahip bulunması nedeniyle devlet olgusu günümüze kadar sürüp gelmiştir. Bu nedenle devletin özünün çelişkili bir yapıya sahip bulunduğu söylenebilir. Karmaşık işlerin örgütlenmesinin tek bir çatı altında toparlanması sonucunda devlet çelişkili bir yapıya sahip olmuştur. Toplum içinde devlet dışı örgütlenmelerin çoğalması ve etkin düzeylerde çalışması sonucunda devlet daha dikkatli olmaya zorunlu kalabilir ve böylece çağdaş demokratik toplum yapısına daha kolay ulaşılabilir. İnsan haklarının bir olgu olarak korunabilmesi açısından da devlet dışı örgütlenmelerin çoğalmasında yarar bulunmaktadır. Günümüzün ileri toplumlarında devlet dışı örgütlenmeler çok önemli bir konuma sahiptir.

Yüzyıllardır çeşitli eleştirilere ve karşıt akımlara karşın devlet günümüzde yine de vazgeçilemeyen bir kurum olarak kalmıştır[11]. Toplumlarda daha demokratik bir yaşam düzenin kurulabilmesi, daha fazla hak ve özgürlüklerin elde edilmesi, ancak devlet ve sivil toplum arasındaki savaşın ikinciler tarafından kazanılmasıyla gerçekleşebilmektedir. Sivil toplumun oluşabilmesi yüzyıllar alan bir süreç olmasına karşın günümüzde giderek büyüyen devletler de sivil toplumları kendi denetimleri altına almaya çaba göstermektedirler. Ancak totaliter rejimlerde devlet sivil toplumdaki hakların ve özgürlüklerin sınırını çizebilir. Sivil toplum, sosyal güçlerin örgütlenmesiyle geliştikçe, devletin gücü sınırlanarak hak ve özgürlükler öne çıkarılabilmektedir. Devletin vazgeçilmezliği sivil toplumun öne çıkarılmasıyla dengelenebilmekte ve böylece yönetimin gücü ile insan hakları arasında çelişkili durumların belirmesi önlenebilmektedir. Devlet vazgeçilmez ise,

insan hakları devletten önce vazgeçilmezlik statüsüne, sahiptir. Ancak bu yoldan devletin insan haklarını ezmesine giden yol önlenebilir. Uluslararası gelişmelerin hızlandığı çağımızda uluslararası bir toplum oluşmaktadır. Hiçbir devlet tek başına yaşayamayacağı gibi böylesine bir evrensel olgudan uzak kalamaz.[12]. Kuramsal olarak her devlet uluslararası topluluğun eşit koşullarda üyesi olmak zorundadır. Evrensel kurallar devletlerin denetlenmesi için ölçü oluşturmaktadır. Bu yönde insan hakları çağdaş bir anlam kazanmıştır. Dünyanın her köşesinde verilen insan hakları kavgası ister istemez diğer devletleri ve toplumları da etkilemektedir. Uluslararası insan hakları savaşımı baskıcı devletler üzerinde en etkili denetim mekanizması olarak işlevsellik kazanmaktadır. İnsan hakları kavramı uluslararası hukukun başta gelen konusu ve ilkesi olmuştur. İnsan haklarını görmezden gelen, ciddiye almayan veya ezen baskıcı devletlere karşı uluslararası işbirliği çerçevesinde denetim mekanizmaları devreye girmekte ve bu devletler evrensel platformda yalnızlığa terkedilmektedirler. Kendi ülkesinde egemen olan devlet, artık uluslararası alanda evrensel oluşumların etkisi ve denetimi altındadır. Bu açıdan devletler uluslararası platformlarda kesin egemenliğe sahip değillerdir. Uluslararası toplumun diğer devletlerle beraber eşdeğerli üyesi olan her devlet evrensel değerlere saygılı olmak ve bu doğrultuda hareket ederek insan haklarına saygılı olmak zorundadır. Etkili bir uluslararası düzene geçilebilmesi için insan hakları yandaşlarının daha örgütlü bir evrensel dayanışmaya yönelmelerinde yarar bulunmaktadır. Uluslararası örgütler ve anlaşmalar bu amaca katkı sağlamaya çalışmaktadırlar.[13]

İnsanların doğuştan gelen hakları olduğu ve bunların her zaman için önceliğe sahip bulunduğu savunulmuştur.[14] İnsan hakları düşüncesi, doğal hukuk akımına göre her dönemde insanlığa yön göstermiş ve günümüzdeki hukuk düzenlerinin kuruluşunda önemli roller oynamıştır. Baskı ve haksızlığa karşı her zaman insanı ve haklarını savunan akımlar olmuş ve bunların gelişmeleri sonucunda insan hakları kavramı günümüzdeki anlamıyla içerik kazanabilmiştir. İnsan hakları düşüncesi Fransız devrimi gibi toplumsal devrimlere öncülük etmiş ve insan topluluklarının belirli bir evrim süreci içinde geliş-

melerine katkıda bulunmuştur. İnsan hakları savaşımının bu yönünü görmezden gelmek olanaksızdır. İnsan haklarının gelişimi ile beraber otoriter devletten ölçülü devlete ve sonunda günümüzdeki sivil toplumu benimseyen ve ona karşı saygılı olan demokratik devlete geçiş gerçekleşebilmiştir. İlkçağlardan bu yana insanların doğuştan gelen haklarının oluşturduğu insancıl bakış açısı gelecekte de insanlığın yazgısını belirleyecektir.(15) Yaşamın düzeyinin yükseltilmesinde insancıl bakış açısının önemi yadsınamaz. Devlet güçlendikçe insan haklarına daha çok önem verirse ve geliştirirse, sivil toplum ile arasındaki çelişkiler en alt düzeye iner. İnsanlık için yaşam düzeyinin yükselmesi, devletin insan haklarını geliştirmesine ve korumasına bağlı gözükmektedir. Artık politika ve devlet yönetimi için önde gelen ilke insan haklarıdır.

Yüzyıllar boyunca insan düşüncesinde en önemli ölçü yine insan olmuştur. İlkçağlarda herşeyin ölçüsü insan olarak görülürken, bu düşünce daha sonraki çağlarda çok ilerlemiş ve önem kaznamıştır. Herşeyin ölçüsü insan olunca, yeryüzünde var olan herşey de insan için olmaktadır. İnsanlık düşüncesi hümanist yorumlarla içerik kazanırken; insana verilen değer her geçen yüzyılda daha da artmıştır. İnsanoğlu devlet kurma aşamasına ulaştığında, böylesine bir örgütlenmeyi yine kendisi için ve toplumun yararına olduğundan gerekli görmüştür. İlkel doğal yaşam düzeninden sosyal toplum aşamasına geçilirken, devlet denen toplum örgütlenmesi tüm insanların geleceği ve güvenliği için zorunlu olmuştur. Temelde devlet insan için kurulmuştur ve insanların mutluluğu için varolmuştur.

İnsan için varolan devletin insana zarar vermesi kesinlikle düşünülemez. Eğer devlet varlığı ile insanlara zarar veriyorsa, devletin varoluş gerekçesi ortadan kalkmaktadır. Devletin varlığı insanların güvence altında bulunabilmelerine bağlıdır. Devletin varlık nedeni açısından konu ele alındığı zaman bir devletin kendi uyruğuna, kendi vatandaşına kötü davranması, işkence yapabilmesi düşünülemez. Böyle bir durum devletin varlık nedenine aykırıdır. Eğer süreklilik kazanırsa devletin sarsılmasına; giderek yıkılmasına kadar giden bir süreci başlatabilir. Devletine güvenmeyen, devletin çatısı altında ken-

disini güvence altında görmeyen insanların ve toplumun zaman içinde ne yapacağı belli olmayabilir. Devletin insan haklarını görmezden gelen, hiçe sayan ve daha da ileri giderek ortadan kaldıran yaklaşımlar içinde olması, devlet ve insan ilişkilerini temelden bozabilir. İnsan için varolan devlet insan haklarını çiğnedi mi, insanların tepki göstermeleri haklılık kazanır. Toplumların oluşmasında ve devletlerin kurulmasında ortaya çıkan toplumsal uzlaşma veya sözleşme temelinden bozulabilir. Her devlet kendi toplumunun ulaştığı genel benimsenme ortamına dayanarak ayakta durabilir. Toplumu tarafından benimsenmeyen devletin yaşaması bir yana ayakta kalması bile tehlikeye girecektir. Toplumsal tabandan yoksun kalacak bir devlet örgütlenmesinin gereken otorite ve düzenleme gücüne sahip olabilmesi düşünülemez. Öncelikle anımsanması gereken gerçek, devletin insan için varolduğudur yoksa insanlar devlet için varolmazlar. Devleti esas alan otoriter görüşler ve rejimler insanları ve haklarını çiğnerlerken, devletin insan için bulunduğuna inanan demokratik devletler de insan ve hakları saygın değerler olarak ön planda tutarlar. Devlet kadar herşeyin insan için olduğuna inanılır. İnsan ve hakları önde gelen değerler olarak yüceltilirler. İnsan haklarının güvence altında olabilmesi için devletin demokratik bir yapıya sahip olması ve bunun zaman içinde kurumlaşması gerekmektedir. Devletin uzun süre yaşayabilmesi ancak insan haklarının güvencesi, bir düzene bağlanmasıyla olanaklıdır.

KAYNAKÇA

1- Poulantzas, Nicos: *Devlet ve Toplum Üzerine*, Çev. Ergin Kopartan, Felsefe Dergisi, sayı 87/2, s. 69-78.

2- Yumer, Ruhdan: *Sivil Beraberlik Olarak Devlet*, Toplum ve Bilim, Sayı 40, Kış, 1988, s. 17-33.

3- Rae, Douglas: *The Egalitarian State, The State*, Edited by Stephan Grauber 1979, W. Norton, Company New York, s. 37-54.

4- Kuçuradi, İoanna: *İnsan Hakları Açısından Dünya Problemleri, Dünya Problemleri Karşısında Felsefe*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 58-72.

5- Ünver, Naci: *Devlet ve Birey*, Cumhuriyet, 7. 2. 1989.

6- Erem, Faruk: *İşkence*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı 2, Ankara 1988, s. 197-207.

7- Tanilli, Server: *Devlet ve Demokrasi*, s. 570, v.d. Say Yayınları, İstanbul 1981.

8- Demiray, Metin: *İşkence Üzerine Çeşitlemeler*, Yarın Dergisi, sayı 52, Ağustos 1985, s. 18-19.

9- Huber, E.R.: *Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet*, Çev. T. Ansay, AÜHF Dergisi 1971, sayı 1.

10- Eroğul, Cem: *Esas Sorun Devlettir*, Gelecek Dergisi, Güz, 1989, sayı 2, s. 125-129.

11- Bumin, Kürşat: *Vazgeçilemeyen Devlet*, Toplumcu Düşün Dergisi, sayı 16, Haziran 1980, s. 162-170.

12- Laski, Harold: *Devlet*, Köprü Yayınları, Çev. Esin Örücü, İstanbul 1966, s. 66 vd.

13- Ramcharan B.G., Bovven, Theo C. Van: *Problems in The Protection of Human Rights at the International Level*; *Philosophical Foundations of Human Rights*, Hacettepe University, Edited by. I Kuçuradı, Ankara 1982, s. 105-111.

14- Çağıl, Orhan Münir: *İnsan Hakları ve Tabii Hukuk*, İÜHF Dergisi, 1984, 1-4, İstanbul 1984, s. 112.

15- Heilbroner, Robert: *The Human Prospect*, Dıaloque, Volume II, 1978, no: 2, s. 12-20.

IV.
Ekonomi ve İnsan Hakları

EKONOMİ VE İNSAN HAKLARI

Yüzyıllarca süren büyük savaşımlar ve kavgalardan sonra çağımızın en önde gelen kavramlarının başında insan hakları yer almaktadır. İnsanı başlı başına bir değer olarak toplumun önüne getiren insan hakları kavramı, insanı ilgilendiren her açı ile yeni bir boyut kazanmaktadır. Çağımızın yaşanan en büyük gerçekliği de ekonomik olduğuna göre, insan hakları ekonomi açısından da yeni boyutlar kazanmakta ve içeriğini zenginleştirmektedir. Ekonomi ve insan hakları kavramları fazla ilgili değilmiş gibi görünse de, çağımızın hızla gelişen ekonomik olayları insan hakları olgusuna da geniş etkiler yapmaktadır. Hızla artan dünya nüfusu, ekonominin, politikanın önüne geçmesine neden olurken, siyaset artık ekonomik gerçekler ve gelişmeler tarafından belirlenmektedir. Temel belirleyici ekonomi oldu mu, insan hakları açısından da ekonomi giderek önem kazanmaktadır. Geniş açılardan ekonomik gelişmeler değerlendirildiği zaman insan hakları olgusuna çeşitli noktalarda rastlanmaktadır.

Her ülkenin ve her toplumun ekonomisi kendine özgü özelliklere sahip bulunmaktadır. Kaynakları zengin ülkelerde ekonomik gelişmeler olumlu çizgilerde gelişirken, nüfusu kalabalık ve kaynakları sınırlı ülkeler ise yoksulluk çemberini yaramamaktadırlar ve dolayısıyla ekonomik açıdan geri kalmaktadırlar. Uygulanan ekonomik programlar ve seçilen ekonomik politikalar da bazen insan hakları açısından yaralayıcı ve zarar getirici yansımalara neden olmaktadır. Özellikle dışa bağımlı olarak ve belirli dış merkezlerin güdümünde yürütülen katı ekonomik uygulamalar insan haklarının giderek sınırlanmasına ve bazen de yok olmasına yol açmaktadır. Belirli azınlık kesimler zenginleşirken halk kitleleri ödünsüz uygulamalarla yoksulluğa mahkum edilmektedir. Dış borçlanma yoluna girildi mi, borçlar her geçen gün katlanmakta, alınan yeni borçlar ile eski borçların faizleri ancak ödenebilmektedir. Ekonomik programların temel amacı dış borçların ödenmesi olunca, bu kez döviz kazanma sorunu gündeme gelmekte ve bunun için de dış satımın artırılması yoluna gidilmektedir. Evrensel pazarlarda rekabet yaparak dış satımın artırılması için

çalı-şanların ücretleri en alt düzeylerde tutulmakta ve kitleler dolayısıyla yoksulluğa mahkum edilmektedir. Zamanla toplumsal muhalefet bu tür dışa bağımlı katı ekonomik politikalara karşı yükselme eğilimi gösterince, bu kez de ara rejimler ve askeri yönetimlerle bu programlar dış ekonomik merkezlerin istekleri doğrultusunda ödünsüz olarak yürütülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş batı ülkelerinin hazırladığı böylesine bir kısır döngü çağımızda insan haklarının ekonomik yollardan katledilmesine giden yolu açmaktadır. Dünya politika sahnesinde kendi işlerine gelince insan hakları konusunda şampiyonluk taslayan büyük devletlerin kendi çıkarları doğrultusundaki ekonomik politikalar uygulanırken, insan haklarını hiç anımsamamaları çağımızın yaşanan en acı trajedilerinden birisidir. Bütün dünyaya örnek olması gereken büyük ülkelerin katı bir çıkarcılıkla bu konularda çifte standart uygulaması ekonomik gelişmelerin insan haklarını geriletmesine fazlasıyla neden olmaktadır.

Çağdaş uygarlığa yetişebilmek için gelişme ve kalkınma yarışına giren azgelişmiş ülkelerin durumları incelendiği zaman bu ülkelerin toplum olarak hızlı bir yoksullaşma süreci içinde bocaladıkları anlaşılmaktadır. Toplumda üst düzeyde belirli bir azınlığın hızlı zenginleşmesi, çalışan kitlelerin ücretlerinin düşük tutulmasıyla gerçekleşebilirken büyük sosyal çöküntüler de beraberinde gelmektedir.(1) Ekonomik yoksullaşma toplumun tüm dengesini sarsmakta iç dinamikler yıkılmakta, insan hakları her açıdan tahrip olmaktadır. Ulusal düzeyde yoksullaşma süreci tamamlanırken, öte yandan gelir dağılımının çalışanlar aleyhine bozulması toplumda onarılamaz yaralar açmaktadır. Yıllar süren azgın enflasyon kasırgasının umutsuzluğa sürüklediği insanların zamanla değer hükümlerini yitirdikleri, kendilerine olan saygılarından kuşkuya düştükleri, hatta ekmek parası için inançlarını yemek zorunda bırakıldıkları bile görülmektedir. Toplumun yerleşik değer hükümlerinin yerini paranın ve maddi çıkar yargılarının alması kısa zamanda sosyal ve ahlaksal soysuzlaşmaya neden olmakta ve toplumların moral değerleri açısından hızla bir düşüşe yol açmaktadır. Tek düşünce para olunca insanlıklardan eser kalmadığı gibi insan hakları da silinmektedir.

Faizin alınterinden üstün tutulduğu bir ortamda, insanlar ürettikleri ile refaha kavuşmaktan çok başkasının ürettiğinin karşılığı olan faiz ile gelir düzeylerini artırmayı amaç saymaktadırlar. Kalkınmak için çalışan toplum bunun için üretim toplumu olacağına rantiye bir yapıya kavuşmakta, varolan işgücü birikimi kendiliğinden durgunluğa terkedilerek çalışma yaşamına katkısı önlenmektedir. Yoksullaşma ile beraber toplumun çalışma gücü de gerilemektedir. Ekonomik programların ödünsüz uygulamaları da o zaman hiçbir işe yaramamaktadır. İşgücünü yitiren bir toplum ne kadar katı ekonomik reçetelerin izleyicisi olursa olsun istenen hedeflere ulaşamayacaktır. Kalkınmada insan ögesinin dışlanması veya ihmal edilmesinin zararları kolay kolay giderilemez. İnsana yatırım yapmayan bir ekonomik yapılaşma varolan eski yapıların yıkılıp gitmesine yol açmaktadır.

Belirli çevreleri kollayan, azınlık kesimler için ekonomik reçetelere önem veren programlar bir yanda köşeyi dönenleri yaratırken, halk kitlelerini o köşelerden çok uzaklara sürüklemektedir. Köşeyi dönme düşüncesinin öne çıkması, kısa zamanda her türlü yolu deneyerek zenginleşenler, çağdaş makyavelizmin yeni örnekleri hep yozlaşma ve soysuzlaşmanın belirtisi olmaktadır. Kitle iletişim araçlarının bu tür olayları sürekli olarak sergilemesi, kitlelerde bu doğrultuda özentileri kışkırtmakta ve yasa dışı yolların denenme eğilimlerini desteklemektedir. Alınterinin, çalışmanın ve bilginin horgörüldüğü, buna karşılık uyanıklığın ve yasadışı yollara yönelen makyavelizmin hoşgörüldüğü bir ortam bilinçli olarak yaratılmakta, bireyler böylesine bir durumda ve insanlık dışı yolları denemeyi kendilerinde hak görmektedirler. İşbilen ve işbitirenlerin hızla zenginleştiği ve kısa zamanda köşeyi döndüğü dönemlerde hak ve hukuktan ekonomi alanında sözedebilmek olanaksızdır. Ekonomi siyasetin önüne geçince bu kez de ekonomik alanda görülen vahşi yarışma toplumun diğer alanlarında da yaygınlık kazanmaktadır.

Ekonomik alanın getirdiği yeni tavırlar giderek her alanda geçerlik kazandıkça, toplumları ulus yapan tinsel öğeler ve değerler zaman içerisinde gerilemektedir. Maddi değerlerin bölüşümünde ve dağıtımında sürdürülen dengesizlik sosyal politikaları zorunlu kılmak-

tadır. Geleceğine güvenle bakamayan, gününü gün etmekten başka bir şey düşünemeyen insanların çoğalması sosyal yapıların çökmesine giden yolu açmaktadır. Ekonomik sorunlar her zaman için yeni programlarla veya politikalarla çözüme kavuşturulabilir. Geç de kalınsa yine de yapılacak birşeyler vardır. Ne var ki, ekonomik gelişmelerin olumsuzluğu nedeniyle toplumların moral yapıları bir kez çöktü mü bir daha bunları düzeltebilmek iyice olanaksızlaşabilir. Moral değerler ve geleneksel yargılar bir kez bozuldu mu yeniden bunların düzeltilebilmesi iyice zorlaşabilir. Herşeyi ekonomik açıdan gören yöneticilerin böylesine acil durumları önceden görememeleri bazen bir toplumun hızla soysuzlaşma sürecine sürüklenmesine neden olabilmektedir.

Çeşitli nedenlerle ekonomik çöküntü içine sürüklenen toplumlarda halkın geçim derdine düşmesi kamuoyunu olduğu kadar düşünen ve yöneten kesimleri de fazlasıyla etkilemektedir. Ekonomik ve mali çöküntü içinde yaşamak zorunda kalan toplumlar genelde temel kavramların ne anlama geldiğini de yeterince fark edememektedirler. Artan sıkıntılar ekonomik amaçları ön plana çıkarmakta, hukuk, ahlak ve benzeri toplumsal değerler giderek geri plana doğru kaymaktadır. Bu durumda insan hakları gibi temel hukuk kavramlarının önemi azalmaktadır. Hukukun üstünlüğü bir yana atılmakta, paranın ve maddi değerlerin üstünlüğü öne çıkarılmaktadır. Toplumda değer olarak en ön yeri para alınca, kültürel ve yönetsel yapılarda buna göre oluşmakta, maddi güç ve güçlülük ile beraber ekonomi tüm toplumsal değerleri yıkıp geçmektedir. Günümüzde birçok ülkenin zengin kaynakları bulunmasına karşın azgelişmişlik düzeyinde bırakılması ve gelişmelerin hukuksal yapıları nasıl çökerttiği, nasıl toplumsal ve ahlaksal değerleri yozlaştırdığı daha yakından anlaşılabilecektir.

Günümüzün en ileri uygarlık düzeyini temsil eden batı uygarlığının gelişme çizgisini başından sonuna değerlendirilmesi, ekonomi ve hukuk ilişkilerini ve dolayısıyla bunların insan hakları gibi temel değerlere olumsuz yansımalarını açığa çıkaracaktır. Bugün en uygar geçinen batının yükselişinin temelinde sömürgecilik yatmaktadır. Sömürgeciliğin tarihi incelendiğinde ekonomik kaynakların ele

geçirilmesi için sürdürülen en acımasız savaşlar, baskılar ve insan haklarının ihlali belirgin biçimde göze çarpmaktadır. Ekonomik zenginlik ve güç ile dünyanın her yerinde insan hakları çiğnenmiş, yoğun sömürülerden sonra elde edilen zenginliklerle günümüzün batı uygarlığı yaratılabilmiştir. Önceleri siyasal bağımlılık düzeni içerisinde, yürütülen sömürgecilik günümüzde bütünüyle ekonomik bağımlılık çemberi içinde yürütülmektedir. Azgelişmiş ülkelerde kendilerine sonuna kadar bağımlı yapılar oluşturan sömürgeci büyük devletler, bu yapılara ve işbirlikçi kadrolara yönetimi bırakarak geri çekilmişler, böylece bu ülkelerin yönetim külfetinden kurtularak ekonomik bağımlılık çemberi içerisinde çıkarlarını korumasını bilmişlerdir. İngiliz ve Fransız uluslar topluluğu gibi, uluslararası örgütlenmeler bu durumun en açık göstergesidir. Bugün insan hakları şampiyonluğunu yapanlar yüzyıllarca insan haklarını ekonomik çıkarı için çiğneyerek günümüzün ileri ülkeleri olabilmişlerdir. Günümüzde bile ekonomik çıkarları söz konusu oldu mu her büyük devlet kendine bağımlılık çemberi içine soktuğu dünya ülkelerini hemen askeri hareket ile işgal edebilmekte, bu ülkelerin halklarını kırıp geçirebilmektedir. Birbirlerine karşı insan hakları silahını dünya kamuoyunda koz olarak kullanmaktan çekinmeyen büyük devletler, kendi çıkarları söz konusu oldu mu insan hakları diye bir kavramı hiçbir zaman anımsamamaktadırlar. Kendi ekonomik çıkarları için birçok ülkenin hukuksal ve toplumsal yapılarını ezip geçebilmişler, insan haklarını her zaman çiğneyebilmişler, kendi sistemlerine benzer uygun hukuk sistemleri oluşturarak bu ülkelerdeki çıkarlarını güvence altına almanın yoluna gitmişlerdir. Modernlik ve uygarlık adına ya kendi sistemlerinin benzerlerini ya da uzantılarını sürekli olarak üçüncü dünya ülkelerine sürekli olarak empoze etmişlerdir. Baskı ve empozelerini karşı direnen ülkelere ise siyasal veya ekonomik yaptırımlar uygulanmaktan geri kalmamışlardır. Ekonomik çıkarlar uğruna değil insan hakları, insanlık bile ayaklar altında alınıp ezilebilmiştir. Temel olgu ekonomik büyüme ve gelişmeyi amaçlayınca gerektiğinde başka ülkelerin hukuk yapıları bile ayaklar altına alınarak çiğnenebilmiştir. Büyük devlet olarak devreye girmenin sakıncalı olduğu durumlarda ya kendi egemen-

liklerindeki çok uluslu şirketler ya da uluslararası ekonomik örgütler devreye sokulmakta ve her türlü yol denenerek kendi çıkarları doğrultusundaki ekonomik bağımlılık düzeni sürdürülmektedir. Kendi ekonomik büyümelerini ve gelişmelerini borçlu oldukları bağımlı ülkelerin sürekli olarak geride kalabilmeleri için bir kısır döngü baskılarla yürürlükte tutulmakta, dünya ülkelerinin gelişmeleri insan haklarına aykırı biçimde engellenmektedir.

Hukuk devleti, hukukun üstünlüğü, hukuka ve insan haklarına saygı gibi kavramları düşünürken ekonomik gerçekliği öncelikle gözönünde tutmak gerekmektedir. Ekonomik ve mali çöküntü dönemlerinde, bu kavramların ne anlama geldikleri bile tartışma konusu olmaktadır. Ekonomik sorunların artmasıyla beraber hukuksal yasaklar ve sınırlamaların da sayısal olarak arttığı görülmektedir. Eskiden beri sürüp giden ekonomik çıkar düzenine halk kitlelerinin muhalefetinin artmaya başlamasıyla beraber hukuksal yasaklamaların da hem sayısı hem de baskısı artırılmaktadır. Kitlelerde ekonomik çöküntünün yarattığı toplumsal muhalefetin siyasal alana yansımaması için gereken her türlü önlem hukuk yolu ile alınmakta, insan haklarının sınırlanması ve baskı altına alınması son derece doğal görülmektedir. Temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar, kitlelerde yükselen muhalefetin toplumsal ve siyasal platforma yansımasını önlemektedir. Eğer alınan hukuksal önlemler yeterli olmazsa bu kez toplumda karışıklık ve istikrarsızlık yaratabilecek her türlü siyasal eylem kışkırtılmakta, kısa zamanda büyük bir kaos yaratılarak otoriter ara rejimlere gerekçe yaratılmakta ve birbirini izleyen müdahalelerle sürüp giden çıkar düzenleri halkın insiyatifi dışında yürütülebilmektedir. Çağdaş uygarlığın insan haklarına en çok yer verebildiği demokratik rejimler bile ekonomik çıkarlar uğruna ortadan kaldırılabilmektedir. Kendileri en ileri demokrasileri uyguladıklarını ileri süren büyük devletler ekonomik çıkarları için diğer devletlerin demokratik rejimlerine çeşitli komplolar hazırlayabilmektedirler. Çağdaş uygarlığın en önde gelen üyesi olan bu devletlerin insan hakları ve ekonomi konusunda bu derece çifte standart uygulaması içinde olmaları, insanlığın gelişimi açısından büyük bir engel olarak ortada durmaktadır.

Günümüzde, dünyanın birçok yerinde zenginler daha zenginleşirken yoksullar daha da yoksullaşmaktadır. Dış yardımların kalkınma planlarının bu tersine gidişi durduramadığı açıkça belli olmuştur. Dış borç tuzağına itilen dünya ülkeleri borç ödemekten kalkınmaya fırsat bulamamaktadırlar. Dış borçlanmaların faiz ve ek külfet getiren yapıları; borç veren büyük ülkelerin ekonomilerinin daha hızlı gelişmelerine katkıda bulunurken, dış borç alan ülkelerin ekonomileri borç ödeme hedeflerine öncelik verdiği için kalkınmanın ana hedeflerinden uzak kalmaktadır. Dış yardımlar maskesi altında kurulan uluslararası ekonomik ilişkiler düzeni zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumu daha da genişletmeye yardımcı olmaktadır[(2)]. Kalkınma çabası içinde olan ülkelerde yaşama ve çalışma düzenleri gelişmiş ülkelerdekine benzeyen bir modern sektör vardır bir de bunun yanında modernlikten uzak kalan geleneksel sektörler bulunmaktadır. Toplumun kremasını oluşturan belirli bir azınlık gelişmiş ülkelerin iş çevreleri ile işbirliğine yönelirken toplumun çoğunluğunu oluşturan geleneksel sektörlerde yaşama ve çalışma düzenleri fazlasıyla yetersiz kalmaktadır. Yabancı ülkelerle işbirliğine yönelen azınlık çevreleri toplumun kaynak ve olanaklarının büyük çoğunluğunu önemli siyasal desteklerle edinirken, kitlelerin var olanla ve sınırlanan koşullarla yetinmek durumunda kalan geleneksel sektörleri son derece yetersiz düzeylerde kalmakta ve toplum içerisinde böylece büyük bir eşitsizlik yaratılmaktadır. İşin başında eşitlik ile beraber denge de yitirildiği için birçok alanda adaletsizlik toplumda yaygınlaşmaktadır. Modernleşme eşitsizlikle beraber gelince hızlanan bir yozlaşma ve çürüyüş tüm alanlara egemen olmaktadır. Koyu bir yoksulluğun yanısıra umutsuzlukla da içiçe olan çok büyük sayıdaki insanın yaşamında sağlıklı bir gelişme ya da en azından sağlıklı bir durum olmadığı takdirde modern sektörde kazanılan bütün başarılar görünüşte kalmakta ve hiçbir zaman toplumun değerleri ile bütünleşmemektedir. Diğer büyük ülkelerle var olan ekonomik uçurum toplumun geniş kitlelerine böylece daha fazla yansımakta, toplum adına ödenen özveride kitleler her zaman daha büyük bir pay yüklenmektedir. Ekonomi adına yapılanların faturasını sürekli olarak yoksul kitleler ödemek zorunda kalmaktadır. Bugünün

dünyasında toplumsal yapılarla ekonomik yapılar birbirine geçmiş durumdadır. Böylesine karmaşık yapılarda gerek ekonomi gerekse hukuk adına yapılanlara son derece dikkat etmek gerekir. Birisi adına yapılan olumlu bir girşim diğerini yaralayabilmektedir. Ekonomi ile hukukun kesişme noktasında yer alan insan hakları, bu gibi durumlardan en çok zarar görenlerin başında gelmektedir. Çeşitli rejimlerin kendilerine göre toplumsal tabanları ve sosyal yapıları bulunmaktadır. Bazen bu gibi yapılar kendi rejimlerini oluşturmakta bazen da rejimler kendi tabanlarını ve sosyal yapılarını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Siyasal bilimin verileri ışığında konuya bakıldığında, kendiliğindenlik sürecinin geçerli olduğu toplumlarda, rejimler ve sosyal yapılar arasındaki bu ilişki ağı gerektiği gibi gelişmeler gösterebilmektedir. Ne var ki, son bir kaç yüzyıldır bütün dünyayı egemenliği altına alan sömürgecilik düzeni ülkelerin ve toplumların bu kendiliğindenlik süreçlerini önce kesmiş sonra ortadan kaldırmıştır. Artık kolay kolay bir ülkenin toplumsal yapısının kendi siyasal rejimini veya yönetimini oluşturması düşünülemez. Özellikle son yüzyılda ortaya çıkan büyük devletler ve bloklaşma gerçeği çerçevesinde, dünya ülkelerinin rejimleri bu büyük güçlerin etkilemeleriyle biçim kazanmaktadır. Yönetimler böylesine dış etkilerle oluşunca, ülke yönetimlerinde dış ekonomik çıkarların gözetilmesi öncelik kazanmakta, ülkenin ulusal toplumunu oluşturan halk kitleleri ise sürekli olarak yönetimlerin dışında tutulmaktadır. Gerçek anlamıyla halk yönetimi anlamına gelen demokrasilerde bile iç ve dış ekonomik ilişkilerin ön plana çıkardığı azınlık kadroların yönetimleri ve iktidarları oluşturulmaktadır. Hükümetlerin yapısı bu yoldan belirlenince ülke içindeki hukuk düzeni, haklar ve özgürlükler de bu açıdan sınırlanabilmekte ve insan haklarına gerçek anlamıyla yer verilmemektedir.

Bütün dünyaya örnek olma savındaki batı ekonomilerinin eşitlik açısından büyük bir çöküntüye girmeleri, çağımızda demokrasilerin genel bir bunalıma sürüklenmelerine neden olmuştur. Halk yönetimi anlamındaki batı demokrasileri: hızla gelişen kapitalizmin önünde zayıf kalmış, kapitalist ekonominin kuralları demokrasinin ana ilkelerini ezip geçmiştir. Kapitalizmin sermaye birikimini esas alan tutumu

yönetimlerce benimsenince, belirli azınlıkların elinde sermaye birikimi olabilmesi için toplumun tüm kaynakları ve olanakları seferber edilmiş ve böylece halkın oyları ile işbaşına gelen demokratik yönetimler kitlelerin karşıtı çizgide belirli azınlıkların çıkarları doğrultusunda davranabilmişlerdir. Bu tutum demokrasinin temel ilkesi eşitliği kökünden yaraladığı gibi beraberinde de birçok toplumsal adaletsizlik ve yara açmıştır[3]. Batı demokrasileri kendi elleriyle temel ilkelerini çiğneyince, dünya ulusları arasında gözden düşmüş ve inanılırlığını yitirmiştir. İnsanlık için en kutsal kavramlardan bir tanesi olan eşitliğin yine en ileri rejim olan demokrasilerce yaralanması hem insan hakları savaşımı açısından hem de demokratik gelişmeler açısından çok zararlı olmuştur. İnsan hakları kavgasında doruk noktalardan birisi olan Fransız devriminin ana hedefi insanlar arasında eşitliğin sağlanmasıydı. Bu devrimden sonra geçilen demokratik sürecin sonunda eşitliğin kaldırılması birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Sonradan hızlanan ekonomik gelişmelerin bunda çok büyük rolü olmuş ve kapitalizmin sistemleşmesiyle beraber de eşitlik olgusu kesin olarak toplumdan silinmiştir. Sermaye birikimi amacıyla güçlüler gözetilirken, toplumun diğer kesimleri eşitsizliğin zorunlu acı sonuçlarına mahkum edilmişlerdir. Hukuk sistemleri bile gelişmelerine karşın yine de ne eşitliği ne de diğer insan haklarını yeterince güvence altına alamamıştır. Ekonomi her zaman önde gelen ve temel belirleyici olmuş diğer olayları ve gelişmeleri yönlendirmiştir. Ekonominin yapısında var olan eşitsizlik ise, diğer alanlara yayılırken en önde insan haklarını yaralamıştır.

A— Ekonomik Gelişmeler

Dünya ekonomisi zaman zaman büyük bunalımlara sürüklenmektedir. Batı sisteminin dünya düzeyinde geçerli kılmaya çalıştığı kapitalist sistemin yapısal sorunları dönem dönem beraberinde büyük bunalımları geliştirmektedir. Eski sömürgeci ilişkilerin günümüzde değişen koşullara göre yenilenerek sürdürülmesi nedeniyle, bu tür bunalımlardan batı sistemine bağlı durumdaki ülkeler fazlasıyla zarar görmek-

tedirler. Beklenmeyen ekonomik dalgalanmaları bunalım gösteren durgunluk dönemleri izleyebilmektedir. Sürekli sermaye birikimi arayışı kapitalist dünya ekonomisinin temel ekseni olmuştur. Sistemin ekonomik güçleri bizzat kendilerinin yol açtıkları darboğazların neden olduğu birikim yavaşlamasıyla her karşılaştıklarında bazen bu boğazı aşabilmekte bazen de çevresinde dolaşarak toplam birikimin yolunu yeniden bulmakta etkin olarak harekete geçmektedirler. Dünyada kurulmaya çalışılan eknomik sistemin çelişkileri üçüncü ülkelerin artan baskıları ile aşılmak için zorlanmaktadır. Sistemi yapısal bunalıma sürükleyen ve bunu ağırlaştırma eğiliminde olan onun iç dinamikleridir. Yaklaşık altı yüzyıla yakın işledikten sonra dünya ekonomisi çağımızda en üst etkinlik düzeyindeyken dağılma sürecine de girmiş bulunmaktadır[4]. Dünya halklarının gereksinmelerini yeterince karşılayamayan ve ekonomik çıkarlar uğruna dünyanın büyük bir bölümüne antidemokrat baskı rejimlerinin gelmesine neden olan bu adaletsiz ve eşitsizlikçi ekonomik sistemin, insanlık düzeyinde bilinçlenme ile beraber gerilemesi kaçınılmazdır. Kasıtlı çıkarılan karışıklıklar, özel olarak yaratılan bunalımlar, ekonomik gelişmeyi ve canlılığı sürdürmek için yaratılan savaşlar, dışa bağımlı yapıları nedeniyle sürekli olarak denetim altında tutulabilen askeri rejimler bile bu sistemi kurtarmaya artık yeterli olamamaktadır. Özündeki adaletsiz yapı bu sistemin başını her geçen gün yemektedir.

Büyük devletlerin öncülüğünde ve onların denetimde uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülmeye çalışılan dünya ekonomik sistemi kendisine bağımlı olan ülke ekonomilerinde önemli sorunlar yaratmakta ve yaralar açmaktadır. Özellikle enflasyonist gidiş bunu izleyen sürekli zam uygulamaları toplum dengesini sarstığı gibi halk kitlelerinin sağlığını da ciddi tehlikelere sürükleyebilmektedir. Sermaye birikimi temel hedef olunca ekonomik girişimlerin ana amacı kazanç olmakta ve kazançların devamlılığı için sürekli enflasyonist gidiş kaçınılmazlaşmaktadır. Kapitalizmin gelişebilmesi için sürdürülen zam politikaları ekonomik eşitsizliği giderek artıran ve beraberinde sosyal yaşam açısından ciddi tehlikeler getiren bir süreçtir. Kapitalist ekonomi modellerinin gelişimi için toplumdan istenen özveri yalnızca

kitlelerin sırtına yıkılınca ve sermaye sahibi belirli kesimler bunun dışında tutularak devletin ekonomik birikimi ile desteklenince ekonomik açıdan insan hakları diye bir kavram ortada kalmamaktadır. birçok ülkede siyasal rejimlerin demokrasilerden ara rejimlere veya diktalara doğru kayma göstermesi kitlelerin söz hakkını kısıtlamış ve bunun da sonunda azınlıkların elinde bulunan ekonomik çıkarlar devlet gücü kullanılarak daha da pekiştirilmiştir. Seçimle gelen iktidarlar ne kadar halkın temel maddelerini ucuz tutmaya çaba gösterirse antidemokratik yönetimlerde bu konuda o kadar umursamaz bir tutum içinde olabiliyorlar. Temel gıda maddeleri ve gereksinmeleri sürekli zam gören fakat buna karşılık alım gücü belirli bir ölçüde sınırlı tutulan halk kitleleri azınlık kesimlerin kapitalist gelişmeleri uğruna yoksulluğa mahkum edilmektedirler. Normal tüketim maddelerini zaten zorlukla alabilen kitleler bunları alamaz düzeye sürüklenmekte temel gıda maddelerini bile alamamakta, yoksullaşma ile beraber giderek artan ölçülerde açlığa terkedilmektedirler. Kapitalist ekonominin, halk kitlelerinin insan haklarına aykırı biçimde yoksulluğa ve açlığa sürüklenmesindeki birinci derecedeki rolü açıkça ortadadır.

Sürekli zam politikasının giderek artan oranları kitleleri doğal gıda maddelerini bile alamaz duruma düşürürken, toplum ve kişi sağlığında çok ciddi bozulmalar gündeme gelmektedir. Uygulanan ekonomik modellerin her ne pahasına olursa olsun özel ellerde hızla bir anamal birikimini amaçlaması ve temel besin maddeleri içerecek biçimde iç tüketimi kısıtlayarak bu maddelerin dışsatımına yönelmesi. toplumda gelir artışı sağlamayan dış gelirli kesimlerin bu maddelere karşı istemlerini önemli ölçülerde kısmakta. yeterli ve dengeli beslenmemekten kaynaklanan yaygın sağlık sorunlarının ortaya çıkmalarına neden olmaktadır. Geniş toplum kesimlerinin sağlığı hiçe sayılırken, devlet ve toplumun elindeki kaynaklar ve olanaklar anamalcı kesimlerin hızlı sermaye birikimi için seferber edilebilmektedir[5]. Uluslararası finans kuruluşlarının güdümlü biçimde desteklediği ekonomik programları uygulayan ülkelerde toplum ve insan sağlığının insan haklarına ters düşen biçimde hiçe sayıldığı ve önemsenmediği açıkça görülmektedir. Yoksullaşan halk kitlelerinin yetersiz beslenme dolayısıyla ortaya

çıkan hastalıkların ciddi tehditleri altında yaşam savaşı verdikleri gözler önündedir. İnsan bedeninin doğal gelişimi ve yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olan temel gıda maddelerinin bile uygulanan piyasa ekonomisinin etkisiyle halkın alım gücünün çok üstünde fiyatlarda olması, insanın en başta gelen doğal hakkı olan yaşam hakkını fiziksel açılardan tehdit eder olmuştur. Kendi kendini beslemeye yeterli doğal kaynaklara sahip olan ülkeler bile üst düzeydeki tarımsal üretimlerine karşın yine de kitlelerin açlık sorunlarından böylesine güdümlü ekonomik modeller nedeniyle kurtulamamaktadır.

İnsanları emeklerine ve ürettiklerine karşı yabancılaştıran, ülkesinde üretilen besin maddelerini kendi insanlarının sağlığından özveride bulunmaları pahasına da olsa dışsatıma yönelten ekonomik güdümlü modellerin, ulusal çıkarların temellerinden ne denli uzak kaldığı ve yarı sömürgeci nitelikler taşıdığı zaman içerisinde belirginlik kazanmıştır. Büyük devletlerin sömürgeci denetimleri ve yönlendirme-leri altında sürdürülen bu gibi ekonomik programlar, diğer ülkelerin birikimlerini dağıttığı gibi bunların geleceğe dönük sağlıklı kuşaklar yetiştirmesini de önlemektedir. Piyasa ekonomisi adı altında dünya pazarlarını önemseyen bu gibi modeller bazen büyük tarım ülkelerinin halk kitlelerini dışsatım uğruna aç bırakabilmektedir. Kendi yetiştir-diği ürüne sahip olamayan toplumlar, bunların satımı ile sağlanan gelire hiç sahip olamamakta, azınlık kesimlerin sermaye birikimlerine katkıda bulunmak uğruna başka pazarlara satılan tarım ürünlerinin yetiştiricileri açlıktan kurtulamamaktadır. Bu tür çelişkiler insanın hem kendisine hem de çevresine yabancılaştıran, ülkenin geleceğini temsil eden genç kuşakları ciddi gelişim ve sağlık bozukluklarına terkeden, toplum sağlığını hiçe sayan yarı sömürgeci bir ekonomik modelin bir ülkenin kalkınma savaşını destekleyebileceği ciddi biçimde kuşkuludur. Kendi insanını hiçe sayan, toplumunun gereksinmelerine öncelik vermeyen yalnızca dışa bağımlı ekonomik yapıyı sürdüre-bilmek için dış borçların ödenmesine insan haklarına aykırı biçimde öncelik veren ekonomik modellerin sürdürülmesi, artık günümüzde çağdışı bir tutum olarak sırıtmaktadır. Bu gerçeğin farkına varan birçok üçüncü dünya ülkesi dışa bağımlı ekonomik yapının zin-

çirlerini kırmakta, uluslararası finans merkezlerini tatmin eden dış borç ödemelerine öncelik vermekten vazgeçmekte, kendi halkının sağlığı ve toplumunun refahı için ulusal kaynaklarını ve birikimini kalkınma yatırımlarına seferber etmektedir. Bu tür örneklerin giderek artması sömürgeci kapitalist sistemi sarsmaya başlamıştır.

Dış baskılarla güdümlü olarak uygulanan ulusal çıkarlara ters düşen ekonomik modeller, çeşitli ülkelerin ulusal değerlerini sarstığı gibi geleneklerini de ortadan kaldırmakta ve ulusal iç dinamikleri yok etmektedir. İnsan haklarına açıkça aykırı uygulamalar ekonomik programlar aracılığı ile gündeme getirilirken toplumun yerleşik insan değerleri hızla eriyip gitmektedir. Sermaye birikimi sürecinde hızla para kazanma ve moda deyimiyle köşeyi dönme özlemleri kişilere her türlü insanlık dışı uygulamaları yaptırabilmektedir. Nitekim bunun sonucunda kısa zamanda bir suç patlaması ortaya çıkmakta ve mahkemeler artan dava dosyalarının ağırlığı altında ezilmektedir. Toplumsal sorunlara salt bir işadamı gözü ile bakan modelin uygulamaya aktarılmasıyla, ülke yöneticileri devlet adamı gibi değil ama piyasayı gözeten işadamları gibi davranmakta, bu durumda devlet yönetiminin ciddi yaralar almasına yol açmaktadır. Piyasa mekanizmasının insafsız gelişimine terkedilen ülke ekonomisi işadamı gözü ile yönetilince yine yalnızca kazanç hedefleri öne çıkmakta, toplumun ve insanların gereksinmeleri arka planda kalmaktadır. Ekonomik düzenin işleyişindeki başı boşluk, salt toplum kesimleri arasında gelir dağılımı dengesizliğini ve işsizliği görülmemiş ölçülere çıkarmakla kalmıyor, bunlardan çok daha önemlisi toplumsal yapının temelini oluşturan yardımlaşma, dayanışma, birlikte çalışma, üretici emeğe saygı, tutumluluk, tüketimde ve görünüşte sadelik gibi geleneksel değer yargılarını hızla aşındırarak sosyal yapılarda deprem düzeyine varan sarsıntılara yol açmaktadır.

Hızlı bir büyümeyi ulusal kalkınmadan vazgeçme uğruna öne alan ekonomik modeller, sınırlı ve azınlıkta kalan ellerde anamal birikimi yoluyla kimi toplum kesimlerini hak etmedikleri ya da üretiminde hiçbir gerçek katkılarının bulunmadığı kimi nimet ve olanaklardan yararlanmaya özendirmekte, dolayısıyla avanta ekonomisini yasallaştırmaktadır. Emeksiz ve zahmetsiz kazanılan ekonomik birikimler top-

lumun diğer kesimlerinde de avanta ekonomisini hızla kışkırtmakta az zamanda ve az çaba ile zengin olma düşüncesinin ürünü olan köşeyi dönme hesapları yaygınlık kazanmaktadır. Ekonomik alanda bireyciliğin ve aşırı çıkarcılığın bencil bir yansıması olan avantacılık ve köşe dönücülük her türlü insani değer ortadan kaldırarak insan hakları düşüncesini ve değerlerini geniş çapta yaralamaktadır. Toplumsal saygınlık ve prestij yalnızca paraya ve maddi değerlere bağlanınca avantacılık en geçerli davranış olarak öne çıkmaktadır. Kimse hakkı ile çalışarak, emeği ve alınteri ile para kazanmayı düşünmemekte, emeklerini ve alınterlerini ağır işlerde kullananlar yoksulluğa ve açlığa sürüklenirken avantacılık en geçerli meslek düzeyine çıkmaktadır. Fırsatçılığın ve çıkarcılığın her türlüsü serbest girişimcilik, özel sektör ve piyasa ekonomisi adı altında desteklenirken, toplumda bu doğrultuda yeni değerler sistemi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Fırsat kollamak, kapmak ve kaçırmak, kapatmak ve ele geçirmek gibi insanlığın vahşi döneminden kalma değer yargıları yeniden öne çıkarken çıkarcı ve bencil özellikler taşıyan yeni bir toplum yapısı yaratılmaktadır. Belirli azınlıklar hiçbir katkıda bulunmadıkları ve haketmedikeri ekonomik değerlere sahip kılınırken bu değerleri yaratan kesimler kendi ürünlerinden ve onların gerçek maddi karşılıklarından yoksun bırakılarak sosyal ve ekonomik adaletsizlik resmen desteklenmektedir. Modernleşme görünümü altında toplumlara atılan bu kazıklar bilinç düzeyini yükselttikçe yeni yeni sorunlar gündeme gelmekte ve artan muhalefet baskı rejimleri ile bastırılmaktadır.

Fırsatçılık ve çıkarcılık serbest girişimcilik adına övülmekte, toplumda eskiden beri varolan geleneksel değer yargıları yıkılarak yerlerine ekonomik gidişe uygun yeni değer yargıları üretilmekte ve geçerli kılınmaktadır. Salt para kazanmak için çabalayan, bunun dışında hiçbir şey düşünmeyen insanlar yetiştirilmektedir. Tek amaç para kazanmak olunca bu amaç doğrultusunda her yol makyavelist de olsa geçerli ve yasal sayılmaktadır. Yeryüzünde egemen olan büyük güçlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda koşullanan ve onların hedeflerine koşut çalışmalar yapan insan tipi saygın bir yer kazanmaktadır. Birden ortalığı kaplayan ekonomik sistemin çıkarları doğrul-

tusundaki yeni değer yargıları insanlığı ve toplumu derinlerden sarsmakta ve birçok psikolojik ve sosyolojik sorunu da beraberinde getirmektedir. Toplumlar bir anlamda güdümlü ekonomik sistemin dayatması sonucunda derinden zelzeleler geçirmektedir. Böylesine karışık bir ortamda ne insan haklarından, ne de insanlıktan söz edebilmek giderek güçleşmektedir. Fırsat kollamak ve kapmak, aşırmak ve malı götürmek gibi yeni değer yargıları üzerine kurulan sistem de bazı azınlık kesimler hiç de hak etmedikleri büyük zenginliklere kavuşurken, toplumun çoğunluğu yine haketmedikleri yoksulluğa sürüklenmektedirler. Bu bağlamda toplum kesimleri arasında karşılıklı işbirliği ve dayanışmaya, birlikte çalışmaya dayalı ve toplum yararını ön planda tutan izlencelerin yerine, bireysel girişimi, bireysel başarı ve kurtuluşu simgeleyen eylemler ön plana geçmektedir. Toplumda var olan tüm geleneksel dayanışma kurumlarını ve kurallarını dışlayan, halkın biraraya gelerek oluşturmaya çalıştığı dayanışma kuruluşlarını toplumsal yaşamdan silen yeni bir ekonomik model evrensel kapitalist sistemin çabaları ile öne çıkarılmak istenmektedir.

Yeniden yaratılan çarpık değerler dizgesi içinde, üretici emeğin ve alınteri ile çalışmanın değerleri örselenmekte toplumsal işbölümü ve dayanışma temelinden sarsılmaktadır. Toplumsal gelişme sürecinin itici gücünü belirleyecek geniş bir yetenekler düzeni içinde, salt bireysel girişimcilik ve para kazanma yeteneğinin en ön plana çıkması diğer bütün alanlarda topluma hizmet sunan kişileri kendilerine ve toplumlarına yabancılaştırmakta, nerdeyse tüm bu kesimleri akıl dışı davranan kişiler düzeyine düşürmektedir. Bu geniş kesimin kişileri giderek toplum içindeki konumlarını hızla yitirmekteler ve statüleri büyük sarsıntılar geçirmektedir. Toplumsal işbölümünde vazgeçilmez yerlerinin olmasına karşılık gelirleri giderek düşürülen bu kesimler yaşam kavgasına ve ekmek kavgasına itilmekte toplumun bu geniş kesimleri ekmek kavgası ile uğraşırken belirli azınlıklar da köşeyi dönebilmek-tedirler. Toplumun her kesimine ve hizmetine ticaret anlayışı yerleşin-ce, hizmetlerin ve çalışmaların tüm amacı para kazanmaya dönük olmakta ve işler zamanla gerçek rayından çıkmaktadır. Bütün bu geliş-melerden zararlı çıkan yine toplum ol-

makta ve para kazanma düşün-cesi toplumsal hizmetleri yozlaşma sürecine sokmaktadır. Herşey para ve gelir ile ölçülünce toplum giderek dinsel bir yoksullaşma sürecine girmektedir. Egemen kesimler denetimleri altında bulundurdukları kitle iletişim araçları ile bu tür maddileşen değer yargılarını sürekli olarak kitlelere empoze etmekteler ve ekonomik sistemin çıkarları doğrultusunda yeni tip bir insanın yaratılması doğrultusunda yayınla-rını sürdürmektedirler. Eğitim sistemi yeniden düzenlenmekte, gençler gelecekte daha çok para kazanabilecekleri alanları seçmek zorunda bırakılmaktadırlar. Herkesin kendi yeteneğine göre seçeceği alanlarda toplumuna daha çok faydalı olabilmesi şansı giderek ortadan kalkmakta, yeni yetişen nesiller daha eğitim yıllarında para kazanma düşüncesiyle geleceğe doğru adımlarını atmaktadırlar. Yüksek öğrenim iş dünyasının istekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmekte, ekonomik yaşamın gereksinmesi olan kadrolu yüksek öğretim sistemince yetiştirilmektedir. Toplumsal dayanışma kurumlarının dışlandığı bir yapıda üretici çalışmalara yeterince değer verilmemekte, bencil ve çıkarcı bir toplum yapısı hızla kurulmakta, insanlıktan ve insan haklarından hiç söz edilmemekte, bunlardan söz edenlere bozguncu gözü ile bakıl-maktadır. Değişen koşullar içinde insanlar yeni koşullara uyum göste-rebilme kavgası vermekte, ayakta kalabilme çabası öne geçince dışa bağımlılaşmaya karşı direnme gücü kolayca kırılmaktadır.

Dünya çapında geçerli kılınmak istenen ekonomik sistem neyi istiyorsa bu sisteme bağlı olan ekonomik yapılar da onu yapmak zorunda kalmaktadırlar. O zaman ulusal ekonomilerin istekleri ve gereksinmeleri sürekli olarak ikinci planda kalmakta veya arka plana itilmekte ve uluslararası ekonomik sistemin isteklerine öncelik verilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Carter'ın söylediği gibi sistem için önemli olan ekonomi ve ekonomik çıkarlardır, politika arkadan gelmekte ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda biçimlenmektedir. Büyük devletlerin giderek devleşen endüstriyel üretimleri geniş pazarlara gereksinme yarattığından bu ülkelerin üretimlerini sürekli satabilmeleri siyasal girişimlerle sağlanmakta, ekonomik çıkarlar ve pazar dengelerinde bir sarsılma olursa siyasal açıdan ağırlık konulmaktadır.

Sistemin uluslararası örgütleri sürekli borçlandırma politikası ile diğer ülkeleri sisteme bağımlı bir düzeye getirmekte, sistemin kurucusu olan büyük devletler ise dünya sahnesinde tüm ağırlıklarını ekonomik sistemin çıkarları doğrultusunda koymaktadırlar.

Sisteme bağımlı duruma düşürülen ülkelerin ekonomileri, büyük devletlerin ve uluslararası örgütlerin baskıları ile sürekli olarak değişime uğratılmaktadır. Dış yardım ve borçlanma yoluna bir kez giren herhangi bir ülke bu örgütlerin ve büyük devletlerin baskılarından kurtulamamaktadır. Bu çıkmaza düşen ülkelerin kalkınmaları sürekli olarak engellenmekle bu ülkelerin kendi çıkarlarına ekonomik atılımlar yapmasına izin verilmemektedir. Ulusal ekonomik kalkınmanın önde gelen koşulu olan yatırımdan ilk planda vazgeçile-bilmektedir. Birçok ülke elinde var olanla yetinmek zorunda bırakıl-makta, var olan üretim sınırlı tutulmakta ve bu üretimin satılması kar-şılığında dışarıdan sürekli mal almaya zorlanmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinin kısa zamanda kendi kalkınmalarını gerçekleştirmeleri ve kendi kendilerine yeterli bir düzeye gelebilmeleri ulusal çıkarları açısından önem taşımaktadır. Ne var ki, uluslararası ekonomik sistem buna hiçbir zaman izin vermemekte bu ülkelerin ekonomik bağımsızlığını sağlayabilecek büyük ekonomik ve endüstriyel yatırımların yapılmasını önleme yolları gündeme getirilmektedir. Bir ülkenin kalkınması ulusal kaynaklar ve birikim doğrultusunda yatırıma bağlı bulunmaktadır. Kendi insanı için iş alanı yaratabilmek, kitlelerin yeterli gelirle yaşamlarının sürdürebilmelerini sağlamak, ekonomide ulusal boyutlarda gelişme sağlayabilmek, ancak yatırımların artırılması ile olanaklıdır. Yatırımlarını artıramayan ülkeler hiçbir zaman endüstrileşme ve bağımsız bir ekonomik yapıya sahip olabilme şansına erişemezler. Tüccar bir ülke olarak kalırlar ve ekonomilerini ticarete dayandırırlar. Ticaretle yetinen ülkeler ise sürekli olarak dış kaynaklara ve mallara gereksinme duymaktalar ve belirli ekonomik merkezlerin yönlendirmesi ile birer pazar olarak kalmaktan kurtulamamaktadırlar. Yatırımları önlenen ve bu nedenle iş hacmi genişlemeyen, ülkelerde işsizlik ve yoksulluk giderek artmakta ve beraberinde birçok toplumsal sorun ve patlama getirmektedir. Ticaret yapabilmek için de önce

mal üretmek gerekmektedir. Bu nedenle, endüstrileşme için olduğu kadar ticaret için de yatırım ve üretimin artırılması kesinlikle zorunludur. Ticaret için mal üretilmezse o zaman sürekli olarak mal almak zorunda kalınır. Batı sisteminin üyesi olan ülkeler dışında kalanlar sürekli olarak böylesine bir tehlike ile karşı karşıyadırlar. Sürekli mal alan ve bu mallar karşılığında yeterli mal üretemediği için dışsatım yapamayan ülkeler zamanla yoksullaşmakta ve giderek daha çok dışa bağımlı bir hale gelmektedirler. Yatırımsızlık ülkeleri daha çok dışa bağımlı bir düzeye düşürmekte ve bu ülkeler büyük ekonomilerin pazarları olmaktan kurtulamamaktadırlar. Ekonominin kalkınması öncelikle üretim ve yatırım üzerine kurulur. Yatırım yapmadan mal üretmeden dışsatımın artırılması ve döviz girdisinin yükseltilmesi olanaksızdır. Bu tür düşünceler ancak bir ülkeyi kendine bağımlı bir duruma düşürmek isteyen büyük ekonomilerin işine yaramakta ve dünya ülkelerini yatırımsızlığa mahkum eden pazar ekonomileri uygulamaları, insanlığın olduğu kadar insan haklarının da karşıtı bir durum yaratmakta, kitleleri yoksulluğa sürükleyerek insan haklarını yaralamaktadır.

Yatırımın amacı üretimi artırmak, ekonomiyi geliştirmek, kitlelere iş alanları yaratmak ve dolayısıyla toplumsal refahın artışını sağlamaktır. Büyük ekonomiler büyük üretimlerin düzenidir. Ekonomik alanda büyümek ve öne geçebilmek için öncelikle üretimin artırılması gerekmektedir. Üretime yönelmeyen yatırımlar da bir toplum için lükstür. Ancak belirli bir refah düzeyinden sonra üretime yönelmeyen yatırımlar söz konusu olabilir. Gelişme sürecindeki ülkeler için ise böyle bir durum kesinlikle söz konusu olamaz. Ekonomik kalkınma açısından sektörlerde yapılacak öncelikli planlamalar ile yatırımlar yönlendirilmeli, öncelik altyapıya ve temel endüstri alanlarına verilmeli ve yatırım için ayrılan kaynaklar bu alanlara seferber edilmelidir. Kalkınmada önceliğin yatırımda olduğu hiçbir zaman unutulmamalı ve ekonomik planlar buna göre hazırlanmalı, programlar bu doğrultuda belirlenmelidir. Ülkenin üretim gücünü arttıran ve öncelikli yatırım programını esas alan bir planlama modeli ulusal kalkınmanın temel yoludur. Ülkenin kendi birikim gücü ve sağlanabilecek

dış kaynakların temel alanlara yönelen yatırımlardan başka alanlara harcanması halinde tam bir mal ve hizmet üretimi olamayacağından gerçek anlamda bir kalkınma görülmeyecektir. Yatırımsız bir kalkınma dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir. Yatırıma öncelik vermeden gelişme ve ilerlemeden söz edenler ancak belirli ve sınırlı bir oranda büyüme sağlayabilirler ama hiçbir zaman kalkınmayı başarabilmeleri söz konusu değildir.

Uluslararası ekonomik sistemin istekleri doğrultusunda bazen belirli ülkelerde ekonomik istikrar programları uygulamaya getirilmektedir. Ekonomide istikrar sağlanması uğruna öncelikle yatırımlardan vazgeçilmektedir. Kısa dönemli istikrar programları bazen ekonomik bunalımlara karşı yararlı olabilmekte, fakat uzun sürdürülenler ise giderek kalıcı ekonomik model olarak ortaya çıkmakta ve ulusal birikimlerin kalkınmaya yönelen yatırımlarını önlemektedir. Bir ülke ekonomisinin uzun dönemli gelişmesi açısından gündeme getirilen ekonomik istikrar programlarının tüm boyutlarıyla değerlendirilmesi ve ekonomik atılımların buna göre yapılması gerekmektedir. Eğer istikrar programları, bir ülkenin ulusal yatırımlarını artırmıyorsa o zaman bu programların ülkenin ekonomik kalkınması açısından hiçbir yarar sağlamadığı açıkça söylenebilir[6]. Ekonomi politikalarının nasıl olması gerektiği sorusu toplum kesimlerine göre farklı yanıtlanabilir. Ulusal kaynaklarının nasıl kullanılması gerektiği ulusal çıkarlar doğrultusunda saptanmalıdır. Başka düşünceler araya girerse o zaman beklenen yarar kalkınma açısından sağlanamaz. Bir ekonomi politikasının uzun dönemli gelişme açısından başarı ölçütü onun üretim olanaklarının genişletilmesine olan net katkısıdır. Ekonomi bilimi, toplumun üretim olanaklarının genişletilmesini ya da sermaye birikimi sürecine katkılarını ekonomi politikalarının değerlendirilmesinde ölçü olarak ele alır. Hangi üretim olanaklarının ne ölçüde artırıldığı burada ana sorundur. Üretim olanaklarının genişletilmesi, gelişme sürecindeki bir ekonomide olmazsa olmaz bir özellik taşır. Bir toplumsal yapı veya ulusal devlet varlığını sürdürebilmek için üretim olanaklarını genişletmek zorundadır. Ekonomik açıdan gelişmişlik bir üretim düzeyi sorunudur. Yatırımlar sonucunda artırılacak olan üretim

olanakları ile bireylerin üretim sürecine katılmaları ve dolayısıyla işsizliğin azaltılması sağlanabilir. Toplumsal yaşamın varlık nedeni olan, bireylerin yeteneklerine göre üretime katılmaları ancak bu yoldan sağlanabilir. Yatırımların durması beraberinde işsizlik getirir. İşsizlik ve ardından gelen yoksulluğun ise kitleleri büyük sıkıntılara sürükleyeceği ve doğal haklarından yararlanmalarını önleyeceği, toplumsal alanda ekonomik sorunları ön plana çıkararak insan hakları gibi temel sorunları arka plana iteceği kesindir. Açlıktan ve yoksulluktan kurtulma savaşı verecek olan kitlelerin insan haklarını düşünmeye zamanları olamayacağı açıktır.

Bir toplumda insanların refah içinde olabilmeleri devletin uygulayacağı ekonomik politikalara ve programlara yakından bağlıdır. Devlet kamu yatırımları aracılığı ile kitlelere iş olanağı yaratmak zorundadır. Bu devletin ve hükümetlerin önde gelen görevidir. Özel sektör için ise az yatırımla çok kazanç birinci amaç olduğu için, özel sektör yatırımlarında iş ve istihdam olanağı yaratmak geri planda kalmaktadır. Nitekim özel sektör yatırımlarının olabildiğince az işçi çalıştırmaya dönük olduğu zaman içinde görülmüştür. Son zamanlarda gelişen teknoloji ve bununla beraber gelen otomasyon sistemleri özel yatırım alanlarında işçi ve çalışan sayısını iyice kısıtlamaktadır. İnsanın insanca yaşayabilmesi için önde gelen koşul olan, iş sahibi olmak ve insanca yaşayabildiği bir geliri kazanabilmek olayı bu durumda fazlasıyla yara almaktadır. Her vatandaşına iş sağlayamayan, insanca yaşabileceği bir gelir kazanabileceği çalışma ortamı yaratamayan devletler insan hakları açısında üzerlerine düşen ekonomik görevleri yerine getirmiyorlar demektir. Bu açılardan yatırımların toplumun çıkarları doğrultusunda sürdürülmesinde sayısız yararlar bulunmaktadır. Yatırımlarından kısıntı yapmamak koşulu ile ekonomik istikrar programları uygulanabilir. Eğer kısıntı yapılırsa veya durdurulursa, ortaya çıkacak işgücü fazlaları ve işsizlik sorunları ile insan haklarının sarsılacağı ve giderek gerileyeceği açıktır. İşsizliğin artması, yoksulluğun hızlanması kitlelerde birçok tepkiye yol açabilir ve bunun sonucunda demokrasiye ara verme eğilimleri bazı otoriter merkezlerde gündeme gelebilir. Bu durumda da yine en başta insan hakları yara

alacaktır. Çünkü kitlelerin tepkilerini bastırmak üzere gelecek olan otoriter baskı rejimleri yine önceliği insan hak ve özgürlüklerinin sınırlanmasına ve kısıtlanmasına verecektir. Yeryüzünde görülen bu tür otoriter ara rejimlerin, ekonominin belirli merkezlerin istekleri doğrultusunda gelişmesini sağladığı ve bunun içinde kitlelerde doğan demokratik tepkileri bastırdığı, dolayısıyla insan hak ve özgürlüklerini olabildiğince uzun bir süre ortadan kaldırdığı artık iyice ortaya çıkmıştır. İnsan hak ve özgürlüklerin varlığı ve yaşaması demokratik rejimler ile doğrudan bağlantılıdır.

İşsizlik ve yoksulluk yaratan yatırımların kısıtlanmasını gündeme getiren istikrar programları bir anlamda negatif bir ekonomik büyüme yaratmaktadırlar. İstikrar programları ile sağlanan ekonomik gelişmeler, bir toplumun topyekün kalkınmasına yönelik değil, dış ekonomik ilişkiler çerçevesinde görünüşte büyümeye yöneliktir. İç tüketimin kısılması ile dış satımın artırılması çabaları beraberinde iç piyasada pahalılık getirmekte ve kitleler giderek artan yaşam pahalılığı çerçevesinde büyük sıkıntılara sürüklenmektedirler. Temel gıda ve gereksinme maddelerini bile alamaz düzeye düşen kitlelerin, insanca yaşayabildiklerini söyleyebilmek son derece zordur. İç talebin kısılması uğruna sürdürülen sürekli zam politikası ve yüksek faiz uygulamaları kitlelerdeki yoksulluğu ve açlığı artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Görünüşte artırılan dışsatım bir üretim artışı patlamasına dayanmadığı için, ekonomiye katkıda yetersiz kalmakta ve böylece istikrar programları sonucunda ulusal ekonomik kalkınma değil ama görünüşte sınırlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilmektedir ki, buna da olumsuz ekonomik büyüme denmektedir. Bu tür olumsuz ekonomik büyüme programları dışsatıma bağlı olduğu için daha çok uluslararası ekonomik sistemin yararına sonuçlar sağlamakta, ulusal ekonominin istekleri geri planda kalmaktadır. Bir toplumun ulusal çıkarlarına öncelik vermeyen olumsuz büyüme programları da tıpkı ekonomik istikrar programları gibi ulusal kalkınma ve ekonomik gelişme açısından pek bir yarar sağlamamakta, elle tutulur bir sonuç vermemektedir. Özellikle büyük devletler ve uluslararası ekonomik kuruluşların

baskıları ile gelişmekte olan ülkelerde gündeme gelen bu tür programlar, bu gibi ülkeleri sisteme giderek daha fazla bağımlı kılmakta ve bu ülkelerin gerçek anlamda ekonomik kalkınmalarını geciktirmekte veya uzun bir süre ertelemektedir. Uluslararası ekonomik sistemin büyük merkezlerin çıkarları ve denetimlerinde gelişebilmesi için ve sistemin varlığını sürdürebilmesi için her türlü siyasal baskı ve güdüm uygulanabilmektedir.

Yeterli bir düzenlemeden yoksun kalan istikrar programlarında iç talebin kısıtlanması her zaman dışsatımı artırmamıştır. Dışsatımın artabilmesi için de üretimin artırılması ve kaliteli bir noktaya getirilmesi gerekmektedir. Eğer üretimi artıracak veya daha kaliteli bir düzeye çıkaracak gerekli yatırımlar yapılmazsa o zaman dışsatımı artırmanın hiçbir anlamı yoktur. Çünkü dışarıya satacak fazla malı olmayan ve dış pazarda diğer mallarla rekabet edebilecek kalitede mal üretemeyen ülkelerin dışsatımı artırarak zenginleştirilmelerini beklemek büyük bir düştür. Bu düşün aşılabilmesi için de ilk yapılacak iş yatırımların artırılması ve üretimin kalitesinin yükseltilerek geliştirilmesidir. Gerçek anlamda kalkınmaya yönelecek ekonomik programlar, iç talebi düşürürken diğer yandan da dışsatımın sağlıklı ve verimli biçimde artabilmesi için altyapıya yönelik önlemler almak zorundadır. Altyapıda önemli ve köklü değişimler getirmeyen istikrar programlarının geçici kalacağı ve kısa zamanda yozlaşarak ekonomiyi eskisinden daha kötü bir noktaya getireceği çeşitli denemelerden sonra anlaşılmıştır. İç ve dış kaynaklar yatırım için seferber edileceğine başka seçenekler için kullanılırsa, sonuçta yine ekonomik kalkınmadan sözedebilmek güçleşmektedir. Ekonomik kalkınmaya gerçek boyutlarda yönelmeyen programlar ise her zaman için kaynak israfına yolaçabilmekte, toplumları kalkınma yolunda yaya bırakabilmektedir.

İstikrar programları ekonomik büyüme için dışsatıma ağırlık verdikleri zaman toplumun çeşitli kesimlerini yoksullaşma tehlikesi ile başbaşa bırakmaktadırlar. Ulusal kaynaklar ve birikimlerin dışsatıma yönlendirilmeleri yatırımları kıstığı gibi, hükümetlerin toplum için çeşitli alanlarda yapabileceği çeşitli harcamaları da düşürmektedir.

Devlet giderek sosyal devlet olmaktan uzaklaşmakta, toplumun sağlıklı gelişebilmesi için gerekli olan çeşitli sosyal harcamalar ve desteklerden vazgeçilmektedir. Sağlık hizmetleri ve benzeri sosyal hizmetler paralı bir düzene sokulmakta devletin bu alanlarda devletlere yaptığı ücretsiz yardımlardan vazgeçilmektedir. Uluslararası kuruluşların öğütleri çerçevesinde sosyal programlardan vazgeçilmekte, ekonomi küçültülerek dışsatımın artırılması için çaba sarfedilmektedir. (7) Dışsatım uğruna ekonominin küçültülmesinden halk kitleleri çok büyük zararlar görmekteler, devlet bütçesinden bu kitlelerin gereksinmeleri için yapılan tahsisler kaldırılmaktadır. Böylece devletin koruyucu şemsiyesi dışına itilen kitleler, ekonomik gelişme doğrultusunda vahşileşen kapitalizmin pençeleri altına bırakılmaktadırlar. Daha çok kazanç için her türlü girişimi geçerli sayan düşünce ekonomi ve toplumda egemen olunca bu kez insanlar artık büyük makinanın birer dişlisi durumuna düşürülmekte, insanlıklarından uzaklaştırılmaktadırlar. Küçültülen ekonomide işsizlik ve açlığın artması bir yana çalışan kitlelerde tıpkı makina dişlisi gibi mekanik birer parça olarak görülmekte, bu insanların insanca gereksinmeleri olabileceği hiçbir zaman hatırlanmak istenmemekte, kitlelere insanca yaşam sağlayabilecek sosyal ve yönetsel uygulamalardan tümüyle vazgeçilebilmektedir. Geleceğin insanını yetiştirmeye yönelik eğitim harcamaları bile bu uğurda kısılabilmekte, bu kısıtlamalardan sonra elde edilen fonlar dışsatım için seferber edilmektedir. Sistemin istekleri doğrultusunda geliştirilen dış ticaret zamanla gelişmekte olan ülkeleri yoksullaşma sürecine itmiştir. Dış ticarete dayalı olan bir ekonomi hiçbir zaman bir ülkenin veya toplumun kalkınmasını sağlamamakta aksine ticaret ile uğraşan kesimleri aşırı biçimde zenginleştirirken toplumun büyük kesimini yoksulluk çukuruna doğru itmektedir. Dış borçlar ile sisteme bağlanan ekonomilerde, dışsatım gelirlerinin tümü dış borç ödemeye tahsis edilince döviz gelirlerinin kalkınmaya katkıda bulunabilmesi şansı yokedilmektedir. Bu nedenle, ancak döviz gelirlerinin küçük bir yüzdesinin dış borç ödemeye ayrılmasıyla kalkınma yoluna geçebilmek bu gibi ülkeler için olanaklıdır. Dış borçlanma gelişmekte olan ülkeler için günümüzde içinden çıkılamayacak bir batak durumuna gelmiştir. Bu

nedenle, üçüncü dünyanın gelişmekte olan ülkeleri yavaş yavaş batı sisteminin dış borçlandırma düzenine karşı ayaklanmakta ve daha ulusal ekonomik programlar ve sisteme karşı dayanışma yöntemleri aramaktadırlar. Gelişmiş ülkelerin dışsatım örnekleri gelişmekte olan ülkelere cazip sistemler olarak sunulmakta ve bunun için yollar önerilmektedir.

Günümüzün gelişmiş ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeleri ayrı ayrı konumlara sahip bulunmaktadırlar. Gelişmişler gelişmekte olanlar aralarında var olan uçurumu koruyabilmek için her türlü üstünlüklerini çeşitli yollardan kullanmaktalar, gelişmekte olan ülkelerin kendi düzeylerine gelebilmelerini önlemek veya en azından geciktirmek için ellerinden gelen tüm girişimleri yapmaktadırlar. Kendi gelişmişliklerini diğerlerinin az gelişmişliğine borçlu olan gelişmişler bugünün kendi çıkarlarına var olan düzenlerini koruyabilmek için her türlü önlemi almakta ve bu doğrultuda tüm ekonomik ve siyasal silahlarını kullanmaktadırlar. Gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler bu açıdan gelişmişlerin tam bir kıskacı içine sürüklemişlerdir. Bu kıskacın yarılabilmesi, günümüz koşullarında çok zor görülmektedir çünkü gelişmişler ellerinde var olan tüm üstünlükleri, teknolojinin en yeni verileri ile beraber uygulama alanına getirmişlerdir. Uluslararası sistemin ekonomik kıskacı içinde bunalan ülkeler yeni bir çıkış yolu ararken biraraya gelmeyi ve bir dayanışma düzeni içine girmeyi denemişlerdir. Ne var ki, gelişmekte olan ülkelerin bu tür arayışları sistem tarafından sürekli olarak engellenmiş ve çıkmaza sokulmuştur. Bu tür arayışlara giren ulusal yönetimler ekonomik dar boğazlara mahkum edilmişler ve yerlerine alternatif yönetimler hazırlanarak düşürülmüşlerdir. Sistemin egemeni olan batı ülkeleri gelişmekte olan ülkelerin kendileri gibi olmalarına izin vermemekte, bu gibi ülkeleri sisteme daha fazla bağımlı kılarak denetimleri altında tutmaktadırlar. Eğer gelişmekte olan ülkeler dış dayatmalara direnirlerse, karışıklık çıkarmak, terör ve anarşi ve bölücülük gibi yöntemler devreye sokularak bu ülkelerin direnişleri kırılmakta ve sistemin istekleri zorla uygulatılmaktadır.

Zengin batı ülkeleri gibi olabilmek için kesinlikle batıdan bağımsız olmak gerekmektedir. Çünkü bu ülkeler kendi sistemlerine bağımlı

olan ülkelerin kendileri gibi olmasına kesinlikle izin vermemektedirler. Gelişmekte olan ülkelere efendilik yapma hevesinde olan bu ülkeler değişen koşullarda eskiden beri alışık oldukları sömürgecilik yöntemlerini uygulamak ve gelişmekte olan ülkelere köle işlemi yapmak çabası içindedirler. Günümüzün zenginleşmiş batı uygarlığının temelinde beşyüzyıllık sömürgecilik yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin uyanmaları ve bağımsız bir yapıya sahip olmak istemelerine, sistem kesinlikle izin vermemektedir. Kendi kurdukları uluslararası ekonomik kuruluşlar ile kendilerine bağımlı uluslararası ekonomik sistemi yürüten bu ülkeler dış borçlandırma ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını sürekli olarak denetim altında tutmakta ve bu girişimleri geciktirerek kendi üstünlüklerini her yönden korumaktadırlar. İnsan haklarında dünya şampiyonluğunu yapan bu gibi ileri ülkeler gelişmekte olan ülkelerin kendi ekonomik sistemlerine bağımlı kalabilmesi için, gerekirse insan haklarından vazgeçebilmekteler ve en azılı insan hakları düşmanı katı ve otoriter siyasal rejimleri bile destekleyebilmektedirler. Son dönemler bu açıdan birçok önemli örnekile doludur. Şili'den Güney Afrika'ya kadar çeşitli ülkelerde insan haklarını ezen ve ortadan kaldıran siyasal rejimler, sırf ekonomik çı-karlar uğruna uluslararası ekonomik sistemin zengin ve ileri ülkele-rince desteklenebilmekte, bu gibi ülkelerin yeraltı zenginliklerine bu ülkelerin insanlarından daha fazla değer verilmektedir. İşlerine geldiği noktada ekonomik çıkarlar öne sürülmekte, işlerine geldiği noktada ise insan hakları siyasal sorun olarak gündeme getirilerek gelişmekte olan ülkelerin kıskaçtan yakalarını sıyırabilmeleri önlenmektedir. Özellikle sisteme bağımlı ülkelerde insan hakları hiçbir zaman sorun yapılmamakta, ne var ki sistemin egemenliğinden birazcık kendini kurtararak az çok bağımsız bir yol izlemeye çalışan ülkelerde ise insan hakları çok büyük bir sorun olarak gündeme getirilerek bu gibi ülkelerin uluslararası alanda prestij yitirmelerine yol açılmakta ve bağımsız yolda ilerleyebilmeleri açısından hareket serbestlikleri sınırlanmaktadır. Son dönemlerin çeşitli olayları gelişmekte olan ülkeleri hem ekonomi hem de insan hakları açısından daha çok bilinçlendirmedikçe ve kararlı bir tutuma yöneltmedikçe, bu kıskacın parçalanması olanaksızdır.

B— Dış ve İç Güdüm

İkinci dünya savaşından sonra sömürge imparatorlukları dağılmaya başladı ve birçok üçüncü dünya ülkesi siyasal açıdan bağımsızlıklarını kazandılar. Ne var ki; siyasal açıdan bağımsızlık kazanmak bu ülkeler için gerçek anlamda ve tam bir bağımsızlık sağlayamamış, aksine giderek artan biçimde ekonomik bağımlılık süreci gündeme gelmiştir. Sömürge yönetimlerinin yarattığı boşluk dışa bağımlı yönetimlerce doldurulmuş ve ekonomik ilişkiler bu gibi gelişmekte olan ülkelerin gelecekleri için belirleyici ana etken olmuştur. Eskiden siyasal bağımlılık çerçevesinde yürütülen ekonomik ilişkiler yeni dönemde değişen koşullara göre başka bir bağımlılık düzenine kavuşturulmuştur. Uluslararası ekonomik örgütler yeniden kurulmuş ve geliştirilerek dünya çapında söz sahibi bir düzeye getirilmişlerdir. Kısacası siyasal emperyalizm yeni dönemde ekonomik emperyalizm olarak sürdürülmüştür.

Sömürgeci devletler kendi sınırlarına çekilirlerken, eski sömürgelerinde ya kendilerine bağımlı yönetimler bırakırlar ya da bu ülkelerle uzun dönemli ekonomik anlaşmalar yaparak bu ülkelerin doğal zenginliklerine yeni düzende de el koyuyorlardı. Savaşın büyük galibi Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde batılı devletler kısa zamanda toparlanıyorlar ve on yıllık bir zaman içinde batı sistemi endüstri patlamasını gerçekleştirerek dünyada yeni bir ekonomik üstünlük kuruyordu. İmzalanan anlaşmalarla yeni ekonomik düzenin temelleri atılıyor ve bu düzen uluslararası kuruluşların yönetimine bırakılıyordu. Düzenlenen çeşitli evrensel konferanslarla yeni ekonomik düzenin temelleri atıldı ve bunlar dünya uluslarına benimsetildi. Batı sistemi kendi içinde demokratik gelişimini ekonomik atılımlarla desteklerken. gelişmekte olan ülkelere kendi gelişimine yarayacak önerilerde bulunuyor ve bu ulusları yeniden yedeğine alıyordu. Bütün dünyaya demokrasiyi ve ekonomik liberalizmi öneren batı sistemi aslında kendi içinde bütünüyle bir zenginler yönetimi kuruyordu. Batı sisteminin bütünüyle ortaya çıkması saklanan ikinci bir yüzü vardı ve bu da zenginler yönetimiydi. Sistem bütünüyle buna dayanıyor ve sis-

temle işbirliği yapanlar bu işbirliğinin derecesine göre sistemden pay alıyorlardı. Asıl olan zenginlikti ve bu da üçüncü dünya ülkelerinin doğal zenginliklerine el konulmasıyla ve yine bu ülkelerin sistemin pazarı biçimine dönüştürülmesiyle oluşturuluyor ve zaman içinde geliştiriliyordu. Siyasal olarak insan haklarına dayalı çağdaş ve gelişmiş bir demokrasi olarak bütün insanlığa empoze edilen bu sistemin temelinde, yine bir zenginler yararına çalışan ekonomik üstünlük düzeni yatıyordu. Bu da batının gözlerden saklanan ikinci yüzünü oluşturuyordu[8]. İki yüzlü bir sisteme oturan batı düzeni siyasal olarak çok gelişmiş ve insan haklarına dayalı bir demokrasiye sahip olduğunu ileri sürerek üstünlüğünü ve gelişmişliğini savunurken aslında temelde yüzyıllardır sürdürdüğü ilkel ve baskıcı yöntemlerle gizli sömürgeciliğini koruyor ve sürdürüyordu. Batı sistemi böylesine bir ikili yapıya sahipti ve işlemesi çifte standartlara oturuyordu. Sistem kendi işine gelen noktada insan haklarını ve çağdaş demokrasiyi öne sürüyor, işine geldiği yerde ise ekonomik çıkarları söz konusu ederek eski sömürge düzenini sürdürmek için her türlü yolu makyavelist yöntemlerle deniyordu. Ekonomik haklarına ve bağımsızlığına sahip çıkmak isteyen ülkelerde iç karışıklık çıkartmaktan, ayaklanma düzenlemelerine, ülkeler arasında sürekli savaşlar çıkartmaktan askeri müdahalelere, darbe organizasyonlarından işgallere, teknolojik üstünlük kullanımından ekonomik ambargolara, bölücülük hareketlerini desteklemekten benzeri birçok siyasal senaryolara ve hatta yeraltı ekonomisi oluşturan mafya örgütlenmelerine kadar çok çeşitli siyasal girişimler ekonomik çıkar düzenlerinin korunabilmesi için geliştirilerek kullanılmaktadır. Kendi çıkarlarını ulusal düzeyde korumak isteyen tüm üçüncü dünya ve azgelişmiş ülkeleri böylesine bir cendereden kurtulabilmenin savaşını vermektedirler. Sistem bütün mekanizmalarıyla bu çıkar düzenini korumak için çalışmaktadır.

Uluslararası ekonomik örgütler sistemin birer parçası olarak çalışmakta ve dış borç düzenine bağlanmış bulunan ülkelere sistemin istekleri doğrultusunda ekonomik yollar ve yöntemler önermektedir. Sistem ülkeleri kendi toplumlarındaki gelişmiş insan haklarını ve demokrasiyi, yüzyıllar süren sömürgeci yöntemlerin getirdiği zenginlik

ile en üst noktaya getirirlerken, gelişmekte olan ülkeler dış borç tuzağına sürüklenmekte ve giderek böylesine bir cendere içinde gelişmişlere oranla daha da geride kalmaktadırlar. Dış borç ve ekonomik yardımlarla gelişmekte olan ülkelere sanki kalkınıyorlarmış gibi bir görünüm verilmekte fakat zamanla gelişmeler ile gelişmekte olanlar arasındaki uçurum çok daha fazla açılmaktadır. Gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin hiçbir temel endüstri ve altyapı yatırımlarını desteklememekte, bunların daha çok yan alanlarda yatırımlara yönelmelerini destekleyerek sürekli kendi sistemlerine bağımlı kalmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Bölgenin manavı, kasabı, bakkalı olun gibi öneriler, yine turizm eğlence endüstrisi gibi yatırımlar otomotiv endüstrisi için otoyollar yapımı gibi girişimler bu gibi ülkelerin sürekli olarak batı sistemine bağlı yan ülkeler olarak kalmalarını sağlamaya yöneliktir. Kendi altyapısına yönelen ve temel endüstriye yatırım yapan yönetimler ise, kısa zamanda ekonomik darboğazlara sürüklenerek düşme noktasına getirilmekte, diğer başka mekanizmalar devreye sokularak bu gibi yönetimleri iş başından indiren darbeler veya siyasal çözümler gündeme getirilmektedir.

İkinci dünya savaşı sonrasında kurulan yeni bloklararası denge gelişmekte olan ülkeleri blokların şemsiyesinin altına doğru sürüklemiştir. İki blok da yeryüzünde egemenlik alanlarını genişletebilmek için üçüncü dünyanın azgelişmiş ülkeleri düzeyinde etkinlik sağlama savaşımına girmişler ve bu gibi ülkelerin yönetimlerini kendilerine bağımlı duruma getirmenin yollarını araştırmışlardır. Bloklar içinde yerini alan ülkeler doğrudan doğruya bu merkezlerinden yönetilmiş, bu gibi ülkelerin doğal kaynakları blokların gereksinmeleri doğrultusunda kullanılmış, doğal kaynakların ve birikimlerin bulunduğu ülkeler her zaman için kendi ulusal çıkarları doğrultusunda ekonomik atılımlar yapamamışlardır. Bu durum da gelişmekte olan ülkelerin ekonomik açıdan hak ve çıkarlarının yitirilmesine ekonomik atılımların siyasal demokrasinin ve insan haklarının gerçekleştirilmesi için kullanılmamasına yol açmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinin açlık ve yoksulluktan kurtulamamasının temelinde, kendi ekonomik geleceklerini kendi ulusal çıkarları doğrultusunda bağımsızlık kuramamalarının çok büyük rolü bulunmaktadır.

Bloklar ve evrensel ekonomik sistemin kendilerini böylesine büyük bir çıkmaza sürüklediğini gören azgelişmiş ve üçüncü dünyanın önde gelen ülkeleri, yirminci yüzyılın ikinci yarısında biraraya gelerek yeni bir ekonomik düzenin oluşturulması ve bunun tüm ulusların hak ve çıkarlarının eşitliğine dayanması biçimindeki girişimleri gündeme gelmiştir. Bu ülkeler zaman zaman kendi aralarında uluslararası konferanslar düzenleyerek blokların ve zengin ülkelerin ekonomik üstünlüğüne karşı kendi hak ve çıkarlarının savunmasını yapabilecek yeni bir örgütlenmenin arayışı ve hazırlayıcısı durumunda olmuşlardır. Ne var ki, bloklar ve zengin ülkeler bu gibi ülkelerin beraberliğini kısa zamanda bozmak için çeşitli yöntemleri denemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Din farklılıkları bölgesel sorunlar, siyasal konular sürekli olarak bu ülkeler arasında çekişme yaratıcı biçimde körüklenmiş ve kendi çıkarları için evrensel düzeyde örgütlenmeleri engellenmiştir. Bu hareketin başını çeken devlet adamlarının başlarına yeni işler açılmış, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik bağımsızlık hareketi öndersiz bırakılmış, söz dinlemeyen liderlere cezalar verilmiş ve bu hareketin sesi ve soluğu daha başlangıcında kesilmiştir.

Ulusal kurtuluşumuzun önderi Mustafa Kemal'in daha bu yüzyılın başlarında söylediği, üçüncü dünya uluslarının uyanışı, çeşitli engellemeler yüzünden tam anlamıyla gerçekleşememiş, savaş sonrası bloklaşma ve yeni kurulan ekonomik sistem ile bu uyanış belirli noktalarda bastırılmıştır. Şimdilerde ise artık teknolojik üstünlüğün en son verileri ile eski egemenlik düzeni pekiştirilerek geliştirilmekte, gelişme ve kalkınma çabaları sınırlı çizgilerde tutularak gelişmişlerle olan aradaki uçurum korunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve gelişme hakları ellerinden alındığı gibi, bu ülkelerin halkları da insanca uygarlığın nimetlerinden yararlanarak yaşama hakkına bir türlü sahip olamamaktadırlar. Üçüncü dünya ülkelerinin halkları ve insanları bırakınız çağdaş düzeydeki insan haklarından yararlanabilmeyi, daha temel insan haklarından bile habersiz bir alt düzeyde yaşam kavgası vermektedirler. Zengin ülkeler bu durumda işlerine geldiği gibi insan haklarını yoksul ülkelere karşı siyasal bir koz olarak kullanabilmekte, ortaya çıkan siyasal ve ekonomik sorunlar da, bu

ülkelere belirli politikaların empoze edilmesinde gerekçe olarak kullanabilmektedir. Siyasal ve ekonomik baskılarla gelişmeleri engellenen ve bu nedenle belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşamayan bu gibi ülkeler bir de neden gelişemedin ve insan haklarını tanımadın diye bu engellemeyi yapan zengin ülkeler tarafından suçlanmaktadır. Gelişmeyi engelleyen bu zengin ülkeler bu seferde neden geri kaldın diye suçlayarak üste çıkmanın yollarını kolayca bulabilmekte ve kendi politikaları doğrultusunda bunu kullanabilmektedirler.

Bloklaşma ve beraberinde getirdiği yeni ekonomik düzenden Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri bile rahatsız olmuşlar ve kendi aralarında birleşerek bir ortak pazar oluşturmanın yoluna gitmişlerdir. Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin bile rahatsız olması, gelişmekte olan ülkeler için ne derece büyük baskıların bulunduğunun açık bir göstergesidir. Avrupa ülkeleri gelişmeler karşısında yalnızca ekonomik birleşmenin yeterli olmadığını anlayarak siyasal açıdan da birleşmenin yollarını aramaktalar ve bu yolda adımlar atmaktadırlar. Uluslararası ekonomik düzen bu gelişmiş ülkeleri bile rahatsız etmiştir. Tek yanlı işleyen mekanizmalar karşısında bütün ülkeler kendi geleceklerinin kuşkusu içine sürüklenmişlerdir. Artık büyük bir ekonomik savaş başlamıştır. Giderek gelişen kitle iletişim araçları ile bütün dünya gelişmişliği tanımıştır. Gelişmiş ülke olmak için büyük bir yarış vardır. Böylesine bir yarışta ön planda yer alabilmenin kavgasını artık en yoksul ülkeler bile zamanımızda vermektedirler. Ne var ki, uluslararası ekonomik düzenin getirdiği kurallar ve bu düzenin örgütlerinin sürdürdüğü güdüm politikaları gelişme çabalarının yeterince istenen hedeflere varmasını önlemektedir. Gelişmişler hala gelişmişliklerini koruyabilmek için azgelişmişlerin varlığından yanadırlar. Gelişmiş ülkelerin patronajı ve onların egemenliği hem uluslararası ekonomik düzen için belirleyici olmakta hem de bu düzenin yürütücüsü olan örgütler için yönlendirici bir etkinlik sağlamaktadır. Bu düzenin işleyişinin temelinde büyük bir güdüm yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişme çabalarının güdüm altında tutulması, onların ekonomik kaynaklarının ve birikimlerinin böylesine bir güdüm ile sistemin çıkarları doğrultusunda değerlen-

dirilmesi günümüzün en çok rahatsızlık yaratan konularından birisidir. Güdümleyici girişimler üçüncü dünya ülkelerinin gelişme çabalarını rasyonellikten uzaklaştırmakta ve ekonomi biliminin genel doğrularını bu ülkelerin uygulamalarından uzaklaştırmaktadır. Ekonomi politikaları bilimsellik dışında dış örgütlerin ve merkezlerin güdümlerine ve bu doğrultudaki önerilerine kayarsa gelişme ve kalkınma çabalarının da hedefi şaşırır. Nitekim zamanımıza kadar görülen birçok örnek bu durumu doğrulamaktadır. Kendi kendine gelişerek, zenginlik kulübünün üyesi olan ve gelişmişlik çizgisini aşabilen bir tür üçüncü dünya ülkesi yoktur. Sistem bazılarında bazı alanların gelişmesine tek tek izin vermekte ama hiçbir ülkenin topyekün kalkınarak bağımsız bir gelişmişlik çizgisine gelmesine izin vermemektedir. Kiminde turizm, kiminde tarım, kiminde teknoloji gelişebilir ama hiçbirinde hepsi gelişemez. En önemlisi temel ve ağır endüstri bu ülkelerde bağımsız biçimde geliştirilmez. Sistem teknolojik yatırımlarını bilinçli olarak uzakdoğunun küçük ülkelerine yapmış, üçüncü dünyanın büyük ve kalabalık ülkelerini teknolojik gelişmede uzak tutmuştur.

İkinci dünya savaşının getirdiği ekonomik yıkımlar, azgelişmiş ülkeleri kendiliğinden bir güdüme sürüklemiştir. Savaş nedeniyle uluslararası ilişkilerin sarsılması ekonomik darboğazları büyütmüştü. Bu darboğazların kısa zamanda aşılabilmesi için bütün ülkeler biraraya gelmişler ve bazı anlaşmalar yapmışlardır. Uluslararası işbirliği çok yanlı ödemeler birliğinin zaman yitirilmeden gerçekleştirilmesini gerektiriyordu. *Uluslararası Para Fonu* ve *Dünya Bankası* gibi kuruluşlar bu amaçla kuruluyorlardı. Ekonominin çalışması için artık üretimin artırılması ve bu üretimin satış olanaklarının yaratılması gerekiyordu. Dünya ticaret hacminin artırılması her ülkenin kendi geçimini sağlayacak oranda üretime geçebilmesini ve bunu satarak döviz girdisi elde edebilmesini sağlayacak yeni bir düzen gerekiyordu. Uluslararası örgütler dünya ekonomik sisteminin bekçiliğini yapacaklar, hastalanan ekonomilerin yardımına koşacaklar ve böylece belirli bir dengenin kurulmasına çalışacaklardı. Dünya ekonomik bunalımlarının ortaya çıkması ve bunların uzun süreli olmaları uluslararası kuruluşların önemlerini ve etkinliklerini artırmıştır. Dünya eko-

nomik bunalımlarının aşılmasında bu kuruluşlara çok fazla görevler düşmüş ve etkinlikleri kendiliğinden artmıştır. Başlangıçta imzalanan ana sözleşme bir kaç kez değiştirilerek kapitalist sistemin korunması için yeni önlemler alınmıştır. Kapitalist sistemin bunalımının olumsuz yansımaları yine azgelişmiş ülkelerin sırtlarına yüklenmiştir[9]. Gelişmekte olan ülkeler kendi yapılarına ters düşen gelişmiş ülkelerin liberalizm uygulamasıyla, borç yükü çığ gibi büyüyen birer açık pazar durumuna getirileceklerdir. Nitekim birçok gelişmekte olan ülke günümüzde giderek büyüyen dış borç yükünün altından kalkamaz duruma düşmüştür. Önceliği dış borç ödemeye ayıran ve ayırmak zorunda bırakılan ülkeler kısa zamanda büyük ekonomik darboğazlara girmekteler, kendi halkının asgari düzeyde gereksinmeleri için yeterince harcama yapamamaktalar ve sürekli bütçe kısıntıları ile ekonomileri geri kalmaya mahkum edilmektedirler.

Uluslararası örgütlerle dış borç ilişkisine giren ülkelerin ekonomileri bir türlü düzelememektedir. Bu örgütlerin önerileri sürekli sistemin yararları doğrultusunda olmakta, borçlanan ülkeler ise günü kurtarmak uğruna geleceği tehlikeye atmaktadırlar. Giderek büyüyen borçların faizlerini bile ödeyemez duruma düşen bu ülkeler ekonomilerini küçülten istikrar programlarına mahkum edilmektedirler. Azgelişmiş ülkelerin feryadları bile sistemin temel işleyişini değiştirmemekte yetersiz kalmakta, sistem üçüncü dünya ülkelerine bildiğini okumaktadır. Sistemin ve uluslararası örgütlerin isteklerine yanıt vermeyen, bu doğrultuda hareket etmeyen ülkeleri ise büyük tepkiler beklemekte, dış yardımlar hemen kesilmekte, ekonomik ambargolar konulmakta ve bunlarla beraber başka siyasal yaptırımlar, bu gibi ülkelere karşı birer ceza olarak uygulanmaktadır. Halk kitlelerinin büyük özverileri ve maddi sıkıntıları pahasına uygulanan modeller ve programlar kısa zamanda sonuç vermemekte ve giderek sürekli bir düzene dönüşme eğilimleri göstermektedir. Dış örgütlerin ve büyük ülkelerin tutumları da böylesine gelişmeleri destekler biçimde ortaya çıkmaktadır. Ulusal ekonomileri sıkıntıya sokan endüstrinin gelişmesini engelleyen, halkın maddi sıkıntılarını artıran yüksek faiz politikaları, içi tüketimi kısarken dış satımı artırmaya dönük uygulanmakta ne

var ki, gelişmekte olan ülkeler dış satımda büyük ülkelerle rekabet edememekte sistemin önerileri bu kez tersine dönmekte ve dışa açılma uğruna ulusal ekonominin iç dengeleri ve yapısı bozulmaktadır. Enflasyonu durdurmak üzere öneriler ve reçeteler kısa zamanda tersine işlemekte, alt yapı oluşturulmadığı için programların uygulanmasında başarısız kalınmakta sonuçta yine enflasyon sürmekte ve bu kez istikrar programının sıkıntıları ile beraber gündeme geldiği için daha fazla yıpratıcı olmakta, insanların çektikleri sıkıntılar bir kaç misli katlanmaktadır. Dış güdümler iç sıkıntıları artırmakta, insanlar normal hak ve çıkarlarını koruyamaz bir düzeye düşürülmektedirler.

Acı reçeteleri uygulamakla beraber ekonomik darboğazdan kurtulamayan ülkelerde artan feryadlar yeni bir ekonomik düzen kurulması konusundaki arayışları ve girişimleri gündeme getirmiştir. Bazı büyük ülkeler dış borç ödemeyi durdurarak kendi insanına yönelik yatırımlarını sürdürmüştür. Bu gibi ülkelerin sayılarının giderek artması karşısında, uluslararası örgütlerin baskılarına ve önerilerine karşı çıkma tutumu giderek yaygınlık kazanmaktadır. Ulusal birikimini kendi insanı için kullanacağı yerde önceliği dış borç ödemeye ayıran yönetimler eskisi gibi rahat çalışamaz durumlara düşmüşler, halk kitlelerinin giderek artan tepkileri bu gibi yönetimlerin programlarını değiştirmelerine ve dış baskılara hayır demelerine elverişli bir ortam yaratmıştır. Ne var ki, dış baskılar bu gibi ülkelerde zaman zaman demokratik süreçlerin kesilmesine ve özgürlükler ile insan haklarının kısıtlandığı ara dönemlerin gündeme gelmelerine neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler karışıtlarına sürekli bir tehdit olarak çıkarılan bu gibi ara dönemleri ve otoriter rejimleri artık iyice tartışmak ve bunların ne olduğunu anlayarak aşmak zorundadır. Aksi takdirde her ekonomik darboğaz beraberinde bir ara dönemi veya otoriter rejimi getirebilmektedir. Uluslararası örgütlerin ekonomik reçetelerine hayır demek, onların çeşitli baskılarına kafa tutmak ara rejimlerin ve otoriter yönetimlerin gerekçesi olmamak zorundadır. Toplumsal muhalefetin yükseldiği dönemlerde iç karışıklıkların çıkarılması ve bunların giderek çığrından çıkartılması, ara rejimlerin davetiyesi olmakta ve sonunda insanların temel hakları elden gitmekte, demokratik rejime son verilmekte, otoriter rejimlerle beraber uluslararası sistemin ekonomik

programları kitlelerin karşı çıkmalarına rağmen zor yolu ile uygulanmaktadır. Birçok azgelişmiş ülkede bu gibi süreçler yaşanmış ve bunların çok çeşitli örnekleri görülmüştür. İnsanlık artık bu çıkmazı ve kısır döngüyü tartışmaya başlamış ve gelişmekte olan ülkeler de çıkar yol arayışlarını hızlandırmışlardır. Özellikle Latin Amerika ülkelerinin son dönemlerde yaşadıkları bütün gelişmekte olan ülkeler için birçok dersle doludur. Ne var ki, artık bu ülkelerde ara rejimlerden ve otoriter yönetimlerden yakalarını kurtarabilmişler ve hızla çağdaş demokrasiye yönelmişlerdir.

Her ülke kendi ulusal çizgisini belirlemek zorundadır. Kendi çıkarlarının ulusal düzeyde bilincinde olmayan yönetimler her zaman için dış baskıların ve güdümlerin etkisi altında kalma şanssızlığına sahiptirler. Bu konularda belirli bir bilinçten yoksun olan yönetimler kendi halkının asgari gereksinmelerini unuturken, dış ekonomik ilişkiler uğruna kendi ülkesini yabancı lüks malların tüketim pazarına çevirebilmekte, halk kitleleri yiyecek gıda bulamazken ve en temel gereksinmelerini karşılayamazken belirli bir kesim için en lüks tüketim mallarına döviz ayırılabilmekte ve bunun sonucunda da ülkenin elindeki sınırlı döviz olanakları harcanmaktadır. Yoksullukla, açlıkla ve işsizlikle beraber lüks tüketimin artması ve belirli kesimleri tüketim çılgınlığının etkilemesi ülkede var olan sosyal ve ekonomik düzen ile değer yargılarını derinlerden sarsmakta, kitlelerin hak ve adalet arayışlarını hızlandırmaktadır. Halkın bu gibi hak ve hukuk arayışlarına karşı çeşitli yasal sınırlamalar getirmek değişik polisiye önlemler almak, sürüp giden adaletsiz düzenin insan hak ve özgürlüklerini daha fazla yaralamasını önleyememektedir. Adaletsizliğin ve eşitsizliğin sürekli genişlediği bir toplumda asgari düzeyde insan hak ve özgürülkelerinden söz edebilmek son derece güçtür. İnsanların haksızlıklara, adaletsizliklere, eşitsizliklere karşı çıkmalarını önleme yolunun otoriter rejimler ve polisiye önlemler olarak görülmesi çağımızın demokrasilerini, insan hak ve özgürlüklerini yaralayan en büyük sorunlarından birisidir. Gelişmekte olan ülkeler dış baskı ve güdümlerin cenderesinden kurtulabilmek için, bir an önce kendi kendilerine yeterli bir ekonomik düzeni kurmak ve buna dayalı biçimde çağdaş demokrasilerini oluşturarak insan hak ve özgürlüklerini

güvence altına almak zorundadırlar. Gelişmekte olan ülkeler artık uluslararası örgütler olmadan yaşamayı öğrenmek zorundadırlar.

Ekonomik alanda dış baskılar ve güdümler kadar iç baskılar ve güdümler de söz konusudur. Özellikle kapitalist sistemin yaptığı sıçramalar tekelleşme eğilimlerini de artırmakta ve gelişmekte olan ülkelerde kısa zamanda dışa bağımlı tekeller oluşmaktadır. Daha çok batı sistemi içinde yer alan çok büyük firmaların yerli temsilcileri olarak işe başlayan bu kuruluşlar kısa zamanda hem yabancı sermaye desteği hem de kullandıkları yeni teknolojilerle kendi ülkelerinde tekelleşmekteler ve yabancı tekellerin yerli şubeleri olarak çalışmaktadırlar. Kapitalist sistemin mantığının yarattığı çok uluslu dev şirketler kendi alanlarında dünya çapında birer tekel biçimine dönüşürken iş yaptıkları ülkelerde kendilerine bağımlı yavru tekeller yaratmayı ihmal etmemektedirler. Bu yavru tekeller aracılığı ile iç piyasaları daha emin biçimde denetleyebilen çok uluslu şirketler önlerine çıkan siyasal engellerin aşılmasında iç temsilcilerinden fazlasıyla yararlanmaktadırlar. İç tekeller kendi ülkelerinin siyasal ve ekonomik yönetimlerinde etkin olabilmek için her yolu deneyebilmekte, kendi temsilcilerini politikaya sokarak, meclise ve hükümete kendi aralarından kişileri gönderebilmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde tekelleşen sermaye grupları bu gibi temsilcilerin aracılığı ile sürekli olarak politikanın içinde olmuşlar ve ülke ekonomisinin karar merkezlerinden kendi lehlerine kararlar çıkmasını sağlamışlardır. Bu gibi tekelleşen firmalar ülke ekonomisinin ve piyasanın kendi istekleri ve gereksinmeleri doğrultusunda gelişebilmesi için türlü etki yollarını serbestçe deneyebilmektedirler. Sermaye gruplarının sahip oldukları bu gibi yetkilere toplumun diğer kesimlerinin sahip olmaması için çeşitli yasal önlemler ve kısıtlamalar gündeme getirebilmektedir. Demokrasiyi derinden yaralayan bu gibi antidemokratik önlemler bazı ülkelerde kapitalist sistemi engelsiz ve muhalefetsiz geliştirilebilmenin yolu olarak görülmekte ve bu doğrultuda insan hakları ile özgürlüklerine önemli kısıtlamalar getirilmektedir. İç sermaye çevreleri tıpkı dış çevreler gibi hem ekonominin gidişinde hem de siyasal yollardan insan haklarının belirlenmesinde ve kısıtlanmasında etkili olabilmektedirler. Siyasal rejimler bu durumların çeşitli örnekleri ile doludur.

Dev şirketler ve büyük tekeller giderek insanların ve toplumların yaşamlarını biçimlendirmektedir[10]. Tekelleşen büyük şirketler seri halde ürettikleri malları kendileri seçmekte, bunların tiplerini ve fiyatlarını yine kendileri belirlemekte ve böylece hem piyasa için hem de insanların günlük yaşamları açısından yönlendirici olmaktadırlar. Tüketiciye hizmet veriyormuş gibi görünen bu şirketler aslında kendi sermaye birikimleri ve tekelleşmeleri doğrultusunda çalışmalarını yönlendirmektedirler. Giderek devleşen bu kuruluşlar bazen devlet içinde devlet olabilecek dereceye gelebilirler ve hem hükümetleri yönlendirirler hem de devletin çalışma biçimine etki yaparlar. Ekonominin belirleyicisi olmak gibi üstünlüğe sahip olabilen bu gibi dev şirketler devlet içinde devlet olma noktasına gelince siyasal alanda da istediklerini yaptırabilmektedirler. Nitekim, bu gibi dev kuruluşların kendi istedikleri adamları seçtirmek için kampanyalara giriştikleri, kendilerine yakın kişileri hükümetin ve devletin en üst makamlarına getirmek için her türlü yolu denedikleri günümüz demokrasilerinde fazlasıyla görülen sahnelerdir. Kendi temsilcilerini hükümet ve devlet düzeyinde etkin yerlere getirten bu gibi kuruluşlar daha kısa bir zamanda çok daha hızlı büyüme olanaklarına sahip olmaktalar ve bu yoldan ülkede var olan demokratik yarış ortamını bozarak kendilerine üstünlük sağlama yoluna gitmekteler. Ekonomik üstünlüğe sahip olan tekellerin bir de siyasal üstünlük sahibi olmaları ülke içinde var olan demokratik dengeleri iyice bozmakta, ülke içinde oligarşiler yaratarak hak ve özgürlüklerden yalnızca belirli azınlıkların yararlanmasına yardımcı olmaktadır. Tekeller her şey için belirleyici oldu mu, artık bir ülkede demokrasiden veya insan haklarından söz edebilmek son derece zorlaşmaktadır. Siyasal rejimler zaman içerisinde bu gibi tekellerin denetimi altına düşebilmektedir. Muz cumhuriyetleri örneği bu bakımdan üzerinde durulması ve tartışılması gereken önemli bir olgudur. Bu ülkelerdeki uluslararası tekeller kendilerine bağımlı kukla rejimlerin iş başına gelmesine ve sürekli yönetimde kalmasına yardımcı olmuştur. Bakır madenini devletleştiren bir Latin Amerika ülkesinde ise bir büyük tekel darbe hazırlayıcısı olabilmiş ve insan haklarını sınırlayan otoriter bir rejimin başa gelmesini sağlamıştır.

Uluslararası bankacılık düzeni olduğu kadar ulusal bankalar da tekellerin denetimi altındadır. Kredilerin tahsisinden, çeşitli yatırımlara kadar tekeller söz sahibidirler ve kendi çıkarları doğrultusunda ülke ekonomisini bu tekeller bankalar aracılığı ile de denetlemektedirler. Hem ekonomik hem de siyasal alanda ülke ve rejim tekellerin denetimi altına girdi mi bu kez demokrasiden ve insan haklarından söz edebilmek yine zorlaşmaktadır. Geniş tüketici, kitleler tekeller piyasaya ne verirse onunla yetinmek zorundadırlar ve fazlasını istemek veya aramak hakkına sahip değillerdir. İnsan hak ve özgürlüklerine tamamen ters olan tekellerin egemenliğinin kırılması gerekmektedir. Ülke içinde var olan tüm demokratik güçlerin biraraya gelmesi, birleşerek örgütlü biçimde savaşımlarını sürdürmeleri bu açıdan da önem taşımaktadır. Tekellerin kendi çıkarları doğrultusunda ulusal kaynakları kullanması ülkeyi yoksullaştırırken, tekellerin elde ettikleri kazançları yurtdışına çıkarmaları da ülkeyi ikinci kez yoksullaştırmakta ve yoksulluk çıkmazını daha da büyütmektedir. Ülkenin kalkınması ile tekellerin gelişmesi neredeyse ters orantılı bir noktaya gelmektedir. Tekellerin bazen gereksiz ve yersiz üretimleri giderek ulusal kaynaklarda savurganlık yaratmaları, kitlelerin temel gereksinmelerinin karşılanmasında önemli zorluklar yaratmaktadır. Kaynak savurganlığının önlenmesi ve tüketici bilincinin yaratılması tekellerle savaşımın ilk basamağıdır. İkinci olarak demokratik çizgide örgütlenerek siyasal platforma ağırlık koymak gerekmektedir. Ancak bundan sonra tekellere karşı ciddi bir savaşımdan söz edebilmek olanaklıdır. Tekellerin engellemelerine ve çeşitli baskı yöntemlerine karşı, her zaman için yeni önlemlerin geliştirilmesi zorunludur. Bu yapılmadıkça ekonomi ve insan hakları her zaman için tehlikededir.

Tekellerin rejim üzerindeki, baskılarını kırmanın yolu ciddi bir politikadan geçmektedir. Uzun vadeli bir endüstrileşme programı çerçevesinde tekellere karşı seçenek yaratacak üretim mekanizmaları devreye sokulmalıdır. Bunların tekellerin eline geçmesi önlenmeli ve ülke içinde demokratik rekabet ortamını sürekli kılacak biçimde bunların örgütlenmesi yapılmalıdır. Halkın küçük birikimlerinin güçlü örgütlenmelere dönüşebilmesi ve tekellere karşı savaşabilecek güçlü halk kuruluşlarının ekonomide devreye girebilmesi için belirli bir strateji

öncelikle uygulanmak zorundadır. Böylesine bir politika kararlı biçimde uzun süre uygulanmadıkça, tekellerin iç ve dış merkezlerin ekonomideki güdümü önlenemez ve baskılarının önüne geçilemez. Uluslararası tekellerin azgelişmişliğe mahkum ettiği üçüncü dünya ülkelerinin böylesine bir kıskaçtan kurtulabilmesi, kendi kendine yeten ulusal bir ekonomik yapı oluşturabilmesine bağlıdır. Tekeller geliştikçe azgelişmişlik üçüncü dünya ülkeleri için süreklilik göstermektedir. Kapitalist gelişme, diğer ülkeleri sürekli olarak azgelişmiş kalma zorunda bırakmaktadır. Kapitalizm geliştikçe azgelişmişlik oluşmuş ve süreklilik kazanmıştır[11]. İnsanlık tarihinin son beşyüz yılı bir yandan kapitalist gelişmenin diğer yandan da bunun bütün dünyada yarattığı azgelişmenin tarihidir. Kapitalist gelişmenin değişik aşamalarında azgelişmiş ülkelerin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıları sürekli olarak kapitalist sistemin bunun temsilcisi büyük firmaların gereksinmeleri ve çıkarları doğrultusunda çarpıtılıp yozlaştırılmıştır. Siyasal rejimler de bundan fazlasıyla yara almış ve bu ülkelerde yaşayan insanlar sürekli olarak ezilmek, sömürülmek durumunda kalmışlardır. Günümüzde uygar olduğunu ileri süren zengin ülkeler, zenginleşebilmek için her türlü vahşi, ilkel ve insanlık dışı yolları dünya halkları üzerinde kullanmışlardır. Günümüzde eğer birçok ülke geri kalmışsa, yeterince gelişmemişse, insan haklarından uzak otoriter rejimlerden kurtulamamışsa bunun sorumluluğunu daha çok zengin ülkelerde ve bunların oluşturduğu uluslararası tekellerin yöntemlerinde aramak gerekir. Son bir kaç yüzyıldır bu ülkelerin halkları sürekli olarak çaba göstermelerine karşın yine de tekelci merkezlerin baskı yöntemlerini aşamamışlar ve azgelişmişliğe mahkum olmaktan kurtulamamışlardır. Her ülkenin kendi geleceğini belirleyebileceğini söyleyen uygar ülkeler kendi dışlarındaki ülkelerin gelişmesini engellemek için her türlü yolu denemeyi kendileriyle çelişkiye düşerek sürdürmüşlerdir.

C— Kalkınmada İnsan Öğesi

Dünya ekonomik sistemi daha çok gelişmiş ülkelerin ve uluslararası tekellerin yararına işlediği için bundan hem diğer ülkeler, hem de bu ülkelerde yaşayan insanlar zarar görmektedirler. Özellikle batı sisteminin dünya ülkelerine önerdiği ve gelişmesi için yardımcı olduğu kendisine bağlı kapitalist kalkınma yolu, kalkınmada insan ögesini ihmal eden ve görmezden gelen bir yol olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların refahı ve mutluluğu için öngörülen kalkınma çabalarında yine en büyük rolü insan faktörü oynamaktadır. İnsansız hiçbir şey olmayacağı gibi insan yine her şeyin ölçüsüdür. Kendi insanına ve halkın çoğunluğuna yönelmeyen adaletsiz ve eşit olmayan bir kalkınma sürecinin beklenen faydayı sağlayamayacağı ve yalnızca görünüşte bir büyüme ile toplumun bazı üst kesimlerinin zenginleşmelerine ve kitleler ile egemen kesimler arasındaki ekonomik uçurumun giderek büyüyeceği model olarak çok çeşitli deneylerden sonra kesinlik kazanmıştır. Özellikle denetimsiz ve başıboş bırakılan kapitalist kalkınma programları ve ekonomik modelleri, zaman içerisinde insan ögesinin ihmal edilmesine ve dolayısıyla insan haklarının büyük yaralar almasına yol açmaktadır.

Eğitim, sağlık, işsizlik, konut ve sosyal güvenliğin biçimlendirdiği insan, yalnız sosyal ve psikolojik bakımdan değil, ekonomik bakımdan da üzerinde durulacak önemli bir kalkınma ögesidir. İnsan ve onun yetenekleri bir ülkede toplumsal zenginlik kaynağıdır. İnsanın düşüncesi yetenekleri, eğitim düzeyi ile gereksinmeleri, değer yargıları ve refah anlayışı kalkınmayı yakından etkileyen önemli unsurlardır. İnsanların yetiştirilmesi ve teknolojik yenilikler beraberce ekonomik gelişmeyi belirlemektedirler. İnsan ögesi ile ilgili konularda kısa dönemli değil ancak uzun dönemli programların saptanmasıyla bir noktaya erişilebilmektedir. Ekonomiye olduğu kadar insana yatırım da sonunda ekonomik gelişmeye ek katkılar getirmektedir. Kalkınma çabasında insanı ihmal etmek ve onun gereksinmelerine öncelik tanımamak, en az bilime yatırım yapmamak kadar önem taşımaktadır. Ekonomi tarihi incelendiği zaman, eğitim, bilim teknoloji

ve endüstrileşmenin kalkınma ile beraber ve ona paralel olarak geliştiğini göstermektedir. İnsana, onun eğitimine, yetiştirilmesine ve sağlığına yatırım yapmayan ülkelerin insan ögesinden kalkınmada ve ekonomide yeterince yararlanamayacaklarını göstermektedir. Ekonominin gelişme eğilimlerini ve kalkınmanın yönlerini belirleyecek olan bir toplumun insanlarının ulaşmış oldukları düşünce ve eğitim düzeyidir. Geri kalmış ülkeler eğitim, sağlık ve insanın temel gereksinimlerini karşılamak gibi sorunları işin başında çözemedikleri için kalkınmada ve ekonomi yarışında yerlerinde saymaktalar ve tüm çabalarına karşın gelişmişlere oranla daha da geri düzeylere doğru sürüklenmektedirler.

Kalkınmada insan ögesini ihmal eden ülkeler bunun hem acısını sürekli çekmekte hem de cezası olarak çeşitli istenmeyen durumlarla karşılaşmaktadırlar. Gelişmiş ülkeler ve uluslararası tekeller azgelişmişlere yardım gönderirken veya yatırım yaparken ülkelerin insanları kalkınmanın yalnızca aracı olarak görmekteler ve ne yazıktır ki bu gibi ülkelerin insanları kalkınmada amaç olarak ele alınmamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelere yalnızca sermaye aktarmak, dış borç vermek veya yatırım yapmak bu ülkelerin toplumsal açıdan da kalkınabilmeleri için yeterli olmamaktadır. Sermayenin ve yardımların gittiği ülkelerde bunları kullanacak ve değerlendirecek insan ögesi eksik olduğundan, beklenen amaçlar elde edilememiştir. Yetişmiş insan kadroları olmayan zengin ülkelerin kalkınabilmeleri olanaksızdır. Çağımızın petrol zengini ülkelerde, insan açığı ve kadro eksiklikleri bu ülkelerin ellerine doğal zenginlikleri nedeniyle geçen büyük sermayeleri yeterince kalkınma çalışmalarında değerlendirememe-lerine yol açmıştır. Kendi insanına önem vermeyen, onun yetişmesi ve gelişmesi için yatırım yapmayan ve ona çeşitli olanaklar sağlamayan ülkelerin ellerindeki tüm zenginlikleri harcadıkları, çeşitli şanslarını yitirdikleri görülmektedir. İnsan haklarına öncelik tanınması bu açıdan da zorunluluk kazanmaktadır.

Çeşitli deneylerden sonra iki amacı birarada gerçekleştirmek, yani hem ekonomik kalkınma hem de insana önem vererek insan ögesine yatırım yapmanın gerçek kalkınmayı sağlayabildiği giderek kesinlik

kazanmaktadır. Gerçekçi bir sosyal adaleti dikkate almadan yalnızca ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek birçok toplumsal çalkantılara yol açmakta ve toplumsal tepkiler yaratarak siyasal rejimlerin geleceğini tehlikelere doğru sürüklemektedir. Uluslararası ekonomik kuruluşların sistemin yararı açısından kısa vadeli dengeler oluşturulabilmesine öncelik tanınmakta, bu amaçla da insana yönelik kamu harcamalarının kısılmasını gelişmekte olan ülkelere önermektedir. Bunun sonucunda da azgelişmiş ülkelerde, gelişme yolundaki toplumlarda kamu harcamaları içinde eğitime, sağlığa ve insanın geliştirilmesine yönelik harcamaların payı ciddi endişeler yaratabilecek oranda azalmaktadır. Bunun olumsuz etkileri kısa zamanda gündeme gelmekte ve belirli bir süre sonra da çok daha büyük olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır. Kamu harcamalarındaki bu tür kesintiler bir yandan sosyal açıdan ve insani amaçlarla ciddi maliyetler yaratırken, diğer yandan da ekonomik toparlanmayı sağlayamamaktadır. Kısa dönemde sosyal harcamalarda büyük kısıntıları gündeme getiren geçici düzenlemeler, uzun dönemde üretim düşüşlerine yol açabilecek gibi görünmektedir. Böylece kalkınmada insan ögesi bir kez daha ihmal edilmiş olmakta ve bunun ağır faturasını da o toplumlar ödemektedir.

Ekonomik bunalım dönemleri gelip geçicidir. Bu gibi bunalımları atlatabilmek için insana yönelik yatırımları kısan yönetimler, yasalarda var olan insan haklarını kağıt üzerinde bırakırlarken ülke ve toplumun geleceğini de tehlikeye sürüklemektedirler. Bunalım dönemleri gelip geçici olduğundan normal dönemlere geçince üretimi artıracak kadrolar, ekonomiyi yönetecek yetişmiş insanlar bulunamayacaktır. Geçici bunalım dönemlerinde insana yatırımı sınırlayan veya kaldıran yönetimler bu gibi olumsuz durumların başlıca sorumlusu olacaklardır. Ara dönemlerde, askeri rejimlerde ekonomik amaçlara önem vererek kendi ülkesinin insanını görmezden gelen ülkeler, normal rejimlere geçtiklerinde ve demokratik dönemlerde kendi insanlarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Yetişmiş kadrolardan yoksun kalmaktalar, ekonomik kalkınma için gerekli olan insan malzemesinden kendi toplumlarını yoksun bırakmaktadırlar.

Yeni teknolojilerin hızla geliştiği, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin yaşandığı çağımızda yetişmiş insan kadroları çok daha fazla önem taşımaktadır. Bu bakımdan insana yatırım temel bir amaç olarak belirginlik kazanmaktadır. Yeni teknolojilerin girdiği ülkelerde insanlar bir yandan işsiz kalırken yeni işleri yapacak yetişmiş elemanlar bulunamamaktadır. Kendi insanını yetiştiremeyen ve onun haklarını, özgürlüklerini yeterince tanımayan ülkeler gelişmiş ülkelerden kalifiye eleman getirmek zorunda kalmakta ve insan ögesi açısından da dışa bağımlı bir düzeye düşmektedirler. İnsanların tüm gereksinmelerini yeterli bir altyapı ile karşılamaya öncelik veren toplumlar bu gibi yatırımlarının olumlu sonuçlarını kısa zamanda alabilmektler ve diğer ülkelere oranla ekonominin ve kalkınma yarışının kadrolarını çok daha üst düzeyde ve daha geniş şanslarla oluşturabilmekteler. Ekonominin insan ögesini, insan hak ve özgürlükleri ile ve insana yatırıma ağırlık vererek çözen toplumlar gelişmiş ülkelerin baskılarına karşı çok daha etkin seçenekler oluşturarak ulusal çizgide ülkelerinin yararlarını başarılı biçimde koruyabilmektedirler. Gelişmiş olan ülkelerin sürekli olarak kendi çıkarları doğrultusundaki ekonomik programları gelişmekte olanlara empoze etmeleri ve bu gibi ülkeleri kendilerine uydu düzeyine düşürmeleri gibi olumsuz gelişmeler karşısında, insan ögesi hem ekonomide hem de kalkınmada çok önemli bir konuma sahip olmuştur. Ekonomik insan hakları bu noktada başka bir işlev ile değer kazanmaktadır.

Ekonomideki tekelci eğilimler ve bunların gelişmekte olan ülkeler için güdümleyici etkileri hem gelişmiş ülkelerde hem de azgelişmişlerde orta tabakaların başkaldırmalarına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde belirli bir azınlığın, uydulaştırılmak istenen azgelişmiş ülkelerdeki işbirlikçi belirli azınlıklarla beraber ekonomide güdümleyici bir tavır koymaları ve bu durumdan kitlelerin rahatsızlık duymaları çağımızın çok fazla görülen olgularından birisi olmuştur[12]. Çağımızın proleteryası adı ile anılan orta tabakalar giderek artan ekonomik baskılar altında ezilmekte ve sermaye birikimi uğruna kendine düşen paylardan büyük oranlarda kısıldıkça yoksulluk süreci içine girmektedir. Toplumun üst kesimleri sürekli olarak zenginleşirken ara ta-

bakaların hızla yoksullaşması ve toplum içindeki konumlarını yitirerek aşağı doğru düşmeye başlamaları gerçeği karşısında azgelişmiş ülkelerde olduğu kadar batının gelişmiş ülkelerinde de orta tabakalar isyan etmekte ve demokratik yollardan ekonomik gidişe karşı çıkmaktadırlar. Orta tabakaların başkaldırması seçim sandıklarına yansımakta ve bir süre içinde işbaşına daha sosyal adaletçi ve eşitlikçi yönetimler gelmekte ve bunların dönemlerinde insana olan yatırımlar artırılmakta, insan hak ve özgürlüklerine daha çok önem verilmektedir.

Sürekli yaşam pahalılığını artıran yüksek faiz oranları gibi uluslararası ekonomik sistemin çıkarına olan uygulamalar halk kitlelerini ezdiği kadar ulusal ekonominin can damarı olan endüstri kesimlerini de büyük zorluklar altına sürüklemekte ve dolayısıyla ülkenin ekonomik gelişimini durdurmaktadır. Ekonomik kalkınma için kendi temel endüstrilerinin ve ağır endüstri dallarının kurulmasına öncelik vermeyen sistemin önerileri doğrultusunda ticaretle yetinen uygulamalar ulusal endüstri atılımlarını büyük zorluklar içinde bırakmaktadırlar. Yüksek faiz gibi uygulamalar hem yaşam pahalılığını artırarak hem de ekonomik kalkınmaya engeller çıkararak yeni tür haksızlıkların gündeme gelmesine ve bundan da insan haklarının fazlasıyla olumsuz yönlerden etkilenmesine neden olmaktadır. Hiçbir değer üretmeyen, ekonomik üretime katkıda bulunmayan birçok spekülatif alanda büyük kazançlar sağlanırken, tüm geçimini emeğine ve üretimine bağlayan ara tabakalar büyük geçim sıkıntıları içinde düşmektedirler. Toplumsal bütünleşme ve refah açısından büyük tehditler yaratan bu tür gelişmeler insanların ekonomik hak ve çıkarlarına tam anlamıyla sahip çıkabilmelerini önlemektedir. Yüksek faiz gibi ekonomik uygulamalar toplumdaki haksız kazançları giderek artırdığı gibi doğrudan kendisi bir haksız kazanç aracı olmaktadır. Gelecekte yeniden spekülatif eylemlere yönelmeleri, kaçınılmaz olan belirli kesimlerin elindeki büyük sermaye birikimleri katlanarak artırmakta ve sosyal adalet yönünden toplumun geleceğini çok ciddi boyutlarda sarsmaktadır.

Uluslararası örgütlerin reçetelerini en sadık biçimlerde uzun süre uygulayan ülkeler bir türlü düze çıkamadıkları, başlangıçta kısa süre

için önerilen reçetelerin giderek kalıcılık kazandığı günümüzde insan hakları bu tür ekonomik uygulamalar yönünden çok ciddi tehditler altında kalmaktadır. Dünya ülkelerini böylesine olumsuz bir duruma düşüren uluslararası ekonomik örgütler insan haklarının ezilmesinden ve kalkınmada insan ögesinin ihmal edilmesinden birinci derecede sorumludurlar. Söz dinleyen uysal ülkelerde bile ekonomik durum düzelmemiş ve uzun süre uygulanan ekonomik reçeteler sonucunda yalnızca dış borçlar düzenli olarak ödenmiş ve ekonomik kalkınma adına olumlu gelişmeler görülmemiştir. İnsanların yoksulluktan kurtulma hakları ellerinden alınmış ve kitleler sürekli bir yoksulluğa mahkum edilmiştir. Bir Amerikan başkanının söylediği gibi insanların temel haklarından olan mutluluğa ve refaha kavuşma ile yoksulluktan kurtulma hakları sürekli olarak gözardı edilmekte ve belirli tekellerin denetiminde olan uluslararası ekonomik sistem azgelişmiş ülkeleri uluslararası örgütler aracılığı ile ekonomik kıskaç altına almayı sürdürmektedir. Uluslararası örgütlerin baskısıyla enflasyon ve dış borç ödemeye ağırlık verince insanların temel gereksinmelerine dönük yatırımlar büyük oranlarda kısılmakta ve hatta bazen durdurulmaktadır. Buna tepki olarak düzenlenen uluslararası toplantılarda, sistemin işleyişini sağlayan ve denetleyen kuruluşlar insan ögesinin ihmal edilmesi nedeniyle suçlu olarak ilan edilebilmektedirler[13]. Empoze edilen programlarla sürekli dış borç ödenmesi öncelik kazanmakta, yatırımlar kısılmakta, halkın temel gereksinmeleri görmezden gelinmekte, kitlelerin refah düzeyi sürekli olarak düşmekte, işsizlik üretimin düşürülmesi sonucunda hızla artmakta, üretici güçlerin gelişmesi engellenerek ekonomik kalkınmaya set çekilmektedir. İnsan ögesinin ihmal edilmesi sonucunda dünya ülkelerinde sağlıksız ve cahil kuşaklar yetişmekte bunlar işsizliğe ve açlığa mahkum edilmekte, bu ülkelerin geleceğin dünyasında söz sahibi olabilecek biçimde insangücü kaynaklarını geliştirebilmeleri önlenmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri artık asgari beslenme düzeyi eğitim harcamaları düzeyi, sağlık harcamaları düzeyi, gibi öncelikli hedeflere yer veren alternatif ekonomik kalkınma modellerini gündeme getirmek zorundadırlar. Nitekim, üçüncü dünya ülkelerinden doğan tepkilerin genişlemesi sonu-

cunda, artık yavaş yavaş uluslararası örgütler de insana kalkınmada önem veren ve ekonomik kalkınmanın insan haklarını zedelemediği daha insancıl programların uygulanmasına karşı hoşgörü göstermek zorunda kalmaktadırlar.

İnsan için kalkınma, birçok ülkenin tepkisiyle gündeme gelmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler örgütü çerçevesinde biraraya gelen üçüncü dünya ülkelerinin başı çekmesiyle batı sisteminin insanı ezen ekonomik reçetelerine karşı insan için kalkınma modelleri tartışılır olmuştur. İnsan için kalkınma derken, toplumda insanın kendi bireysel yeteneklerini geliştirmesini engelleyen sorunların çözüme kavuşturulması, insanların kendi yetenekleri doğrultusunda özgürce çalışarak topluma ve insanlığa katkılarda bulunabilmesi güvence altına alınmalıdır. İnsan için kalkınma programlarında herkes çalışarak emeğinin gerçek karşılığını alabilmeli, etkin ve dürüst bir kamu yönetimi gerçekleştirilerek ulusal hedefler doğrultusunda ulusal bir kalkınma programı gelişmenin hizmetine sokulmalıdır. Bilimin, doğa, toplum ve insan bilimleri dallarının bir bütün olduğundan bunların ürünlerinden kimlerin hangi oranlarda yararlandığı tartışılmalıdır. Daha eşit ve adil yollar araştırılarak bulunmalı ve bunlar toplum genelinde uygulamaya geçirilmelidir. Eğitimin ekonomik kalkınmanın gerekleriyle eşgüdümlü olarak meslek, sanat ve beceri kazandırıcı bir sistem olmasına çalışılmalıdır. Hiçbir cins ayırımı yapmadan, tüm insanlara tüm olanakların eşit koşullarda sağlanabilmesi için çaba gösterilmelidir. İnsan için kalkınma, bu açıdan insanları çağın gerektirdiği insanlık nitelikleriyle donatmak, bunun için de toplumsal ve kültürel alanlarda kurumsal ve yapısal değişmeleri öngörmek demektir.

İnsana ve insan haklarına önem veren kalkınma yöntemleri için siyasal alanda halk kitlelerine denetim olanakları sağlamalıdır. Bu konuda herşeyi devletten beklemenin anlamsızlığı karşısında toplumun dinamik kesimlerini denetim için seferber etmek gereklidir. Kalkınma için halk denetimini örgütleyemeyen uluslar, ekonomide bireysel girişimlerin aşırılıklara kaçmasına karşı önlemler alamamışlar, dışarıdan önerilen güdümlü programlara karşı yeterince çıkamamışlardır. Belirli merkezlerin siyasal destekleri ile böylesine programlar o

zaman da kolaylıkla uygulanabilmiş, insan hak ve özgürlüklerinin zorluklar içinde düşmesine karşı pek birşey yapılamamıştır. Kalkınmada insana ve insan haklarına daha fazla önem verebilmek için halk kitlelerinin siyasal örgütlenmelerini tam olarak yapmak ve bunu siyasal bir ağırlık olarak ortaya koymak zorunludur, aksi taktirde insan ve insan hakları için fazla umutlu olmanın anlamı yoktur. Kitlelerin ellerindeki birikimleri biraraya getirerek güçlü kuruluşlarla ekonomiye katılmaları, tekelci ve istismarcı ekonomik güçleri kendiliğinden dengeleyecek ve çalışmaları sırasında denetleyecektir. Halkın ekonomik konularda bilinçlendirilmesi bu açıdan sayısız yarar sağlayacak, ekonominin her safhasında ekonomiyi yönlendirenler bir denetim altında bulunacaklardır. Halkın kalkınmadaki gözetim ve denetim katkılarının artırılması devletin işleyişi açısından da birçok yararlar sağlayacaktır. Kitlelere bu doğrultuda yapılacak olan eğitim çalışmalarının semeresi kısa zamanda ortaya çıkacaktır. Önemli olan bu konuda kesin karar alıp uygulamaya bir an önce geçmektir. Kalkınmanın ve ekonominin insan haklarına zarar vermemesini önleyecek olan yine insanın ve toplumun kendisidir.

D— Siyasal Boyut

Belirli ekonomik programların seçilmesinde ve bunların uygulamaya aktarılmasında doğaldır ki siyasal seçimler ve kararlar etkili olmaktadır. Bu nedenle ekonominin insan haklarına etkisinde önemli bir siyasal boyut bulunmaktadır. Hangi ekonomik gidişin insan haklarına daha çok yer vereceğini hangisinin sınırlayacağını giderek ortadan kaldıracağını doğaldır ki, karar yetkisine sahip olan siyasal merkezler bilmektedirler. O zaman kararlar ve seçilen yollar önem kazanmaktadır. Bilerek kendi halkının ve insanının haklarını sınırlayan ve onlar üzerinde güdümlü bir yönetim oluşturan siyasal mekanizmaların demokratik davrandıklarını söyleyebilmek son derece güçtür.

Halkın oyları ile başa gelen iktidarlar, doğaldır ki kendisini seçen ve başa getiren kitlelerin gereksinmelerine öncelik verecek, onların haklarını ve çıkarlarını savunacaktır. Demokrasi dışı yollardan gelen

iktidarlar, ara rejimler, otoriter yönetimler ise bu gibi kuşkulara fazla sahip olmayacaklar kendi iktidarlarını sürdürebilmek için belirli kaynaklara bağlı kalarak empoze edilen ekonomik programları kolaylıkla uygulama alanına getirebileceklerdir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde görülen otoriter rejimler ve ara dönemler, halk kitlelerinin çıkarları dışında daha çok uluslararası ekonomik sistemin baskıları ile hareket edebilmekte ve sistemin önerdiği programlar doğrultusunda atılımlar yaparak ekonomiyi geliştirmenin yollarını aramakta ve bunun sonucunda da insan hakları elden gitmektedir.

Bu nedenle, insan haklarının en çok güvenceye alınabildiği rejimler demokratik olanlarıdır. Demokrasi geliştikçe ve yaygınlaştıkça insan hakları da gelişmeler göstermekte ve yasal güvencelere kavuşabilmektedir. Demokrasilerde her şey açıkça tartışılabildiği için hakkın çıkarlarına aykırı gelen ve ters düşen ekonomik programları kolay kolay uygulamaya getirebilmek olanaksızlaşmaktadır. Toplumun genel istekleri doğrultusunda her devlet kendi insanına önem vermek ve onun haklarını korumak görevi ile daha yakından ilgilenebilmektedir. Halk yararına genel politikalar geliştirilirken, toplumun çeşitli kesimlerinin örgütleri de temsil ettikleri kesimlerin isteklerini ve çıkarlarını siyasal alana rahatça getirebilecek ve çeşitli baskı yöntemleri ile bunların yönetimce uygulanmasını sağlayabilecektir. Çağdaş demokrasilerde halkın örgütlü gücü ve onların baskı grupları siyasal iktidarlar üzerinde doğrudan doğruya etkili olmakta ve çoğunluğun denetimini siyasal alanda sürekli olarak yürütmektedirler. Örgütlenme, konuşma, düşünme hak ve özgürlüklerinin sınırlandığı otoriter rejimlerde ise ne halkın demokratik denetiminden söz edebilir ne de ekonomik hakların gerçekleşmesi gündeme gelebilir. Ekonomik alana güdüm koyma hakkını kendinde görebilen iç ve dış tekelci kuruluşlar insan hak ve özgürlüklerinin sınırlandığı dönemlerde ve ülkelerde istedikleri gibi hareket edebilmekteler ve aşırı kazançlarını görülmemiş oranlarda katlayarak ulusal gelir dengelerini bir daha kolay kolay düzeltilemeyecek biçimlerde bozmaktadırlar.

İnsan ögesine önem veren ekonominin varlığı nasıl ki demokrasinin seçim olarak bulunmasına bağlı ise, alternatif siyasal ve ekonomik

politikaların bulunması da yine demokrasiye bağlı bulunmaktadır. Ekonomik alanda ciddi seçenekler ortaya çıkarsa bundan demokrasi rejim olarak güçlenir ve antidemokratik eğilimler giderek sınırlanır. Ekonomide liberalleşme adına politikada siyasal sınırlamalara ve özgürlükler ile hakların kısıtlanmasına yönelenler, demokrasiye en büyük yarayı aldırmaktadırlar. Ekonomi bilimini ve siyasal bilimin kendilerine göre kuralları ve yasaları bulunmaktadır. Bu alanlardaki bilimsel bilgi birikimlerinden ve politika arasında daha gelişmiş ilişkiler kurabilecek ve bundan da insan haklarının üst düzeyde gelişmiş olarak çıkmasını sağlayabilecektir. Bu açıdan ekonomi ve insan hakları ilişkilerinde siyasal boyut çok büyük önem taşımaktadır.

Ekonomik politikalar ise, siyasal anlamda politikaların bir sonucu ve yansımasıdır. Ekonomi ile politika gelir dağılımı, durgunluk veya hareketlilik gibi birçok alanda kesişmektedir. Politika ve ekonomi bir sınırlanma içinde görünmemektedir. Karar vericiler ve uygulayıcıların hepsi birbirlerine bağlı olarak siyasal ekonomik sistemin parçaları olarak görülmektedirler. Kuralları ve kurumları değiştirerek ekonominin genel gidişi de değiştirebilir. Toplumda var olan genel gidişi de değiştirebilir. Toplumda var olan genel anlaşma rejim çerçevesinde ekonomide de etkili olur. Ekonomi temelde bütünüyle politikaya dayanır. Aynı zamanda politika da ekonomiye dayanır. İkisi arasında birbirine girmiş ilişki ağı bulunmaktadır[14]. Ekonomi ve politika açısından bu karşılıklık ülkedeki genel durum için belirleyicidir. Ekonomi insanların yararına iyi gidiyorsa halk iktidarları destekler, kötü gidiyorsa ve insanlar ekonomik açıdan hak ve çıkarlarına sahip çıkamıyorlarsa o zaman da ülkede karşıt programları örgütleyen politikaları ve onların siyasal örgütlerini desteklerler. Kaynakların belirli amaçlara tahsisi yatırımların yönlendirilmesi genelde siyasal olduğu kadar ekonomi politikasının da kararlarıdır.

Ekonomik politika ise temelde siyasal bir iştir çünkü refah ve gelirin toplumda dağılımını ve yaygınlaşmasını doğrudan doğruya etkiler. Seçimle gelen politikacıların kararları ekonominin gidişini yönlendirir. Siyasal kararlar daha çok sosyal çıkarlar ve popüler seçimler üzerinde kurulmaktadır[15]. Siyasal aktivitenin önde gelen

ögeleri ülkenin ekonomik gelişmesiyle çok yakından ilgilidir. Ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik gelişmesi çeşitli alanlarda ekonomik politikaları ulusal koşullar ve çıkarlar doğrultusunda farklılıklar göstermek zorundadır. Ancak bu yoldan gelişmiş ülkelere karşı ulusal çıkarlar doğrultusunda bir ekonomik savaş yürütebilmek olanaklıdır. Hızlı bir ekonomik kal-kınma için seçilecek yollar bütünüyle ulusal koşullar ve çıkarlar doğ-rultusunda oluşturulmadıkça, zengin ülkelerin oluşturduğu sistemin yedeğinde sürüklenmekten kurtulabilmek olanaksız görünmektedir.

Ekonomi ve politikanın oluşturduğu karşılıklılık sistemi yerinde gözlenirse daha yararlı programlar geliştirilebilir. Ekonomik politika, toplumun genel istekleri doğrultusunda biçim kazanırsa ulusal çıkarlar açısından beklenen yararları sağlayabilir. Eğer bunun aksi bir durum varsa o zaman ulusal çıkarların ve o toplumu oluşturan insanların hakları tehlikede demektir. Siyasal gelişmelerin bu açıdan izlenmesi ekonomik hak ve çıkarların daha uyanık bir bekçiliğini gerçekleştirebilecektir. Ekonomik politikanın kuralı toplumun kurumlarıyla belirlenir. Bu ancak toplumsal bir anlaşma olan uzlaşma ile değiştirilebilir. İnsanlar ve toplumsal kesimler eğer gelecekteki ekonomik durumlarını bilmiyorlarsa o zaman yeni bir uzlaşma gündeme gelebilir ve siyasal rejimin temeli tüm toplumsal kesimlerin katılımı ve onayı ile yeniden belirlenir. Yeni anlaşmalar daha çok yönetimlerin yetkilerinin sınırlanması, bireylerin hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu gibi sosyal anlaşmaların kuralları, yönetimleri daha çok halkın çoğunluğunun istekleri doğrultusunda ekonomik politikalar belirlemeye zorlamaktadır. Çoğunluğun isteklerinin belirlenmesi ve bunların örgütlenerek siyasal alana belirleyici olarak getirilmesi demokrasinin erdemi olarak görünmektedir. Antidemokratik rejimlerde bazı üst kesimlerin ve azınlık merkezlerinin etkinliklerinin insan haklarını gözardı eden ve yaralayan sonuçları gözönüne getirilirse, demokratik ekonomik politikaların ulusal çıkarlar ve insan hakları açısından yararları bir kez daha belirginlik kazanmaktadır. Ekonomi ve insan hakları arasındaki ilişkilerde siyasal boyut her zaman için birinci planda ele alınmalıdır. Ekonomik

gelişmelerin insan haklarını sınırlaması veya genişletmesi ancak siyasal açılardan yorumlanırsa bir anlam kazanabilir. Görünüşte yapılanlara bakmak, bu ilişkiler içerisinde bulunan siyasal boyutu görmezlikten gelmektir ki, bu da kesinlikle yanıltıcı sonuçlar doğrucaktır. Ekonomi hiçbir zaman tek başına bir alan değildir her zaman için siyasaldır.

Toplumlar her zaman için sürekli değişim içindedirler. Bu nedenle hem ekonomi uygulamalarında hem de insan haklarında değişmeler ve gelişmeler olacağı son derece doğaldır. Bu açıdan yeryüzünde bir ekonomik görelilik bulunduğunu söylemek gerçeklere uygun olur. Ekonomik koşullarla beraber kurumların ve politikalarında değişeceğini doğal karşılamak gerekir. Yaşanan dönemlerin ana karakterleri o dönemin koşullarına ve var olan kurumlarına göre belirlenir[16]. Çeşitli ekonomik sistemleri ayırmaya yarayan kurumlar bütün ekonomiler için hem değişen hem de değişmeyen gerçeklerin görülmesinde temel olarak ele alınmalıdır. Temel ve evrensel ekonomik ilkelerle, görevli ve geçici ilkeleri birbirinden ayırmak gerekir. Ekonomi biliminin ana amaçlarından birisi de, ekonomik yaşamın kurumsal yanlarını değerlendirmektir. Ekonomik yaşam bütünüyle değerlendirilirken, yasalarda ve hukuksal belgelerde yer alan ekonomik hak ve özgürlüklerin ne durumda bulunduğuna da bakmak gerekir. Ekonomik kaynakların sınırlılığı ve insan sayısının fazlalığı karşısında sürekli bir kaynak dağılımı ve bu doğrultuda ekonomik programlar oluşturma kavgası vardır. İşte ekonomik politikaların başarısı böylesine bir kavga ortamında belirli dengeleri gözeterek bunları kalıcı biçimde kurabilmesine bağlı bulunmaktadır. Halk kitlelerinin çıkarlarını gözeten sosyal ekonomi için belirli ilkelerin benimsenmesi ile bunların dengeli ve eşit biçimde uygulamaya aktarılması gereklidir. Sosyal kurumların bilimsel veriler kadar ekonominin dengeli geliştirilmesinde olumlu katkıları vardır. Ekonomik programların başarısı önemli sosyal sorunlar üzerinde yoğunlaşmasına ve bunların çözümü için önlemler geliştirmesine bağlı bulunmaktadır.

Siyasal uygulamaların olduğu kadar ekonomik programların da asıl amacı insanlar için daha iyi bir gelecek yaratmaktır. Refah ve eko-

nomik gelişme için her dönemde değişik engeller ortaya çıkmaktadır. Ekonomik sorunların giderek büyümesi karşısında insanlığın daha iyi ve mutlu bir gelecek için düşleri giderek yitirilmekte ve genel bir karamsarlık dünyayı kaplamaktadır. Durgunluk dönemleri, zaman zaman ortaya çıkan bunalımlar, giderek artan işsizlik ve yoksulluk, birçok ülke halkının açlıktan kırılması gibi olumsuz gelişmeler karşısında zengin ülkelerin başdöndürücü bir silahlanma yarışına girmesi, kaynakların lüks tüketim araçlarının üretimine ayrılması insanlığın yüz karası olarak günümüzde ortaya çıkmıştır. İnsanlar ve aileler basit günlük gereksinmelerini karşılayabilme kavgası verirlerken iyimserlik yerini yavaş yavaş karamsar kuşkulara bırakmaktadır(17). Siyasal partiler bütün bunları ekonomik düzensizliğin ve güvensizliğin sonuçları olarak gösterebilirler. İnsansal amaçlara ulaşılması açısından son dönemlerde ekonomi gerilere doğru gitmektedir. Ekonomik, gelişme yalnızca bir teknolojik ilerleme, veya sermaye birikimi ya da belirli azınlık kesimlerinin zenginliğe kavuşması değildir. Bir toplumun insanlarının topluca refaha, ekonomik açıdan mutluluğa var olan hak ve özgürlükleri doğrultusunda dengeli biçimde kavuşabilmeleri, çağdaş ekonomik gelişmenin başlıca amacı olmak zorundadır. İnsanlık yeni bir ekonomik dünyaya girerken eskisini ve eskisinin getirdiği tüm sorunları terketmek zorundadır. Yeni ekonomik dünyada eskisinin alışkanlıkları ile davranmak ve eskiyen tutumları sürdürmek ekonomik açıdan bir tutuculuk ve gericilik eğilimi olarak çağımızda göze batmaktadır. İnsanlığın önüne çıkan değişim rüzgarlarını daha büyük yaratıcılıklar için kullanabilmek, ekonomide istenen insancıl amaçlar açısından zorunlu görünmektedir. Değişim çizgilerinin yerinde izlenmesi ekonomik gelecek için yeni ufuklar getirebilecektir. İşsizlikten açlığa, yoksulluktan geri kalmışlığa, eşitsizlikten aşırı zenginliğe, dengesizlikten eşitsizliğe kadar tüm ekonomik sorunların çözümü insanlığın önüne çıkan değişim eğilimlerinin yerinde izlenerek, insan hakları doğrultusunda amaçlara yönlendirilebilmesine bağlıdır. Her açıdan dökülen eski stratejileri, insan haklarına aykırı düşen ekonomik programlara, dünya ülkelerini zenginlerin yedeğinde birer uyduya dönüştüren güdümlü planlara insanlık artık karşı

çıkabilmelidir. Siyasal açıdan tepkileri bastırmaya yönelik tüm çabalara karşı yeni politikalar, seçenekler programlar hemen tartışmaya getirilerek uygulamaya ışık tutulmalıdır. Bu konularda daha fazla bir gecikme geri dönülemeyecek ve yakalanamayacak durumlar çıkartabilir.

Çağdaş dünya artık insan haklarına sosyal ve ekonomik boyutlar kazandırmaktadır. Özellikle blokların güdümüne karşı çıkan Avrupa ülkeleri bu konuda başı çekmektedir. Her geçen gün yeni yeni insan hakları sosyal, ekonomik ve kültürel programların içine alınmaktadır. Ekonomik gerçeklerin siyasal politikaların önüne geçmesi bu ileri ülkeleri böylesine bir karşı çıkışa ve önlem arayışına itmiştir. Artık eşitsizlikçi ve adaletsiz katı kalkınma reçeteleri yerine sosyal adalet içinde kalkınma görüşleri egemenlik kazanmaktadır. Kapitalizmin temelinde yatan eşitsizlikçi görüşlere karşı, hem kalkınma ve hem de sosyal adaletin beraberce uygulanabileceği Avrupanın ileri ülkelerince kanıtlanmaya çalışılmıştır. Özellikle İskandinav ülkelerinin bu konuda çalışmaları ve örnek modelleri bütün dünya ülkelerince ele alınarak değerlendirmek durumundadır.

Zengin ve yoksul ülkeler arasında sürekli büyüyen uçurumun önüne geçilmesi için de bütün üçüncü dünya ülkelerinin biraraya gelerek yeni arayışlar içine girmeleri gerekli görünmektedir(18). Kuzey güney kutuplaşması biçiminde insanlığın önüne çıkan bu uçurumun kısa zamanda kapatılabilmesi ancak üçüncü dünya ülkelerinin bloklar dışı biraraya gelerek kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir ekonomik düzen kurulabilmesiyle olanaklıdır. Zenginlerin ve blokların tüm engellemelerine ve bu ülkeleri iç karışıklıklar yaratarak bölmelerine karşı üçüncü dünya ülkeleri inançla bu yolda yürümek zorundadırlar. Eğer böyle bir yolu inançla izlemezlerse aradaki uçurum iyice genişleyecek ve ekonomik sorunlar giderek büyüyecek ve bu gibi ülkelerde insan haklarından sözedebilmek olanaksızlaşacaktır. Birleşmiş Milletler ve benzeri uluslararası örgütlerin oluşturduğu diyalog ortamından olabildiğince yararlanarak biraraya gelecek bu ülkeler yeni bir dünya düzeninin kurucusu da olacaklardır. Bloklara ve kutuplara karşı oluşturulacak böylesine bir ortam daha dengeli bir kalkınmanın yolunu açacağı gibi ekonomik gelişmelerin insan hak-

larını zedelemesini de önleyecektir. Güçlü ve zengin ulusların hiçbir zaman bir sınırlamayı kabul etmeyecekleri gerçeğini temel ilke olarak benimseyecek bu uluslar birlik ve dayanışma ile zengin ülkelerin empoze ettikleri güdümlü ekonomik modellere karşı daha rahat çıkabilecekler, eski sömürgecilik kalıntısı olumsuz ilişkileri ortadan kaldırabileceklerdir. Tüm gelişmekte olan ülkeler dünya ekonomik kaynaklarının büyük çoğunluğuna sahiptirler, ne var ki, biraraya gelerek örgütlenemedikleri için bu zenginlikleri zengin ülkelerin ve blokların elinde kurtaramamakta ve kendi insanlarının çıkarını değerlendirememektedirler. Zengin ülkelere bağımlı olmaktan kurtulmanın yolu kendi kaynaklarına sahip çıkabilmekten geçmektedir.

Ekonomi ve insan hakları doğrudan doğruya birbirlerine bağımlı kavramlardır. Günümüzde ekonomik insan haklarının gündeme gelmesi ve büyük bir heyecanla savunulması da bu gerçeği doğrulamaktadır. Ekonomik gelişmelerin insan haklarının geliştirmesi, insan haklarının gelişmesinin de ekonomik gelişmeye yardımcı olması istenen bir durumdur. Bunun tersi olarak, ortaya çıkan tüm durumlar insan hakları için yaralayıcıdır. Ekonomi hiçbir zaman belirli bir azınlığın veya belirli kişilerin eline bırakılmamalı ve öznel seçimlerin ekonomik alanda belirleyici olması önlenmelidir. Bu yapılmadıkça, ekonomik çıkar düşünceleri öne çıkmakta ve insanların çoğunluğunu sarsan, haklarını alabilmelerini engelleyen uygulamalar gündeme gelebilmektedir. İnsan haklarının bilincine varan her insan en az siyasal olaylar kadar ekonomik gelişmeleri de izlemek ve kendisi gibi diğer insanlarla biraraya gelerek demokratik denetim haklarını kullanmak zorundadır. İnsanlığın tüm olarak gelecekteki mutluluğu ve refahı böylesine bir savaşımın her insan tarafından benimsenmesine ve dikkatle sürdürülmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

1- Kocayusufpaşaoğlu, Nazif: *Yaşadığımız Sosyal Çöküntü*, Yeni Gündem. yıl 3, sayı 48, 1-7 Şubat

2- Schumacher, E.F: *Küçük Güzeldir*, E Yayınları Çev. O. Deniztekin. İst 1979, sayı 2, s. 204

3- Julien, Claude: *Demokrasinin İntiharı*, Milliyet Yayınları, İst 1976

4- Wallerstein, Frank Amin: *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Belge Yayınları çev. F. Akar, İst. 1984, s. 16

5- Güven, H. Sami: *Zam Ekonomisi ve Toplum Sağlığında Yıkımlar*, Cumhuriyet 18 Eylül 1985

6- Uzener, Şerefattin: *Yatırımsız Kalkınma Görülmüş müdür*, Cumhuriyet 31 Temmuz 1985

7- Bulutoğlu, Kenan: *Yoksullaştıran İhracat*, Cumhuriyet, 12 Haziran 1986

8- Duverger, Maurice: *Batının İki Yüzü*, Doğan Yayınları, Ankara 1978.

9- Payer, Cherly: *Borç Tuzağı, IMF ve Üçüncü Dünya*, Çev. R. Ergener, Yalçın Yayınları, İstanbul 1981

10- Başkaya, Fikret: *Azgelişmişliğin Sürekliliği*, Kaynak Yayınları, İst. 1986, s. 250 vd.

11- Galbraith, J.K.: *Kuşku Çağı*, Altın Kitaplar, Çev. N. Himmetoğlu, İst 1980, s. 250 vd.

12- Bolşakov: *Orta Katmanların Başkaldırısı*, Konuk Yayınları, İst 1979, Çev. Eral Dinçbaşlı, s. 54 vd.

13- Sirmen, Ali: *IMF Suçludur*, Cumhuriyet, 6 Eylül 1985

14- Brune, S. Frey: *Democratic Economic Policy*, St. Martins Press, New York, s. 7-8

15- Alt James E: *Political Economics*, Univ of California Press, 1983, Berkeley and Los Angeles, s. 33

16- Howard, Bowen: *Toward a Social Economy*, 1977, London, s. 12-16

17- Hart, Gary: *A New Democracy*, New York 1983, s. 20-22

18- Butto, Zülfikar Ali: *Üçüncü Dünya Birleşme Zorunluluğu*, Rawalpindi, 1976

V.
Kültür ve İnsan Hakları

KÜLTÜR VE İNSAN HAKLARI

Genel olarak insan hakları bir bütündür ama çeşitli alanlarda değişik türleri vardır. Toplumsal alanda sosyal haklar, politik alanda siyasal haklar, ekonomi alanında ekonomik haklar olduğu gibi kültür alanında da kültürel haklar vardır. İnsan haklarının çağımızda varmış bulunduğu gelişmişlik düzeyinde en son olarak gelinen aşama, kültürel haklar biçiminde dünya kamuoyuna yansımıştır. Öncelikle siyasal alanda başlayan insan hakları kavgası daha sonraları topluma yayılınca sosyal haklar olarak gündeme gelmiş, endüstri devriminden sonra ekonomik gelişmeler hızlanınca ekonomik haklar olarak gelişme sürmüş ve son olarak insanlığın çağımızda ulaştığı uygarlık düzeyinde kültürel haklar biçiminde yeni bir görünüm kazanmıştır. Değişik alanlarda yeni yeni hakların doğuşu insanlığın ilerlemesiyle beraber süreklilik kazanmış, uygarlığın gelmiş olduğu gelişmişlik düzeyinde ise kültürel haklar insan haklarının yeni ve en gelişmiş görünümü olmuştur.

Kültür hakları, çağdaş dünyada kültürel haklar olarak tanımlanmaktadır. Kültür dünyası ve sorunları ile ilgili olan tüm insan hakları batı ülkelerinde genellikle kültürel haklar başlığı altında toplanmaktadır. Buna göre, genel olarak kültür kapsamı içerisine giren sanat ile ilgili haklar da kültürel haklar olarak adlandırılmaktadır. Kapsamı çok geniş olan kültür kavramı bu alandaki hakların da geniş olmasına yolaçmakta, çeşitli haklar ya genel anlamda veya özel yapısı nedeniyle kültürel haklar arasında yer almaktadır. Genelden özele doğru değişen yapıları ile kültürel haklar çerçevesi içerisinde yer alan değişik insan hakları, çağdaş uygarlığın ve değişik toplumların gelişmelerine koşut olarak yenilikler içermekte ve sürekli bir gelişim süreci içerisinde bulunmaktadır. Başlangıçta siyasal anlamda insan hakları içerisinde yer alan bazı haklar sonraki gelişmelerle kültür hakları içerisine girmişlerdir. İnsanlığın temel hakları olarak: düşünme, konuşma, yazma ve açıklama hakları ile vicdan özgürlüğü bile yeni içerikleri ile kültür hakları kapsamı içerisinde yer almaktadırlar. İnsan haklarının en son ulaştığı aşama olmasına karşın, kültür hakları diğer

haklara oranla en çok gelecek gösteren ve gelişmeye elverişli insan hakları kategorisi olarak görünmektedirler. Ekonomik ve endüstriyel gelişmelerin çağdaş uygarlığın getirmiş olduğu düzeyde, uygarlığın kültürel içeriği ve görünümü kültür haklarının daha önem kazanmasına ve ön plana çıkmasına yardımcı olmuşlardır. Yeni tür bir insanlık anlayışının gündeme gelmesi de bu doğrultudaki gelişmeleri desteklemiştir. İnsanlık geçmişini ve bugününü olduğu kadar, geleceğini de kültürel açıdan görmeye başlamıştır.

Yaratıcı etkinlik insanların en önde gelen özelliklerindendir. Yaratıcılık özelliği daha çok kültür ve sanat ile bilim dünyalarında göze çarpmaktadır. Günümüzün gelişmiş uygarlıklarının başta gelen kaynağı ve devingen gücü insanların yaratıcılık özellikleridir. Bu özelliğe insanlar sahip bulunmasalardı herhalde canlıların başlangıçtaki ilkel yaşamlarından kurtulabilmek olanaksızlaşırdı. İlkel yaşam biçimlerinin bile kendilerine özgü bir kültüre sahip bulundukları gözönüne getirilirse, insanların her durum ve koşulda bu yaratma etkinliğine sahip olabildikleri ve toplumsal yaşam biçimlerine anlam kazandırabildikleri ortaya çıkmaktadır. İnsanın tanımında çeşitli özelliklere dayanılarak çeşitli açıklamalar getirilmiştir, ne var ki herşeyden önce insanın yaratabilen ve yarattıklarıyla dünyayı değiştiren bir varlık olduğunu benimsemek gerekmektedir. Yaratıcılık etkinlikleri kültürleri beslediği gibi kültürel yapılarda yaratıcılık çalışmalarının zenginleşmesine ve çok yönlü boyutlarda gelişmeler göstermesine yardımcı olmaktadırlar.

Her dönemde ve bölgede yaşayan insanlar kendi yaratıcı yönleri ile yaşam biçimlerini belirlemişler, doğayı etkilemişler doğada varolanlardan kendileri için yaşam araçları yaratabilmişlerdir. Bilgi ve deney birikimine göre doğayı etkileme ve kendine göre çevre yaratma olgusu değişiklikler geçirmiştir. İlkel insanın yaptıkları ile gelişmiş insanın ortaya koydukları arasındaki farklılıklar kültürel yapıları yansıtan en güzel göstergelerdir. Ekonomik gelişmelerin gündeme getirdiği emperyalizim olgusu ve buna bağlı olarak dünyanın dörtte üçünün sömürgeleşme sürecine girmesi çeşitli etkiler yaratmasına karşın, yine de insan toplumlarının kültürleşme olgusunu

önleyememiş ve her toplum yaratıcı özellikleri ile kendi kültürün ortaya çıkarabilmiştir. Son bir kaç yüzyılda dünyanın her bölgesinde bu doğrultuda gelişmeler olmuş ve değişik kültürler belirginlik kazanmıştır. Günümüzün dünyasında bile bu çeşitliliği insanoğlu yaygın biçimlerde yaşamaktadır. Kültür ve sanat dünyasının değişik değer yargıları, ürünleri ve yaşam biçimleri insanların yaşamlarını zenginleştiren önde gelen olgular olmuşlar değişik uygarlıkların yeryüzünün çeşitli bölgelerinde doğmasına yardımcı olmuşlardır.

Toplumları ulus yapan ögelerin en başında yer alan kültür olgusunun canlı iç dinamiği her zaman insanların yaratıcı yönleri ile beslenmiş ve günümüze çağdaşlaşarak gelmiştir. Kültür ve sanatın temelinde yatan insanların yaratıcı yönlerinin gerektiği gibi ortaya çıkabilmesi için kültürel haklar çağımızın gündemine gelmiştir işte bu noktada insan hakları savaşımı kültürel haklar olarak yeni bir aşamaya ulaşmış ve daha geniş boyutlarda önem kazanmıştır. Dönemden döneme, koşuldan koşula değişerek gelişmelerle beraber yeni içerikler kazanmakta günden güne yeni yeni kültürel haklar ortaya çıkmaktadır. Uygarlığı yaratan kültürün gelişmesine nasıl karşı çıkılamıyorsa kültürel hakların gelişmeler göstermesi de engellenememektedir.

Kültürün tanımı zor olduğu gibi kültür haklarına tanım getirmek de eş derecede zordur. Kültürel hakların sınırını çizebilmek olanaksızdır. Bu insan haklarının varmış olduğu düzey kadar, bir ülkede kültürden ne anlaşıldığına ve kapsamına doğrudan doğruya bağlıdır. Kesin bir tanım getirmek de yeterli olamaz çünkü yakın gelecekte ortaya çıkabilecek değişiklikler her türlü tanımı yetersiz bırakabilir. Halkın kültürel yaşamı ve istekleri genel olarak kültür hakları üzerinde birinci derecede belirleyicidir. Toplumun gereksinmeleri doğrultusunda halkın sahip olmak istediği haklar, kültür haklarının hem genel kapsamını hem de içeriğini özgürce yaşayabilmesidir[1]. Bu özgürlüğün her boyutu ile gerçekleştirilebilmesi ve toplumun tüm kesimlerinin eşit derecelerde kültürel etkinliklere katılabilmeleri, kendi paylarına düşenleri alabilmeleri; kültürel hakların içeriğini belirleyen temel sorunlar ve amaçlardır.

İnsanların bilincini belirleyen dolayısıyla yaratıcı yönlerini biçimlendiren olgu onun toplumsal varlığıdır. İnsanı birey yapan yalnız onun organik varlığı değildir, daha çok bilinç varlığıdır. Bu bilinç varlığı, insanın kendine özgün varlığını öbür varlıklardan ayırır ve onu bir kişilik düzeyine getirir. İnsan temelde toplumsal varlık olduğundan bilinci de toplumsal konumuna ve koşullara göre biçim kazanır. Ne var ki, insanın bireyselliği toplumsallığının dışında gelişir. Onun algılama gücü, yaradılışı ve sahip olduğu özellikler toplumsal konumunun yarattığı bilincini öznel yönlerde geliştirerek kişiliğini oluşturur. İnsanların kendini aşma çabaları bireyselliğin yetmediğini ve kişiliğine toplumsallık kazandırarak daha anlamlı işlere yöneldiklerini gösteriyor. İnsanların tüm çabalarının daha anlamlı bir dünya için olduğu düşünülürse sanatın önemi ve kültürün gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İnsanlar kendi benliklerinin ötesinde, kendi dışlarında ama yine de kendi için vazgeçilmez bir bütünün parçası olabilmeye çalışıyorlar. Benliklerinin kültür ve sanatla bütünleşmesi aynı zamanda bireyselliklerini de toplumsallaştırmaktadır[2]. İnsanların bütünleme istekleri bireyden öte birer varlık olduklarını göstermektedir. Kültür ve sanat, insanın toplumuyla bütünüyle kaynaşabilmesi açısından en uygun ve vazgeçilmez yol olarak görülmektedir. Kültür, bireyin kendi dışındaki evrene açılma yolu olarak insan yaşamına bir anlam kazandırdığı gibi toplumların da uygarlık yarışında yükselebilmelerini gerçekleştirmektedir. Kültür ve sanatın insanları yaşama bağlayışı, diğer gerçekliklerin bağlayışından çok farklıdır. İnsanlara insan olduklarını duyumsatarak, yaşamlarını zenginleştirerek, yaşama sevinçlerini artırarak, kültür, önemli işlevleri yerine getirmektedir. Bu açılardan kültürel haklar, insan toplumları için vazgeçilmezlik düzeyindedirler.

Doğayı ve çevresini değiştirerek kendisinin yapmaya çalışan insan, bu eylemleri ile hem bilimin hem de kültürün yaratıcısı olmuştur. İnsanın toplumsallaşması onun özgür istemine dayanmaktadır. Böyle bir toplumsallaşma sonunda insan için özgür bir dünya oluşur. Ne var ki, insanın toplumsallaşması tam anlamıyla özgür bir dünyayı getirmez. Toplumun iç kuralları ve diğer insanların hakları insanın

özgürlüklerini ve haklarını kendiliğinden sınırlar. İnsanın toplumsallaşmasıyla doğa üzerinde yeni bir varlık olarak kültür varlığı doğar. Kültür insanın doğal olaylardan ve zorunluluklardan kurtulmasıyla başlar. Doğal sınırlamalara karşı kültürün yarattığı özgür insan meydana çıkar. İnsan böylece dar anlamda hayvan olmaktan kurtularak kendini insanlaştırır. Birey olarak insan doğada ne kadar özgürlükten yoksun ise, kültür dünyasında da o derece özgürlüğe sahiptir. Bu özgürlük kültür hakları ile daha da genişler. Önemli olan insanın kültürü özgür eylemleri ile meydana getirebilmesidir. Tüm yabancı güçler ve baskılardan kurtularak bu eylemlerin özgürce yürütülmesi kültürel açıdan önemlidir. Gerçek sanat böylesine bir kültür ortamında ortaya çıkabilen bir olgudur. Kültür insanın toplumsal bütün ile birleşmesi olduğuna göre bu birleşmede sanata da çeşitli görevler düşmektedir. İnsanların bireyselliğin ötesinde toplumsallaşabilmeleri için sanat ve kültür vazgeçilmez araçlardır ve paylaşma yeteneğini yansıtır.

Tinsel ve özdeksel anlamlarda kültür üreticisi insan, kendi yarattığı ve ürettiği değerlere doğrudan doğruya bağımlıdır. İnsanlar kendiliğinden ortaya çıkan değerler alanından ve kültür birikimlerinin değer taşıyıcısı yüklerinden etkilenirler, giderek biçimlenmeleri bu etkilenmelerin doğrultusunda belirginlik kazanır. İnsanların eylemleri, yapıp etmeleri, yarattığı ürünler yeniden kendine dönerler ve varlık alanını yapılandırırlar. Bu açıdan insan kültürün hem nedeni hem de sonucudur. Bu karşılıklı etkileşim süreci dinamiktir. İnsanların doğalarında var olan madde ve bilinç üreten eylemleri kültürel etkinliklerini sağlar. Kültür kavramı genel olarak ele alındığında; eğitim etkinliğini de, eğitim kavramını da temellendiren, çözümleyen çok çeşitli yaklaşım açılarını da kültür kavramının bir parçası, bir ögesi tinsel bir etkinlik alanı olarak ele alınması ve buna göre incelenmesi gerekir. Eğitim, kültürün doğal bir parçası olarak, onun uzantısında varolan insanın bilinç üretiminin ideolojik bir halkasıdır. Kültür kavramına, kültürün temel içeriksel alanını temellendirmeye çalışan kültür felsefeleriyle eğitim felsefeleri birbirleriyle çakışır ya da biri diğerinin mantıksal sonucu olarak belirginlik kazanır. Kültür kavramına çeşitli kurumsal ve temellendirici yaklaşımlar eğitim felsefesi-

nin ana düşün boyutlarına da bir açıklık ve netlik getirir. Kültür ile eğitim kavramları arasında birbirini bütünleyen, birbiriyle karşılıklı koşul ilişkisiyle bağımlı olan anlam yakınlaşması ortaya çıkmaktadır. Kültür eğitimin tüm içeriksel alanını kendisinde toplar. İnsanın tüm yarattıkları ve ürettikleri genel olarak kültür kavramı içerisinde düşünülür. İnsanın bilinç ürünlerinin toplamı birer ürün olarak kültür kavramını karşılar. Bunların birer etkinlik olarak ortaya çıkmaları ise doğrudan eğitim ile ilgilidir. Eğitim insanları kültürün amaçları doğrultusunda değiştirmeye çalışır. Her kültür oluşumunda veya kültürlenme sürecinde eğitim temel etkinlik olarak ortaya çıkar. Kültürlerin aşılanması, yaratılması, kuşaktan kuşağa aktarılması gibi temel işlevleri eğitim yerine getirir. Bu nedenle kültür hakları denildiği zaman, eğitim hakları da doğrudan doğruya bu kapsam içerisinde yer almaktadır. Eğitim haklarının olmadığı veya sınırlandırıldığı toplumlarda doğru dürüst kültür haklarından sözedebilmek olanaksızlaşır. Eğitim ve kültürün ayrılmaz derecede bütünlükleri kültür ve eğitim haklarını da bu derecede kaynaştırmıştır.

Her toplumun kendi kültürünü yarattığı gibi bu kültüre de doğal olarak sahip çıkar. Kültürün temelinde toplumsallığın yatmasının ana nedeni bu olgudur. Kültür, bir toplumdaki insanların davranışlarının giderek belirli biçimlere bürünmesi ve değişik alanlarda bir bütün meydana getirmesiyle birlikte oluşur[3]. Bir toplumdaki sosyal bulguların ve kitlesel etkinliklerin sonucu olarak kültür bu nitelikleriyle kendi toplumunun haritasını çizer ve kimliğini temsil eder. Kültürün sürekliliği toplum üyesi bireylerin bekçiliği ile korunur ve sağlanır. Zamanla bireyler arasında alışkanlık yaratan davranışların bütünü olan kültürü onun yaratıcısı olan toplum üyeleri tek tek sahip çıkarlar. Toplumsal yaşam bir anlamda kültürel yaşam demektir. Toplum üyesi olan bireyler kendi kültürlerinin içerdiği olguları hem günlük yaşamlarında hem de düşünsel rüyalarında algılamak zorundadırlar. Toplumsal yaşamın karmaşıklığı kültürün ortak kalıpları ile aşılabilir ve insanlar arasında düzenli ilişkiler kurulabilir. Bu açıdan da kültür hem toplumsallaşma hem de ulusallaşma sürecinde önemli bir ögedir. Bu süreçlerin başlamasında olduğu kadar, gelişmeler göstermesi ve de

tamamlanmasında kültür en başta gelen belirleyici ögedir. Toplum üyesi olan bireylerin kendi kültürlerinin farkında olmaları, bu konuda bilgili veya eğitilmiş olmaları süreçlerinin gelişmesi ve tamamlanması açısından gerekli bulunmaktadır. Kültürün eğitimi işte bu noktada önem kazanmakta ve kültürün yaygınlık kazanarak toplumu etkilemesine, giderek süreklilik kazanarak gelecek kuşaklara aktarılmasına ve böylece de süreklilik kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Bireylerin kendi kültürleri üzerinde eğitilmiş düzeye getirilmeleri toplum içerisinde kültüre sahip çıkma ve geliştirme çabalarını olumlu düzeylerde etkiler. Kültür eğitimine öncelik veren toplumların diğerlerine oranla kendi kültürlerine daha fazla sahip çıkabildikleri gözlemlenmiştir.

A— Temel Sorunlar

Kültür dünyasının içinde bulunduğu sorunlar kültür hakları açısından da temel sorunları meydana getirmektedir. Kültür haklarının hem kültür dünyasının içinde bulunduğu sorunlar açısından, hem de genel toplumsal ve siyasal gelişmeler açısından çeşitli sorunları bulunmaktadır. İnsan haklarının çağımızda yaşadığı bunalım kültür hakları alanında da ortaya çıkmakta; baskılar, sınırlamalar, çiğnenmeler gibi durumlar gözlemlenmektedir. Gelişmişlik ve azgelişmişlik konusu burada da etkin olmakta ve insan haklarıyla beraber bütünleşen kültür hakları da toplumun altyapı sorunları ile yakından ilgilidir. Altyapısı eksik olan toplumlarda bilinçli bir kültür yaklaşımı sözkonusu değildir. Genellikle geri kalmış ülkelerde görülen bu durumlarda kültürün ne olduğu konusunda düşünce birliği olmadığı için bu alandaki altyapı eksikliklerinin görülebilmesi ve gerekli atılımlar ile bunların giderilebilmesi çok zordur. Tarihten gelen büyük kültür kalıtlarına sahip bulunan toplumlarda bile eğer azgelişmişlik sözkonusu ise kültür dünyasının altyapı eksiklikleri vardır. Gelişmişlik ve kalkınma doğrudan doğruya altyapı sorunlarının çözümüne bağlı bulunduğundan, kültürün gelişmesi ve buna bağlı olarak kültür haklarının tanınması da bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkabilir. Altyapı sorunları bir toplum te-

melinde yatan ana sorunlardır. Bunların çözümü ve getirilen çözümlerin sürekli bir düzene bağlanmaları bu tür sorunların aşıldığının göstergesidir. Kendi kültürünün kaynaklarına inebilen, nereden gelip nereye gittiğini doğru tanılarla algılayabilen toplumlar altyapı sorunlarını kolaylıkla aşabilmişlerdir. Kendini yenileyebilen, çağdaş ilerlemeleri özümseyebilen ve bunları kendi toplumuna uygulayabilen yönetimler kültür sorunlarının altyapısını çözebilecek ilerlemeler göstermişlerdir. Çağdaş dünyanın ileri ülkeleri incelendiği zaman bu tür örnekler görülebilmektedir. Bu da kültür hakları alanındaki ilerlemelerin ne kadar fazla biçimde altyapı sorunlarının aşılabilmesine ve gelişmişliğe bağlı bulunduğunun açık bir kanıtıdır.

Altyapı sorunlarını izleyen ikinci derecedeki sorunlar ekonomik olarak ortaya çıkmaktadır. Bir anlamda ekonomik sorunlar da altyapı sorunları sayılabilirse de, altyapı kavramının ekonominin ötesinde toplumun derinliklerine uzanan geniş boyutları bulunmaktadır. Endüstri devrimi sonrasındaki tüm gelişmelerin ana belirleyici etkeninin ekonomi olduğu düşünülürse, kültürel gelişme ve haklar açısından da ekonominin ne denli önemli bir işleve sahip bulunduğu anlaşılır. Ekonomik gelişmeler bir toplumda önemli aşamalara gelince kültür alanına da yatırımlar başlamaktadır. Gelişmenin ilk aşamalarında görülmeyen ekonomi kültür ilişkisi, daha sonraları fazlasıyla ortaya çıkmakta, kültürel gelişmeler açısından ekonomi belirleyici olmaktadır. Politikanın bile günümüzde ekonomik gelişmelerle belirlenmesi giderek, kültürel gelişmelerin ekonomik durumlara bağımlılık kazandığını göstermektedir. Ekonomilerini geliştiren zengin ülkeler, dünya çapında kültürel atılımlara kalkışarak evrensel kültür açısından belirleyici olmaya kalkışmakta ve diğer ülkelerin kültürünün evrensel bütünleşme ile mi yoksa emperyalizme soyunan bazı büyük ülkelerin zengin ekonomik kaynakları ile mi varolacağı geniş boyutlarda tartışılmaktadır. Ekonomik zenginlik dünya siyasal sahnesindeki gelişmeleri güdümü altına alırken, ulusal kültürlerin evrensel boyutlarda birleşimlere ulaşan dinamiklerini sarsarak tehlikeli gelişmelere neden olmaktadır. Kültürel gelişmelerin hassas iç dinamikleri çeşitli baskılarla sarsıldı mı, beraberinde yozlaşmaya kadar giden tehlikeli

gelişmeleri de getirebilmektedir. Zengin güçler yeryüzünün yeni egemenleri olarak tavır koymaya başladıklarında, doğal olarak kendi kaynaklarından gelen kültüre öncelik vermekte, bu kültürü ekonomik kaynaklarla destekleyerek evrensel alana sürmektedirler. Ulusal düzeyde yoksul kesimler nasıl ki kendi kültürlerine ve haklarına sahip çıkmakta büyük zorluklarla karşılaşıyorlarsa, evrensel düzeyde de geri kalmış ülkeler, zengin ülkelere karşı benzer bir çıkmazın içerisine sürüklenmişlerdir. Evrensel kültürün oluşumuna katılmakta eşit haklara sahip olması gereken ülkeler, bu nedenle seslerini çıkaramamakta ve zengin ülkelerin arasında zorunlu olarak kalmaktadırlar.

Kültür emperyalizmi olgusu, ekonomik kaynaklar ve zenginlik sorunu ile beraber kendiliğinden gündeme gelen diğer bir konu olmaktadır. Ekonomik kaynakları ile kısa zamanda zenginleşen büyük ülkeler, daha da büyüyebilmek için dünya egemenliği yarışına kalkışmakta ve olabildiğince çok ülke veya ulusu kendi kültürünü kullanarak etkilemeye çalışmaktadır. Böylece sınırlar ötesine taşan büyük ülke kültürleri çağımızda kültür emperyalizmi olgusunun gerçekleştirici güçleri olmakta ve dolayısıyla diğer ülkelerin kültürlerini sarsmaktadırlar. Zengin ekonomik kaynaklar tarafından beslenen emperyalist kültürler en yeni teknolojinin ürünleri ile dünya piyasalarına sürülmekte ucuz ve çeşitli görünümleri ile ulusal kültürleri kendilerine tutsak etmektedirler. Ulusal kültürlerin içten çökertilmesi, zamanla yozlaştırılması, aktarmacılığın yaygınlaşması, kültürel kurumların bozulması gibi tehlikeli gelişmeler, birçok ulusun halkına kendi ulusal kültüründen gereğince yararlanma hakkını bırakmamaktadır[(4)]. Emperyalist kültür eğitim ve öğretim alanlarını da kendi etkisi altına alarak kültürel gelişmeyi besleyen bu tür etkinliklere bile yaşam hakkı tanımamaktadır. Ekonominin ve teknolojinin tüm silahlarından yararlanarak dev gelişmeler gösteren kültür emperyalizmi öncelikle ulusal kültürden yararlanma ve kültürünü geliştirme haklarını ortadan kaldırmaktadır. Ulusal kültürlerin var olma, varlığını geliştirme özgün bireşimlerle uluslararası kültüre katkılarda bulunabilme hakları ise hepten yok olma çizgisine sürüklenmektedir. Ulusal kültürlerini geliştirmek isteyen ülkeler biraraya gelmedikçe ve kültür emperyaliz-

mini bilinçli olarak dünya egemenliği için kullanan büyük ülkelere karşı alınacak önlemleri de birleşmedikçe, şimdilik kültür emperyalizmi olgusunun her geçen gün dev gibi büyümesinin önüne geçilememektedir. Her kültürün varolmak hakkı öncelikle bulunmalıdır. Bundan sonra gelişme ve ilerleme hakları gelir. Kültür emperyalizmi olgusu işte bu açıdan değişik olumsuz etkiler yaratmakta ve diğer kültürlerin varolma ve gelişme haklarını giderek ellerinden almaktadır. Çağımızın gelişmiş ekonomileri ve teknolojileri bu ters olguyu desteklerken, dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu böylesine bir çıkmazdan nasıl kurtulabileceklerini düşünmektedirler. İçine sürüklenilen olumsuz koşullar büyük devletler dışında kalanlar için hiç de iç açıcı görünmemektedirler. Üçüncü dünya ülkeleri uluslararası örgütlerin desteği ile kültür emperyalizmi olgusunu aşabilmek için çaba gösterirlerken, bu kez de büyük devletlerin olumsuz tepkileri ile karşılaşmaktadırlar. Büyük devletler uluslararası kuruluşları kendi emperyalist kültürleri için araç olarak kullanırken, diğer ülkelerin tek başlarına direniş gösterebilmeleri olanaksız kalmakta ne var ki, bu ülkeler birleşerek konunun üzerine gittikleri zaman da bu kez büyük devletlerin diğer alanlarda politik veya ekonomik yaptırımları ile karşılaşmaktadırlar. Emperyalizm günümüz dünyasında her alanda büyük gelişmeler gösterirken, kültür alanına da öncelik tanımakta ve kültürü kendi siyasal amaçları doğrultusunda kamuoyu oluşturabilmek için araç olarak kullanmaktadır. Emperyalist baskılar dünya ülkelerinin halklarının genelde insan haklarını ve dolayısıyla kültürel haklarını baskı altına alarak kısıtlarken, büyük devletlerin kültürleri de çeşitli ulusal kültürleri devre dışı bırakarak onların yerini almaktadırlar. Yirminci yüzyılın son döneminde oluşmaya başlayan evrensel dünya kültürü artık büyük emperyalist merkezlerin ürettikleri ile gerçekleşmekte yeryüzünün diğer köşelerinde yaşayan özgür ulusal kültürlerin bu evrensel oluşuma katkıda bulunabilmelerine izin verilmemektedir. Böylece yeryüzünde var olan birçok özgün bölgesel veya ulusal kültürün yaşam hakları tehlikeye girmekte, bu tür alt kültürler bırakınız gelişmeyi eski durumları düzeyinde bile varlıklarını koruyamamaktadırlar. Zamanla da teknolojinin üstün araçlarının yardımıyla

yabancı kültürlerin egemenliği altına girmektedirler. Böylesine bir süreç başladı mı, beraberinde çağdaşlaşma veya modernleşme adına dış kültürlerin değerlerini gündeme getirmekte ve geçerli kılarak kültürel açıdan da bağımlılığı sağlamaktadır. Kültürel hakların varlığı gelişmesi açısından en büyük sorunları yaratan olguların başında kültür emperyalizmi gelmektedir. Bu olgu yeterince gözlemlenmeden ve tanınmadan alınacak önlemler yetersiz kalabilecektir. Bu noktadaki dar çemberin yarılabilmesi için ulusal birikimin bilimsel bilgi gücü ile beraber davranması ve çağdaş verilere göre önlemler alınması gerekmektedir.

Çağımızın teknolojik gelişmeleri de kültürel haklar açısından yeni yeni sorunları gündeme getirmektedirler. Teknoloji günümüzün her açıdan önemli bir silahı durumuna gelmiştir. Uygarlıkların gelişmesi en ileri teknolojileri insanlığın hizmetine sokmuştur. Her uygarlık kendi kültürünü yine kendi geliştirdiği teknoloji ile kitlelere sunabilmektedir. Büyük devletlerin ellerinde olan bu tür kolaylıklar özellikle kitlelerin belirli doğrultularda yönlendirilmesi ve istenen amaçlar için kamuoyu oluşturulması gibi nedenlerle bilinçli olarak kullanılmaktadır. Özellikle büyük devletler arasındaki dünya egemenliği yarışında teknolojik üstünlükler birinci derecede önem kazanmakta, açıkça bir savaşa dönüşen bu üstünlük yarışında son derece etkin biçimlerde kullanılmaktadır. Kültürel açıdan teknolojinin üstünlüğü iletişim de ortaya çıkmaktadır. Bir kültürden diğerine veya gelecek kuşaklara en kolay ve kısa zamanda geçen ögeler iletişimi en kolay olanlardır. Ne var ki, artık iletişimi en zor olanlar bile teknolojik üstünlük kullanılarak kitlelere aktarılabilmektedir. Teknolojik üstünlüğe sahip bulunan merkezler hangi kültürel değerlerin saygınlık kazanmasını istiyorlarsa, o değerler ön plana çıkarılmakta ve toplumlara empoze edilmektedir. Radyo, televizyon ve benzeri kitle iletişim araçları teknolojinin en üst düzeye vardığı aşamanın kolaylıklarından yararlanarak bu doğrultuda çalıştırılmaktadırlar. Belirli siyasal ve kültürel hedeflere yönlendirilen kitle iletişim araçları ve benzeri diğer teknolojik ürünler insanlar üzerinde çağdaş moral baskının yaratıcısı ve yürütücüsü görünümünü kazanmışlardır. Böylesine büyük bir kültür

şoku ile karşı karşıya gelen kitleler eğer kendi kültürlerine dayanarak direnç gösteremiyorlarsa işin sonu insanların beyinlerinin yıkanmasına kadar gidebilmektedir. En son teknikler kullanılarak yapılan programlar, yayınlar ve benzeri düzenlemeler belirli merkezlerden kaynaklandığı için kitlelerin algılanmalarına yönelen belirli bir stratejinin uygulayıcıları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Teknoloji belirli merkezlerin ürünlerini sergilerken, bir yandan da kendi kültürünü yaratmakta ve ileri teknoloji kültürü yavaş yavaş değişik toplumlara yer vermektedir. Kendi kültürel düzeyleri teknoloji aşamasına gelmemiş bulunan ülkeler ise karşılaştıkları bu teknolojik şok karşısında şaşırıp kalmakta ve ne yapacaklarını bilememektedirler. Böylesine duruma düşen toplumların ve insanların kültürel haklarına sahip çıkabilmeleri ve bunları geliştirebilmeleri düş olmaktan öteye gidememektedir. Yine bu noktada uluslararası kuruluşlara büyük görevler düşmekte ve insanlığın büyük çoğunluğunu emperyalist merkezlerin kültür ve teknoloji şokundan korumaları gerekmektedir. İnsanlığın ortak kalıtı olarak evrensel bir kültürün oluşması ve bundan tüm toplumların eşit düzeylerde yararlanması ancak böylesi örgütlenmeler ve işbirlikleri ile başarıya ulaştırılabilir.

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin istenmeyen çizgilerde ortaya çıkmaları ve giderek dünya çapında tekelci uygulamalara kaymaları çeşitli dengesizlikleri, eşitsizlikleri ve haksızlıkları da beraberinde getirmiştir. Çeşitli ülkelerin farklı yapılarından gelen dengesizlikler de, bu durum için elverişli bir ortam yaratmışlardır. Düzenli ve istikrarlı bir yapı için varolması gereken denge ögesinin kültür dünyasında bulunamaması, en çok kültürel hakları zedelemektedir. Büyük ve güçlü ülkelerin kendi kültürlerini en son teknolojilerle empoze etmelerinin yanısıra, emperyalist ilişkilerin giderek ön plana çıkması ve birçok şey için belirleyici düzeye gelmesi, genellikle varolan bazı iç dengeleri ve temelleri de çökertmektedir. Canlı bir toplumsal dinamik olan kültürel yaşam, hassas yapısı nedeniyle bu durumdan en çok etkilenen alan olmaktadır. Yerli dengeler bozulmaya başladı mı iç dinamiklar de çalışamaz durumlara düşebilmekte, bölgesel ve kültürel gelişmeler kesilmektedir. Bir ülkeyi içerden çökertmek isteyen dış güçlerin veya

emperyalist merkezlerin de özellikle dikkat ettikleri öncelikli konular bunlardır. Geçmişten gelen ve geleneksel olarak toplumların sürekliliğini sağlayan iç dengelerin korunması her ulusun geleceği açısından yaşamsaldır. İnsan organizmasının sürekliliğini sağlayan nasıl iç dengeler varsa, toplum organizmalarının da bu tür dengeleri bulunmaktadır. Dengeler hem içeride hem de dışarıda güçlüden yana değişirse bundan güçsüzler zarar görmekte ve kültürel haklarını kullanma durumlarına düşmektedirler. Toplumları tarihin çeşitli dönemlerinden geçirerek çağımıza getiren geleneksel dengeler, toplumsal ve kültürel düzenlemelerde birinci derecede gözetilmek zorundadır. Kültür için yapılan yeni atılımlarda ve çağdaşlaştırma çabalarında varolan dengelerin hassas biçimlerde korunarak hareket edilmesi, herkesin kültürel haklarının zedelenmemesini sağlayacaktır. Kültürel hakların korunması ve geliştirilmesi konularında dengelerin korunarak yenileştirilmelerin yapılması kültürel hakların zedelenmelerine fırsat vermeyecektir. Bu konuda da ileri ülkelerin geçirdikleri çeşitli aşamaların yerinde incelenerek bilimsel değerlendirmelerin yapılması gelişmekte olan ülkelere ışık tutacaktır hiçbir ileri ülkede dengesiz kalkınma görülmemiştir. İşin içine dengesizlik girince kalkınma çabalarının hangi yönlerde gelişmeler göstereceğini önceden kimse kestiremez. Gelişme ve kalkınma uğruna halkın bazı haklarından vazgeçmesini istemeye hiçbir yönetimin hakkı olmamıştır. Haklardan vazgeçilince yeniden o haklara kavuşamamak veya çok uzun süre sonra kavuşmak gibi olumsuz durumlar da boy gösterebilmektedir. Özellikle otoriter yönetimi benimseyen ülkelerde ortaya çıkan karamsar tablolar, bunun açık göstergeleri olarak siyasal tarihte yerini almıştır. Demokratik yönetimler ve yöntemler ise bireylerin haklarını tanıyarak, kültürel kalkınmaya öncelik vererek, uygar dünyanın örnek davranışlarını sergilemişlerdir.

Siyasal rejimler konusu da kültürel haklar açısından önemli bir sorunsaldır. Rejimlerin yapılarına, yönetimlerine ve ideolojilerine göre çeşitli yollar kültür alanında denenmektedir. Doğaldır ki, her toplum kendi toplumsal ve siyasal kültürüne uygun düşen rejimi sonunda benimser. Çeşitli baskılara ve zorlamalara karşın yine de siyasal rejimler

konusunda belirleyici olan toplumların kendi kültürleridir. Toplumların geleneksel kültürlerine uymayan veya ters düşen siyasal rejimler kısa ömürlü olmaktan kurtulamamaktadırlar. Toplumsal devrimler bu durumun açık göstergeleridir. Devrimler tarihi incelendiği zaman her toplumun kitlelerin desteği ile kendisine uygun düşen rejimi en sonunda benimsediği anlaşılmaktadır. Halk geleneksel kültür değerlerinin etkisi ile haklarına sahip çıkabilmekte ve yine bu değerlerin yardımı ile siyasal rejimlerin kültürel tabanını oluşturabilmektedir. Siyasal alanda iktidar için savaşım veren çeşitli güçler veya merkezler kitlelerin kültürel değerlerinden kendi amaçları doğrultusunda yararlanmakta, ya bunları kendi ideolojileri içerisine yerleştirerek kitle desteği sağlamaya çalışmaktalar ya da kendi hedefleri doğrultusunda yeni bir kültür oluşturarak bunu kitlelere yaymakta ve dolayısıyla halkın desteğini belirli bir süre içerisinde kendi yanlarına çekmeye uğraşmaktadırlar. Siyasal rejimlerin oluşum sürecindeki bu gibi durumlar toplumların genel kültürel yapılarını sarstığı gibi aynı zamanda da halkın ve bireylerin kültürel hakları açısından da yeni bazı sorunlar yaratmaktadırlar. Kendi kültürüne sahip çıkmak ve o kültürden yararlanmak veya katılabilmek gibi temel haklarını çok zor koşullarda kullanabilen geri kalmış ülke insanları belirli bir bilinçten de yoksun bulundukları için, çeşitli siyasal oluşumların topluma dönük girişimleri veya yönetime geldikten sonra yapmak durumunda kaldıkları yeni düzenlemeler karşısında birden kültürel haklarının bir kısmını ellerinden kaçırabilmektedirler. O hakların var olup olmadığının doğru dürüst bilinemediği toplumlarda, hakların yitirilmesi veya kitlelerin elinden alınması daha kolay biçimde gerçekleşebilmektedir. Konuya kültürel haklar açısından bakıldığı zaman siyasal gelişmelerin her açıdan bu haklar için önemli sorunlar yarattığı anlaşılmaktadır. Diğer insan hakları ile beraber kültürel hakların da korunabilmeleri toplumların siyasal bilinç düzeyine yakından bağlıdır. İnsan haklarının genelinde olduğu gibi kültürel hakların da korunması, bu alanda yeterli bilince sahip kararlı tutumlar ile olanaklıdır. Haklar kendiliğinden tanınmadığı gibi yine kendiliğinden elden gitmemektedir. Bu tür gelişmelerin temelinde yatan toplumsal ve siyasal nedenler kitlelerce

daha yakından bilindiği oranda, siyasal rejimlerin kültürel hakları zedeleyen veya ortadan kaldıran tutumları geçersiz kalacak ve toplumların iç dinamiğine uygun olarak kültürel haklar gelişebilecektir.

B— Hukuk ve Kültür

Kültürel haklar konusu temelde hukuk ve kültür disiplinlerinin çalışmaları noktasında ortaya çıkmaktadır. Temelde hukukun da, kültürün de kaynağı toplumdur. Kaynak olarak toplumsallıkta birleşen hukuk ve kültür ele aldıkları ve düzenledikleri konularda da birbirlerinin alanlarına ve konularına girmektedirler. Hukuk sistemleri toplumların kültürel yapılarının ürünü olduğu gibi, kültürel yapılar da bazen belirli hukuksal düzenlemelerin ürünleri olarak ortaya çıkabilmektedir. Karşılıklı ilişki ve içiçe geçme ilişkileri hukuk ve kültür alanlarını birbirlerine çok yaklaştırmaktadır. Bazen birisi için ileri sürülenler diğeri için de geçerli olabilmektedir. Bu denli yakın olan iki alanın en önemli kesişme noktası kültürel haklar konusunda belirmektedir.

Değer yargıları ve değerlendirmeler hem hukukun hem de kültürün temelinde yatmaktadır. Bir toplumun bütününde oluşan değer yargıları, hukuka olduğu kadar kültüre de kaynaklık etmektediler[5]. Pozitif hukuk düzenleri bile, temelde toplumu oluşturan bireylerin düşünce yapılarında oluşan değer yargılarının sonucu olarak gerçeklik kazanmaktadırlar. Değer yargıları insan düşüncesinin ürünü olarak hem hukuk hem de kültür için belirleyici özelliklere sahiptir. Bu açıdan hukukun kültürel bir olgu olduğu ileri sürülebilir. Ülkelerin değişik hukuk sistemleri incelendiği zaman hepsinin temelinde kendi toplumlarının kültürünün yattığı anlaşılmaktadır. Kültür sistemini meydana getiren değer yargıları, aynı zamanda hukuk sisteminin içeriğini belirleyen düşünceleri de ortaya getirmektedirler. Hukuk ve kültürün ikisinin de sosyal sistemleri olmaları, onları toplumsal değer yargıları ile bağlı kılmaktadır. Toplumları birbirinden ayıran özellikler ve farklı yapılar kültür ve hukuk sistemlerini de ayırmakta ve değişik sistemlerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Hukuku temelde bir kültürel içeriğe kavuşturan ve dolayısıyla kültür ile hukuku bu denli yaklaştıran şey değer yargılarıdır.

Kültür bilgi, düşünce değer yargılarını içeren karmaşık bir yapıya sahiptir. Toplumsal geleneklerin bütünü olarak kültürü tanımlamak genel anlamda doğrudur. Bunun içerisine ayrıca sanat, teknoloji, idealler, sosyal kurallar, bilimsel bilgiler ve benzeri değerler de girmektedir. Çeşitli yönleriyle kültür kitlesel başarıları ve varılan düzeyleri sergilemektedir. Yaşamın nesnelleştirilmesi anlamında kültür diğer toplumsal düzenlere ve disiplinlere yardımcı olmaktadır. İnsan gücünün ve düşüncesinin üst düzeylerde geliştirilebilmesi için kültüre düşen önemli işlevler bulunmaktadır. Temelde kendisini yaratan normlara ve benzeri kurallara dayanan kültür, bunların hepsinin üzerinde bütünselliğe ulaştığında diğer alanlar için de belirleyici olabilmektedir.

Her ülkenin hukuk sistemi bir anlamda kendi toplumunun kültürünü yansıtır. Kültür dünyasının temelini oluşturan düşünceler, kurallar, anlayışlar yazılı metinlere dönüşerek hukuk sisteminin de çatısını oluştururlar. Yasama organları ve hukuk makamlarını oluşturan kişiler o toplumun insanları olduğuna göre ve o toplumun kültürü ile yetiştiklerinden, ister istemez kendi toplumlarının kültür ve düşünce yapısı doğrultusunda düşüneceklerdir. Hukuk kurallarını, yasaları ve benzeri diğer metinleri hazırlayan ve çıkaran kadrolar bu belgelerde kendi kültürlerini yansıtan içeriğe öncelik vereceklerdir. İnsan malzemesi açısından konuya eğilindiği zaman, bu durumu olağan olarak benimsemek gerekir. Hukuk ve kültür hem toplum hem de insan malzemesinde benzer tabana oturmaktadır. Kaynakta birleşen bu disiplinler uygulama alanında da ortak bir konuma sahip bulunmaktadırlar. Aralarındaki çok yönlü ilişkiler açısından konuya bakıldığında, hukuk ve kültürün kesiştiği çeşitli noktalar ortaya çıkabilir. Buna dayanarak her ülkenin hukuk sisteminin kendi toplumunun kültür sistemini yansıttığı kolaylıkla ileri sürebilir. Anayasadan başlayarak diğer yasalara ve benzeri hukuksal düzenlemelere varana kadar, o toplumun kültürel değerleri ve kültür sisteminin temelini oluşturan benzeri düşünceler hukuk metinlerinde yansımalarını bulmaktadır. Değişik ülkelerin hukuk sistemleri tek tek ele alınarak birbiriyle karşılaştırıldığında, bu gerçek daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak İngiliz hukuk sistemi ele alındığında tümüyle Anglosakson

düşünce dünyasını ve kültürünü yansıttığı görülmektedir. Bu sistem kara Avrupası sisteminde çeşitli yönleriyle ayrılmakta ve kendine özgü kurumlaşmaları içerisinde barındırmaktadır. İngiliz sistemi kolo-niler yönetimi ile Amerika, Kanada, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda hukuklarına da yansımıştır, ne var ki bu ülkelerin kendi iç sorunları ve toplumsal gerçekleri ile yoğurularak değişik biçimlerde sistemler ortaya çıkmıştır. Kara Avrupası ülkelerinde ise, Avrupa kıtasının kültürü değişik ülkelerde benzer özelliklerin hukuk sistemle-rinde görülmesini sağlamıştır. Hukuk sistemleri arasındaki ayrılıklar kendi kültürlerine göre ortaya çıkarken, islam hukuku islam kültürüne dayanarak kişilik kazanmışlardır. Türk hukukunun geçirdiği evreler gözönüne getirildiğinde de başlarda geleneksel Türk kültürünün, son-raları islam kültürünün Cumhuriyetten sonra ise önceleri Avrupa kültürünün daha sonra da Anglosakson kültürünün ön planda belirleyi-ci olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Ülkeler ve toplumlar hangi kültür düzeyinde bulunuyorlarsa o kültür hukuk sistemlerinin kimlik kazanmalarında birinci derecede etkin olmuşlardır. Diğer ülkelerin kültür ve hukuk tarihleri incelendiğinde bu gerçeğin tarihsel verilerle de kanıtlandığı görülmektedir.

Kültürel haklar konusu, kültür yönü ile kültür sistemlerine, haklar açısından ise hukuk sistemine bağlı bir konudur. Bu nedenle, hem kültür sistemleri hem de hukuk sistemleri açısından ele alınarak ince-lenmelidirler. Tek yönlü bir inceleme kültürel haklar konusunu yete-rince değerlendirmekten uzak kalacaktır. Ayrıca konunun bir de insan hakları yönü vardır ki, artık çağımızda bu ön plana geçmiştir. İnsan haklarının çağımızda ulaşmış olduğu aşamada kültürel haklar ile ilgili uluslararası toplantılar yapılmakta ve bu konu ile ilgili evrensel bildi-riler uluslararası platformda imzalanmaktadır. Başta Unesco olmak üzere Birleşmiş Milletler örgütüne bağlı diğer uluslararası kuruluşlar ve benzeri diğer örgütlenmeler; siyasal, toplumsal, ekonomik haklar ile birlikte kültürel hakların da savunuculuğunu ve bekçiliğini yap-maktadırlar. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra dünya çapında yaratılan insan hakları platformunda varılan en son aşama kültürel haklardır. Kültür ile ilgili tüm hakları, artık insan hakları düşüne-

bilmek olanaksızdır. Varılan bu aşamada insan haklarına dönük her olumlu girişim, içeriğinde kültürel hakları da barındırmaktadır. İnsan hakları ile ilgili sözleşmelere katılan ve bu sözleşmeler altına imza atan, kendi parlamentolarından bu evrensel bildirileri geçirerek yasa gücüne kavuşturan ülkeler, diğer haklar ile birlikte kültürel haklara da önem vermek ve bunları en az diğer insan hakları düzeyinde kendi bireylerine tanımak zorundadırlar. Bu yoldan pozitif hukuk içerisinde temel hak düzeyine kavuşan insan hakları gibi, kültürel haklar da anayasalarda öncelikle yerlerini almalı ve kültür ile ilgili olarak çıkarılan tüm yasa ve benzeri hukuksal düzenlemelerde kültürel hakların tanınmasına ve korunmalarına öncelik verilmelidir. Anayasal sistemler ve hukuk sistemlerinin bütünlüğü içerisinde, kültürel haklar da çağımızda varılan aşamada çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadırlar. Çağdaş demokratik ve ileri ülkelerde bu önemin farkında olan gelişmiş düzenlemeler kültürel hakları daha da üst düzeylerde geliştirmekte ve insanlığın yararlanmasına açmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde görülen otoriter, baskıcı ve güdümleyici yönetimler ise diğer insan hakları ile beraber kültürel hakları da görmezlikten gelebilmekte, çağdışı uygulamalarla bu hakların yara almasına yolaçmaktadır. Kültürel hakları hukuk sisteminin ve insan haklarının genel bütünü içerisinde görmek, bu hakların önem kazanarak korunmaları için önde gelen birinci koşuldur. Hukuk sistemlerinde yenileştirmelere gidilirken, insan hakları ile ilgili yeni gelişmeler hukuksal düzeyde hazırlanırken, birinci derecede ele alınacak konuların başında kültürel haklar gelmektedir. Çünkü diğer temel insan hakları ile bunlar günümüzde bütünleşmiştir ve bu noktadan artık geri dönülemez. Geri dönmeyi düşünen yönetimler veya toplumlar önce dünya kamuoyunun tepkisi ile karşılaşacaklardır. Bu tepki önemli bir yatırım gücü olarak özellikle üçüncü dünya ülkelerinde olumlu sonuçların alınmasına yardımcı olmaktadır.

Kültürel hakların kültüre dayanan yönü, bir ülkenin veya toplumun kültürel birikimi ile yakından ilgilidir. Bir ülkede kültürün varmış olduğu düzey kültürel haklar açısından da ölçü olarak benimsenebilir. Bir toplumun insanları kültür sorunları üzerinde ne kadar düşünüyor-

larsa, eğitim sistemleri kendilerin ne derecede kültür verebilmişse, siyasal gelişmeler kültür ve haklar konusunda toplumu ne oranda uyarabilmişse kültürel haklar da ancak bu ölçülerin verilerine göre bir gerçekleşme düzeyi tutturabilir. Kültürel haklar kültürel bilince bağlı olduğu kadar siyasal bilince de doğrudan doğruya bağlıdır. Kitlelerde zamanla oluşan bilinç, insanların kültürel yapılarını biçimlendirerek onları bu alandaki haklarını istemeye yönlendirir. Olmayan hakların istenmesi, olan hakların savunulması, baskı ve sınırlama girişimlerine karşı korunması kültürel bilincin neden olduğu toplu davranışlardır.

Kültürel hakların hukuktan kaynaklanan yanı ise, daha çok o ülkede varolan hukuk sistemlerinin yansıması biçiminde olmaktadır. Anayasa sistemi, insan hakları sistemi, yasalar ve diğer hukuk düzenlemelerinin sistemleri, kültürel hakların hem içeriğini hem biçimlerini belirlemektedir. Kültürel haklar eninde sonunda bir çeşit haklar türü olarak, hukuk sistemlerinin parçası biçiminde ortaya çıkmaktadırlar. Hukuk sistemlerinin temelinde var olan temel anlayış ve normlar nasıl ki diğer hakları ve yasaları yönlendiriyorsa, kültürel hakları da aynı doğrultuda yönlendirmektedir. Doğal gelişmeyi hukuksal süreç dışında düşünebilmek olanaksızdır. Hukuksal birikim ve gelişme süreci o ülkenin özelliklerine göre bir kültürel haklar platformu yaratmakta, kültür ile ilgili hakların sayısı ve kapsamlarının genişliği bu duruma göre, belli olmaktadır. Yasama gücüne etkileyen nedenlerden hangisi ön plana geçerse, ona göre bir kültürel haklar bütününe o ülke sahip olabilmektedir.

Hukuk ve kültür ilişkisinin çok yönlülüğü kültürel haklar konusunda da geçerli bulunmaktadır. Bu ilişkinin durumuna göre, kültürel haklar daha çok hukuksal veya kültürel içeriğe sahip olabilmektedirler. Bazen kültürel birikimin yeterli olması hukuk sisteminin yukarıdan zorlamasıyla bu haklara toplum sahip olabilmekte, bazen de hukuk sisteminde yer alması bile kültürel birikimin gelmiş olduğu düzey, bu hakları uygulamada toplumun üyelerine tanıyabilmektedir. Bu nedenle, kültürel haklar konusunda bir toplum hakkında düşünce sahibi olunmak isteniyorsa, öncelikle bu hakların gerisinde ve teme-

linde yer alan hukuk ve kültür ilişkilerine öncelikle eğilmek gerekli bulunmaktadır. Ancak bu yapıldıktan sonra kültürel haklar konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek olanaklıdır. Kültürel haklar gibi çok yönlü bir kavramın değerlendirilmesinde, her zaman için tek yanlı yaklaşımlardan kaçınmak zorunluluğu vardır.

C— Sözleşmelerde Kültürel Haklar

İnsan hakları ile ilgili savaşlar tarih boyunca verilirken, bir yandan da kazanılan haklar siyasal ve hukuksal metinlerle belgelendiriliyordu. Tarihin çeşitli dönemlerinde benimsenen bu tür metinler insan hakları uğruna verilen savaşların en açık belgeleri olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Tüm insan haklarını olduğu kadar kültürel hakları da, insanlık tarihine mal olmuş bulunan bu tür temel belgeler dışında düşünebilmek olanaksızdır. Salt kültür ile ilgili haklar olduğu kadar, diğer genel hakların da kültürel yönleri ve yansımaları bu belgelerde yer almış ve değişik maddeler biçiminde yer verilmiştir.

Kendi başlarına birer temel hak olan düşünme, konuşma, yazma, yayın, eğitim ve örgütlenme gibi genel haklar en başlardan bu yana tüm insan hakları belgelerinde baş köşede yer almışlar, varlıklarıyla kültür olgusuna can vermişlerdir. Yine bunlar gibi, çalışma, katılma, özerklik, korunma hakları da kültürel gelişmelerin doğmasına önemli ölçülerde katkılarda bulunmuşlardır. Belgeler tek tek ele alınarak incelendiğinde bu sayılan hakların hak ettikleri hukuksal konuma sahip oldukları görülmektedir. Evrensel bildiriler dönemine geçilmeden önce ilan edilen bağımsızlık ve özgürlük bildirgeleri ile bazı önemli düşünürlerin açıkladıkları temel metinler, tüm insanlığa özgürlükler ve haklar konusunda yeni ışıklar saçarken aynı zamanda da, dünya üzerinde bu özgürlükler ve hakların kültürünü de oluşturuyordu. Bağımsızlık ve özgürlük bildirgeleri ile düşünürlerin açıkladıkları düşünsel ağırlıklı metinler, siyasal ve toplumsal platformda evrensel insan hakları metinlerine giden yolu açmışlardır.

Toplumsal ve siyasal gelişmeler sonucunda kültürel haklar daha çok sosyal haklar ile beraber ele alınmış ve ortak metinler biçiminde düzenlenmişlerdir. Sosyal hakları geniş anlamda ele alınırsa kültürel haklar da bunun çatısı altına girebilir. Toplum ile doğrudan ilgili olan kültürel haklar genel anlamda sosyal haklar olarak sayılabilir. Sosyal hakların düzenlendiği başlıca uluslararası metinler şunlardır: *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirisi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika Halk ve İnsan Hakları Sözleşmesi, Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün anayasası ve sözleşmeleri. Bu belgeler sosyal ve kültürel hakların ve bu alandaki yükümlülüklerin sergilenmeleri açısından temel kaynaklardır.

İnsan hakları evrensel bildirisinin 26. maddesi eğitim hakkına yer vermektedir. Buna göre her kişinin eğitime hakkı vardır. Eğitim parasızdır. Hiç olmazsa ilk ve temel eğitim aşamalarında böyle olmalıdır. İlk öğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretim herkese tam eşitlikle açık olmalıdır. Eğitim insan kişiliğinin tam gelişmesini, insan haklarıyla ana özgürlüklerine saygının güçlenmesini amaçlamalıdır. Tüm uluslar, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörürlük ve dostluğu desteklemeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın sürekliliği yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir. Ana ve baba çocuklarına verilecek eğitimin biçimini seçme hakkına sahiptirler.

Aynı bildirinin 27. maddesi de kültürel haklar ile ilgili biçimde düzenlenmişlerdir. Bu maddeye göre: Herkes topluluğun kültürel çalışmalarına özgürce katılmak, güzel sanatları tatmak, bilim alanındaki ilerleyişe katılmak ve bunlardan yararlanmak haklarına sahiptir. Herkesin sahibi bulunduğu her türlü bilim, edebiyat veya sanat eserlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasında hakkı vardır.

İnsan hakları bildirisi klasik haklar yanısıra sosyal ve kültürel haklara da yer vererek insanların özgürlük ve bağımsızlığa ancak ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulması ile kavuşabileceğini vurgula-

maktadır. Bildiri dünya uluslarının istedikleri olması gereken ideal bir düzeni vurgularken, insanlığın temel haklarına, insanlık onuruna olan inancı bir kez daha dile getirmiştir. Birleşmiş Milletlere üye olan tüm devletler bu bildirideki hakları tanıyacaklarına ve bunlara uyacaklarına dair söz verdiler. Bildiri uluslararası bir sözleşme niteliğinde olmadığından, güvence ve yaptırımlardan yoksundur. İnsan haklarının çiğnenmesi durumunda konuyu soruşturacak ve üzerine gidecek herhangi bir yetkili makam bulunmamaktadır. Sosyoekonomik biçimlenmeleri farklı, siyasal ideolojileri, dünya görüşleri, kültürleri değişik devletlerce ortaklaşa olarak imzalanması amaçlandığından, yaptırımsızlık kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Buna karşın genelde tarihsel anlamı büyük olan insan hakları evrensel bildirisi, birçok devletin anayasalarının başlangıç bölümlerinde yer aldı. Önemli hukuksal sorunun çözüme kavuşturulmasına bildirinin genel ilkeleri temel olarak ele alındı.

İnsan hakları evrensel bildirisinin yaptırım ve denetim açısından yetersiz kalması daha sonraları yeni sözleşmelerin imzalanmasına neden olur. Belirli alanlarda daha ayrıntılı bildiriler hazırlanarak, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerce imzalandı. Böylece yeni adımlar atılarak insan hakları alanındaki gelişmeler sürdürüldü. Kültürel haklar açısından en çok önem taşıyan evrensel belge ekonomik, sosyal ve kültürel haklar uluslararası sözleşmesidir. 1966 yılında birleşmiş milletler genel kurulunca onaylanan bu bildiri otuzbeş ülkenin onaylamasından sonra on yıllık bir bekleme ile 1976 yılında yürürlüğe girmiştir.

Birleşmiş Milletler ekonomik, sosyal ve kültürel haklar uluslararası sözleşmesi, çağdaş gelişmeler gözönüne alınarak hazırlanmıştır. İnsan hakları evrensel bildirisini tamamlayıcı nitelikte olan bildiri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ayrıntılara giderek bu alanlardaki hakları açıklamaktadır. Bu bildiriye göre, herkesin kişisel ve siyasal hakları olduğu kadar ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da bulunmaktadır. Sözleşmeye taraf olan devletler herkese özgürce seçtiği ya da benimsediği bir işte ya da benimsediği bir işte yaşamını kazanma olanağı veren çalışma hakkını tanırlar ve bu hakkın korun-

ması için uygun önlemleri alırlar. Bu hakkın kullanımı için alınacak önlemler, bireyin temel siyasal ve ekonomik özgürlüklerini güvence altına alan koşullarda teknik ve mesleki yönlendirme, yetişme programları, istikrarlı ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeye yönelik politika ve teknikler ve üretken istihdamdır. Dinlenme ve boş zaman çalışma saatleri uygun ölçülerde sınırlanmalı, ücretli tatil hakkı tanınmalıdır. Ayrıca sözleşmeye taraf olan devletler herkesin eğitim hakkına sahip olduğunu tanımaktadır. Devletler; eğitimin insan kişiliğinin ve insan saygınlığı kavramının tam gelişimine yönelik olacağını ve insan hakları ile temel özgürlüklerine saygı gösterilmesini güçlendireceğini kabul ederler. Devletler; ayrıca eğitimin özgür bir toplumda herkese etkin katılma olanağı sağlayacağını, tüm uluslar, ırklar, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yerleştireceğini ve Birleşmiş Milletlerin barışın korunmasına yönelik çalışmaları geliştireceğini benimserler. Devletler eğitim hakkının tam olarak yaşama geçirilmesini sağlamak amacıyla, ilk eğitimin zorunlu ve parasız olmasını, orta eğitimin tüm biçimleri, özellikle parasız eğitimin aşamalı olarak tanınması ile her türlü uygun araç kullanılarak herkese açık olmasını benimserler. Yüksek eğitim yetenek temeline dayalı olarak, uygun araçlarla, özellikle parasız eğitimin aşamalı olarak tanınması ile her türlü uygun araç kullanılarak herkese eşit biçimde açık olmasını benimserler. Yüksek eğitim yetenek temeline dayalı olarak, uygun araçlarla, özellikle parasız eğitimin aşamalı olarak tanınması ile herkese eşit biçimde açık olmalıdır. İlk öğretimden geçmemiş ya da ilk öğretimi tamamlayamamış olanlar için temel eğitim olabildiğince desteklenmeli ya da geliştirilmesi etkin biçimlerde sağlanmalı, yeterli burs sistemi kurulmalı ve eğitim kadrolarının maddi koşulları sürekli olarak geliştirilmelidir. Sözleşmeye taraf olan devletler, çocuklarına kendi inançlarına uygun ahlaki ve dini eğitimi sağlayacak ve devlet tarafından temellendirilen ya da onaylanan asgari eğitim düzeyi ile uygunluk gösterecek biçimde, ana ve babaların ya da gerektiği yerde vasilerin çocuklar için kamu makamlarınca düzenlenenler dışında, okul seçme özgürlüğüne saygı göstermeyi benimserler. Devlet tarafından getirilecek asgari eğitim

düzeylerine uymak koşuluyla eğitim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğü vardır.

Aynı sözleşmede, başka bir madde ile de kültür hakları düzenlenmiştir. Buna göre; devletler herkesin kültürel yaşama katılma haklarını, bilimsel gelişme ve uygulamalarının sonuçlarından yararlanma hakkını, yaratıcısı bulunduğu bilimsel, edebi ya da sanatsal üretimin getirdiği maddi ya da manevi çıkarların korunmalarından yararlanma hakkını tanırlar. Sözleşmeye taraf olan devletlerce bu hakkın tam olarak yaşama geçirilmesinin sağlanmasına yönelik alınacak önlemler, bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli olanları da kapsar. Sözleşmeye taraf olan devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı çalışma yapabilmek için zorunlu olan özgürlüğe saygı göstermeye söz verirler ayrıca bilimsel ve kültürel alanda uluslararası ilişki ve işbirliğinin desteklenmesi ve geliştirilmesinin getireceği yararları da benimserler.

Birleşmiş Milletler genel kurulu 1969 yılında yeni bir bildiri olarak "Birleşmiş Milletler Sosyal İlerleme ve Geliştirme Bildirisi"ni benimseyerek açıklamıştır. Bu bildiriye göre, uluslararası barış ve güvenliğin toplumsal ilerleme ile ekonomik gelişmeye bağlı olduğu açıklanmıştır. Herhangi bir ayırım yapılmadan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kadar kişi hakları ve siyasal haklar da tanınmalı ve etkin biçimde yaşama geçirilerek insan hakları ile sosyal adaletin gelişimi sağlanmalıdır. Sosyal ilerleme ve gelişme şu ögeleri içeren biçimde insansal kaynakların tam olarak kullanımını gerektirir: Aydınlatılmış kamuoyu koşullarında yaratıcı girişkenliğin desteklenmesi ve bireylerin bir bütün olarak toplumdaki değişikliklerin bilincinde olması amacıyla, ulusal ve uluslararası bilginin yayılması, toplumun tüm ögelerinin birey olarak ya da örgütleri aracılığı ile insan hakları evrensel bildirisinde ifadesini bulan temel özgürlüklere bütünüyle saygılı olarak, gelişmenin ortak amaçlarını tanımlanmasına ve bu amaçların gerçekleştirilmesine etkin katılımı. Gerçekten bütünleşmiş bir toplum yaratmak için nüfusun kenarda kalmış ya da dezavantajlı kesimlerine sosyal ve ekonomik gelişmede eşit fırsatlar sağlanması. Sosyal gelişme herkesin çalışma ve işini özgürce seçme

hakkının tanınmasını gerektirir. Ulusal gelirin ve zenginliğin hızla artması ve toplumun tüm üyeleri arasında eşit bölüşümü, sosyal ilerleme için temeldir. Her türlü eşitsizlik, kişilerin ve hakların sömürülmesi, koloniyalizm, nazizm ve apartheld dahil tüm ırkçılığın ve Birleşmiş Milletler amaç ve ilkelerine aykırı her türlü politika ve ideolojilerin derhal ve bütünüyle yokedilmesi gerekmektedir. Sosyal ilerleme ve gelişme temel amaçlara ulaşılması ile, insan haklarına ve temel özgürlüklere uyum içinde ve onlara saygı duyarak, toplumun tüm üyelerinin ruhsal ve maddi yaşam düzeylerinin sürekli olarak yükseltilmesine çalışılacaktır. Cahilliğin ortadan kaldırılması, evrensel düzeyde kültüre sahip olma hakkının tanınması, ilkokul düzeyinde parasız zorunlu eğitim, yaşam boyu eğitimin genel düzeyinin yükseltilmesi ile sağlanmalıdır. Düşük gelir grupları başta olmak üzere herkese tüm toplum hizmetleri sağlanmalıdır. Ayrımcılık ve sömürünün her biçimi, Birleşmiş Milletler anayasasındaki amaç ve ilkelere ters düşen bütün uygulama ve ideolojilerin kaldırılması sağlanmalıdır. Her ülke halkının kendi ulusal birikiminden tam olarak yararlanabilmesi için yabancı sömürünün her biçimi ortadan kaldırılmalıdır. Dengeli bütünsel kalkınma için sosyal ilerleme ve gelişme planlanmalıdır.

Kültüre, bilime ve eğitime çok önem veren Birleşmiş Milletler örgütü kendisine bağlı olarak bir uluslararası eğitim, bilim ve kültür örgütü olarak UNESCO'yu kurmuştur. 1945 yılında Birleşmiş Milletlere üye olan devletler bu uluslararası kuruluşun sözleşmesini imzalamışlardır. Unesco sözleşmesinde kültür ve kültürel haklar ile ilgili şu kısımlar bulunmaktadır: Büyük savaşlar insanların onur, eşitlik ve birbirlerine saygı göstermelerini emreden demokratik ilkelerin yadsınması ve insanlarla ırkların eşit olmadıklarını ileri süren doktrinin cehalet ve önyargılar yardımı ile yayılması sayesinde ortaya çıkmışlardır. Kültürün geniş ölçüde yayılması ve insanlığın gelenekleri, özgürlük ve barış içinde gerekli olduğu gibi, tüm ulusların karşılıklı yardım ve ilgi anlayışı ile yerine getirilmeleri gereken kutsal bir ödevdir. Yalnızca hükümetlerin düzenledikleri barış dünya ulusları için sürekli olamaz. Başarısızlığa uğramaması için barışın insanlığın

düşünce ve manevi birliğine dayanması gerekir. Bu nedenle, sözleşmeyi imzalayan devletler nesnel gerçeğin hiçbir sınıra bağlı olmadan araştırılması yolunda herkese tam ve eşit eğitim fırsatları verilmesine, düşünce ve bilginin özgürce değişimine inandıklarından, uluslar arasındaki ilişkileri geliştirip artırmak ve böylece karşılıklı anlaşmayı ve birbirlerinin yaşayışları hakkında daha iyi ve doğru bilgi edinmeyi sağlamak karar ve azmindedirler. Bunun sonucu olarak eğitsel, bilimsel ve kültürel ilişkileri yolu ile, uğrunda Birleşmiş Milletler örgütünün kurulduğu ve anayasasının ilan ettiği uluslararası barış ve insanlığın ortak mutluluğu amaçlarını ilerletmek amacıyla Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür kurumunu kurmuşlardır. Kuruluşun amacı; ırk, cins, dil ve din farkı gözetmeksizin Birleşmiş Milletler Anayasasında dünya uluslarına tanınan insan hakları ve temel özgürlüklerine, yasalara ve adalete ortak bir saygı yaratmak için, uluslar arasındaki işbirliğine eğitim, bilim ve kültür yolu ile yardım ve böylelikle barış ve güvene hizmet etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için kuruluş, tüm yayım araçlarından yararlanarak ulusların birbirlerini tanımalarını ve anlamalarını ilerletmek ödevinde işbirliği yapacak ve bu amaçla söz ve resimlerle düşüncelerin özgürce akışına yardım edecek ve Uluslararası Anlaşmaları önerecektir. Eğitsel çalışmaların gelişmesi için arzuladıkları zaman üyelerle işbirliği yapılacak, ırk ve cinse bakmaksızın ekonomik veya sosyal hiçbir ayırım gözetmeksizin eğitim olanaklarının eşitliği idealini ilerletmek amacı ile uluslararası işbirliği kurulacak, dünya çocuklarını özgür insanın sorumluluklarına en iyi biçimde hazırlamak için en yeterli eğitim yöntemlerini önermek yolu ile halk eğitimine ve kültürün yayılmasına yeni bir hız verilecektir. Dünyanın kitap, sanat eseri, tarih ve bilim anıtları mirasının korunmasını sağlayıp, ilgili uluslara gereken uluslararası anlaşmaları önerilecek, eğitim bilim ve kültür alanlarında etkin kişilerin uluslararası anlaşmalar önerilerek, eğitim bilim ve kültür alanlarında etkin kişilerin uluslararası değişimi ve yayım, sanat ve bilim bakımından ilgili değerli eşya ile diğer bilgi kaynakları da dahil olduğu halde kültürel etkinliğin tüm kollarında uluslararası işbirliği desteklenecek, tüm ülkelerdeki uluslara, bu ülkelerin herhangi birinde çıkan

yayımlardan edinmek olanağını sağlayacak uluslararası işbirliği yöntemleri gösterilip öğretilerek bilgi sürdürülecek, arttırılacak ve yayılacaktır. Bu kuruluşa üye olan devletlerin, kültür ve eğitim sistemlerinin özgürlük, bütünlük ve verimli özelliklerini korumak amacıyla kuruluş asıl olarak bu devletlerin yasalarının yetkisi içinde bulunan işlere karışmaz. Birleşmiş Milletlere üye olan devletlerin uluslararası eğitim, bilim ve kültür kuruluşuna da üye olmak hakları vardır. Birleşmiş milletler eğitim bilim ve kültür kuruluşu, yetkisine giren konularla ilgili, herhangi bir hükümete bağlı olmayan uluslararası kuruluşlarla danışma ve işbirliği amacıyla anlaşmalar yapabilir ve onları belirli işleri yüklenmeye çağırabilir. Unesco sözleşmesi içerdiği bu maddelerle dünya uluslarına kültürel hakları konusunda bazı güvenceler getirmiş ve yol göstermiştir. Nitekim, yeni uyanmakta olan üçüncü dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu bu örgüte üye olarak sıkı bir dayanışma içine girmişler ve büyük devletlerin sürdürdükleri kültür emperyalizmine karşı uluslararası alanda ortak bir savaşımı başlatmışlardır. Unesco sözleşmesinin getirdiği ilkeler, yeni kurulan devletlerin kültür haklarına ışık tutmuş ve insanlığın diğer kesimlerinin de kültürel haklarına sahip olabilmeleri sürecinde olumlu bir katkı getirmiştir.

Birleşmiş Milletler örgütünün çatısı altında hazırlanan bu evrensel bildiri ve sözleşmeleri izleyen, ikinci derecede Avrupa Konseyi'nin hazırladığı uluslararası belgeler vardır. İki Dünya Savaşının sarsıntılarından çıkan Avrupa ülkeleri kısa zamanda ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşmeyi sağlayabilmek için Avrupa Konseyi'ni oluşturmuşlardır. Konseyin amacı, kuruluş sözleşmesinde üyelerin arasında onların ortak mirası olan ideal ve ilkelerini korumak ve değerlendirmek, onların ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak için sıkı bir işbirliğini gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir. Bu amaca. konseyin organları aracılığı ile ortak yararları ilgilendiren sorunların tartışılması, anlaşmalar yapılması, toplumsal, kültürel, bilimsel, hukuksal ve yönetsel alanlarda birlikte haraket edilmesi, insan haklarının ve ana özgürlüklerinin korunup geliştirilmesi gerçekleştirilerek varılacaktır. Avrupa Konseyine üye olan devletler, insan hak ve öz-

gürlüklerine uymak ve onları geliştirmekle yükümlü bulunmaktadırlar. Avrupa Konseyinin her üyesi hukukun üstünlüğü ilkesini ve herkesin insan haklarından ve ana özgürlüklerinden yararlanma ilkesini benimser, bu amaçlar doğrultusunda çaba göstermeye söz verir. Konsey insan hakları ile ilgili yoğun çalışmalar yaptıktan sonra 1950 yılında Roma'da Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi üye devletlerce imzalandı. Avrupa insan hakları sözleşmesi soğuk savaş koşullarında sosyalist ülkeler ile o zamanki faşist ülkelere karşı demokratik bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmiştir[6]. Bu sözleşme ile daha önceki evrensel bildirilerde dile getirilen temel haklar güvence altına alınmış ve belirli yaptırımlara bağlanmıştır. Kişisel ve siyasal haklar daha geniş olarak bu sözleşmede düzenlenmişlerdir. Kişilerin ve üye devletlerin başvurularını incelemek üzere Avrupa insan hakları komisyonu, Avrupa insan hakları divanı ve Avrupa konseyi bakanlar komitesi olarak üç temel organ sözleşme ile kurulmuştur. İnsanların ulusal ve uluslararası hukuk alanlarında haklarının korunması için bu üç organ üst düzeyde yetkili olarak çalışmalarını sürdürmektedirler. Bireyler haklarını çiğneyen devlete karşı dilekçe ile bu organlara başvurabilmektedirler. Böylece devletler davalı olarak mahkeme önüne çıkarılmakta ve yargılanmaktadır. Daha sonra imzalanan Avrupa Sosyal Haklar sözleşmesi ise, bir güvence işleyişi getirmemektedir, bu sözleşmede insan hakları komisyonu veya insan hakları mahkemesi gibi organlar bulunmamaktadır.

Avrupa insan hakları sözleşmesinde, demokrasi, barış ve adaletin temel alındığı bir genel girişten sonra temel haklar ele alınmıştır. Bu sözleşmeye göre, herkes düşünme, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya düşünce değiştirme özgürlüğünü ve açıkça veya özel olarak ibadetini veya öğretimini yaparak tek başına veya toplu olarak dinini veya düşüncesini açıklamak özgürlüğünü içerir. Din veya düşünceleri açıklamak özgürlüğü, demokratik bir toplumda ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenini, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için zorunlu olan önlemlerle ve yasa ile sınırlanabilir. Her kişi konuşma ve düşüncelerini açıklama hakkına sahiptir. Bu hak resmi makamların karışması,

ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya düşünce almak veya vermek özgürlüğünü içerir. Bu madde, devletlerin radyo, sinema veya televizyon işletmelerini bir izin rejimi içine sokmalarına engel değildir. Hakların kullanılmaları, demokratik toplumlarda zorunlu önlemler olarak; ulusal güvenliği, kamu emniyetinin, düzeni korumanın, suçun önlenmesinin, sağlık ile veya ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için ve ancak yasa ile sınırlanabilir.

Avrupa Sosyal haklar sözleşmesi ise; hiçbir ırk, renk, cinsiyet, din siyasal düşünce, ulusal soy ya da sosyal köken ayırımı tanımadan herkesin benzer sosyal haklardan yararlanmasının sağlanması gerektiğini gözönünde tutarak, uygun eylem ve kurumlarla, hem kentsel hem de kırsal nüfusun toplumsal refahını geliştirmek ve yaşam düzeyini yükseltmek için her türlü ortak çaba harcamada kararlı olarak çeşitli konularda anlaşmışlardır.

Görüldüğü gibi, insan hakları ile ilgili evrensel bildiriler ve sözleşmeler çeşitli alanlardaki hakları genel boyutlarda ele alarak düzenlerken kültür haklarına da yer vermişlerdir. Ne var ki, kültürel hakların tüm boyutları ile evrensel bildiri ve sözleşmelerin de düzenlemleri eksik kalmıştır. Kültürel haklar ile ilgili olarak; tıpkı kişisel, siyasal, ekonomik veya sosyal haklar ile ilgili olarak imzalanan özel anlaşmalar gibi ayrıntılı yeni bir özel sözleşmeye gereksinme bulunmaktadır.

D— Genel Kültürel Haklar

Kültürel hakları kapsamlarına ve boyutlarına göre, genel ve özel olarak ayırmak benimsenen bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre; düşünme, konuşma, yazma, yayın, eğitim ve örgütlenme hakları genel kapsamlı haklar olarak temel kültürel haklar olarak sayılabilirler. Bu hakların kendi başlarına hak olmalarının ötesinde kültürel boyutları da çok büyük ağırlıklar içermektedir. Genel kapsamlı bu hakları genel kültürel haklar olarak değerlendirirken, kültür ile ilgili özel hakları da özel kültürel haklar olarak adlandırmak olasıdır.

Düşünce hakkı, tüm hakların olduğu kadar kültürel hakların da anasıdır. Yüzyıllardır sürüp gelen insanlığın ilerlemesi, hep özgür düşünme ile gerçekleşebilmiştir. Hak ve özgürlüklerin en önemlisi düşünce hakkıdır ve bu hak tam anlamıyla özgür olmalıdır. İnsanoğlunun yaptıklarının temelinde kendi düşüncesi yatar. Diğer alanlarda olduğu gibi kültür dünyasında da bu böyledir. Kültürel değerler ve etkinliklerin hepsi birer düşünce ürünüdürler. Bu açıdan, düşünce ürünü olan kültür de doğrudan doğruya düşünceye bağlıdır. Düşüncenin açığa vurulması ve nasıl açıklanacağı konusu her zaman anayasaların düzenlenmesi sırasında başlıca sorunlardan birisi olmuştur. İnsan toplumlarının gün geçtikçe daha büyük bir hızla gelişmesi, düşüncenin toplumsal ortamda karşılıklı etkilenmeler sonucunda yepyeni biçimlere girmesi, bu özgürlüğün önemle ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Ne var ki, sınırlanan, düzenlenen ve bir hak olarak tanınan bu özgürlüğün herhangi bir yolla açıklanmış bir düşünceye uygulanacağını belirtmek gerekir. İnsanlar toplum biçiminde yaşadıklarından düşüncelerini başkalarına aktarmak eğilimi içindedirler. Özgürlük ve hak kavramı yerleşmeye başlayıp bu aktarmak söz konusu olunca bu özgürlüğe ait ilkelerde, Anayasalar ve hak bildirilerinde yer almaya başlamıştır. Fransız insan hakları bildirisinde, düşüncenin başkalarına özgürce açıklanması ve aktarılmasının insanların en değerli haklarından olduğu ilk kez belirtilmiştir. Düşünce hakkı, insanın her duruma ve soruna kendi istediği gibi açıklama getirebilmesidir. Toplumsal ortamın, eğitim sisteminin ve kişisel yeteneklerin etkisi ile bireylerin düşünce yapıları biçimlenir. İnanç, toplanma, örgütlenme gibi hak ve özgürlükler de temelde düşünce hakkından kaynaklanmaktadırlar. Kültürün temeli olan düşüncenin oluşabilmesi için kişilerin bilgi kaynaklarına özgürce ulaşabilmeleri, seçmeler yapabilmeleri ve istedikleri kanılara varabilmeleri gerekmektedir. İkinci aşama da ise o kişiler kendi dünya görüşlerine uygun adımlar atabilmeli ve etkinliklerde bulunabilmelidirler. Üçüncü aşamada ise düşüncelerin başkalarına aktarılması, yayılması, öğretilmesi söz konusu olmaktadır. Düşünce hakkı bu üç aşamayı kapsamakta ve bunlarla beraber bir bütünlüğe kavuşabilmektedir. Düşünce hakkı, insanın

varlığını duyduğu tüm sorunları vermek isteği yanıtları kendisinin seçebilmesini, ya da hazırlayabilmesini, bireysel ve toplumsal davranışlarını da bu yanıtlara uydurabilmesini içermektedir.

Kültürel haklar içerisinde en baş yeri alan düşünce hakkının tanınması ve özgür biçimlerde düzenlenmesi kültürel gelişmenin en önde gelen koşuludur. Düşüncenin oluşum öncesi aşamasına ve oluşum sürecine hukuk kesinlikle karışamaz, bu bireylerin iç sorunu olarak görülür ve düzenleme dışı tutulur. Ne var ki, dışa vurma aşamasında düşünce hukukun düzenleme alanına girer ve anayasalar ile yasalar tarafından düzenlenir. Düşünce hakkına sahip olan kimsenin bu hakkına dışa vurmadıkça kimse karışamaz. Dışa vurma aşamasında ise her devletin kendi siyasal düzeni ve ideolojik yapısının getirdiği bazı sınırlamaları uluslararası anlaşmalar tanımıştır. Ne var ki, bu sınırlamalar da kamu düzeni, genel güvenlik ve ahlak gibi çok genel çerçeveleri aşamazlar. Genel anlamda, düşünce hakkı beyinsel nitelikli tüm etkinlikleri kapsamı içine alır. Bilim ve sanatlarla ilgili bulunan tüm hakların anası düşünce hakkı ve özgürlüğüdür. Düşünce hakkının bulunmadığı bir toplumda doğru dürüst kültür ve sanat etkinliklerinin yürütülebilmesi ve dolayısıyla kültürün canlı olan iç dinamiğinin çalışabilmesi beklenemez. Konuşma, açıklama, yazma ve yayın hakları gibi kültürel etkinliklerin açıklanma ve yansıma biçimlerini belirleyen hakların temelinde hep düşünce hakkı ve özgürlüğü yatmaktadır. Bu gibi haklar demokratik ve özgür bir toplum yapısının göstergeleridir[(8)]. Kültür olgusunun kendiliğinden gelişmeler gösterebilmesi için zorunlu olan demokratik ve özgür toplum yapısı, aynı zamanda kültürel hakların varlığı açısından da önemli bir güvence sağlamaktadır.

Kültürel hakların içerisinde ikinci önemli yere konuşma hakkı sahip bulunmaktadır. Özgürce düşünce hakkının bulunduğu yerde, bunu tamamlayıcı bir öge olarak konuşma hakkının da bulunması gerekmektedir. Düşünce hakkının bulunmadığı yerde konuşma hakkı da bulunamaz. Bu iki hak birbirine çok yakın bağlar içerisindedirler ve genel olarak birbirlerini tamamlarlar. Düşündüklerini özgürce söyleyemeyen insanların bulunduğu bir ortamda, en küçük bir kültür

etkinliğinin gerçekleştirilebilmesi olanaksızdır. Eşit önemi nedeniyle konuşma hakkı da düşünce hakkı ile beraber ele alınır ve düzenlenir. İnsanlar her düşündüklerini özgürce söyleyebilmek başkalarına düşüncelerini aktarabilmek ve düşünceleri doğrultusunda özgürce kamuoyu oluşturabilme için konuşma hakkına sahip olmak isterler. Aslında çağdaş siyasal rejimlerin gelişmiş olduğu düzey açısından konuya bakılırsa insanların en doğal haklarının başında konuşma hakkı gelmektedir. Ne var ki, bu aşamaya geliş pek de kolay olmamıştır. İnsanlara ağızların açmayı yasaklayan baskıcı ve otoriter rejimlerden günümüze gelene kadar konuşma hakkı çeşitli aşamalardan geçmiştir. Sözlü kültür de kültürün toplumda yaygınlık kazanması açısından yaşamsal bir konuma sahip bulunmaktadır. Konuşma hakkı kültürü besleyen candamarlarındandır. Yazılı kültürün yanısıra sözlü kültür de kültürel gelişmede önemli bir rol oynamaktadır. Bunu da sağlayan konuşma hakkıdır. Bilimsel ve sanatsal çalışmaların özgürce dile getirilmeleri sözlü kültürü en iyi biçimde besleyen bir yoldur. Duygu ve düşüncelerin belirtilebilmesi kültürel değerlerin zenginlik kazanmasını sağlamaktadır.

Üçüncü önemli kültürel hak yazma hakkıdır. Kültürel değerlerin ana kaynağı olan duygu, düşünce ve bilimsel çalışmaların yazılabilmesi kültürel gelişme açısından, yine yaşamsal bir öneme sahip bulunmaktadır. Konuşma hakkı ile dile getirilebilen kültürün kalıcı olması ve gelecek kuşaklara yansıyabilmesi için yazma hakkına da gereksinmesi vardır. Kültür ve sanat eserleri özgün yapıtlar olarak yaratılırlar ve bunların yazılabilecek olanları yazıya dökülürler. Yazma hakkını tanımlamak gerekirse; kısaca bir sanatçı, bilim adamı veya bu tür çalışma yapan herkesin düşüncelerini ve düşünsel çalışmalarını yazı yolu ile kağıt üzerine aktarabilmesi yetki ve özgürlüğüdür. Yine devletler anayasa ve yasalar yolu ile bu hakkı da genel güvenlik ve kamu düzeni ahlâkı gibi nedenlerle sınırlama yoluna gitmektedirler. Ne var ki, çağdaş demokrasilerde diğer genel haklar gibi yazma ve yayma hakkının özünün zedelenmemesi gerekir. Yazma hakkı aynı zamanda yazılanları çoğaltarak yayma ve basın haklarını da kapsamaktadır. Yazma hakkı bu yönü ile geniş bir çerçeveye sahiptir. Uygarlıklar ilk

önce yazının bulunması ile başlamıştır. İnsanlık açısından bu denli önemli bir olgu olan yazının bir hak olarak çağdaş boyutlarda tanınması, günümüzde uygarlık savaşı veren uluslar için kaçınılmayacak olgudur. Yazma hakkı yalnızca yazarlar için değil, ama o ülkede vatandaş olarak yaşayan herkes için düzenlenmelidir. Yazarlar için ayrıca telif hakkı konusuda yazma hakkı ve özgürlüğünün genel çerçevesinde düşünülmelidir. Nitekim bu amaçla uluslararası düzeyde telif hakları sözleşmeleri imzalanarak yazarların hakları güvence altına alınmıştır. Yazarlık eninde sonunda kamu adına bir anlatım, toplumun bugünü ve yarını adına bir açıklama, bir hak ve özgürlük savunması olduğu için, öncelikle kamu hizmeti olarak görülmelidir. Aynı zamanda toplumun yönlendirilmesine kamuoyunun daha derinlerden ve demokratik yollardan oluşmasına yarayan eğitsel ve kültürel bir etkinlik olduğu için, yazarlık ne denli bireysel görünürse görünsün temelde toplumsal bir uğraş olarak anlaşılmalıdır[9]. Yazı yazarak ürettikleri eserlerinde ise yazma hakkı karşılığı olarak yazarların sorumlulukları bulunmaktadır. Kendi toplumun ilerlemesini, kültürün gelişmesini isteyen yazarların yazarken bu genel amaçlara dikkat etmeleri, yazma hakkının daha işlevsel olarak gerçekleşmesine yardımcı olacaktır. Yazarlar kendileri için ayrıcalık isteğinde bulunmadan, yazma hakkının verdiği özgürlük içerisinde yaratıcılıklarını sürdürmeli ve kültürel değerleri ve birikimin zenginleşmesine katkı sağlamalıdırlar. Yazma hakkının işlevselliği açısından yazarların sorumluluğu büyük önem taşımaktadır. Yazma hakkı kullanılırken, hiçbir anlamı olmayan topluma ve bireylere zaman ve kaynak israfına yol açabilecek eserlerin gündeme gelmemesi, toplumsal ve kültürel değerleri zedeleyebilecek yapıtların yazılmaması, beklenen yararların daha da artmasını sağlayacaktır. Yazma hakkı düzenlenirken böylesine iç disiplinler de dikkate alınmalıdır.

Yazma hakkını tamamlayan diğer haklar da yayın ve yaratma haklarıdır. Yazarlar nasıl ki yaratıcı çalışmalarını yazma eylemi ile ortaya koyabiliyorlarsa, bunun gibi diğer sanatçıların da kendi alanlarının doğasına uygun olarak yaratma hakları bulunmaktadır. Ressamlar çizerek ve yapılandırarak, müzisyenler besteleyerek ve seslendirerek,

sinemacılar ve tiyatrocular oynayarak yaratma haklarını kullanabilirler. Kültürün yaratıcısı olan sanat dallarının yapısına göre, değişik etkinlikler aracılığı ile yaratıcılık sürdürülür. Kültür ve sanatın temelinde yatan yaratıcılık eylemi genel anlamda yaratma hakkından doğmaktadır. Yazma eylemi de genel kapsamı ile düşünülürse yaratıcı bir etkinliktir ve yaratma hakkının içerisinde yer alır. Yaratma hakkı beraberinde çoğaltma, basma ve yayma haklarını da getirir. Yaratıcılıkdan amaç kültür ve sanat eserlerinin topluma ulaşması ise, bunun için de basma ve yayma etkinliklerinin de yer almalarını doğal karşılamak gerekir. Sanat eserleri bazen tek olabilir, ama bunların kopyalarının çoğaltılarak dağıtılması, satışa çıkarılması sağlanabilir. Böylece kültürel yaşamın canlı olması ve çalışmaların bireysellikten kurtularak tüm toplumun kültürel birikimi içerisinde yer almaları sağlanabilir.

Eğitim hakkı, bir diğer kültürel hak olarak öneme sahiptir. Herkes için doğal bir hak olan eğitim devlet için bir ödevdir. Devletin başta gelen ödevleri arasında öncelikli yere sahip olan eğitim, halkın bilme öğrenme ve aydınlanma gereksinmelerini karşılayacak olan bir kamusal etkinliktir. Eğitim ve öğretim gereksinmelerini karşılamanın devletin başta gelen ödevleri arasında sayılması kendiliğinden bir eğitim hakkını ortaya çıkarmıştır[10]. Eğitim vatandaşların bilme ve öğrenme gereksinmelerini karşıladığı sürece bir kamu hizmetidir. Kültür ve eğitim birbirleriyle karşılıklı ilkeler içerisinde olan çok yakın iki alandır. Kültürün eğitimi olduğu kadar eğitimin de yarattığı bir kültür vardır. Kültür en geniş anlamında eğitim alanını da kapsayarak insanların tüm sosyal yaşantıları ile ilgili değerler ve ürünler bütünü biçiminde tanımlandığından eğitim hakkı da kültürel haklar arasında sayılabilir. Eğitim hakkı yine eğitim özgürlüğü ile bir bütün meydana getirir. Buna göre, devlet veya herhangi bir otorite bir bilim veya sanat adamının bilimini veya sanatını bir başka kişiye veya kişilere öğretmesini kısıtlayıp denetleyemeyecek, kimsenin bilim veya sanat öğrenmek için dilediğine başvurmasına engel olamayacaktır. Eğitim hakkı ile özgürlüğünün birleşmesi kültürün varlığı ve gelişim için yararlı bir platform sağlar. Buna göre bireyler, kendi kültürünü öğrenmek istediği zaman eğitim hakkından yararlanırlar. Benzer biçimde de

bilim ve sanat adamları da çalışmaları ile ilgili eğitim etkinlikleri göstererek, kendi toplumlarının kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunurlar ve bu kültürün giderek daha geniş kitlelerce benimsenmesine yardımcı olurlar.

Genel kapsamlı kültürel haklar içerisinde kültürel örgütlenme hakkı da vardır. Anayasa ve yasalarda vatandaşlara tanınan örgütlenme hakkı kültür ve sanat dünyası için de geçerlidir. Kültür ve sanat adamları bu haklarına dayanarak biraraya gelebilecek ve dernek, birlik, federasyon, vakıf ve benzeri örgütlenmelere gidebileceklerdir. Kültür ve sanat adamlarının biraraya gelmek üzere kullanabildikleri bu hakkı, vatandaşlar çok daha geniş kapsamlı amaçlar için kullanabilirler. Ülke düzeyinde genel veya bölgesel çapta birlikler, dernekler, federasyonlar kültürel veya sanatsal amaçlı olarak kurulabilir ve bunlar kültürel etkinliklerde bulunabilirler. Vatandaşların kültürel haklarına sahip çıkabilmek ve bunları yaşama aktarabilmek için örgütlenmeye hakları vardır. Onlar bu haklarını değişik görünümlerde veya yollardan kullanabilirler. Her alanda var olan örgütlenme hakkı ve özgürlüğünün kültür ve sanat dünyasında da benzer konumda ve eşitlikte olması gerekir. Ortak düşünceleri paylaşan kimselerin birleşmeleri, bu düşünceleri savunmak için örgütlenmeleri onların bir dernek, birlik veya parti kurmaları ile gerçekleşebilir. Örgütlenme özgürlüğü ve hakkı da toplanma hakkının tamamlayıcısıdır[11]. Çağımızda ileri düzeylerde tanınan örgütlenme hakkı aracılığı ile toplumsal ve siyasal gelişmeler hızlanmış ve insanlar içlerine kapanıklıktan kurtularak yaşadıkları toplumun birer parçası durumuna gelmişlerdir. Özgür ülkelerin insanları kendilerine örgütlenme hakkının tanınmasını istemişler, uzun yıllar bu hak uğrunda savaşlar vermişlerdir, ne var ki insanların birleşmesini iktidarları için tehlikeli sayan otoriter yönetimler örgütlenme hakkının gelişmesini ellerinden geldiğince önlemeye çalışmışlardır. Ancak demokratik rejimlerde kişilerin örgütlenmeleri ve belirli düşünceler çevresinde birleşmeleri engellenmemiş aksine desteklenmiştir. Örgütlenme hakkı toplu olarak kullanılan bir kişisel haktır. Her ne kadar kişiler aralarında anlaşarak tek tek istekleri ile bir örgüt kurmaya karar verirler ya da tek tek kendi istekleri ile ku-

rulu bir örgüte üye olarak katılırlarsa, o zaman bu hak birlikte kullanılabilir. Bir kişinin tek başına örgüt kurabilmesi olanaksızdır. Toplanma hakkını kullananlar bir süre sonra ayrılabilirler, ama örgütlenenler için bir süreklilik vardır. Kültürel yönden gelişmiş olan ülkelerde kültür ve sanat alanında üst düzeyde bir örgütlenme göze çarpmaktadır. Hem devletin ayrı birimler ve kamu kuruluşları ağı ile toplumun uç kesimlerine kadar örgütlenmesi, hem de ülke halkının gerek bölgesel gerekse de ulusal çaplarda kültür ve sanat örgütleri kurması, kültürel etkinliklere süreklilik, kurumlaşma ve gelişmişlik kazandırmıştır. Kültürlerin nesiller boyunca canlı kalması ve gelişerek gelecek kuşaklara kalabilmesinin yolu kurumlaşmadan geçmektedir. Kurumlaşmanın ilk adımını da örgütlenme olgusu oluşturmaktadır. Bu açıdan örgütlenme yaşamsal anlamda bir kültürel haktır. Kültür birikimini azgelişmişliğin simgesi olan örgütsüzlükten kurtararak örgütlü bir yapıya kavuşturmak öncelik taşıyan bir görevdir.

E—Özel Kültürel Haklar

Genel kapsamlı hakların kültürel boyutlarını gördükten sonra kültür ile doğrudan ilgili özel haklar incelenebilir. Nitekim, uluslararası bildirilerde bu hakların bazıları sayılarak dile getirilmiştir.

Bu hakların en başında, kültürü istemek hakkı gelmektedir. Her vatandaş gerek ulusal kültürü gerekse de evrensel kültürün değişik bölümlerini tanımak, tadmak ve bundan yararlanmak hakkına sahiptir. Bu nedenle de, vatandaşlar kendi devletlerinden bu kültürleri tanımasında, tadmasında ve bunlardan yararlanmasında yardımcı olmasını isteyebilir. Vatandaşlar kendi kültürel gereksinmelerinin giderilmesini devletten isteyebilirler. Devletin de kendi toplumuna ve vatandaşlarına kültür götürmek gibi temel bir görevi vardır. Bu nedenle her devletin temel işlevlerinden birisi de kültürel işlevdir. Her ülkenin vatandaşı diğer devletlerde olduğu gibi kendi devletinde kültürel işlevini yerine getirmesini isteyebilir ve bunun için gerekirse birleşerek örgütlenebilir ve devletin çeşitli makamlarını zorlayabilir. Kültür isteme hakkı özel kültürel haklar içesirinde en doğal hak olarak en başta

gelmektedir. Devlet çeşitli birimleri aracılığı ile vatandaşlarının gereksinmelerini ve isteklerini karşılamak ve bunları yerine getirmek zorundadır. Vatandaşların kültür isteme hakkı devlete kültür ortamı oluşturmak ve korumak görevini vermektedir. Kültür istemi ile kültürel ortam birbirinin tamamlayıcısıdır.

Katılma hakkı ikinci özel kültürel haktır. Vatandaşlar devletlerinden kültür isteyebildikleri gibi, kültürel etkinliklere de katılma hakkına sahip bulunmaktadırlar. İsteme kadar doğal bir hak olan katılmanın kültür alanında diğer kişilerle eşit olarak gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Toplum yaşamı nasıl ki değişik toplantılara bireylerin katılmaları ile oluşuyorsa, kültür gibi canlı bir alana da bireyler daha fazla katılarak kültürel oluşumu hızlandırabilirler. Bir toplumun yaşam biçimi anlamında, kültüre bireyler zaten kendiliklerinden doğal olarak katılırlar. Örgütlenmiş kültürel etkinliklere katılmaya ise hepsinin eşit derecede hakları bulunmaktadır. Kültürel toplantılardan, gösterilere, seminer ve benzeri bilimsel etkinliklerden eğlence türü hareketlere kadar herkes katılabilir. Bölgesel katılmanın üst düzeylerde sağlanması kültür dünyasının canlı kalmasına iç dinamiğinin hareketlenmesine ve dolayısıyla yaratıcı yanının gelişmesine katkılarda bulunmaktadır[12]. Küçük topluluklara katılmak demek, o toplulukların yaratılmasında pay sahibi olmak anlamındadır. Bireyler böylesine bir hazzı paylaşarak ve işbirliği yaparak bunu geniş bir dayanışma içerisinde sağlayabilmektedirler. Katılma olgusu çağdaş demokrasilerin toplumsal tabanını genişleten ve sağlam temellere oturtan bir yapıya sahiptir. Benzer biçimde kültürün de daha geniş bir toplumsal tabana oturması ve bu tabanla bütünleşebilmesi için katılma olgusunun genişletilmesinde yarar bulunmaktadır. Katılmanın geniş olarak tanındığı ve devletçe desteklendiği toplumlarda, ulusal kültür birleşimine daha çabuk ulaşılabildiği ve geniş tabanın desteği ile evrensel alana güçlü bir kültürel birikim yansıtılabildiği görülmüştür.

Gelişme hakkı, bütün kültürlere tanınmalıdır. Gelişmeyen kültür zamanla yozlaşmaya deformasyona ve gerilemeye mahkum kalır. Kültürel yapıları olduğu kadar kültür ve sanatla uğraşan insanları da canlı tutan ve onları sürekli bir devingenliğe doğru yönlendiren olgu

gelişmedir. Kültürler açısından düşünülen gelişme hakkı tüm kültür ve sanat adamlarının çalışmaları için de geçerlidir. Gelişme hakkını kullanabilen kültürler daha da büyüyerek ulusallık aşamasından evrenselliğe doğru açılabilirler. Kültür ve sanat adamları ise hem kendilerini hem de sanatlarını geliştirerek kültürel birikime giderek daha çok katkılarda bulunabilirler. Kültürler gelişebilmek için de belirli bir değişim süreci içerisine girerler. Bilimsel ve sanatsal birikimler yaşanan deneylerin sonuçları ve verileri kültürleri sürekli bir değişime yönlendiren canlılığı yaratırlar. Kültürler karşılıklı ilişkiler ve toplumsal etkinlikler aracılığı ile devinime girdiklerinden kendiliğinden bir değişim ve gelişim süreci yaşarlar[13]. Kültürün gelişmesi yolunda, karşısına çıkan engellerin ve sorunların aşılabilmesi için, kültürel gelişme hakkı anayasa ve yasalarda tanınmalı ve bu hak hukuksal güvence altına alınmalıdır. Kültürel gelişmeye yönelen çeşitli tehditler veya tehlikeler, bu hakkın çerçevesi içinde devlet tarafından önlenmelidir. Kültür ve sanat adamlarına yönelen baskı ve tehditler de bu hakkın kapsamı içerisinde düşünülmelidir.

Özerklik kültürel gelişmenin en önde koşulu olduğundan, her kültürel yapı için bir hak olarak geçerlidir. Kültürler özerk olurlarsa kendi canlı iç dinamiklerini koruyabilirler ve bu dinamik doğrultusunda değişimlerini, gelişmelerini tamamlayabilirler. Özerklik kuramda çekici ama uygulamada çeşitli sorunları bulunan bir kavramdır. Bu nedenle kültürel yapıların özerk düzenlenmesi dikkat edilmesi gereken bir konudur. Kültür ve sanat adamlarının özgürce çalışabilmeleri ve sınırsız yaratma gücünü eyleme geçirebilmeleri açısından özerklik zorunlu bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Kültürel yapıların ve kültür adamlarının özgürlüklerini koruyabilmesi, yapıların ve çalışmaların özgünlüğününün bozulmaması özerklik konumunun yasalarla belirlenmesine bağlıdır. Devleti yöneten hükümetlerin zaman zaman artan baskılarına ve kültürel yaşamı güdüm altına alma çabalarına karşılık, özerklik konumu kültürel yapıları ve sanatsal bilimsel çalışmaları bu gibi ters durumlardan kurtarır. Nitekim gelişmiş ülkelerde: üniversiteler, basın ve yayın kuruluşları ile çeşitli kültür ve sanat kuruluşları özerk yapılarda örgütlenmişler ve yasalarla bu hu-

kuksal konumları güvence altına alınmıştır. Bilim ve sanatın gelişmek için sahip olması gereken özgürlüklere kültür de özerk bir yapı içerisinde sahip bulunmalıdır. Bu açılardan her kültürün özerk olmaya hakkı vardır ve bu hak, temel bir hak olarak benimsenerek, anayasalarda kültürel yapılara özerk hukuksal konumlar tanınmalıdır. Kültürlerin gerektiği gibi gelişmeler gösterebilmeleri böylesine düzenlemelere yakından bağlıdır.

Korunma hakkı kültürel haklar içerisinde çok önemli bir yere sahip bulunan diğer bir haktır. Burada kültürel yapıların, kültür ve sanat eserlerinin olduğu kadar kültür ve sanat adamlarının ve onların çalışmalarının da korunmaları söz konusudur. Ulusal valıkların evrensel alana çıkabilmeleri ancak devletçe izlenecek yeterli bir koruma politikası ile olanaklıdır. Tarihsel kalıtların kültürel birikim içerisinde değerlendirilmeleri ancak böylesine bir kültürel koruma içerisinde olabilmektedir. Kültürel yapıların korunma hakkına bu alanda belirli bilince ulaşabilen toplumlar sahip çıkmalıdırlar. Kültürlerin sürekliliğini sağlayan ve güvenlik içerisinde gelişmesine yardımcı olan korumadır. Her devlet kendi ulusunun kültürünü koruma aracılığı ile ayakta tutmak zorundadır, çünkü toplumları ulus yapan ögelerin başında kültür gelmektedir. Toplumların ilerlemeye karşı olan tutucu kesimlerini, bazen kültür ve sanatın geleceğe yönelen yenilikçi yapıları nedeniyle, bir kültür düşmanı olarak ortaya çıkmaları ve çeşitli baskılarla kültürel gelişmeleri önlemeye çalıştıkları görülmektedir. Böylesine düşmanlıklara, baskı ve otorite rejimlerinin güdümleme çabalarına karşı da, hem kültürlerin hem de kültür ve sanat adamlarının korunmaya gereksinmeleri vardır. Sanatın geleceğe ve yeniye açılan özgür ufuklarının korunabilmesi sanat güvenliği açısından çok yararlı sonuçlar sağlamaktadır.

Kültürel haklar, yirminci yüzyılda yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan bir haklar grubudur. İnsan hakları uğruna verilen savaşlar ile beraber, siyasal ve toplumsal gelişmelerin birarada etkileri böylesine bir sonucu hazırlamıştır. Toplumsal ve kültürel gelişmelerle beraber yeni yeni kültürel hakların da gündeme gelmesi beklenmelidir. Son gelişmelere bakılarak kültürel alanda kurumlaşma, özgünlük, ulu-

sallık, evrensellik, süreklilik, çoğulculuk ve bütünleşme gibi olguların zamanla yeni kültürel haklar olarak ortaya çıkmaları beklenebilir. Evrensel bildirilerde genel olarak dile getirilen kültürel hakların böylesine hızla genişleme göstermesi eğilimi karşısında Birleşmiş Milletler, Unesco benzeri uluslararası kuruluşların öncülüğü ile evrensel kültür hakları adı altında yeni bir bildiri hazırlanmasının zamanı gelmiştir. Böyle bir bildiri de kütür hakları diğer haklardan ayrı olarak ele alınmalı ve ayrıntıları ile açıklanarak bütün dünya uluslarının bu haklara saygı göstermeleri istenmelidir. İnsanlığın geçmişten geleceğe uzanan çizgisinde kültürün ne denli önemli bir yere sahip bulunduğu anımsanırsa, böylesine bir gelişme için şimdiden tüm dünya uluslarının ortak girişimlerde bulunmaları kaçınılmaz bir görev olarak önem kazanmıştır.

KAYNAKÇA

1- UNESCO: *Cultural Rights as Human Rights*, 1970 France, s. 10

2- FİSCHER, Ernst: *Sanatın Gerekliliği*, Çev. Cevat Çapan, Konuk Yayını, İst. 1974 s. 10

3- Hoebel, Adamson: *The Nature of Culture, Man Culture and Society*, Ed. H. Schapire Oxford Univ. press, New York 1971, s. 208-209

4- Merzuk, Abdusabr: *Kültür Emperyalizmi, Hedef ve Metotları*, Hilal Yayını, Çev. A. Arı, İst. 1980, s. 159.

5- Hall, Jerome: *Living Law of Democratic Society*, İndiana University, 1949. s. 101 v.d.

6- Pekin Faruk: Demokrasi, *Sendika Özgürlüğu ve Sosyal Haklar*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 102.

7- Tanör, Bülent: *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Anayasası*, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 14.

8- Sandifer Durward, Scheman Ronald: *The Foundation of Freedom*, The interrelationship Between Democracy and Human Rights, New York, 1966, s. 69.

9- Baykurt, Fakir: *Ülkemizde Yazarın Durumu ve Sorunları*, Türkiye Yazıları Dergisi, Sayı 13, Nisan 1978, s. 80-84.

10- Soysal, Mümtaz: *Eğitim Hakkı ve Öğretim Özgürlüğü, Türkiye'de İnsan Hakları* , AÜHF Yayını, Ankara 1970, s. 248.

11- Akın, İlhan: *Temel Hak ve Özgürlükler*, İÜHF Yayını, İst. 1971, 3 basım, s. 175.

12- UNESCO: *Cultural Rights as Human Rights*, Paris 1970, s. 14.

13- Mead, Margaret: *Continuities in Cultural Evolution*, Yale Univ Pess, New Heaven, 1964, s. 83-105.

VI. Hukuk ve İnsan Hakları

HUKUK VE İNSAN HAKLARI

Hukuk ve insan hakları birbirine çok yakın iki kavramdır. Bazen ikisinin de aynı anlama geldiği görülür, çünkü insan hakları hukukun bir parçasıdır. Hukuk da insan haklarının düzenlendiği ve güvence altına alındığı bir toplumsal düzenin adıdır. Bu yakınlık içinde, hukukun olmadığı yerde insan haklarından sözedilemeyeceği söylenebileceği gibi, insan haklarının bulunmadığı yerde de hukuktan sözedilmesinin olanaksız olduğu açıkça vurgulanabilir. İki kavram hem birbirinin varlık nedeni hem doğal sonucu hem de tamamlayıcısıdır. Kavramların bu denli birbirine yakın olması ilişkilerin güçlülüğü açısından yararlı olmakla beraber, kavramlar arasında karışıklık yarattığından hem düşünsel anlamda hem de uygulamada sınırların belirlenmesinde zorluklar yaratmaktadır.

Hukuk toplumsal yaşam ile içiçe geçmiş bir alandır. Hukukun tanımı yapılırken, bir anlamda toplum mühendisliği biçiminde yaklaşımlar geliştirilmektedir. İnsanlar ilk çağlardan günümüze kadar sürekli olarak toplu bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bu toplu yaşam zaman süreci içinde sosyal bir örgütlenmeyi zorunlu kılmış ve ortak yaşamın ilkeleri geliştirilerek hukuk alanı yaratılmıştır. Tüm canlılarda, birlikte yaşamın gerekli kıldığı düzen hukuk ile beraber insan toplulukları için de getirilmiştir. [1] Hukuk, soyut ve değişmez yasa kurallarından oluşmuş bir bütün değil ama toplumun sürekli düzeni, yaşamın ve adaletin ilk koşuludur. İnsanlık yaşamı bir oluşum durumundadır. Oluşum süreci içinde bireyler her an çelişki, çatışma ve savaşım içindedirler. İşte hukuk, özel ve genel yaşamın ele alındığı her yönü ile düzenlendiği, hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı sosyal düzenin adıdır. Hukuk toplu yaşam düzeni olduğu kadar, toplum yaşamının bilimidir.

Hukuk, bu yapısı ile tüm hak ve özgürlüklerin düzenleyicisi ve aynı zamanda güvencesidir. İnsan toplumlarının evrimi ile beraber hukuk da gelişmiş ve ortaya çıkan yeni koşullarda farklı yaklaşımlar ve yöntemler kullanarak, düzenleme görevini sürdürmüştür. İnsanın insan olma süreci içinde ortaya çıkan değişik sorunların aşılmasında hukukun önemli bir rolü olmuştur. Yüzyıllar boyunca insan toplum-

larının geçirdiği evrimlerde insan hakları kavramı yavaş yavaş ortaya çıkmış her türlü olumsuzluğa karşın gelişmesini sürdürmüştür. Bu sonucun sağlanmasında hukuk düzenlerinin yadsınamıyacak rolü olmuştur.

Yaşayan her varlık gibi, insanın ilk hedefi de varlığını korumak ve geliştirmektir. İnsan bu doğrultuda kendisi ve başkaları için yararlı olan şeylere sahip olmak zorundadır. Varlığını sürdürebilmek için insanlar doğanın koşullarına direnirler ve kendileri için yararlı olabilecek koşullar yaratmaya çaba gösterirler. Doğanın koşullarının ötesinde insanlar toplum halinde yaşayışın arayışı içindedirler. Doğa ve çevre koşulları karşısında zayıf kalan insan, bunu giderebilmek için toplum düzeyinde yaşamak zorundadır. İnsanlar kendi varlıklarını koruyabilmek için çeşitli önlemler almak durumundadırlar. Siyasal topluluklar halinde toplanan insanlar kendi varlıklarını korumak için güvenli ve huzurlu bir düzen arayışı içinde olmuşlardır. Bu amaçla bazı kurallar geliştirmişler ve daha sonra da bu kuralların meydana getirdiği sosyal düzene hukuk adı vermişlerdir. Toplum halinde yaşamanın kuralları belirli bir güvenceye bağlanınca hukuk düzeni zaman içinde hak ve özgürlüklerin de güvencesi durumuna gelmiştir.[2]

İnsanlığın gelişimi bir anlamda hukuk düzeni sayesinde olmuştur, çünkü insanları birarada tutan, onları ortak bir yaşama bağlayan hukuk toplumun bir bütün içinde ilerlemesinin de güvencesi olmuştur. İnsan aklının gelişimi ile beraber hukuk da benzer doğrultularda gelişmeler göstermiştir. İnsanlık bilincinin daha üst düzeylerde gerçekleşmesi, hukuk düzeninde insan kavramının yer etmesine ve daha sonra da insan haklarını geliştiren sürecin başlamasına yardımcı olmuştur. Hukukun amacı, genel olarak bir toplum düzeni kurmak ve bu düzen içinde insanlığın gelişimini, özgür yaşamını güvence altına almaktır. Hukuk bir kavram veya bir düzen olarak ele alındığında, tanımı yapılırken, insana ve haklarına verilen değer öncelikle vurgulanır. Hukuk amacı olan düzeni kurarken ve toplum içinde adaleti sağlarken, insana önem vermek ve insanın tüm hakları ile beraber özgürlüklerini de güvence altına almakla yükümlüdür. Toplumun ve insanlığın ortak çıkarı için, genel faydanın en üst düzeyde gerçekleşmesi için hukuk insanın gelişimi için gerekli olan tüm önlemleri almak zorundadır.[3]

Bütün hukuk kurallarının ve kurumlarının ortak paydası insandır. Hukuk, insan içindir. İnsanların her türlü gereksinmesinin karşılanması ve genel olarak her insanın mutluluğunun gerçekleştirilmesi hukukun başlıca amaçlarıdır. Her türlü hukuk insanlar arası belirli bir düzeni gerektirdiğinden, en alt düzeyde insanlararası ilişkiler zorunlu bir ön koşuldur. Toplumun insan için gerçekleşmesi gibi, belirli bir süreç içinde hukuk da insan için doğmuş ve gelişerek günümüze gelmiştir.

İnsan topluluklarının belirli bir evrimden sonra, devlet düzenine geçmeleriyle beraber, devletin hukuk ile bağlantısı sorunu gündeme gelmiştir. İnsanların hak ve özgürlüklerinin güvenceye kavuşturulması sürecinde devletin hukukla bağlı kılınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. [4] Devlet gücünün giderek artması ve insanları tehdit eder boyutlara varması noktasında devletin her yönü ile hukuka bağlılığı bir gereksinme olarak belirmiştir. Devletin büyük bir organizmaya dönüşmesi, toplumu baskı altına alması, insanları ezmesi, temel hak ve özgürlükleri görmezden gelmesi, işine geldiği zaman hak ve özgürlükleri varsayması, işine gelmediğinde yoksayması hem insanların hem de hak ve özgürlüklerin geleceğini tehlikeye sürüklemiştir. Yüzyıllar boyu görülen haksızlıklar, devlet gücü ile toplumun ve insanların ezilmesi, zaman içinde devlet gücünün hukuk ile sınırlanmasına giden yolu açmış ve hukuk devleti belirli alan içinde denetlemeye başlamıştır.

Devleti hukuk ile bağlamak, insan toplulukları için yeni bir başlangıç olmuş, ve bu noktadan sonra devlet gücünün sınırlanması süreci ile beraber insan haklarının yükselişi görülmeye başlanmıştır. Devletin hukukun sınırları içine alınması, hukukdışı davranışlarının yasaklanması gene hukuk düzeninin diğer yönü olan insan hak ve özgürlüklerinin hukuk düzeni eli ile gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Devleti hukuk ile bağlamak, iktidar gücünü eline geçiren çoğunluğun sınırlanması demek olmuştur. Çoğunluk iktidarı eline geçirince istediğini yapamaz duruma düşmüş ve böylece azınlığın ezilmesi önlenebilmiştir. Çoğunluk adına başa geçenlerde, çoğunluğa dayanarak her türlü girişimi yapabilme olanağını yitirmişlerdir.

Hukuka bağlı olan devlet yasallık ilkesi doğrultusunda hareket

etmek zorundadır. Hukuk, genel kurallar, yasalar olduğu kadar diğer ilke ve esasların da dikkate alındığı bir bütündür. Yasal devlet bütün bunları dikkate alan ve bu ilkeler doğrultusunda iş gören bir mekanizma olmak durumundadır. Her durumda herhangi bir kamu hizmeti yürütülürken veya kamusal bir işlevin gerçekleştirildiği noktada yasallık kaçınılmazdır. Bir devletin hukuka bağlılığı ya da hukuk devleti olması, her durumda hukuka uygun hareket etmesi ile mümkündür. Hukuk düzeni, hukuka bağlı devlet ile güvence altına alınırken, insan hakları da kendiliğinden korunmaktadır. Hukuk ve insan hakları arasındaki bağlantı, böylece hukuka bağlı kılınan devlet aracılığı ile sağlanmaktadır. Aksi takdirde, insan haklarından sözedilemeyeceği gibi, yasallık ilkesinin gerçekleştirilebilmesi de düşünülemez.

Devlet ve hukuk düzenlerinin gelişimi ile beraber insan hakları da bir kavram ve kurum olarak gelişmeler göstermiştir. İlkel devlet yapısından modern devlete doğru gelişme çizgisi içinde ortaya çıkan devlet türlerinin kendi yapılarına uygun bir hukuk düzeni geliştirdiği görülmüştür. İlkel devletin dağınıklığı, daha sonra ortaya çıkan krallıklar ve imparatorlukların keyfiliğinin ötesinde son iki yüzyıldır görülmekte olan kurumsallaşma süreci içindeki devlet biçimlerinde hukukun ayrı bir düzen olarak geliştiğini ve bu aşamadan sonra da insan hak ve özgürlüklerini dikkate alan düzenlemeler getirdiğini hukuk tarihi araştırmaları ortaya koymaktadır. İnsan hakları özellikle Fransız Devriminin estirdiği rüzgardan sonra son iki yüzyıldır, tüm batı ülkelerinin anayasalarında yer almakta ve devletin güvencesine bağlanmaktadır. Her devlet, kendi geliştirmiş olduğu hukuk sisteminin ana ilkelerini anayasalarla ortaya koyarken en başa insan hak ve özgürlüklerini almaya başlamıştır. İnsan hakları kavramı böylesine bir süreç içinde, doğallıktan hukuksallığa geçiş yapmış yapmış ve sonra da anayasalarda yer alarak, anayasal kavramlar içinde kendisine yer edinmiştir. (5)

Ulusal anayasalar yetersiz kaldığı noktada, uluslararası anayasalar anlamında evrensel sözleşmeler gündeme gelmiştir. Bir ülkede insan haklarının çiğnenmeye başladığında, insana verilen değerin artmasıyla uluslararası tepkiler görülmeye başlanmış ve ulusal anayasaların kendi devletlerince çiğnenmeye başlandığı görülünce insan hakları ile ilgili

olarak uluslararası mekanizmalar örgütlenmeye başlanmıştır. Ulusal devletlerin kendi insanlarına karşı haksız davrandığı noktada bu tür devletlerüstü kuruluşlar devreye girmekte ve gerekli incelemeleri yaparak insan haklarının çiğnendiği ülkelerde önlemler alabilmektedir. Son yüzyılın gelişmiş ülkelerinin girişimleriyle oluşturulan bu evrensel mekanizma insan haklarının her türlü saldırı ve tehdite karşı korunmasını sağlamakta ve gerekli olan önlemleri uluslararası kuruluşların desteği alarak, devlet yapıları içinde insan hak ve özgürlüklerinin ezilmesinin önüne geçmektedir. Uluslararası sözleşmeler aracılığı ile kurulan evrensel boyutlu kuruluşlar ve mahkemeler insan hakları ile ilgili her sorunu başvuru üzerine ele alabilmekte ve herkesin benimseyebileceği çözümler üretebilmektedir. İlgili devlet veya toplumlar bu kararlara uyarlarsa sorun çözülmekte, kararlar tanımazlıktan gelinirse o zaman uluslararası yaptırımlar devreye girmektedir. Yirminci yüzyılın iki dünya savaşı görmüş dünyası, böylesine evrensel bir hukuk düzeni kurarak insan haklarını güvence altına almaya çaba göstermektedir.

Uluslararası gelişmeler, insanlar hakları ile ilgili olarak tüm insanlığın sahip çıkması gereken bir ortak hukuk yaratmıştır. Ulusal hukuk sistemlerinin sınırlı yapısı ve insanın dünyanın her yerinde insan olması böylesine bir sonucu hazırlamıştır. Ülkeler ve devletler kendi yapılarına ve özelliklerine uygun düşen hukuk düzenleri geliştirirlerken, bazen insan haklarının evrensel boyutlarını göremeyebilirler. Toplumun ve devletin güvenliği, kamu düzeni gibi hukuk kavramlarına aşırı önem verildiği zaman hukuk düzeni içindeki denge bozulabilir ve haklar ile özgürlükler zedelenebilir. Ulusal sistemin insan haklarını hukuksal olarak korumada yetersiz kalması yüzünden uluslararası koruma ve güvence her zaman gereklidir. Özellikle çağımızın son derece gelişmiş devlet yapıları açısından konuya bakıldığında, uluslararası insan hakları sisteminin zorunluluğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Uluslararası sistem de bazen, insan hak ve özgürlüklerinin hukuksal korumasında yetersiz kalabilmektedir. Uluslararası hukuk tam anlamında gelişmiş bir hukuk olmadığı için, bu hukuk sistemi içinde yer alan karar ve uygulamalar her zaman istenen amacı

sağlayamayabilir. Uluslararası kuruluşlar aracılığı ile geliştirilen evrensel hukuk. hukukun yeni bir türüdür ama yaptırımların ve güvencelerin tam olarak gerçekleştirilmeyişi nedeniyle eksik hukuk olmaktan öteye gidememektedir. Birleşmiş Milletler topluluğu çatısı altında yaratılmak istenen uluslararası hukuk düzeni bazen devletlerin ulusal çıkarları ile çatışabilmekte ve bu nedenle de uygulama şansını yitirmektedir. Devletlerin üzerinde kurulan üst mekanizmalar, devlet otoritesi kadar etkin olamadığından, uluslararası hukukun ulusal hukuklar kadar bile uygulama şansı bazen olamamaktadır. Devletlerarası çekişmeler, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan bunalım dönemleri savaş tehlikeleri ve bunlar gibi benzeri durumlar uluslararası hukuk sisteminin sınırlılığını gösteren öğelerdir. Dünya çapında görülen büyük ekonomik bunalımlar, doğal kaynakların sınırlı olduğu bölgelerdeki büyük nüfus artışları, siyasal çekişmelere neden olmakta, böylesine istikrarsızlık durumlarında ise ilk olarak çiğnenen insan hakları olmaktadır. İnsan topluluklarının sahip oldukları farklı dinler veya inanç sistemleri de insan hakları ile ilgili olarak birbirinden ayrı durumlar yaratabilmekte, ve uluslararası hukuk sistemi gene insan haklarının korunmasında yetersiz kalabilmektedir. İki yüzyıllık dönemin getirdiği deneyler ve birikimler ışığında. insanlığın daha gelişmiş ve güvenceli bir uluslararası hukuk sistemi yaratarak insan hak ve özgürlüklerinin tam olarak güvenceye alması gerekmektedir.

İnsan haklarının hukuk sistemleri açısından korunmasında temel hak ve özgürlüklerin özü sorunu çok büyük önem taşımaktadır. Temel hakların sınırlanması sırasında, bunların özünün zedelenmesi durumu ortaya çıkarsa artık o hak veya özgürlüklerin varlığından sözedilemez. Gerçek hukuk sistemlerinde. temel haklarda öz güvencesi ilkesi vardır. [6] Bu güvence ile, herhangi bir hukuksal düzenleme yapılırken, temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamaz. Hukuk düzenlerinde, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasının sınırları açık olarak belirtilir. Aksi durumda hukuk yaratan organlar verdikleri kararlarda ve hukuk uygulamalarına kalkıştıklarında temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunabilirler ve dolayısıyla insan haklarını zedeleyebilirler.

İnsan onuruna saygı, insanın yalnızca insan olarak korunması ve insanın kişiliğine dokunulmazlık ilkeleri çağdaş hukuk düzenleri içinde yer alan temel kurallardır. Bu genel kuralların ötesinde, her hak ve özgürlüğün doğal yapısından ileri gelen özellikleri vardır. Bunlar hukukun her aşamasında dikkate alınması gereken önemli konulardır. Hukuk devleti anlayışı çerçevesinde getirilebilecek sınırlamalar hiçbir biçimde yargısal denetim olanağını simgesel bir düzeye indirgememelidir. Haklarının özünün içeriği konusunda değişik görüşler ve tanımlar olabilir. Ne var ki, özel durumlarda karar verilirken veya uygulamalara yönelirken öncelikle özel durumların ortaya çıkardığı tüm boyutların eşit biçimlerde ele alınarak değerlendirilmesinde hukuksal açıdan yarar bulunmaktadır. Özün içeriği ve sınırlarının belirlenmesinde klasik yorumların yetersiz kaldığı görüldüğünden yeni yöntemlerin geliştirilmesi daha hukuksal sonuç elde edebilmek için yararlı olmaktadır. Öz güvencesinin içeriğine ilişkin ölçütler temel hakların nesnel yapılarına yönelmedikçe ve bunlar üzerinde somutlaşmadıkça, öz güvencesinin içeriği de bilinmez olarak kalacak ve kendisinden somut olarak beklenen işlevi yerine getiremeyecektir.

Hukukun insan haklarını koruma noktasında yetersiz kaldığında, her insan kendi başının çaresine bakmak zorundadır. Hukuk açısından istenmeyen bu durum her insanın değişik ortamlarda veya koşullarda başına gelebileceğine göre, her insanın kendi hak ve özgürlüklerinin farkında olması, bunlar hakkında belirli bir bilinç düzeyine gelmesi gerekmektedir. Hukuk düzeninde dengenin bozulduğu noktalarda, her insanın kendisini savunması kaçınılmaz olmaktadır. Hukuk ve insan hakları arasındaki ilişkilerde bu nedenle, savunma önem kazanmakta ve insan haklarının çiğnenme noktasında, insanı kurtaran ve yeniden haklarını elde etmesini sağlayan mekanizma görevini savunma yerine getirmektedir. Savunmanın bu yönü ile zedelenmeleri giderici, onarıcı ve bozulan dengeleri yeniden kurucu bir işlevi vardır.

Kavram olarak savunma, çok geniş boyutlu bir yapıya sahiptir. Hem aktif hem de pasif yanları vardır. Bir saldırıya karşı koyma anlamında savunma aktif bir tutumu yansıtır. Kendini koruma anlamında ise daha çok pasif bir yana sahiptir. Bir kişiyi, durumu, düşünceyi ya da tutumu haklı göstermeyi amaçlayan çabaya savunma

adı verilir. Savunma sözlü ya da yazılı olabilir, önemli olan bir hakkın veya haklılığın dile getirilmesi ve toplum içinde savunulmasıdır. Herhangi bir saldırıya karşı konurken de savunma yapılır veya kendi haklarını saldırı olmadan da toplum önüne çıkarak da savunma yapılabilir. Bir kimseyi, eylem ya da düşünceyi doğru ve haklı göstermek o doğrultuda çalışmak, onun yanında yer alarak tavır takınmak da savunma kapsamı içinde yer alır. Savunma sözcüğünün anlamını belirlerken bütün bu ögelerin birarada değerlendirilmesi gerçekliğin ortaya çıkabilmesi açısından yararlı olacaktır.[7]

Savunmanın amacı gerçekliğin ortaya çıkmasıdır. Hakların varlığı ve gerçekleşmesi için varolan toplumsal, doğasal, siyasal ve diğer gerçekliklerin açıklığa kavuşması gerekmektedir. Savunma eyleminin işlevselliği açısından var olan hukuksal durumun tüm boyutları ele alınması ve buna bağlı olarak tüm diğer gerçekliklerin bir arada değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Eğer bunlardan bir tanesi eksik kalacak olursa o zaman savunma eylemi yeterince yerine getirilemeyecek ve bu bu durumdan da hukuk düzeni ile, adalet anlayışı büyük yaralar alacaktır. Savunma eyleminin yeterince başarılamadığı bir toplum yapısında hukuk düzeninin tam anlamıyla varlığından sözedilemez. Hukukun cezalandırıcı yönünden önce düzen koyucu işlevi önem taşır. Bir toplumun var olabilmesi ve bu varlığını sürdürebilmesi için böylesine bir öncelik zorunludur. Gerçek anlamıyla bir savunma böylesine bir düzenlilik içinde anlam kazanabilir.

Savunmanın varolabilmesi için birinci koşul bir hukuk düzeninin kurulmuş olmasıdır. İnsanlar arasındaki kavga ve çatışma ortamının kalkması, toplumsal ilişkilerin, belirli hukuk normları ile düzenlilik içinde yürütülebilmesi çağdaş anlamıyla toplumların önde gelen belirleyici özelliğidir. İlkel toplumdan çağdaş topluma kadar insanlığın evrimi nasıl ki hukuksal açıdan çeşitli evrelerden geçmişse, günümüzde de bu gelişmeler sürmektedir. Gelişme ve ilerleme insan toplumları için her zaman sürekli olmuştur. Düşünen bir yapıya sahip olan insanlar her dönemde daha iyinin ve gelişmişin ardından koşmuşlardır. Her dönemin kendine özgü bir hukuku olmuştur. Her aşamada insanlar var olan gerçeklikler doğrultusunda kendi hukuk sistemlerini kurmak ve yaşatmak zorunda olmuşlardır. Hukuk sistemlerinde insanın değer ka-

zanmasıyla beraber insan hakları da gelişmiş ve bu haklar doğrultusunda savunma olgusu, hukukun kopmaz bir parçası olmuştur. Bu açıdan bir yerde savunma olabilmesi için öncelikle bir hukuk sisteminin varlığı sözkonusudur. Hukuk sisteminin bulunmadığı bir toplumda savunmadan sözedilemez. Olsa olsa insanlar arasında kavga ve çatışma olabilir. Böylesi bir çatışmada da savunma eylemi sözkonusu olamaz. İnsanlara kaba güç kullanarak saldırmak veya böyle bir saldırıya gene kaba güç ile karşılık vermek, hukuksal anlamda savunma kavramının belirleyici özelliği olamamaktadır. Savunma itişmenin, kavga etmenin ötesinde hukuksal yanı ağır basan bir kavramdır. Hukuk düzeninde cezalandırma yetkisinin karşılığında hukuksal dengeyi sağlayan bir haktır. Bu yönü ile temel insan hakları arasında önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Savunma bir toplumsal olgu olmanın ötesinde, temel bir insan hakkı olarak kabul edilmelidir. Ancak bundan sonra yeterli bir anlam kazanabilir ve hukuk düzenine katkıda bulunabilir.

Savunma temel bir hak olduğu kadar aynı zamanda da bir özgürlük biçimidir. Savunmanın varlığı bir hukuk düzenine bağlı olduğu kadar ayrıca özgürlükler düzenine de bağlıdır. Savunma özgürlüğü olmadan hiç bir biçimde gerçek anlamıyla bir savunmadan sözedilemez. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlı olduğu bir düzende yeterli bir savunma yapılabilmesi son derece zordur ve hatta olanaksızdır. Savunmanın özü ile gerçekleşebilmesi temel hak ve özgürlüklerin sınırlılığı ile yakından bağlantılıdır. Sınır ne denli genişse savunma o kadar dar kapsamlı olacaktır. Sınırların genişlemesiyle beraber savunmanın da gerçek boyutlarına ulaşabilmesi şansı artacaktır. Anayasal düzen ile beraber hak ve özgürlüklerin sınırlarını düzenleyen, koşullarını belirleyen yasalar savunma hakkının kullanılması açısından önem taşımaktadırlar. Özgürlük kavramını soyut biçimde değil ama somut bir düzen olarak ele almalıdır. Yalnızca sözlerde varolan bir özgürlüğün veya kağıt üzerinde kalan özgürlüklerin savunma açısından hiçbir anlamı olmadığı gibi, yarar da sağlamayacaktır. Savunma bir eylem olduğu için hak ve özgürlüklerin uygulamadaki durumu önem taşımaktadır. Varolan koşulların savunma için ne denli el-

verişli olup olmadığı, savunmanın istenen ve gereksenen yönlerde gelişebilmesi için yolların açık olup olmadığı gibi sorunlar burada anlam ifade etmektedirler.

Bireyler ancak topluluk içinde başka insanlarla biraraya gelerek kendini gerçekleştirmek ve yeteneklerini geliştirmek olanağına sahip olabilir. Yalnız toplum düzeni içinde bireysel özgürlükler sözkonusu olabilir. Önceleri topluluğun yerini ne tutmuşsa, orada bireysel özgürlük, salt egemen sınıfın kucağında yetişen bireyler için varolabilmiş, toplumun diğer kesimleri böylesine bir olanaktan yoksun kalmışlardır. Hak ve özgürlükler; bir toplum içinde yaşayan herkes için eşit düzeylerde tanınırsa, o zaman hem hukuk hem de savunma açısından bir anlam ifade edebilirler. Bunların sınırlı tanınması veya toplumun yalnızca egemen kesimlerine birer ayrıcalık olarak verilmesi amaç açısından büyük bir eksiklik yaratacaktır. Ayrıcalıklar her zaman hukuk düzenlerini sarstığı gibi savunma hakkını da geniş ölçüde yaralamıştır. Hukuk düzeninde eşitlik ve benzer uygulama esastır. Eşitlik hukukun en önemli temel ilkesidir. Bundan uzaklaştıkça, ayrıcalıklara yer verildikçe hukukun giderek ortadan kalkması kaçınılmaz olur. Hukuktan uzaklaştıkça da savunmadan sözedebilmek çok güçleşir.

Gerçek bir toplulukta bireyler özgürlüklerini birleşmede bulabilirler. Toplumsal anlaşma çerçevesinde oluşturulan insan toplumları hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı hukuk sistemleri ile varolabilirler. Toplumların anayasaları bu açıdan toplumsal uzlaşma metni olarak kabul edilebilir. Bireylerin tümünün insan olma sıfatıyla ortak bir değere sahip bulundukları ve bu ortak değer ölçüsünde eşit oldukları düşüncesi, en eski çağlardan günümüze ulaşmıştır. Hukuk düzeni de insanlar arasında geçerli bulunan ortak değerlere dayanmaktadır. Bu gibi ortak değerler toplum yaşamının bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamakta, hukuk sistemi içinde doğrunun ve adil olanın seçilmesine yardımcı olmaktadır. Savunma olgusunu da hak ve özgürlüklerin dayandığı toplumsal ortak değerler dışında düşünebilmek son derece zordur. Savunmanın ele aldığı hakkın ve haklılığın belirleyicisi gene bu ortak değerlerdir. Kimin haklı kimin haksız olduğu belirlenirken,

hakkın ve haklılığın savunması yapılırken yine hareket noktası toplumun bilincinde varolan ortak değer yargıları olacaktır. Bir topluma göre hak olan şey başka toplum için olamayabilir. Burada hem ortak değer yargılarının, hem hukuk sistemlerinin hem de hak ve özgürlüklerin göreliliği vardır. Savunma olgusunu da bunların göreli yapısı geniş ölçüde çerçevelemekte ve savunmanın yapısı ile yöntemi açısından önde gelen belirleyici olmaktadırlar.

Savunma olgusunu belirleyen çok değişik etkenler vardır. Savunma bir düzenlilik konusu olduğu kadar aynı zamanda da bir özgürlükler sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesine karmaşık yapısıyla savunmanın tek açıdan değerlendirilebilmesi olanaksızdır. Savunma kavramının anlamı ancak çok yönlü boyutlarının ortaya çıkarılabilmesiyle kavranabilecektir. Bir toplumun içinde bulunduğu ortam ve koşullar nasıl ki, hukuk düzeni ve adalet anlayışı için belirleyici olmaktaysa, savunma için de genel hatlarıyla bir çerçeve çizmektedir. İnsanlararası ilişkilerin sosyal koşullara ve değer yargılarına bağımlı bulunması nedeniyle hukuk düzenleri de ister istemez bu durumdan etkilenmektedir. Hukuku, salt bir gerçeklik olarak düşünebilmek oldukça zordur. Her hukuk sistemi içinde bulunduğu toplumun varmış olduğu düzeyin bir ürünüdür. Hukuk sisteminin tüm kurumları ve kuralları, içinde bulundukları toplumun değer yargılarının birer uzantısı olarak belirginlik kazanmaktadırlar. Yasalar, cezalar ve yaptırımlar belirlenirken o toplumdaki geçerli değer yargıları esas alınır ve bunlara göre hukuksal çerçeve belirlenir. Hukuk yalnızca kurallar veya yasalar demek değildir. Hukuk sisteminin temel taşları yasalar olmasına karşın yasaların ve kuralların yetersiz kaldığı noktalarda hukukun genel ilkeleri ve bu doğrultuda geliştirilen yorumlar hukukun boşluklarını doldururlar. Böylece özlenen ve amaçlanan adaletin gerçekleştirilmesine çalışılır.

Adalet hiçbir zaman yasaların katı olarak uygulanması anlamına gelmez. Bir buyurgan otoritenin bazen keyfi olarak çıkarabileceği bir yasanın katı uygulanmasının ne denli büyük haksızlıklara yolaçtığı hukuk tarihi incelenince gözler önüne çıkmaktadır. Yasalar her zaman halkın kendi içinden seçtiği yasal temsilcilerinin hak ve hukuka

yönelen çalışmalarıyla çıkmaz. Genellikle, yasaların çıkmasında siyasal etkenler önde gelen bir role sahip olurlar. Toplum içinde varolan güçler dengesi ve egemen olan güçler yasa çıkaran organların yapılarının oluşumunda belirleyicidir. Demokrasilerden krallıklara kadar birçok ülkede ve rejimde yasalar ancak toplum içindeki güçler dengesine göre oluşturulmakta ve bunun sonucunda da egemen olan güçlerin istekleri ile çıkarları yasaların içeriğini oluşturmaktadır. Siyasal alanda etkinlik sağlayamayan diğer toplum kesimleri ise bu durumdan genellikle mağdur olmaktadırlar. İşte hukukun genel ilkeleri ile beraber adalet anlayışı bu noktada devreye girmekte ve egemen güçlerin yasal düzenlemeleriyle beraber kendi doğrultularında oluşturdukları düzende toplumun diğer kesimlerinin zarar görmelerini önlemeye çalışmaktadır. Hukuk anlayışı herkese göre değiştiği gibi herkesin de kendine göre bir hakkı ve hak anlayışı vardır. Herkes kendine göre haklıdır. Hukuk açısından önemli olan kimin daha haklı olduğunu veya kimin haksız olduğunu belirlemektir. Hukukun varlık nedeni budur. Eğer böyle olmasaydı çağımızda hukuk devleti anlayışı yerine yasa devleti anlayışı geçerli olurdu. O zamanda toplum yaşamı yalnızca yasalarla düzenlenirdi ve mahkemelere gerek kalmazdı. Mahkemeler gibi yargı organları yerine, yasa uygulama merkezleri kurulurdu ve bu merkezler her yerde ve her türlü anlaşmazlıklarda çıkarılan yasaları katı biçimde uygularlardı. İnsanları birer robot olarak varsayan böyle bir anlayışa göre yalnızca anlaşmazlıkların biçimsel görünümü önem taşımaktadır. Ve hangi tür taraf olan kişilerin davranışları, içinde bulundukları ruhsal durum veya toplum koşulları hiç önem taşımamakta yalnızca anlaşmazlığın görünümüne göre o türün kuralı uygulanmaktadır. Bu yalnızca yasaların uygulandığı bir yasa devletidir ama hiçbir zaman bir hukuk devletinin insancıl düzeyine ulaşamamaktadır. İşte hukuk devleti anlayışı böylesine katı bir yasacılığa ve yasa uygulamacılığına karşı doğmuş ve gelişmiştir. Hukukun genel ilkeleri katı yasacılığa tepki olarak ortaya çıkmıştır. Adalet anlayışı gene katı kuralcılığın yarattığı haksızlıklara tepki olarak çağdaş düzeyine ulaşmıştır.

İşte savunma olgusu böylesine bir süreç içinde anlam kazanmıştır. Yalnızca yasa kurallarının uygulanması insanlığın mutluluğu ve adalet gerçekleşmesi için yeterli olmayınca yönetimlerden bağımsız biçimde yargı organları doğmuş ve bu kuruluşlar önünde bütün anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır. Yargı organları önüne getirilen anlaşmazlık ve hukuksal sorunlarda yargıçlar önce sorunun tüm yönleri ile açıklığa kavuşturulmasına çaba göstermekteler, sonra tarafları dinleyerek olayı değerlendirme ve çözüme bağlama doğrultusunda düşünebilmek olanağına sahip olmaktadırlar. Hiçbir hukuksal sorun tek kişinin değerlendirmesine veya kararına bırakılamaz çünkü yargıçta bir insandır ve sonunda o da subjektif duygularının etkisi altında kalabilir. Hukuksal sorunların adil çözüme kavuşturulabilmesi için tek kişinin değerlendirmesini ötesinde bir hukuk sistemi kurmak zorunludur. Anlaşmazlık ile ilgili olay tüm çıplaklığı ile açıklığa kavuşturulurken, olayın tarafları dinlendiği gibi, olayın irdelenmesi aşamasında da tarafların savunmalarını yapabilmeleri zorunluluk kazanmaktadır. Karar yalnızca tek yargıca bırakılamaz. Daha üst mahkemelere başvurma yollarının açık olması tek yargıcın sübjektif değerlendirmesinden kurtulabilmek içindir. Ancak bundan sonra hak ve haklılığın gerçekleştirilmesine daha fazla yaklaşılabilir. Bütün bu aşamalarda savunma hakkının hiçbir sınıra sürüklenmeden kullanılabilmesi gerekir. Kendisine güvenen devlet yapılarında savunma özgürlüğü en geniş boyutlarda tanınabilmekte ve bu doğrultuda yapılan savunmalar hukuksal gerçekliğin ortaya çıkmasına, adaletin gerçekleşmesine geniş katkılar getirmektedir. Önemli olan konu devletin savunma özgürlüğünü en geniş boyutlarda tanıyabilecek derecede kendisine güvenebilmesidir. Bunu da her devlet ne yazıktırki gerçekleştirememekte, bu durum devletlerin gelişme ve güçlenme süreçlerine bağlı bulunmaktadır. Çağdaş devlet anlayışı her bakımdan özgürlüklerin sınırsız tanınmasını benimser ve böylesine bir düzen içerisinde savunma özgürlüğünü güvence altına alır.

Savunma olgusu, hukuk sisteminin en can alıcı noktasıdır. Eğer bir ülkede yargı organları önünde herkes hak ve özgürlüklerini yeterince kullanamıyorsa, kendisini gerektiği gibi savunamıyorsa o ülkede hak

ve hukukun varlığından yeterince sözedilemez. Savunmanın tam anlamıyla gerçekleşmesi hem hukuk sisteminin yeterli düzeyde çalışmasına katkıda bulunacak hem de adaletin en üst düzeyde gerçekleşebilmesine yardımcı olacaktır. Yargılama işlevinin bu açıdan en önde gelen ögesi savunma olgusunun tamamlanmasıdır. Savunma işleri tamamlanmadan yargılama ile ilgili diğer işler hiçbir anlam ifade etmezler. Hiçbir yargıç savunma tamamlanmadan bir hukuksal sorun üzerinde düşünemez ve karar veremez. Yargılama görevinin temel belirleyici ögesi savunmadır. Anlaşmazlık veya sorunda taraf olan kişiler her türlü hak ve özgürlüklerden yararlanarak kendilerini yargı organları önünde savunurlarsa hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesini önleyebilirler. Bu açıdan savunma eylemi sırasında savunma yapan kişiye hiçbir sınırlama getirmemek gerekmektedir. Var olan tüm olanaklardan yararlanmak, istediği çalışmaları ve araştırmaları yapmak, istediği kişilerle konuşmak veya tanıkları dinletmek, bulabildiği tüm belgeleri yargı organları önüne getirmek hakkı savunma durumunda olan kişilere tanınmalıdır. Kişi kullanabildiği her türlü olanağı savunma için seferber edebilmelidir. Kişinin savunma sırasında karşısına çıkabilecek çeşitli engellerin aşılmasında, sorunların çözülmesinde yargı organlarının ve devlet kuruluşlarının yardımcı olmaları hukukun gerçekleşmesi açısından gereklidir. Bundan kaçınmak, adaletin yara almasına neden olmaktır. Böylesine bir sorumluluğa da bütün devlet kuruluşlarının ve yargı organlarının dikkat etmesinde yarar bulunmaktadır. Savunmanın yeterince yapılamaması, ortaya çıkan engellerin ve sınırlamaların aşılamamasından gene en büyük yarayı devlet alacaktır. Devlet tüm birimlerinin çalışmalarını denetleyerek güvence altına aldığı savunma özgürlüğünün gerçekleştirilmesi için sürekli önlemler almalıdır. Kağıt üzerinde bırakılan savunma özgürlüğünün hukuka hiçbir katkısı olamayacağı açıktır.

Kişiler hiç ummadıkları bir durumda kalabilirler. Olaylar insanları beklemedikleri noktalara sürükleyebilir. Bir de bakarsınız ki, bir insan toplumsal konumu ile bağdaşmayan bir duruma itilmiştir. İşte bu noktalarda savunmanın gerçek anlamı ve önemi ortaya çıkmaktadır. Herkes için çeşitli söylentiler çıkarılabilir, birçok suçlama veya karalama

haksız yere birisine yöneltilebilir. O insan yargı önünde savunmasını yapmadan ve hakkında yargı organlarının kararı bulunmadan kesin bir hükme varmamak gerekir. Demokratik toplumlarda özellikle kitle haberleşme araçlarının gelişmesi ve basının ilerlemesi olgusu karşısında insanlar çok kısa bir zamanda suçlamaya hedef olabilmekteler, haksız yere yapılan yayınlar veya siyasal amaçlı yazılan yazılar insanları mağdur etmekte ve insan haklarına aykırı bir durum meydana getirmektedir. Böylesine bir furya içinde bazen büyük haksızlıklar meydana gelmektedir. Hakkında uzun süreli yayınlarla karalanan kişiler yargı önlerinde savunmalarıyla temize çıksalar bile gelişmiş basın organlarının yüzlerine attıkları kara lekeyi bir türlü silememekteler, hukuken temize çıkmalarına karşın toplumsal olarak bir türlü temize çıkamamaktalar ve yaşamlarının sonuna kadar o leke ile yaşamak zorunda bırakılmaktadırlar. Bu durum kesinlikle hukukun genel ilkeleri ile adalete aykırı düşmektedir. Böylesine ters durumlar için çağdaş hukuk sistemlerinin yeni yeni yöntemler geliştirmesinde zorunluluk vardır. En gelişmiş yayın organları, birisi hakkında suçlayıcı büyük kampanyalara girişirken olayı öncelikle araştırmalı ve ilgili kişilerin savunmalarını almalıdır. Hukuk organlarına yansımış olan konularda ise kesinlikle olay ile ilgili karar beklenmeden suçlama kampanyasına girişilmemelidir. Gelişmiş kitle haberleşme araçları ile onların karşısına aldıkları kişilerin başedebilmeleri olanaksızdır. Suçlama aşamasında toplumu sarsan olay hedef aldığı kişiyi büyük oranda mağdur ederken, olayın yargı önünde savunulması ve temize çıkma aşamasında aynı olay yeterince basın organlarında yer almamakta ve savunma bu durumda kitle haberleşme araçlarının üstünlüğü altında ezilmekte dolayısıyla adaleti sağlayıcı bir denge kuramamaktadır. Çağdaş dünya böylesine karalanmış kişilerin dramları ile doludur ve yargılama ile savunma böylesine durumlar için yeterince etkili olamamaktadırlar. Suçlanan ve karalanan kişiye aynı ölçüde kendini temize çıkarma ve savunma hakkı tanınmadıkça ve bunun ön koşulları sağlanmadıkça, bu tür karalamalara izin vermemek bir çözüm olarak düşünülebilir.

Bazen kitleleri sindirmek, yıldırmak ve korkutmak içinde haberleşme araçları siyasal amaçlı kullanılabilmektedir. En geri ülkelerden en gelişmiş ülkelere kadar çağımızın gelişmiş kitle haberleşme araçları siyasal amaçlı kullanılan silahlara dönüşmüştür. Çağdaş demokrasinin ve hukuk devletinin temel ilkelerine kesinlikle ters düşülerek kullanılan bu araçlar egemenlik ve iktidar ardında koşarken belirli kesimlerin suçlanmasında en büyük rolü oynamakta, hukuk sistemini yaralarken, demokrasiyi de zedelemektedir. Ekonomik açıdan güçlü olan kesimler her zaman için bu kitle haberleşme araçlarında istedikleri etkinliği sağlayabildiklerinden siyasal boyut kazanan davalarda haklılıkları doğrultusunda bir kamuoyu oluşturabilmekteler ve böylesine bir kamuoyu da toplumun vicdanı ile yargı organlarının kararlarını o doğrultuda etkileyebilmektedir. Bu nedenle yargı organları çalışmalarında siyasal önceliklerle oluşturulan böylesine kamuoyu etkilerinde kalmamak zorundadırlar. Eğer yargı organları egemen kesimlerin denetimi altında olan böylesine bir kamuoyunun etkisi altında kalırsa hukuk sistemi bundan çok büyük yaralar alabilir. Suçlamalar ve karalamalar büyük kampanyalarla topluma yansıtılırken, savunmalar görmezden gelinmekte, temize çıkanlar topluma ilan edilmemektedir. Böylece suçlama kampanyaları hukuka aykırı biçimde toplumun vicdanında süreklilik kazanmakta, yanlış oluşturulan toplum vicdanı siyasal etkilenmelerden kurtulamadığı için hukuk vicdanını sarsmaktadır. Çağdaş demokrasiler bu bakımdan son derece dikkatli olmak ve belirli merkezlerin siyasal girişimlerine karşı her açıdan önlemli davranmak zorundadırlar.

Günden güne karmaşık bir yapıya sahip olan çağdaş toplumlarda hukuk sistemi değişen koşullara göre kendisini yenilemek zorundadır. Teknolojinin giderek egemen olduğu günümüz dünyasında teknik üstünlüklerin bazı toplum kesimlerine üstünlük sağlamamasına dikkat etmek zorunludur. Ellerine teknolojik ve ekonomik üstünlüğü geçiren kesimlerin toplumsal ve siyasal üstünlük ardında koştukları görülmektedir. Ellerindeki üstünlükleri, olayların kendi istedikleri doğrultuda daha doğrusu kendi çıkarları yönünde gelişebilmesi için her yolu makyavelist biçimde denemekten kaçınmayan bu kesimlerin,

çağımızda hukuk ve adalete en büyük yarayı açtıkları artık kesinlik kazanmaktadır. Siyasal çıkarlar doğrultusunda toplumların geleceği ile oynamak giderek kurallaşmakta ve siyasetin bu kuralı hukukun kurallarını altüst etmektedir. Belirli çıkarlar için senaryolar hazırlanmakta ve bunlar aşama aşama uygulamaya getirilmektedir. İnsanlar kadar toplumlar da böylesine senaryolarda figüran olarak kullanılmaktadırlar. Çağımızda yaşanan olaylar bu bakımdan görmesini ve düşünmesini bilenler için birçok dersle doludur. Ne var ki, böylesine insanlar da çok kolay biçimde devre dışı bırakılabilmekte ve insanların, toplumların haklarını savunabilecek insanlar öncelikle mağdur edilmektedirler. Bu durum da çağımızdaki haklı gelişmelerin bir başka parçasıdır.

Çağdaş insan hakların ve özgürlüklerin en gelişmişlerine layık olmalıdır. Yüzyıllardır sürdürülen insan hakları kavgası günümüzde artık görülemeyecek bir aşamaya gelmiştir. Ne var ki, insanlık özgürlükler ve haklar doğrultusunda çağdaş bir dönemeci aşarken yeni bir boyunduruk tehlikesi ile karşılaşmıştır. Bu boyunduruk da çağımızın teknolojik ve ekonomik gelişiminin insan hak ve özgürlüklerine getirdiği sınırlama ve yıkımdır. İnsanlığın günümüze kadar verdiği özgürlük ve hak savaşı artık bundan sonra böylesine bir boyunduruğa karşı sürdürülecektir. Özellikle gelişmiş ülkelerin kendi toplumlarına ve diğer ülkelere karşı uyguladıkları böylesine bir boyunduruk, çağımız insanının en büyük çıkmazıdır. Gelişmekte olan ülkelerin böylesine bir boyunduruktan yakalarını kurtarabilmeleri ise çok zor görülmektedir. Baskıcı bir boyunduruk hem siyasal gelişmeler için hem de toplumsal yaşam için belirleyici olunca hukuksal gelişmeleri bunun dışında düşünebilmek son derecezorlaşmaktadır. Anayasaların yapılışında, yasaların çıkarılışında, devlet düzenlemesi ile ilgili kuralların saptanmasında, ekonomik ve teknolojik üstünlüğün oluşturduğu güç merkezleri temel belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesine bir ortamda savunma kavramı yeni boyutlar kazanmakta ve içeriği değişmektedir. İnsanların tek tek savunmaları bazen anlamını yitirmekte ve yetersiz kalmaktadır. Artık toplu bir savunma sözkonusudur. İnsan hakları kavgasının gündemdeki sorunu da

budur. İnsan haklarının sınırlanması ve giderek ortadan kaldırılması, kişi yaşamının özelliğinin, toplumların belirli yönlere siyasal amaçlı sürüklenmelerine karşı çıkacak yeni bir bilinç ve savunma anlayışının gelişebilmesi için hukuk ve adalet yandaşları biraraya gelmek zorundadırlar. Gerçek anlamda demokratlığın anlamı da bu açıdan değişmiştir. Demokrasiyi yalnızca dış görünümü ile savunmak artık yetersiz kalmaktadır. Demokrasinin belirli güç merkezlerince yozlaştırılmasına karşı çıkmak ve gerçek bir içerik kazandırmak çok daha önem kazanmıştır. Siyasal güçler teknolojik ve ekonomik merkezlerce biçimlendirildiğine göre hukuk sistemleri de dolaylı olarak onların etkisi altındadır. Hukuk sistemlerindeki yargılama yöntemleri, savunma biçimleri de bu genel gidişe göre belirlenmektedir. Hukukun temelinde yatan siyasal iradeyi tümüyle açıklığa kavuşturarak tartışmak çağımızın kaçınılmaz savunma görevidir. Artık savunmayı çok geniş boyutlu anlamanın zamanı gelmiştir. Olaylarla ilgili her türlü bilgi ve belge savunmanın kapsamına dahil olmalıdır. Kendini savunan aynı zamanda kendi gibi olanları ve toplumunu da savunduğunun bilincinde olmak zorundadır. Çağdaş savunma kavramı, ancak bu yoldan gelişebilecektir. Her türlü saldırıya karşı savunma ayakta kalmak ve başını dik tutmak zorundadır.

Hukuk ve insan hakları dengesinde, savunmanın da son çare olarak yeterli olamadığı noktalarda batı sistemlerinde görülen direnme hakkı gündeme gelmektedir. Bu hak, çağdaş anayasalara modern bir hak kategorisi ile girmiştir. Haksızlığa karşı direnme, batı demokrasilerinde en temel haklar arasında görülmektedir. Fransız İhtilalinin temelinde insanların haksızlığa karşı direnme haklarının yattığı benimsendikten sonra haksız yönetime karşı direnebileceği ve toplumun bütünüyle direnme noktasına geldiğinde, sosyal dönüşümlerin ve dolayısıyla siyasal değişimlerin gerçekleşebileceği ileri demokrasilerde genel olarak benimsenmiştir.

Direnme hakkının bir başka boyutu sivil itaatsizlik olarak ortaya çıkmıştır. Bir başka adı ile pasif direnme olan sivil itaatsizlik, çağdaş demokrasilerin ilk dönemlerinden bu yana tartışılan en önde gelen konular arasındadır. Çağımızda batı emperyalizmine karşı Hindistan'da

harekete geçen Gandi isimli düşünür ve siyaset adamının öncülüğü ile sivil itaatsizlik kavramı güncelleşmiştir. Hukuk devleti içinde sivil itaatsizliğin olamayacağını öne süren katı pozitivist yaklaşımlara karşın, hukukun yalnızca kurallardan meydana gelmediği, kuralların ötesinde hukukun genel ilkelerinin bulunduğu, hukuk düzenlerinde bu genel kurallara da uyulmasının zorunlu olduğu çoğunluk görüşü olarak benimsenmiştir. Herhangi bir devlet veya yönetim hukuk düzenini çiğneyerek, insanların temel hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırıcı veya aşırı ölçüde sınırlayıcı bir girişimde bulunursa o zaman haksızlığa uğrayan ya da zarar gören insanların direnme hakkı kendiliğinden devreye girebilir ve bunun sonucunda da ortaya sivil itaatsizlik eylemleri çıkabilir. Her insanın hukuk düzeni içinde özgür olmak ve diğer haklarını kullanmak en doğal hakkıdır. Eğer bu doğal hak tehlikeye giriyorsa o zaman kişinin en alt düzeyde hak ve özgürlüklerini kurtarabilmek için direnmek hakkı kendiliğinden doğmaktadır. Direnenler, pasif eylemlere kalkışabilecekleri gibi sivil itaatsizlik durumları da yaratabilirler. Batı demokrasilerinde çalışan kitlelere tanınmış olan grev hakkı, haksızlığa karşı direnmenin en açık örneği olan bir hukuksal haktır. Hukuka aykırı uygulamaları kabul etmemek, adaleti ortadan kaldıran haksız işlemlere karşı tepki göstermek, açıkça hukukdışı olan emirleri dinlememek, genel olarak direnme hakkının parçalarıdır ve sivil itaatsizlik eyleminin gerçekleşme biçimidirler. Tek tek insanların olduğu kadar, toplumların da direnme hakları vardır. Her toplum haksızlığa yönelen hukukdışı yönetimlere karşı direnme hakkını kullanabilir. Açıkca yasalara ve hukuka aykırılık, şiddet ve haksız her girişim kendiliğinden bunlara karşı çıkma hakkını devreye soktuğundan direnme hakkını ve sivil itaatsizlik durumunu böylesine bir hukuksal çerçevede ele almak gerekir.(8)

Hukuk ve insan hakları arasındaki hukuksal ilişkinin değerlendirilmesinde en önemli konu yargı bağımsızlığıdır. Hukuk düzeni-hukuk devleti, hakların tanınması ve uygulanması ile beraber, savunma ve direnme hakları ile beraber sivil itaatsizlik durumunun hukuksal bir anlam ifade edebilmesi için yargı bağımsızlığı vazgeçilemeyecek

önkoşuldur. İnsan hakları, devlet düzeni içinde çiğnendiği zaman ve bu duruma hukuk düzeni bir çözüm getiremediği durumda yargı yolu kendiliğinden gündeme gelmektedir. Hak ve özgürlükleri çiğnenen veya yokedilen kişiler veya toplum kesimleri bağımsız yargı yollarına giderek, yeniden eski durumun iade edilmesini ve haklarının tanınmasını sağlayabilirler. Yargı bağımsızlık düzeni içinde hak ve özgürlüklerle ilgili durumları inceler ve karara bağlar. Bu nedenle, ülkedeki yargı organlarının tümüyle bağımsız bir statüde bulunması ve hiçbir biçimde yargı adamlarının hiçbir kişi, makam veya otoriteden emir almaması gerekir. Yargı tümüyle yürütmenin dışında olmalı ve devlet içinde geçerli olacak güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda kendi kendine görev yapmalıdır. Ancak böylesine bir düzen içinde yargının tam anlamıyla bağımsızlığından sözedilebilir. Her türlü baskının ve güdümün ötesinde rahatça çalışacak olan yargı organları, insan hak ve özgürlüklerinin hukuk düzeni içinde korunmalarının en son güvencesidir. [9]

Hukuk ve insan hakları arasındaki ilişki genel olarak değerlendirildiğinde, hukukun insan haklarına en ileri düzeyde yer vermesi, bir anlamda insan hakları ile bağımlı hukuk düzeninin zorunluluğu söylenebilir. Hukuk düzeni hem insan haklarına yer verecek, hem uygulamada saygılı olacak hem de, tüm hukuk olaylarına insancıl açıdan yaklaşacaktır. [10]

İnsan herşeyin ölçüsü olduğuna göre, hukukun da ölçüsü insan ve onun kutsal hakları olacaktır. Hukukun anlamsız kurallar bütünü olmaktan çıkarak hak ve özgürlüklerin güvenceli biçimde korunması buna bağlıdır. Çağımızın hukuk düzeni, insan haklarına dayanan gelecek yüzyılın hukuku da bu doğrultuda örgütlenecektir. İnsanların tek tek mutluluğu buna bağlı olduğu gibi, toplumların değişen koşullarda sorunsuz yaşayabilmeleri de bu gerçeğe bağlıdır. Hukuk ve insan hakları kavramları, bu nedenle birbirlerinden ayrılamayacak kadar bağımlı ve birbirlerinin varlık koşulunu oluşturan kavramlardır. Gerçek anlamda hukukun varlığı insan haklarına bağlı olduğu gibi, insan haklarının varlığı da en alt düzeyde bir hukuk düzeninin bulunmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

1- Velidedeoğlu, H.Velded: *Toplumsal Yaşam ve Hukuk,* Hil Yayınları, İst.1983, s.8 v.d.

2- Yörük, A. Kemal: *Hukukun Umumi Prensipleri,* İstanbul 1949, s. 6-7

3- Çobanoğlu, Rahmi: *Hukuk'ta Gaye Problemi,* İ.Ü.H.F yayını, İstanbul, 1964, s.10 v.d.

4- Savcı, Bahri: *İnsan Hakları,* SBF yayını, Ankara 1953, s.82

5- Kaboğlu, İbrahim: *Özgürlükler Hukuku,* İstanbul, 1994, s. 111-131

6- Sağlam, Fazıl: *Temel Hakların Özü ve Sınırlanması,* SBF Yayını, Ankara 1982, s.3 v.d.

7- Çeçen, Anıl: *Savunmanın Çağdaş Anlamı,* Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı I, Ankara 1989

8- Ökçesiz, Hayrettin:*Sivil İtaatsizlik,* İstanbul, 1984, s.84 v.d.

9- Demirkol. Ferman: *Yargı Bağımsızlığı,* İstanbul, 1991, s.146 v.d.

10- Çelenk, Halit: *İnsancıl Hukuk ve Yasalar,* Cumhuriyet Gazetesi 24.5.1989

SONSÖZ

Çağımız bir anlamda da insan hakları dönemidir. Uzay yarışı ve bilimsel teknolojik devrim kadar insan hakları olgusunun da en üst düzeylerde gelişmeler göstermesi nedeniyle, son yüzyıla insan hakları çağı da denebilir. Yüzyıllardır insan ve haklarıyla ilgili olarak söylenenler ve geliştirilen düşünceler yavaş yavaş gerçekleşme süreci içine girmiş ve çağımızda en üst düzeyine ulaşmıştır. Toplumsal savaşımlar kadar devletlerarası savaşlar da hep insan haklarına dönük olarak gündeme gelmiştir. Çağımızın hızlı siyasal gelişmeleri sürecinde artık insan hakları bir umut veya düş olmaktan çıkmakta ve günlük yaşamdaki yerini almaktadır. Bu olayı insanlık tarihinin önemli bir toplumsal olgusu olarak belirlemek gerekmektedir.

Ne var ki, yine içinde bulunduğumuz dünyada insan haklarına ters düşen durumlar, baskıcı ve ezmeye yönelik uygulamalar birbirini izleyebilmektedir. İnsan hakları gelişmiş ülkelerde en ileri aşamalarına varırken, geri kalmış yörelerde ise en ilkel düzeyde insan hakları ihlalleri gündeme gelebilmektedir. Çağımızın bu açık çelişkisi insanlığın kendi hakları üzerinde düşünmekten ve kavga vermekten kurtulmasını önlemektedir. Ayıptan kendini arındırabilmiş ülke sayısı son derece sınırlı durumdadır. İnsanlığın gelişmesi ve günümüzün uygarlığı daha bu çelişkiyi ortadan kaldırabilecek çözüme ulaşamamıştır. Her geçen gün ortaya çıkan olumsuz gelişmeler ve üzücü olaylar da gelecek açısından karamsar tablolar çizmektedir.

Yine de eski dönemlere oranla, insan hakları yolunda önemli aşamalar katedilmiştir. İnsan hakları çağımızda artık düşten gerçeğe doğru bir yöneliş içindedir. Geçen yüzyıllarda daha çok filozofların birer düş olarak ortaya koydukları ve çeşitli yönleri ile işleyerek insanlığa önerdikleri insan hakları yirminci yüzyılda teker teker olgusallaşmakta ve uygulamada birer siyasal veya hukuksal hak olarak gerçeklik kazanmaktadırlar. Düşler birden gerçek olmamış, ne var ki, büyük ve kanlı savaşımlar sonucunda insanlar doğuştan sahip oldukları temel haklarını kazanabilmişler ve zamanla sahip olabilmişlerdir. Bu gelişmeler hiçbir zaman kolay olmamış ve evrensel bir boyut ka-

zanması ancak son yüzyılda ortaya çıkan haklı siyasal gelişmelerin sonucunda gerçekleşebilmiştir.

İnsan hakları uğruna başlayan toplumsal savaşımın temelinde insanın kendi kendisiyle savaşı yatmaktadır. İnsan denen varlığın tinsel yapısı sürekli olarak kendini aşmaya ve yenilemeye dönük olmuştur. İnsanın kendisiyle savaşı kazanması noktasında toplumsal yaşama geçilmiş ve toplumsal yaşamın kendi iç dinamikleri çerçevesinde insanlara çeşitli haklar tanınmıştır. Yöneten ve yönetilen ayrımının gündeme gelmesi aşamasında belirli kişi veya gruplarca yönetilen toplumların oluşturan bireylerin hak ve özgürlükleri de tartışılmaya başlanmıştır. Yönetim olgusunun gerçeklik kazanmasıyla beraber, insan hakları ilk kez insanlığın karşısına bir sorun olarak çıkmıştır. Kendisiyle olan savaşı kazanan ve kendisini ilkellikten uygarlığa doğru yöneltebilen insan, daha sonraki aşamalarda haklarının da bilincine varmış ve bunları elde edebilmek ve toplumsal gerçeklik kazandırabilmek için savaşı yürütmüştür.

İnsan hakları, ilgisiz suskun ve katılımsız insan türünün bir ürünü değil, aksine tepki gösteren, gerçekleri ve inandıklarını açıkça söyleyebilen ve toplumsal yaşamın her aşamasına katılarak etkinlik gösterebilen aktif insan türünün bir ürünüdür. Yönetimlerin ve siyasal gelişmelerin insanı baskı altına alan, bir cendereye sıkıştıran olumsuz tutumlarına karşı çıkan insanlar ve bu karşı çıkışı giderek örgütleyebilen kişiler insan haklarına giden yolları açmışlar ve her türlü olumsuz engele karşın bu yolları açık tutabilmişlerdir. Ekonomik ve siyasal çıkara yönelik azınlık yönetimleri her zaman tepki gösteremeyen ve suskun insan tipi yönünde arayış içinde olmuşlardır. Bunu sağlayabilmek için her türlü siyasal yolları denemekten çekinmemişlerdir. Kitleleri siyasetten uzaklaştıran depolitizasyon süreçleri, değişik yöntemlerle uygulama alanına getirilmiştir. Siyasal olaylarla ilgilenmeyen suskun kitleler ne verilirse onunla yetinmişler ve bir hak arayışı içinde olmamışlardır. Siyasallaşma süreçleri ise, bunun aksi yönde kitleleri yoğun biçimde siyasal gelişmelerin içine sürüklemiş ve hak arayışları ile beraber toplumsal haklar savaşımını canlı tutmuştur. İnsanlık tarihi incelendiği zaman bunun değişik örnekleri görülebil-

mektedir. Toplumların iç dinamikleri siyasal gelişmelerle beraber hak arayışlarını da kanalize etmiştir.

Çağdaş anlamıyla insanın insan olabilmesi uzun süreçler sonucunda gerçekleşebilmiştir. İnsan değerlerini önceden kendi varlığında, sonra da bütün insanlarda görerek onlara saygı göstermeyi öğrenebilmelidir. Bu kişiliğin ve insanlığın en temel ilkesidir. İnsanın insanlık adına kendi kişiliğine duyduğu saygı ve sorumluluk bilinci ile doğru ve ahlaklı davranması beklenmelidir. Eğer insan, insan olduğu, insan olma değerine önce kendisinde, sonra da aynı ölçüde başkalarında, bütün insanlara saygı duyduğu için doğru ve ahlaklı davranmıyor, belirli bir çıkar amacı güdüyorsa böyle bir anlayış, insan hakları kavramının temelinde yatan sorumluluk ve özgürlük gibi değer yargılarıyla bağdaşamaz. İnsan olmanın ve insana saygı duymanın ne demek olduğunu bilmeyen, hiçbir hakkın da anlamını veya değerini bilemez. İnsanlık değerlerinin gerçekleştirilmesi ve bilinçlendirilmesinin ödülü insanca yaşamak ve insan haklarına sahip olmaktır. İnsan aklına ve değerlerine inanmak, dünyanın anlamını insanın bütün değerleri ile gerçekleşmesinde görmek, insan hakları açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak böylesine bir anlamlılık ortamında insan haklarının ve özgürlüklerin anlamı olabilir. Bunun bir yasa, yasaklar veya kurallar işi olmadığı apaçık ortadadır. Temeli insanların kendi kendilerine değerlendirmesi ve kendilerine biçtikleri değerdedir. Kendilerine kulluk zorla kabul ettirilen geri kalmış ülkeler, hiçbir zaman insan haklarından nasiplerini alamamışlardır. Bu gibi toplumlar hem özgürlüklerini yitirmişler hem de insanca yaşamanın bir hayli uzağına sürüklenmişlerdir.

İnsanda insan olma değerini, gerçekleştirmesi çok güç olmasına karşın, ancak bilimsel gelişmeler sağlayabilmektedir. Bilim tutsaklıktan kurtulmuş insan aklının ürünüdür ve insanın eğitilmesinin biricik yoludur. Bilimden uzak bir ilerleme düşünülemeyeceğine göre insan hakları konusundaki gelişmeler ancak bilimin katkılarıyla gerçekleşebilmiştir. Aklın yolu olan bilim, insan hakları konusunda yol gösterici olmuştur. İnsan haklarına yer vermeyen baskıcı ve otoriter rejimler, her zaman bilimi kendi denetimleri altına almaya çaba gös-

termişler ve bilim özgürlüğünü en kısa yoldan kaldırmışlardır. Özgür bilimin gelişmesi insan hakları doğrultusundaki toplumsal savaş ile sağlanabilmiş ve insan hakları konusundaki gelişmelere önemli katkılar da bulunmuştur. Bilimsel düzeyin bulunduğu aşama insan hakları açısından da önemli bir göstergedir. Bilimsel açıdan geri kalmış ülkelerde, insan hakları da geri olmakta, ileri ülkelerde ise çağdaş düzeye ulaşabilmektedir. Bu açıdan insan hakları ile bilimsel gelişme arasında doğru bir orantı vardır. İnsanlığın daha iyiye güzele ve yararlıya kavuşmasına sağlayacak olan bilimsel gelişme beraberinde insan haklarına önemli katkılar da getirmekte ve önemli bir bilinçlenme sağlayarak, insan haklarının gelişmesine yardımcı olmaktadır.

İnsanlar insanlık değerlerini önce kendi varlıklarında sonra da tüm insanlarda görerek saygı duymayı öğrenmelidirler. Bu genel anlamda kişiliğin temel ilkesidir. İnsanın insanlık adına ve kendi kişiliğine duyduğu saygı ve sorumluluk bilinci ile ahlaklı davranması ve dolayısıyla dürüst davranması, cennete gitme hesabı ile ahlaklı davranmaktan çok daha değerlidir. İnsanın kendi vicdanını aldatmasının Tanrıyı aldatmaktan çok daha güç olduğunu herkes bilmelidir. İnsan değerlerinin bilinçlenmesi ve gerçekleştirilmesi, insanın secde ederek kendini Tanrıya teslim etmesinden çok daha güçtür. Bunun ödülü insanca yaşamaktır.

İnsana ve haklarına saygı başlıca geçerli bir tutum olarak bir toplumda benimsenmezse o toplumda insan haklarının durumu ve geleceği açısından fazla iyimser olmamak gerekir. Bu bir zihniyet ve davranış sorunudur. Bu gibi temel sorunlarını çözemeyen toplumlarda, ne insana ne de haklarına doğru dürüst değer verilebilir. Gelişim süreci içerisinde insanoğlu sorunlarına çözüm getirmenin yollarının gökte değil, ama yerde olduğunu öğrenmesi üzerine artık dinsel ve kutsal değer yargılarının yerini insanlık değerleri almıştır. Eski zamanlarda Tanrıya ve dinsel yargılarına büyük değer veren insanlar bu kez insanlık değerlerine önem vermeye ve saygı göstermeye başlamışlardır. Eski dönemlerde Tanrılara gösterilen saygı insanlardan esirgenirken, uygarlığın gelişimi ile beraber insanlar da birbirlerinden saygı görmeye ve insanlık değerlerini en yüce kavramlar olarak saymaya

başlamışlardır. İlkel toplumların dinsel baskılar altında ezilen insanlarının yerini, çağdaş toplumun rasyonel ve saygıdeğer insanı almıştır.

Günümüzün dünyasında insan hakları bir gelişmişlik veya azgelişmişlik göstergesi olarak yer almaktadır. Geri kalmış ülkelerde insan hakları da geri, ilerlemiş ülkelerde ise gelişmiş düzeyde bulunmaktadırlar. Her ülkenin ve toplumun koşulları birbirinden ayrıdır, ama bütün ülkeler günümüzde tek bir dünyada yaşamaktadırlar. İnsanlığın varmış olduğu en üst düzeydeki ilerlemeden ve gelişmelerden bütün ülkelerin ve halkların haberi anında olabilmektedir. Çağımızın gelişmiş teknolojisi ve kitle haberleşme araçları aracılığı ile bütün gelişmeler anında tüm insanlığa yansıtılabilmektedir. Bu nedenle de ileri ve geri ülke ayırımı en azından kamuoyu olarak artık çok gerilerde kalmıştır. İleri ülkelerdeki bütün gelişmeleri anında izleyebilen diğer ülkeler, bu tür gelişmeleri kendi ülkelerinde de gerçekleştirebilmenin savaşını yapmaktadırlar. Bu nedenle son yüzyıllarda insanlık büyük bir gelişme ve kalkınma savaşı içine girmiştir. Teknoloji ilerledikçe bu gelişmeler bir kaç kez hız kazanmaktadır.

Dünya savaşlarından sonra biraraya gelen ülkelerin yayınladıkları evrensel insan hakları bildirgesi çağımıza en geniş anlamda damgasını vurmuştur. Bu nedenle ister geri ister ileri olsun, hiçbir ülke insan haklarını artık eskisi gibi kolay kolay çiğneyememektedir. Uluslararası örgütlerin oluşturdukları evrensel denetim ağı, sorun çıkan her ülkeye hemen giderek durumu izleyebilmekte ve insanlık adına denetimlerde bulunabilmektedirler. Ne var ki, bugünün dünyasında hala bazı ülkeler kendi özel koşullarını öne sürerek, bir takım tehlikeli ve olağanüstü durumlar yaratılarak insan haklarının sınırlanması girişimleri gündeme gelebiliyor. Bazı yönetimler insan haklarına saygı çizgisinin çok uzağına sürüklenebiliyorlar. Bu gibi durumlarda dünya kamuoyunun tepkileri doğrultusunda uluslararası örgütler devreye girebiliyorlar ve evrensel istekler, eğilimler doğrultusunda sorunun çözümü için çaba gösterebiliyorlar. İnsan hakları çiğneme eğilimine giren ülkelerin ulusal bağımsızlığının ötesinde, geçerlilik kazanan insan hakları değerleri bir anlamda bütün insanlığın ortak değer yargıları altında birleşmesine ve kaynaşmalarına yardımcı olmak-

tadırlar. Hukuka bağlı yönetimlerin ve özgürlükçü rejimlerin yaygınlık kazanmaları da insan haklarının hak ettiği yere sahip olmasına yardımcı olmaktadır.

Ekonomik kalkınma veya teknolojik gelişme, gelişmişlik açısından yeterli bir ölçü olamamaktadır, sorunun can damarı insan hakları konusunda düğümlenmektedir. Gelişmiş ülkelere bağımlı kılınan bazı yan ülkelerde ekonomik gelişme çok hızlı olmasına, en üstün teknolojilerin aktarılmasına karşın yine de geri kalmışlığın göstergesi olarak insan hakları ön plana çıkmaktadır. Baskı ve otoriter rejimleri kullanarak kitleleri sindiren bazı ülkeler, kısa zamanda ekonomik açıdan hızlı ilerleme gösterebilmişler, ama insan haklarını son derece kısıtladıkları için çağdaş demokratik yönetimlere sahip olamamışlar ve dolayısıyla kendilerini yönetemeyerek teknolojinin merkezi olan büyük ülkelere bağımlı bir duruma gelmişlerdir. Gelişmiş büyük ülkeler veya sistemlerde, teknoloji aktarımı ve ekonomik sömürü yollarını deneyerek çağımızda yeni tür bir sömürgecilik uygulaması içine girmişlerdir. Bu tür sömürgeci ve baskı altına alıcı tutumların geri kamış ülkelerin gelişmelerini önlememesi için, ekonomideki ve teknolojideki gelişmelere koşut olan atılımların insan hakları alanında da sağlanması gerekmektedir. Her ulusun insanlık alemi içinde hakettiği onurlu yeri alabilmesinin gerçek yolu insan haklarına gereken önemi vermek ve saygı göstermekten geçmektedir. Kendi insanına gereken saygıyı göstermeyen bir devletin insanlığa katkısını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olamaz.

İnsan hakları konusu genelde bir kültür sorunudur. Gelişmişlik çizgisi ile bebaber her ülkenin özel kültürel yapısına göre, insan hakları da değişik biçimler alabilir veya farklı düzeylerde olabilir. Bir ülkenin varmış olduğu sosyal ve kültürel düzeyde insan hakları bir anlam kazanabilmişse istenen olumlu sonuçlar alınabilir. Ülkenin toplumsal kültürü insan haklarına gereken önemi vermiyorsa o zaman iyi bir sonuç beklemek çok zordur. Kavramsal olarak bir yeniden doğuşa, yoğunluklu eğitim ve bilinçlenme çabalarına gereksinme vardır. Bir ülkede insan hakları konusunda kültürel yapı oluşturabilmek bir zaman ve süreç sorunudur. Bilinçli ve programlı çaba ile önemli he-

deflere varılabilir. Toplumu baskı altında tutmak ve belirli bir çıkar düzenine doğru sürüklemek isteyen çevreler her türlü uyanışda olduğu kadar, insan hakları konusunda da karşı ve engelleyici bir tutum içinde olabilirler. Nitekim, insan hakları savaşımının tarihçesi incelendiğinde bu gibi durumların fazlasıyla ortaya çıktığı görülebilmektedir. İnsan haklarını görmezden gelen, benimsemeyen, sınırlamaya çalışan anti-demokratik ve otoriter rejimler, tarihin her döneminde olduğu gibi zamanımızda da vardır. Siyasal rejimlerin kendi yapılarına uygun olarak oluşturdukları kültürleşme olgusu içinde; insan hakları siyasal önceliklere göre belirlenmektedir. Toplumun genel kültürü içinde insan haklarının yeri olabildiği gibi, başa geçen yönetimlerin bunun dışında bir siyasal kültürleşme olgusu ile insan haklarını gündeme getirebilmesi olanaklıdır.

Toplumun içinde; kaynaklara sahip olan, üretim araçlarını ellerinde tutan çevrelerin ülkenin kültürüne yön vermeleri doğaldır. Onlar kendi kültürleri içinde insan haklarına kendilerine zarar vermeyecek biçimde sınırlı yerler verebilirler. Ne var ki, insan hakları konusundaki ilerlemeler egemen güçlerin hoşgörüsü ile değil, ama toplumsal kesimlerin kendi haklarını elde etmek için verdikleri kavgalar ve savaşımlar sonucunda sağlanabilmiştir. Siyasal iktidarın belirlediği egemen kültürün içinde insan haklarına yer verilmemişse, bunun kavgasını toplumda dışlanan kesimler yapacaktır. Ancak bu tür sosyal savaşımların başarıya ulaşmasıyla demokratik dengeler oluşturulabilir ve demokrasi çağdaş bir rejim olarak yerleştirilebilir. Siyasal iktidarların karşıt güdülemelerine karşılık, insan hakları konusunda toplumsal bilinç yaratma çabaları zamanla önem kazanmakta ve uygulamaya kendiliğinden gelmektedir.

Çağımızın olgusu olan insan hakları kültürü insanlık tarihinde önemli bir sıçramadır. Bu sıçramayı başarmanın yolu toplum düzeyinde tartışmadan geçmektedir. Artık geçmişte kalması gereken ortaçağ düşüncesi ile feodal veya otoriter anlayışlarla çağdaş siyasal tartışmalar yürütülemeyeceği gibi, insan hakları sorunu da çözüme kavuşturulamaz. Her insanın doğuştan gelen kendi haklarına sahip çıkma hakkına öncelikle saygı gösterilmezse, insan hakları platformu hiçbir zaman oluşturulamaz. Herkesin farklı düşünebileceğini kabul

edebilecek kadar bir hoşgörü düzeni toplumda geçerli kılınmadıkça, insan hakları için umutlu olabilmek bir düşten öte gidemeyecektir. İnsan hakları, bir toplumsal veya hukuksal sorun olduğu kadar aynı zamanda kültürel bir olgudur. Kültürel açıdan insan hakları konusuna eğilmek, çok daha köklü ve geçerli çözümlerin elde edilmesine yardımcı olacaktır. İnsan hakları kültürü yaygınlık kazandıkça sorun da kendiliğinden çözüme kavuşma sürecine girecektir.

Çağımızın hukuku temelde insan haklarına dayanmakta ve bunları güvence altına almaya çalışmaktadır. Son gelişmelerden sonra artık hukukta insan hakları en başta gelen değerler olmaktadır. İnsancıl değerleri hedef olarak ele almayan, insan haklarını temel saymayan bir hukuk sisteminin çağdaş olabilmesi düşünülemez. Bir ülkenin hukuk sistemi aynı zamanda o ülkenin gelişmişlik aşaması açısından başta gelen ölçüdür. İnsan haklarına başta gelen saygın yeri vermeyen, onları temel değerler olarak benimsemeyen hukuk sistemlerinin çağdaş veya ileri olabilmesi düşünülemez. İnsan haklarının hukukun temeli olmasıyla beraber hümanist bir anlayış yaygınlık kazanmıştır. Önce insanın sonra da toplumun mutluluğunu amaç edinecek olan hukuk sistemlerinin günümüzde insan haklarından ayrı düşünülebilmesi olanaksızdır. Halk kitlelerinin gerçek gücünü yansıtabilen demokratik hukuk sistemleri her zaman için insan haklarının güvencesini oluşturmuşlardır.

Çağımızın dünyasında bir numaralı hedef düzeyine ulaşan insan haklarına hiçbir ülke veya devlet yönetimi ilgisiz kalamaz. Uluslararası politikada da önde gelen bir yer kazanan insan hakları, evrensel ilişkiler ve gelişmelere de ışık tutmakta ve yol göstermektedir. Ülkelerarası ilişkilerin ötesinde bloklararası ve sistemlerarası ilişkilerde de insan hakları en ön plana çıkmıştır. Büyük ülkelerin yanısıra, bloklar ve sistemler birbirlerine karşı insan hakları konusunu bir koz veya silah olarak kullanabilmektedirler. Bir ülkenin, sistemin veya blokun evrensel boyutlarda yaptığı herhangi bir girişim, insan hakları adına hem uluslararası örgütlerce denetlenmekte, hem de diğer ülke veya sistemlerce de gündeme getirilerek dünya kamuoyu önünde yargılanmaktadır. Böylesine bir gelişme süreci içinde insan hakları konusu, dünya politikasında en önemli konuma yükselebilmiştir. Kendi ülke-

sinde veya sisteminde insan haklarını çiğneyenlerin, artık uluslararası platformda söyleyecek herhangi bir sözü kalmamakta, dünyanın diğer devletleri veya blokları konunun üzerine giderek uluslararası yaptırım mekanizmasını otomatik olarak devreye sokmaktadırlar. Temel dış politika stratejilerinin biçimlenmesinde ve yönlenmesinde insan haklarının etkin gücü görmezlikten gelinemez bir düzeye yükselmiştir. İnsan haklarının korunmasında ve kollanmasında büyük ülkelere olduğu kadar diğer ülkelere de önemli sorumluluklar ve görevler düşmektedir. Uluslararası kamuoyunda insan hakları sorunlarının giderek önem kazanmaları tüm ülkelerin yönetimlerini de konuya daha çok ilgi duymaya sürüklemektedir. Bugüne kadar, insan haklarına gereken önemi vermeyen ülkelerin yönetimleri de, dış politik stratejileri açısından kendi toplumlarındaki insan hakları sorunlarının çözümüne öncelik tanımaya yönelmektedirler. Böylelikle, insan hakları kozunun uluslararası platformlarda kendilerine karşı kullanılması gibi istenmeyen durumların doğmasını da önlemiş olmaktadırlar. Dış kamuoyunun baskıları insan hakları sorunlarının en alt düzeye inmesine yardımcı olmaktadır.

İnsan hakları konusundaki tüm olumlu gelişmelere karşın, bağımsızlığını yeni kazanan üçüncü dünya ülkeleri ile gelişmiş batı ülkeleri arasında önemli görüş ayrılıkları gündemde bulunmaktadır. Sosyalist sistem ise konuya daha başka açıdan bakmakta ve batı sistemi ile beraber sosyalist sistem arasında geniş tartışmalar yürütülürken, üçüncü dünya ülkelerinin hak ve özgürlükleri görmezden gelinmektedir. Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında varolan ve günden güne genişleyen uçurum gelecek açısından önemli umutsuzluklar yaratmaktadır. Umutsuzlukları izleyen düş kırıklıkları bazen ülkelerarası ilişkilerde yersiz gerginliklere ve yeni yeni sorunlara neden olmaktadır. Gelişmiş ülkeler, kendilerinden yana bir tutum içinde bağımsızlık sorunlarını görmezden gelerek bu ülkeleri kendilerine yeniden bağımlı kılma çabaları içine girmişken bu ülkelerin ve buradaki insanların hak ve özgürlüklerine gereken önemi vermemekte, önceliği kendi ekonomik çıkarlarına tanımaktadırlar. Ekonomik gelişme ve ilerleme temel değer olunca, insan hak ve özgürlükleri genellikle bu amaç doğrultusunda feda edilebilmektedir. Gelişmiş

ülkeler kendilerine bağımlı otoriter yönetimler oluşturabilmekte ve üçüncü dünya ülkelerinin doğal zenginliklerini yeraltı servetlerini ekonomik açıdan istedikleri gibi kullanabilmenin yollarını aramaktadırlar. Gelişmiş ülke ekonomilerinin gereksinmeleri doğrultusunda oluşturulan ekonomik ilişkiler ağı çerçevesinde; dış politika, bağımsızlık ulusal kalkınma ve gelişme gibi ana konular geri plana atılabilmektedir. Ekonomi diye, gelişmiş ülkelerin çıkarları üçüncü dünya ülkelerine sürekli olarak empoze edilmekte, bu gibi baskılar da insan hak ve özgürlüklerini geniş çapta yaralamakta ve hatta giderek ortadan kaldırmaktadır.

Ekonomik gelişme adına siyasal özgürlükler ve haklar kısıtlanınca üçüncü dünya ülkelerindeki gerçekler halkın gözünden saklanabilmekte ve insan hakları ihlalleri için elverişli ortam yaratılabilmektedir. Ekonomik gelişme genelde gelişmiş ülkelerin çıkarına ve onların istekleri doğrultusunda gerçekleşmekte, ulusal çıkarlar görmezden gelinmekte, genelde tekelleşmeye dönük bir süreç içinde siyasal hak ve özgürlükler yitip gitmektedir. Ekonomik kalkınma uğruna kapalı rejimlere yönelmek, yeni yeni dış bağımlılıklara yol açmakta, insan olmanın vazgeçilmez temeli olan hak ve özgürlükler görmezden gelinmektedir. Her ülkenin kendine özgü koşulları çerçevesinde insan hakları konusu güncelliğini sürdürmektedir. Gelişmiş ülkelerin oluşturdukları bilimsel ve siyasal kavramlar sürekli olarak kendi çıkarları doğrultusunda anlamlandırmakta ve bunların üçüncü dünya ülkeleri yararına bir içerik kazanmalarına, bilim ve siyaset üretim merkezleri kesinlikle izin vermemektedirler. Bu nedenle üniversitelere ve her türlü bilim ve araştırma merkezlerine el konmakta, bilim ve eğitim özgürlüğüne kesinlikle izin verilmemektedir. Bilimi ve siyaseti kendi çıkarları ve istedikleri doğrultularda oluşturanlar, gelişmeleri de bu doğrultuda yönlendirmekteler ve üçüncü dünya halklarının direnmesine olanak bırakmamaktadırlar. Az gelişmişlerin kurtuluşu ise bu çemberi kırmaktan geçmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler biraraya gelerek, en az gelişmişler kadar kendi ağırlıklarını dünya platformuna koymadıkça, insan hakları ve diğer konular üzerindeki bu tek yanlı düzen sürüp gideceğe benzemektedir. Bu durum da insanlığın bütünü açısından insan

hakları konusunda karamsar ve umutsuz yorumları geliştirmektedir. Dünya nüfusunun sürekli olarak çok artması ve her yıl milyarlara varan yeni insanların bu birikime eklenmesiyle insanlık sorunları daha da karmaşıklaşmakta, artan nüfus ile beraber geri kalmış ülkelerde insanın değeri de düşmektedir. Böylesine bir değer düşüşü insan haklarının geleceği açısından çok önemli bir tehlikedir. Nüfus artış hızını denetim altına alamayan, kaynakları ile insan sayısı arasında uyumlu bir denge kuramayan toplumlarda insan hakları diğer ülkelere oranla daha fazla tehlike altındadır. En alt düzeyden en üst düzeye kadar her insanın başlıbaşına gerçek bir değer olarak ele alınıp değerinin verilemediği ülkelerde insan hakları sorunları çoğalarak artmaktadır.

İnsan hakları hiçbir kesimin ayrıcalığı olmadığı gibi, gelişmiş ülkelerin malı da değildir. Hakkı çiğnenen, zor durumda bırakılan herkes için insan hakları söz konusu olur. Bir gün gelir herkese insan hakları gerekli olabilir. İnsan haklarının nasıl büyük bir insanlık güvencesi olduğu haklar çiğnendiği veya bir zor durum ortaya çıktığı zaman daha kolay anlaşılabilmektedir. İnsan haklarına dayanan ve bunları temel taşı yapan bir hukuk sistemi, bütün insanlık için geçerli kılınmadıkça, yaygınlık kazandırılmadıkça insan haklarının geleceği açısından umutlu olabilmek son derece zor görünmektedir. Gelişmişlerin ve egemen güçlerin vermek istemediği hakların alınması ve kazanılması savaşımı günümüzde sürdüren azgelişmişler, daha geniş bir örgütlenme ağı içinde bütün dünyada seferberlik yaratmadıkça, insan hakları savaşımının hız kazanabilmesi ve kısa zamanda başarıya ulaşabilmesi çok zordur. Böylesine bir savaşımın uluslararası platformda yeni yeni örgütlenmelerle verilmesi, blok ve sistem politikalarının etkisi dışına çıkarılarak sürdürülmesi gerekmektedir. Yeni bir ekonomik ve siyasal düzen arayışı çerçevesinde, günümüzün bütün ülkeleri biraraya gelmeli ve insanlığın önde gelen ortak sorunu, insan hakları konusunda yeni bir yapılanmanın arayışını geliştirmelidirler. İnsan hakları arayışı uluslararası hukuk ve yargı birliği sağlanarak tamamlanmalıdır. Tıpkı insan sağlığı gibi yitirilmedikçe değeri tam olarak anlaşılamayan insan hakları, yitirilme ve sınırlanma tehlikelerine karşı en üst düzeyde yeterli güvenceye kavuşturulmalıdır.